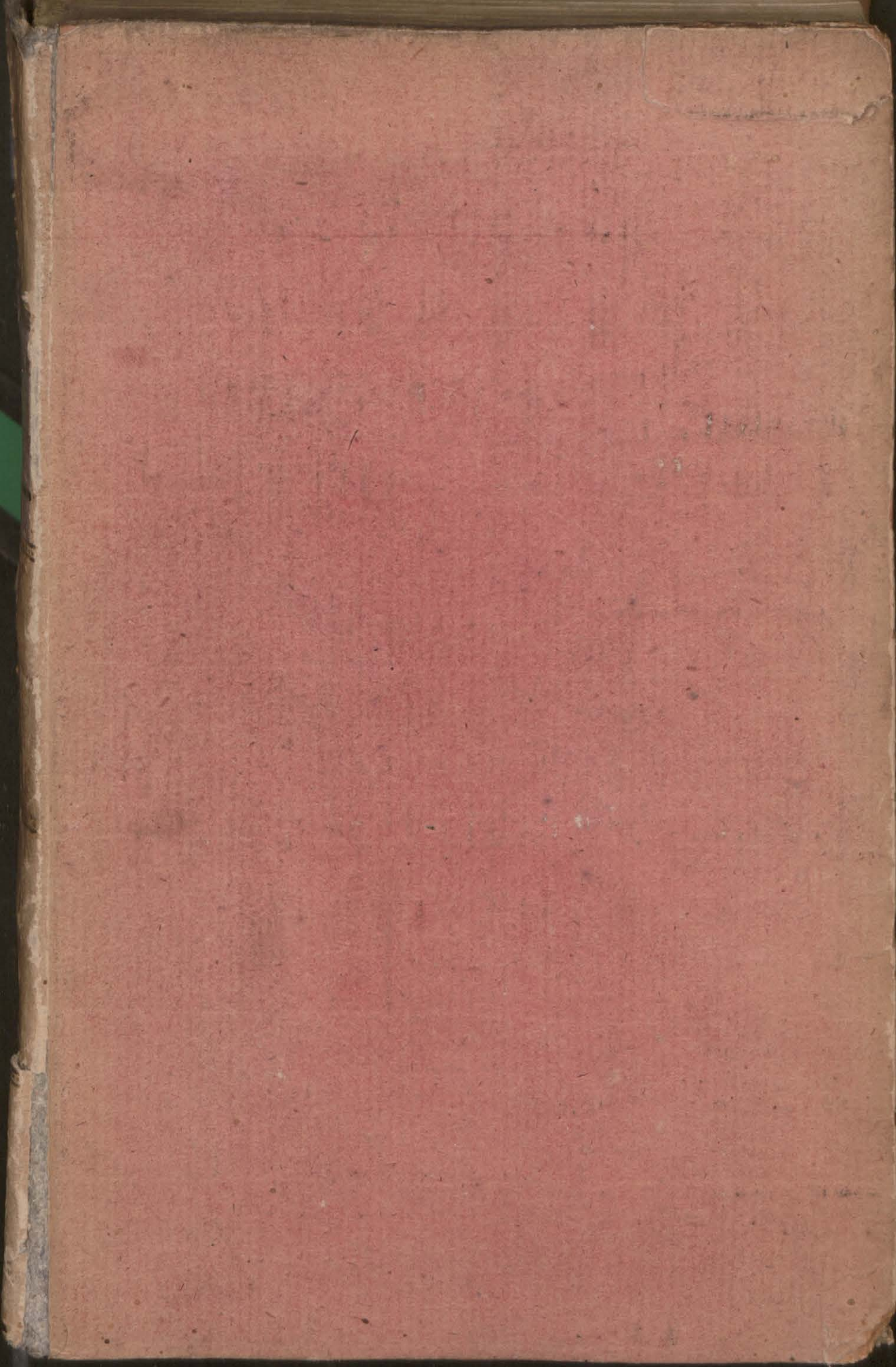

D. IO. GEORGII ROSENMÜLLERI

SCHOLIA

IN

NOVVM TESTAMENTVM.

TOMVS II.

CONTINENS

EVANGELIA LVCAE ET IOANNIS.

EDITIO TERTIA

EMENDATIOR ET AVCTIOR.

NORIMBERGAE,

IN OFFICINA FELSECKERIANA.

MDCCLXXXIX.

SCHOLIA
IN
EVANGELIVM LVCAE.

Κατὰ Λȣκᾶν) *Lucam* fuiſſe natione Syrum Antiochenſem, *Euſebius* et *Hieronymus* tradunt; *Paulus* uero exercuiſſe medicinam ad Coloſſenſes c. IV, 14. teſtatur, ſi tamen is Lucas, cuius Apoſtolus l. c. meminit, idem eſt cum noſtro, quod ualde incertum eſt. Natione non Graecum, ſed Iudaeum fuiſſe, ipſum dicendi genus hebraeo-graecum uel helleniſticum, quo in libris ſuis utitur, probare mihi uidetur. Secundum ueterem traditionem ſuſcepit religionem chriſtianam Antiochiae, docente *Paulo Apoſtolo.* Si Scriptoribus quibusdam Eccleſiaſticis credimus, mortuus eſt in Bithynia, poſtquam LXXXIV. aut ſecundum alios LXXIV. annos in coelibatu expleſſet; Euangelium autem edidit XV. aut ſecundum alios XXII. poſt Chriſti aſcenſionem annis, Alexandriae, ut eſt in Cod. 13. apud Wetſtenium, et Verſione Syra, uel in Achaiae Boeotiaeque finibus, ſecundum *Hieronymum* in praefatione ſuper Matthaeum. Haec omnia tamen ualde ſunt incerta, ut patet ex iis quae Illuſtris *Michaelis* prolixe diſputauit, in Introd. §. 139. ſqq. Hoc unum eſt certum, fuiſſe Lucam Pauli a Troade per Macedoniam, et inde iterum Hieroſolyma

Romam usque indiuiduum comitem, ut ipſe indicat Act. XVI, 10. XX. XXVII. XXVIII. Quoniam igitur multas eccleſias uidit, in Palaeſtina etiam fuit, et Apoſtolos ceteros conuenire potuit, hinc factum eſt, ut multas de uita et rebus geſtis Ieſu narrationes acciperet, quas collegit et examinauit, atque ita hunc librum confecit, ut dicit in praefatione aut dedicatione.

De authentia huius Euangelii nulla unquam fuit dubitatio in eccleſiis catholicis et orthodoxis. Semper hic liber Lucae eſt praelectus, explicatus et pro canonico habitus. Hoc patet ex *IRENAEO* adu. Gnoſt. Lib. III, c. 2. *EUSEBIO*, Hiſt. eccleſ. L. III, c. 24. VI, c. 25. et *HIERONYMO*, in libro de ſcriptoribus eccleſiaſticis. *Haereticorum* uero alii Lucam ſolum receperunt, alii eum repudiarunt. *TERTULLIANUS:* (*de praeſcript. haeret.* c. 51. edit. Seml.) *Cerdon — ſolum Euangelium Lucae, nec tamen totum recipit.* *IRENAEUS* Lib. I, c. 29. de *Marcione: Id quod eſt ſecundum Lucam Euangelium circumcidens, et omnia quae ſunt de generatione Domini conſcripta, auferens, et de doctrina ſermonum Domini multa auferens* etc. *PHILASTRIUS: Cerinthus — Euangelium ſecundum Matthaeum ſolum accipit, tria Euangelia ſpernit, Actus Apoſtolorum abiicit.*

Quanquam Lucas plurimas narrationes audiuit ex teſtibus oculatis, (c. I, 3.) ſaepe tamen Matthaei etiam commentaria conſuluit et ex his in librum ſuum haud pauca transtulit. Vid. e. c. Luc. III, 7. 8. 9. 16. 17. coll. Matth. III, 7—12. Luc. V, 20—38. coll. Matth. IX, 2—17. Luc. VI, 1—5. coll. Matth. XII, 1—5. Luc. VII,

VII, 22 — 28. coll. Matth. XI, 4 — 11. Luc. XII, 22 — 31 coll. Matth. VI, 25 — 33. etc. Quod autem ordinem temporum, quo ſingulae hiſtoriae narrantur, attinet, magna diuerſitas eſt inter Matthaeum et Lucam, ut nemo negabit, qui a cap. IV, 39. noſtri Euangelii utrumque comparauerit. Viriſimillima huius diuerſitatis cauſſa eſt haec, quod alius alio conſilio ſcripſit, et huic conſilio ſuo ordinem temporis accommodauit. Matthaeus nempe e ſerie temporum narraſſe uidetur, Lucas uero, ut ex ipſo opere patet, non unice ordinem temporum ſequitur, ſed claſſes hiſtoriae Chriſti inſtituit, et in ſingulas claſſes refert id, quod ad eam referendum erat, hunc fere in modum:

Claſſis I. complectitur narrationes de natalibus Chriſti, cum iis, quae anteceſſerunt, et quae proxime ſecuta ſunt. c. I. II, 40.

Claſſis II. continet deſcriptionem iuuentutis Chriſti, c. II, 41 — 52. Sequitur

Claſſis III. In hac deſcribitur Ioannis praedicatio, et baptismus Chriſti, cui genealogia annexa eſt c. III.

Claſſis IV. comprehendit res in *Galilaea* actas per totum triennium muneris Chriſti, a cap. IV. usque ad c. IX, 50. Quum nempe Lucas narraſſet hiſtoriam tentationis Chriſti, quae in deſerto euenit, ſtatim addit u. 14. eum in Galilaeam rediiſſe, et paſſim nominat Nazaretham, (u. 16.) Capernaum, (u. 31.) lacum Genneſaret. (c. V, 1.) Sic usque ad cap. IX, 50. res in Galilaea geſtas deſcribere pergit.

Classis V, eaque ultima incipit c. IX, 51. ubi a Scriptore ultimum Christi iter Hierosolymitanum notatur. Ergo omnia reliqua ad ultima uitae Christi tempora pertinent.

Modus narrandi, quo Lucas utitur, non inusitatus est aliis historiarum scriptoribus. Sic *SUETONIUS* uitae Augusti partes singulatim, non per tempora, sed per species exsequi se uelle professus est (c. 12.) hoc est, narrare de bellis, honoribus, legislatione, disciplina, uita domestica. Idem Scriptor uitam *Caesaris* narrauit sic, ut alicubi de omnibus eius uictoriis, alibi de praeliis aduersis, alibi de sceleribus eiusdem exponeret. Contra ipse Iulius Caesar res suas in Gallia et bellis ciuilibus gestas ex accurata temporum serie descripsit.

Veram Lucae et Matthaei comparandi rationem illustrauit *BENGELIUS* in Harmonia, quem Bertlingius imitatus est. Omnia, quae diuerso ordine ab utroque Euangelista narrantur, bis euenisse, ab omni uerisimilitudine abhorret.

CAPUT I.

1. Ἐπειδήπερ πολλοὶ — διήγησιν) *Quum multi scripserint.* Nam ἐπιχειρεῖν est quidem *admouere manum*, *conari*, *aggredi*; sed alteri uerbo iunctum, saepe otiose, et de effectu alicuius rei, sine respectu ad conatum, ponitur. Sic *Iosephus* in uita sua: Ἰοῦστος γοῦν συγγράφειν τὰς περὶ τούτων ἐπιχειρήσας πράξεις, *Iustus igitur, qui, quae a nobis gesta sunt, scripsit.* Ita et *Philo* saepius. Quinam fuerint οἱ πολλοὶ, qui ante Lucam de rebus Christi et Christianorum scripserunt, ignoramus. Nostra Euangelia uix respicere potuit, quia nec

Marci

Marci nec Ioannis, ſed Matthaei Euangelium tantum extitiſſe tum uidetur. Apocryphorum Euangeliorum haud exiguum fuiſſe numerum, et in his falſa admiſta fuiſſe ueris, dubio caret. An uero Lucae aetate eiusmodi Apocrypha iam extiterint, de eo nihil certi ſtatuere poſſumus. περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων) *De iis negotiis atque rebus, quarum nobis eſt certa exploratаque cognitio,* i. e. περὶ τῶν πραγμάτων, ἃ ἐν ἡμῖν γενηθῆναι πληροφορȣ́μεθα, ut metonymice de rebus dicatur, quod proprie de perſonis effertur. Nam πληροφορȣ̃μαι eſt: *perſuaſus et certus ſum;* et homo πεπληροφορημένος eſt *homo de aliqua re certus.* Hoc uero loco non homines ſed πράγματα ſic dicuntur; quod alias inuſitatum eſt. Ex re ipſa apparet, πράγματα *perſuaſa et certa* eſſe *res certas,* de quibus conſtat inter omnes.. Iſtae res hic ſunt, uita Chriſti, et res ab eo geſtae. Ἐν ἡμῖν, *inter nos,* nempe inter nos Chriſtianos. Inter eos enim certae erant hae res.

2. καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν) *Prout eas nobis tradiderunt,* aut uoce, ut reliqui Apoſtoli, aut etiam ſcripto, ut Matthaeus. οἱ ἀπ' ἀρχῆς γενόμενοι — τȣ̃ λόγȣ) *Qui ab initio teſtes oculati et pars aliqua rerum geſtarum fuerunt.* Nam ὁ λόγος h. l. ſignificat res ipſas, quae narratione continentur. Ὑπηρέται τȣ̃ λόγȣ, *adminiſtri negotii,* qui ipſi rerum geſtarum pars aliqua fuerunt, et h. l. partim Maria, mater Ieſu, cum aliis mulieribus et diſcipulis, partim Apoſtoli, per quos multa eorum geſta ſunt, quae in hoc Euangelio narrantur. Ἀπ' ἀρχῆς, *ab initio,* non tantum muneris Chriſti, ſed et omnium earum rerum, quae ad hiſtoriam eius

 per-

pertinent, e. c. eorum quae ante et ſtatim poſt eius natiuitatem contigerunt.

3. ἔδοξε κἀμοὶ) *Viſum etiam mihi;* ſponte propria: non ergo Pauli iuſſu, ut quidam putarunt. παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς) *poſtquam in omnia ordine ac diligenter inquiſiui.* Verbum παρακολουθεῖν ſignificat: res aliquas negotiaque aſſequendo attendere. Sic Demoſthenes ad Polyclem: ἔστις μὴ ἀληθῶς παρηκολούθηκε τοῖς ἐμοῖς πράγμασι, *ſi quis non aſſequitur attendendo negotia mea.* Ἄνωθεν, a principio altius repetendo, a conceptione Ioannis Baptiſtae; ἀπ' ἀρχῆς, ut modo dixerat. καθεξῆς) *Ordine, ſerie perpetua*, uel potius *ſigillatim*, Act. XI, 4. c. XVIII, 23. κράτιστε θεόφιλε) Quis hic *Theophilus* fuerit, ignoramus. Sine cauſſa dubitarunt nonnulli, an h. l. ſit nomen indiuidui cuiusdam hominis, an uero compellatio cuiusuis Deum amantis et colentis. Si enim poſteriore modo acceperimus, uideri poterit uox κράτιστε ex ſuperfluo addita. Fuiſſe alicuius dignitatis, uiri docti ex compellatione κράτιστε colligunt; nam conuenit hoc epitheton uiris principibus, et qui magna ſunt auctoritate, Act. XXVI, 25. Sed et hoc incertum eſt, quia amicos etiam hoc nomine compellari moris erat, ut patet ex locis a *Wetſtenio* laudatis. Eſt etiam blandientis compellatio, apud *Theophraſt.* Charact. 6. Hoc unum certum eſſe uidetur, hunc Theophilum fuiſſe Chriſtianum, a Luca ad profeſſionem nominis chriſtiani adductum, et extra Palaeſtinam uiuentem, quia Lucas de ſitu locorum in Palaeſtina multa affert, quae nonniſi exteris ignota eſſe poterant.

4. ἵνα

4. ἵνα ἐπιγνῷς, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.) *Vt, quae* (ante baptismum generali quadam) *inſtitutione acceperas, nunc certius cognoſcas.* κατηχεῖν, *uiua uoce docere, inſtruere.* Ἀσφάλεια *ueritas, certitudo.*

5. Ἐγένετο — ἱερεύς τις) Ἐγένετο, *fuit.* Satis cauit Lucas, uoci ἱερεὺς addito τις, ne Zacharias fuiſſe putaretur pontifex maximus, quod a Veteribus multis falſo creditum, uel ἐφημερία ſatis euincit; nam Pontifex Maximus nulli claſſi Sacerdotum accenſebatur. Pertinet autem narratio haec ad indicandam *Ioannis* nobilitatem; indicabat enim generis nobilitatem, ſi quis ex ſacerdote natus eſſet, et multo magis ſi et matrem haberet ſacerdotis filiam, ut patet ex *Ioſephi* et *Philonis* locis. Sic e. g. *Ioſeph.* de ſui ipſius Vita, 1. ἐμοὶ δὲ γένος ἐςιν ὐκ ἄσημον, ἀλλ' ἐξ ἱερέων καταβεβηκός. ὥσπερ δὴ παρ' ἑκάςοις ἄλλη τίς ἐςιν εὐγενείας ὑπόθεσις, ὕτως παρ' ἡμῖν ἡ τῆς ἱερωσύνης μετυσία τεκμήριον ἐςι γένυς λαμπρότητος. ἐξ ἐφημερίας Ἀβιὰ) Vox ἐφημερία denotat proprie *functionem quae unum diem durat,* deinde uero, et quidem hoc loco *ipſam Sacerdotum, qui eo officio funguntur, claſſem.* Narratur 1 Chron. XXIV. quomodo Dauid familiam Aaronis in XXIV. Claſſes diſtribuerit, inter quas domus Abiae locum octauum occupauit. Eundem ordinem reſtituit *Hiskias* 2 Chron. XXXI, 2. et *Nehemias* c. XII. XIII, 30. Tradit autem *Ioſephus* Antiquitt. Lib. VII, c. 15. § 7. rem ordinatam ſic, ut una familia miniſtra eſſet Dei, diebus octo, ab uno ſabbato ad alterum ſabbatum. Sacerdotes, qui in templo Hieroſolymitano ſacris operati ſunt, non ſolum interdiu fuerunt in templo, ſed et noctu, ut et uigilias agerent. Non ſolum uictimas parabant, ſed et lampades et ligna, et omne

 praeſta-

praeſtabant opus manuarium, quo opus erat. καὶ ἡ γυνὴ αὐτῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρὼν) *Ex filiabus*, i. e. *poſteritate Aaronis*, hebraico more. Quod uero *Zacharias* Aaronida mulierem duxit, non factum eſt ex obſequio erga legem, ut quidam uolunt, (nulla enim lex obſtabat, quo minus uirginem ex alia tribu nubere potuiſſet,) ſed Lucas hac narratione nobilitatem *Ioannis* ex utroque ſanguine commendat. Ἐλισάβετ) Hebraeum nomen eſt אלישבע, quo etiam appellabatur uxor Aaronis Exod. VI, 23. Graeco interpreti.

6. ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τῦ Θεῦ) *Erant autem ambo uere pii*, uirtutis ſincerae ſtudioſi. Nam δικαιοσύνη ſaepe eſt omne genus uirtutum. Ἐνώπιον τῦ Θεῦ, hebr. בעיני יהוה, in conſpectu Dei. πορευόμενοι — ἄμεμπτοι) *Incedentes*, i. e. *uiuentes* hebr. הלך. In aliis locis Scriptores ſacri et LXX. utuntur uerbo περιπατεῖν. Ἐν πάσαις etc. conuenientes omnibus praeceptis et ſtatutis Iehouae. Diſcrimen inter ἐντολὴν et δικαίωμα hoc obſeruatur, quod ἐντολὴ notet praeceptum aliquod morale; δικαίωμα uero, hebraice חוק, praeceptum uel ceremoniale uel forenſe. Non tamen eſt neceſſe, ut haec duo uocabula anxie hic diſcernantur; tota enim phraſis indicat: *omnia praeſcripta et leges Dei obſeruare*. Ἄμεμπτοι, i. e. ἀνεπίληπτοι, ita ut nemo eos iure reprehendere poſſet. Referendum hoc ad bonum rumorem illum, quo apud homines florebant, ut membrum antecedens de eorum interna, Deoque cognita pietate intelligendum.

8. Ἐγένετο — τῦ Θεῦ) *Accidit autem interea, dum munere ſacro fungebatur ex ordine ſuae claſſis in templo.*

ἱερα-

ἱερατεύειν) hebr. עָבַד, *operari ſacris*, λειτουργεῖν. ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ) i. e. quum ad familiam Abiae ordo rediiſſet, quod fiebat poſt interuallum 168. dierum. ἔναντι τοῦ Θεοῦ) לִפְנֵי יְהוָה, *in templo*, ubi Deus peculiari modo praeſens credebatur. Solet id genus loquendi (ἱερατεύειν ἔναντι τοῦ Θεοῦ) uſurpari de toto illo miniſterio ſacerdotali, tam quod in templo, quam quod ſub dio peragebatur.

9. κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι) *Vt, pro more muneris ſacerdotalis, ſors illi caderet muneris, adolendi thura, ita ut Sanctum ingrederetur.* Nam ἱερατεία eſt ἡ ἱερατικὴ λειτουργία. Quum autem uaria eſſent ſacerdotum in templo munera, conuenit inter eos, ut ſors iaceretur, et quisque eo fungeretur, quod ipſi obtigiſſet. Prima ergo ſortitione deſignabatur, qui altare exterius purgaret; ſecunda, tredecim legebantur, qui agnum mactarent, ſanguinem ſpargerent, lampades aptarent, et partes uictimae ad altare deportarent; tertia, qui ſuffitum adoleret; quarta, qui per cliuum aſcenderet, et membra uictimae altari imponeret. Honoratiſſimus is fuit, qui ſuffitum adolebat, quo officio nonniſi ſemel defungi poterat, ut patet ex locis Thalmudicis Wetſtenio laudatis. εἰς τὸν ναὸν τοῦ κυρίου) ναὸς h. l. eſt *Sanctum*, in quo erat altare ſuffitus. Hebraei eam aedem proprie הֵיכָל uocant.

10. πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ — θυμιάματος) Moris erat, ut populus preces funderet tempore ſacrificii iugis. Factum eſt hoc autem tempore matutino. Vid. Exod. XXX, 7. Ἔξω h. l. ſignificat extra Sanctum, in atrio.

13. εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου) Simul cum ſuffitu preces Deo offerebat ſacerdos; nec ſacerdos tantum, ſed et Iſraelitae

foris

foris ſtantes. Eae preces concipiebantur pro Dei populo, imo, ſi *Ioſepho* et *Philoni* credimus, pro mundi totius ſalute. Has preces angelus dicit exauditas; nam enim prae foribus eſſe aduentum Meſſiae, cuius anteambulo deſtinatus ſit is, qui Zachariae naſciturus erat filius. τὸ ὄνομα αὐτȣ̃ Ἰωάννην) יוחנן a contracto יהוה et uerbo חנן, proprie eſt: Θεὸς ἠλέησεν, aut ἐχαρίτωσεν. Solet autem utrumque uerbum hoc apud Helleniſtas, ut et hebraeum illud, ſaepe ſignificare inſignis gaudii uel beneficii exhibitionem; quare in uerbis ſequentibus nominis huius explicatio eſſe uidetur.

14. καὶ ἔςαι χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις) *Is* (Ioannes) *erit tibi gaudio et laetitiae.* Nomen Ioannis repetendum uidetur ἀπὸ τȣ̃ κοινȣ̃, ita ut ſit appoſitio Hebraeis et Graecis familiaris, quam Latini exprimunt tertio caſu.

15. ἔςαι γὰρ μέγας ἐνώπιον τȣ̃ Θεȣ̃) *Vere magnus et illuſtris erit.* Nam Hebraismus לפני יהוה, ἐνώπιον τȣ̃ Θεȣ̃, ſaepe rei ueritatem indicat, uel ſingularem quandam praeſtantiam. σίκερα) *Sicera,* uox indeclinabilis hebraica, שכר, quiuis potus inebrians non ex uitibus confectus, ut Heſychius explicat in Lexico. Eſt genus cereuiſiae; nam, ut *Kimchi* obſeruat, ex frugibus, tritico, hordeo, melle et dactylis conficiebatur hic potus. *Peſachim:* Sicera Medica, in quam proiecerunt aquas hordei, i. e. cereuiſia. Aliis σίκερα eſt uinum non temperatum aqua, merum; οἶνος autem *uinum aqua temperatum.* Quicquid ſit, ſenſus eſt: Omnis generis potu calidiore abſtinebit. Hoc erat illorum, qui externam etiam ſanctimoniam prae ſe ferebant, et uitam agebant aſceticam. Quapropter de eo, qui Naziraeatum

tum uouerat, ſcriptum erat in lege: ἀπὸ οἴνου καὶ σίκερα ἁγνισθήσεται, Num. VI, 3. Quia enim uino et ſicera ratio perturbatur, ideo ab his abſtinere debebant, qui Deo erant conſecrati. Ioannes autem grauiſſimis negotiis erat deſtinatus. Quare perpetuo abſtemiam uitam uiuere iubetur, quum alias Naziraeis, ad tempus Deo conſecratis, ad tempus tantum abſtinendum eſſet a uino et ſicera. καὶ πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται) *Nam ſingularibus donis Spiritus exornatus erit.* Plenus Spiritu eſt, qui eximiis animi dotibus eſt praeditus. Cf. u. 17. ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ) *iam inde ab utro matris ſuae*, i. e. *a pueritia.* Nam ἔτι ſaepe uſurpari pro ἤδη, *Raphelius, L. Bos, Kypkius*, aliique exemplis ex Profanis probarunt. Phraſis ἐκ κοιλίας μητρὸς occurrit etiam Pſ. XXII, 10. (hebr. u. 11.) מִבֶּטֶן אִמִּי, *a prima aetate.* Cf. Act. III, 2.

16. πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ κύριον) *Conuertet*; i. e. faciet, ut multi reſipiſcentes ſe conuertant ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν, *ad Iehouam Deum ſuum.* Intelligunt alii Deum in uniuerſum, alii peculiariter Meſſiam, et reſpici putant ad Ieſ. XL, 3. Ἐπιστρέφειν tranſitiue hic ponitur.

17. καὶ αὐτὸς — Ἠλίου) *Et ipſe praeibit eum inſtructus dotibus Eliae.* Ἐνώπιον αὐτοῦ, ſc. κυρίου, u. 16. Ille κύριος, quem praeiuit Ioannes, eſt Meſſias. Προέρχεσθαι ἐνώπιον τινος eſt, *praecedere aliquem in munere*, uel etiam *ei miniſtrare.* ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου) *Animi dotibus et ingenio ſimilis Eliae*, uel etiam donis eiusmodi praeditus, quibus Elias fuit inſtructus. Πνεῦμα pro animi dotibus, haud raro ponitur. Δύναμις autem

autem ſaepe eſt *ingenii ſollertia, rerumque tractandarum peritia,* ut *REISKIUS* docet animadu. ad gr. Auct. Vol. IV. p. 73. ſqq. Reſpicit angelus ad uerba Malachiae c. III, 23. ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα) Senſus eſt conciſus: *Efficiet Ioannes, ut parentes iuxta cum liberis, i. e. omnis aetatis et indolis homines reſipiſcant.* Nam ἐπὶ h. l. ponitur pro hebraico עַל, Malach. III. 24. לב אבות על בנים. Locutio eſt inſtar prouerbii, ad multitudinem ſignificandam ut Exod. XX, 5. XXXIV, 7. Quia uero apud Malachiam additur: ולב בנים על — אבותם, poſſet etiam ſenſus eſſe: *reconciliabit animos patrum filiis*; ad amorem mutuum excitabit parentes et liberos; proprie: conuertet animos parentum ad liberos. Quia de religione ſermo eſt, intelligitur ſine dubio hoc, Ioannem omnibus ſenſus ſimiles inſtillaſſe qua religionem. Effecit nempe docendo et hortando, ut Deum omnes ſimili modo cognoſcerent, amarent, colerent. Sic ſimilia ſtudia omnibus inſtillauit. καὶ ἀπειθεῖς — δικαίων) *et ſceleſtos ad ſenſum, quo homines probi praediti ſunt.* Ἀπειθεῖς, Hebraeis מורים, ſunt immorigeri, inobedientes ſc. Deo, i. e. *ſceleſti.* Φρόνησις h. l. non eſt prudentia, ſed *ſenſus, ſtudium.* Hoc ſignificatu uerbum φρονεῖν haud raro occurrit, ut Rom. VIII, 5. Phil. II, 5. Ex ſimilitudine membrorum patet, ἐν pro εἰς eſſe ſumendum. Senſus igitur eſt: Sceleſtos conuertet huc, ut ſenſum habeant piorum. *Lambertus Bos* una ſerie legendum putat: καὶ ἀπειθεῖς — λαὸν κατεσκευασμένον, et uertit: *et rebelles, ſuadendo iuſtitiam reddat Domino inſtructum populum.* Vocem δικαίων h. l. neutrius generis eſſe exiſtimat, et ſubaudiendum πραγμάτων: Φρόνησιν autem eſſe *actum ſuadendi, ſuaſionem,* con-

consilium. ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαὸν κατασκευασμένον) *ut paret Domino populum, qui paratus sit (ad accipiendum regnum coelorum.)* Itaque praeterita uox sumenda hic indefinite, more hebraeo. Neque offendere nos debet, quod bis idem dici uidetur, (quia ἑτοιμάζειν et κατασκευάζειν sensu uix differunt,) quum eiusmodi Pleonasmis abundet sermo hebraeus et hellenisticus.

18. κατὰ τί γνώσομαι) i. e. τίνι, uel ἐκ τίνος; *quo argumento istud noscam?* Verba ipsa sunt, quae LXX. in *Abrahami* similiter loquentis historia usurpant, Gen. XV, 8.

19. Γαβριὴλ) Iudaei nomina angelorum in Chaldaea didicisse uidentur. Imponuntur autem nomina angelis a ministeriis, quibus ex mente Iudaeorum a Deo sunt destinati. Sic גבריאל (a גבר et אל) est δύναμις θεῦ, Dei robur, quia eo ministro Deus utitur ad summam potentiam suam explicandam. Ad hanc uulgi opinionem angelus se accomodat. ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τῦ θεῦ) Locutio ex aulis orientalibus sumta, nam *stare coram* rege dicitur is, cui semper aditus ad eum patet. Itaque tantundem est, quasi dicat, *non quemuis ministrum, sed satrapam se esse regni coelestis.*

20. ἀνθ' ὧν) *eo quod, quoniam,* quo sensu etiam *Aelianus* usurpat, Var. Hist. L. IV, c. 8. XII, 18. XIII, 28.

21. καὶ ἦν — ζαχαρίαν) Exspectabat populus Zachariam, ut pro more ei benediceret, καὶ ἐθαύμαζον — — ναῷ) Ἐν τῷ ναῷ, i. e. *in sancto.* Tardauit Zacharias ultra horam

horam τῆς θυμιάσεως, qua peracta, ſolebant ſacerdotes ad populum progredi.

22. ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν) Ex eo, quod Zacharias mutus erat, cognoſcebant, ei aliquid inſoliti eueniſſe. Sine dubio hoc etiam inuicem dicebant. Quum igitur Zacharias hoc audiret, ἦν διανεύων αὐτοῖς, annuit illis; nutu ſignificauit hoc ita eſſe.

23. τῆς λειτȣργίας αὐτȣ͂) muneris, ſeu miniſterii. Compoſita eſt enim uox λειτȣργία ex λειτὸν, *publicum*, et ἔργον, *opus*, et habet in genere δημοσίȣ ἔργȣ ſignificationem. *Lyſias* in Orat. pro pecuniis Ariſtophanis: πεντήκοντα ἔτη ἐςὶν, ὅσα ὁ πατὴρ αὐτοῖς χρήμασι καὶ τῷ σώματι πόλει ἐλειτȣργει, *quinquaginta anni ſunt, quibus pater ipſe tam pecuniis quam corpore in ciuitate muneribus publicis functus eſt.* Transfertur deinde ad miniſterium templi, et opera religionis cauſſa ſuſcepta. In eccleſiaſtica diſciplina uocarunt λειτȣργίας ſacrarum rerum publicas actiones, matutinas et ueſpertinas. Plures ſignificationes uid. in *Suiceri* Theſauro eccleſiaſt.

24. περιέκρυβεν ἑαυτὴν) *Occultauit ſe*; non prodiit in publicum, rumores declinans; ceterum Deo ita diſponente, ne quid de *Ioanne* diſpaleſceret, antequam certis teſtimoniis de conceptione Meſſiae, cuius praecurſor futurus erat Ioannes, conſtaret.

25. ὅτι οὕτω — ἐν ἀνθρώποις) *Hoc beneficium Dominus mihi exhibuit nunc, quum ignominiam meam benigne remouit.* In uerbis οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος eſt Hebraismus. Nam phraſis: כז עשה לי אלהים ſignificat: Hoc Deo

Deo debeo; beneficium hoc Deus mihi exhibuit. Ἐπεῖδεν ὀφελεῖν, *uifitauit remouere*, i. e. clementer remouit; tribuit mihi hoc ut remoueat. Ἐπέιδειν, ἐπισκέψασθαι, hebr. פקד, *uifitare.* Deus autem uifitare dicitur hominem, quando ei aliquid tribuit, uel benigne uel iratus. Ὄνειδος h. l. eſt finiſtra hominum opinio. Putabant nempe non placere Deo eum, cui nullam prolem conceſſerit; proles enim diuinum donum exiſtimatur. Iudaica praefertim natio prolem putabat fummum beneficium, et fauorem Dei hinc elucere iudicabat, fi cui proles concederetur.

26. ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ) *Menfe fexto*, fc. a quo tempore Elifabetha grauida eſſe coeperat, Cf. u. 36.

27. μεμνηστευμένην) *ſponſione promiſſam*; neque enim adhuc Iofephus eam domum duxerat. De Maria uide quae ad c. 1. Matthaei annotauimus.

28. εἰσελθὼν) in eam domum, in qua fub proximorum cura cuſtodiebatur. κεχαριτωμένη) *fauoris* (diuini) *compos facta.* Verbum enim peculiari deriuatione eſt factum ἀπὸ τῆς χάριτος, quo nomine fauor et gratia fignificatur. ὁ κύριος μετὰ σοῦ) *Iehoua adfit tibi*; fenfu apprecatiuo. εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν) *felix et beata effecta prae ceteris mulieribus*; nam εὐλογεῖν, ברך, dicuntur homines, quum aliis bene precantur. Deus autem non uerbis, fed re ipfa *beat.*

29. ἡ δὲ ἰδοῦσα) fc. Angelum. Ceterum deeſt hoc participium in quibusdam Codd. et Verſſ. ποταπὸς) Admirantis uox, i. e. quo tandem ſpectaret, et quae eſſet eius

ſalutationis ſententia. Scaliger ad Manilium ποταπὸς h. l. mauult *cuias* interpretari.

30. εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ θεῷ) *Conſecuta es enim amorem et beneuolentiam Dei.* Ἑυρίσκειν, hebraico מצא reſpondens, ſaepe denotat *conſequi, comparare, habere.*

31. ἐν γαστρὶ) hebraeus pleonasmus. Aperte ſatis angelus digitum intendit ad illa Ieſaiae, citata a Matthaeo c. I, 23. Ἰησοῦν) uide, quae ad Matth. c. I, 21.

32. καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται) *Filius Dei*, i. e. *Meſſias erit.* In uoce ὑψίστου eſt Hebraismus. Nam inter cetera nomina, quae Deo tribuuntur apud Hebraeos, eſt etiam עלין, i. e. ſummus, uel ſupremus. καλέομαι, *ſum*, hebraico more. *Filium Dei* autem hic, ut ſaepius, eſſe Meſſiam, ſequentia declarant. Cf. Ioan. I, 50. Quum non inter Iudaeos tantum, ſed totius orientis, omnesque adeo ueteres populos reges appellarentur *Deorum filii*; *Meſſias* etiam, ſummus ille et inuictus futurus Iudaeorum rex eodem nomine, eodemque ſenſu eſt appellatus, ita quidem, ut χριστὸς et υἱὸς θεοῦ uel ὑψίστου ſynonyma eſſent. Origo nominis ita proprie de Meſſia adhibiti repetenda uidetur ex Pſ. II, 7. et 2 Sam VII, 14. Hoc tamen loco ratio nominis haec eſſe uidetur, quod Meſſias non ex patre humano, ſed *ui ipſa diuina* eſſet procreandus; (infra u. 35.) Apoſtolis deinde ex reuelatione conſtabat de natura Chriſti uere diuina. καὶ δώσει — — τοῦ πατρὸς αὐτοῦ) τὸν θρόνον Δαβὶδ, i. e. *regnum Dauidis.* Regum ex Dauidis poſteris erit maximus. Variis figuris et imaginibus adumbratus eſt Meſſias in V. T. *Patribus*, Abrahamo inprimis, promiſſus fuit ut *ſemen*;

per

per Mosen *prophetam*, ut *propheta*; Dauidi, *regi*, ut *rex*. Igitur in Psalmis potius, quam antea, de *regno* Christi canitur.

33. καὶ βασιλεύσει — αἰῶνας) *Populo Israelitico imperabit in aeternum.* Ex 2 Sam. VII, 16. Populus Israeliticus nominatur, quia ei genti primum promissus erat Messias. Non autem excluduntur alii ex aliis nationibus, *Iacobi posteris iungendi, iisque associandi*, ut Iesaias loquitur, c. XIV, 1. Cf. Ies. XLIV, 5. καὶ τῆς βασιλείας αὐτȢ̃ ȣ̓κ ἔϛαι τέλος) Hoc explicat, quid sit εἰς τȣ̀ς αἰῶνας, non in longum tempus, sed sine fine. Ex Daniel. VII, 14. Quum haec omnia sint e V. Testamento, Maria omnino intelligere potuit describi Messiam, adeoque rem in V. T. praedictam nunc habituram esse euentum.

34. πῶς ἔϛαι τȣ̃το, ἐπεὶ ἄνδρα ȣ̓ γινώσκω;) ȣ̓ γινώσκω est: *hactenus uiro sum intacta.* Matth. I, 25. Merito admiratur, quomodo conceptura sit sine uirili opera, quum eius rei nullum extaret exemplum. *Virum cognouit*, etiam apud *Ouidium* est.

35. πνεῦμα — ἐπισκιάσει σοι) i. e. *interuentu diuinae uirtutis, uel per miraculum concipies.* Nam πνεῦμα ἅγιον *uenire* dicitur *super homines* eos, quos Deus agitat, et in quibus maiora, quam quae a naturae ui uel exspectari uel produci queant, uirtutis suae accessione operatur. Iudic. XIV, 6. 1 Sam. XI, 6. Δύναμις ὑψίϛȣ sensu non differt a πνεύματι ἁγίῳ, quod patet ex comparatione locorum Luc. XXIV, 49. Act. I, 5. 8. Verbum ἐπισκιάζειν respondet uerbo ἐνδύεσθαι, quo uti solent V. T. scriptores iis locis,

 ubi

ubi diuinus ſpiritus occupare homines, aut ſuperuenire, aut quieſcere ſuper iis, adeoque uim ſuam in iis exſerere dicitur. Iud. VI, 34. 1 Chron. XII, 18. Innuit igitur haec uox, futurum eſſe, ut potentiae diuinae interuentu grauida Maria filium ederet. διὸ καὶ — υἱὸς Θεοῦ) *Itaque etiam foetus tuus ſanctus appellabitur Filius Dei.* Ἅγιος, קדוש, (Ieſ. VI, 3.) eſt uenerabilis propter inſignem dignitatem. Ergo hic Ieſus dicitur fore uenerabilis, homo plane ſingularis, non unus de multis hominibus. Accedit quod praeceſſerat illud, foetum hunc non oriturum eſſe humanis parentibus. Quod autem Deus efficit, id dicitur ſanctum. τὸ γεννώμενον, *Partus, natus.* Obſeruandum, in hac forma γεννᾷν dici de foeminis. *Latini, quod natum eſt, quod peperiſſet.* Quinctil. Decl. XVIII, c. 3. *natum de te.* Sicut et in his uerbis quidam Codd. addunt ἐκ σοῦ.

36. Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου) *Eliſabet cognata tua.* Non eſt magna hic difficultas fingenda de cognatione inter Mariam ex tribu Iudae, et Eliſabetam ex tribu Leui oriundam; nam potuerunt ex diuerſis tribubus connubia iungi, et tantum a Deo prohibita olim fuit diſtractio haereditatum. καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ) Hebraismus; i. e. ſextum iam menſem agit a conceptu. τῇ καλουμένῃ στείρᾳ) *Quae ſterilis eſſe dicitur.* Nam καλεῖσθαι in hebraea locutione cum re ſignificat famam rei.

37. οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα) *Nihil eſt quod Deus efficere non poſſit.* Ῥῆμα, דבר, *res.* Eſt prouerbium tritum uſu Hebraeorum, לא־יפלא ממך כל־דבר. Graecum erat: οὐδὲν ἀδυνατήσει ὁ Θεός. Quod igitur Deus Eliſabeta effecit,

effecit, id poteſt etiam in te efficere. Referuntur haec omnia ad omnipotentiam diuinam.

38. ἰδὲ ἡ δέλη κυρίε) Locutio hebraea, obedientiae propoſitum notans. Subiicio me omnipotentiae diuinae. γένοιτό μοι) Non conſentit tantum uirgo, ſed et deſiderat, eximio fiduciae exemplo. Eueniat mihi prouti tu dixiſti.

39. ἀναςᾶσα) Vox παρέλκεσα, ut et infra c. IV, 38. εἰς τὴν ὀρεινὴν) ſc. χώραν, *in regionem montanam.* μετὰ σπεδῆς) pro σπεδαίως, *feſtinanter.* Sic *Philo* de uit. Moſ. μετα σπεδῆς καὶ τάχους propere ac celeriter. εἰς πόλιν Ἰέδα) *Hebronem* metropolin portionis Iudae ſignificari ueriſimile eſt. Nam πόλις, ut hebraeum קרית, ita ſolet poni, ut ſignificet μητρόπολιν. Et erat quidem Hieroſolyma caput *regni;* at peculiariter *portionis Iudae* urbs praecipua Hebron, ut colligitur 2 Sam. II. Accedit quod Zacharias, in cuius domum Maria adiiſſe dicitur, fuit ſacerdos. Atqui ſacerdotes habuerunt proprias quasdam urbes in Palaeſtina, quas incolebant. Hebron autem fuit talis urbs ſacerdotalis. Alii ſuſpicantur, ſcriptum fuiſſe ἰέττα, uel ἰέτα. Fuit haec urbs in montano, cuius fit mentio Ioſ. XV, 55. c. XXI, 16.

41. ἐσκίρτησε) Solent medici hoc uerbo notare motum naturalem infantis in utero, quod ἀσκαρίζειν eſt aliis. Hic uero motus, ſiue naturalis ſiue praeternaturalis, diuinitus procuratus fuiſſe uidetur. καὶ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίε) *Repleta eſt afflatu diuino.* Dixit enim, quod per ſe ſcire non poterat, ut patet ex u. 43.

 42. εὐλο-

42. εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ) *Feliciſſima es mulierum.* Sicut enim εὐλογεῖν ſaepe eſt *felicem reddere*, ita εὐλογεῖσθαι, eſt felicitate frui.

43. καὶ πόθεν μοι τοῦτο,) Sic loqui ſolent, qui honorem inexpectatum ſibi obtigiſſe mirantur. ἵνα ἔλθῃ — πρός με;) *Dominus* κατ᾽ ἐξοχὴν eſt Meſſias. Vocat igitur Eliſabetha Mariam matrem Meſſiae. Quoniam autem nec uiderat eam antea, nec collocuta erat cum ea, et res ita recens erat, ut eam aliunde cognitam habere non poſſet, igitur afflatu diuino haec uerba protuliſſe dicitur, comm. 41.

44. ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτα μου) Vertere ſimpliciter licet: *ut peruenit ad aures.* Nam γενέσθαι pro *uenire* ſaepe uſurpant noſtri et alii ſcriptores. Syrus נפל, *accidit auribus.* ἐν ἀγαλλιάσει) Quaſi laetitia geſtiens. Ἀγαλλίασις ſolet ad animum transferri: proprie tamen *geſticulationem* ſignificat, qualis eſſe laetantium ſolet. Ergo hinc non poteſt concludi Ioannem iam in utero fuiſſe prophetam. Certum enim eſt, embryonem ultimis grauiditatis menſibus ualde ſenſibili modo in utero matris commoueri, idque praecipue fieri tum, quum mater uehementius agitata eſt. Factum eſt igitur id, quod multis matribus accidere ſolet, nec in hac re eſt aliquid mirabile.

45. μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου) Sic enim interpungendum eſſe uidetur, ut poſt πιστεύσασα ponatur comma, non colon. Generalis eſſe uidetur ſententia, ſed a muliere ad mulierem elata foeminino genere: *Beata, quae credit exitum habitura ea, quae diuinitus ipſi ſunt nuntiata*, quomodo accipit Syrus. παρὰ κυρίου, i. e. quod barbare dicunt, *ex parte Dei.*

46. καὶ

46. καὶ εἶπε Μαριάμ) Qui nunc ſequitur hymnus Mariae ſimillimus eſt hymno Hannae uerbis et ordine. Cf. 1 Sam. II. Similis eſt etiam Pſalmis Dauidicis, ſiue materiam ſpectes ſiue formam. Materiam enim quod attinet, exprimit Maria ſenſum laetitiae, quod a ſua humilitate euecta eſſet ad magnam dignitatem, et addit, omnipotentem Deum hoc feciſſe; deinde uero commoratur in cogitanda Dei omnipotentia, et tandem hoc beneficium ad omnem nationem Iudaicam pertinere dicit. Sic Dauides in Pſalmis ſaepe laetatur de liberatione ex malis et periculis, et addit, ſe hoc Deo debere; commoratur deinde in cogitanda Dei miſericordia, omniſcientia et omnipotentia, et tandem, Deum Sioni quoque opem ferre dicit. Quod autem ad formam hymni attinet, omnes ſententiae, uti in Pſalmis bis dicuntur, praeſertim in parte poſteriore. μεγαλύνει ἡ ψυχή μȣ τὸν κύριον) *Laudes celebro Domini.* Nam ἡ ψυχὴ μȣ per Hebraismum pro נפשי eſt pronominis loco, *ego;* μεγαλύνειν autem ſignificat, *extollere, uerbis praedicare, celebrare.*

47. καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μȣ) *Laetor.* Senſu non differunt haec uerba a praecedentibus comm. 46. Nam hebraici carminis ea eſt ratio, ut quaeuis periodus duobus plerumque membris conſtet, in quibus res rebus, uerbis uerba quaſi demenſa et paria reſpondeant. De hoc parallelismo membrorum uid. *ROB. LOWTH de ſacra Poeſi Hebraeorum. Praelectio XIX.* ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μȣ) *Super Deo, conſeruatore meo,* ſ. *propter Dei in me fauorem et beneficentiam.* Nam ἐπὶ cauſſam, ipſamque adeo gaudii materiam declarat, et σωτὴρ eſt, qui ex malis liberat, et beneficia adiungit.

48. ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ) *Nam exaudit preces abiectae ancillae ſuae.* ταπείνωσις, eſt עֳנִי, *miſeria, afflictio, conditio abiecta.* Sed conditio abiecta ancillae ponitur pro abiecta ancilla, ex Hebraeorum idiotismo. Deus *afflictionem adſpicere* dicitur, quum hominem afflictum propitius reſpicit, eiusque preces exaudit, locutione Scriptoribus Sacris uſitatiſſima. ἰδοὺ γὰρ — γενεαὶ) *Nam ab hoc inde tempore omnes nationes felicem me praedicabunt.* Antea, inquit, eram obſcura; ab hoc autem tempore in omnium ore uerſabor. Ex muliere nemini fere nota Deus me faciet omnium nobiliſſimam.

49. ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα) *Res magnas et miras mihi praeſtitit.* Μεγαλεῖα, גדלות, Pſ. LXXI, 19. ὁ δυνατὸς) *Potens ille*, i. e. גבור, id enim Dei attributum ita uertunt LXX, Pſ. XXIV, 8. καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ) *et nomen eius ſumme colendum*, uel: omni uenerationis cultu digniſſimus, pro: οὗ τὸ ὄνομα ἅγιον. Eſt haec periphraſis religioſa Dei.

50. καὶ τὸ ἔλεος — φοβουμένοις αὐτὸν) *Perpetuo et ſine fine benefacit iis, qui religioſe eum colunt.* Nam ἐλεεῖν et ἔλεος ποιεῖν, ut Exod. XX, 6, ſaepe denotat *beneficia tribuere*, et φοβούμενοι τὸν θεὸν dicuntur illi, qui Deum religioſe colunt.

51. ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ) *Magnas res efficit potentia ſua maxima.* Quia in brachiis eſt robur, per *Dei* brachium maxima eius uis et potentia indicatur. Κράτος h. l. eſt opus, ad quod efficiendum magna uis requiritur, quale erat uirginalis conceptio. διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους

φάνως διανοίᾳ καρδίας ἀυτῶν) *Diſſipat conſilia ſuperborum*, uel *perdit ſuperbos*, proprie *eos qui in cogitatione animi ſui ſuperbiunt.* Ὁ θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, inquit Petrus, 1 Epiſt. V, 5.

52. καθεῖλε — ταπεινὺς) i. e. *Principes*, (nempe ſuis rebus ſuperbientes) *imperio priuat, et humiles dignitate et honore ornat.* Cf. Pſ. CXIII, 7. 8. 1 Sam. II, 8. Sic Deus Meſſiam naſci uoluit non ex iis qui ſceptro et diuitiis ſuperbiebant, ſed ex uirgine contemtae ſortis, et praedita humili mente.

53. πεινῶντας) Antitheſis oſtendit πεινῶντας hic non uocari famelicos, i. e. eos qui ſimpliciter eſuriant, ſed eos, qui ad extremam inopiam redacti ſunt, quos Hebraei אביונים uocant. *Inopes ditat.* καὶ πλυτῦντας ἐξαπέςειλε κενὺς) *et diuitibus optata denegat.* Πλυτῦντες hic iterum ſunt diuitiis ſuis elati et ſuperbientes; et ἀποςέλλεσθαι κενοὶ dicuntur, *quicunque rei alicuius obtinendae cauſſa aliquem compellant, neque eam obtinent*, ut infra c. XX, 10. 11. et LXX. in *Iobo* XX, 9. χήρας δὲ ἐξαπέςειλας κενάς. Ceterum ſenſus eſt idem qui in Hannae carmine, 1 Sam. II, 5.

54. 55. ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς ἀυτῦ) *Curam ſuſcipit populi ſui.* Saepe in V. T. populus Iſraeliticus uocatur *ſeruus Dei*, e. g. Ieſ. XLI, 8. 9. Ἀντιλαμβάνεσθαι ſignificat *ſubleuare manu porrecta proſtratum, capere, apprehendere*; hinc *curare, curam ſuſcipere*, quomodo interpretatur *Elsnerus.* μνησθῆναι — ἀιῶνα) *Ita ut perpetuo ei benefaciat, ui promiſſionis patribus noſtris, Abrahae et poſteritati eius factae.* Εἰς τὸν ἀιῶνα, uel ut alii rectius legunt ἕως

 ἀιῶνος

αἰῶνος construendum uidetur cum μνησθῆναι ἐλέυς. *Memorem se ostendere misericordiae*, uel *benignitatis*, est benefacere. Λαλεῖν, h. l. est *promittere*. Locus nihil difficultatis habere uidetur, si notes, uariari constructionem uerbi ἐλάλησε, quod primo post se habet πρὸς cum accusatiuo, et deinde datiuum. Cf. Gen. XVII, 19. Rom. XI, 29. Decreuit Deus Israelitas semper eximia beneuolentia prosequi; quod tunc praecipue ostendit, quum Messiam ex ipsis nasci, atque inter ipsos uersari uoluit.

58. ἐμεγάλυνε — μετ' ἀυτῆς) *Deum affecisse eam magno beneficio*. Μετ' ἀυτῆς pro Datiuo ἀυτῇ. Hebraica Phrasis, cui similis est Gen. XIX, 19. ubi LXX. μεγαλύνειν δικαιοσύνην uertunt גדל חסדו, pro: *magnis beneficiis afficere*. Συνέχαιρον ἀυτῇ *congratulabantur ei*, nempe de filio nato.

59. ἦλθον περιτεμεῖν) *Venerunt*, sc. οἱ συγγενεῖς, quorum commate praecedente facta est mentio. Venerunt in domum Zachariae. Nullus enim locus certus circumcisioni ex lege praescribitur, ut nec certus circumcisor, sed solet ad eam rem adhiberi, qui maxime est in ea arte exercitatus. Vide 1 Macc. I, 60. Domi autem celebratam hanc circumsionem, ostendit puerperae praesentia. ἐκάλυν ἀυτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῦ πατρὸς ἀυτῦ) Statim post circumsionem peractam nomen infanti imponebatur, Gen. XXI, 3. 4. Sic et apud Romanos dies infantium lustricus dicebatur etiam *nominalis* ab eodem more; et apud Athenienses decimo die sacra fiebant, et imponebatur nomen infanti, ut nos docent *aues* Aristoph. et ad eum Scholiastes. Hoc ideo factum, ut, quum multi ad circumsionem aut lustrationem aduocarentur, iidem meminisse possent impositi nominis, si qua

olim

olim controuerſia oriretur. Parentum autem aut auorum nomina poſteris imponebantur, ut ipſa nominis recordatione ad imitandas eorum uirtutes accenderentur. Sic et apud Graecos a *Pyrrho* plures *Pyrrhi*, a *Philippo Philippi*, a *Ptolomaeo Ptolomaei*.

60. ἡ μήτηρ) Cui maritus, Zacharias, litteris ſignificaſſe uidetur, nomen Ioannis ex angeli mandato imponendum eſſe puero.

62. τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτὸν) Articulus praepoſitiuus, genere neutro adhibitus, non ſolum interrogationibus, ſed unicuique ſententiae praeponitur, ſequentemque adeo ſententiam indicat. Illud τὸ igitur h. l. indicat, quid nutu ſignificare uoluerint, nempe id, *quo nomine uocandus ſit*. In pronomine autem τί ſubintelligendum eſſe ὄνομα, facile intelligitur.

63. ἔγραψε, λέγων) Non una eſt horum uerborum interpretatio; ſed ea uidetur uera eſſe, quae reddit: *Scripſit his uerbis*, *ſeu ſcripſit*, *his uerbis uſus*; quae loquendi ratio non tantum Hebraeis, ſed et aliis uſitata eſt. Ioſeph. Lib. XIII, Antiq. c. 4. §. 1. Πτολεμαῖος δὲ, προσδεξάμενος ἡδέως τὴν μνηστείαν, ἀντιγράφει λέγων, *Ptolomaeus autem, quum libenter poſtulatis eius annuiſſet, reſcripſit his uerbis*.

64. ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ) i. e. reſtitutus eſt illi uſus uocis, quem amiſerat. Videtur enim quodammodo illius os occluſum, qui loqui non poſſit; qua ratione dicuntur etiam caecorum oculi et ſurdorum aures aperiri, ut Ieſ. XXXV, 5. καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ) ἀνεῴχθη,

θη, nam τὸ ἀνοίγεσθαι etiam ad linguam refertur, ut Marc. VII, 34.

65. ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος) *Orta eſt omnibus reuerentia Dei.* Nam φόβος ſaepe eſt reuerentia Dei, ut Act. II. 43. Vel: *omnes admirati ſunt*; quia admiratio et timor cognati ſunt affectus. διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα) *Sermonibus omnium celebrata ſunt, quae ibi dicta et facta fuerant.*

66. ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν) *Repoſuerunt in corde ſuo*, i. e. diligenter et attente conſiderarunt, et uelut infixerunt animo. *Virgilius*: *Senſibus haec imis, (res eſt non parua) reponas.* Et alibi: *memori quae condita mente teneto.* τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσαι) *Quo euadet puer iſte?* Eſt enim idem genus loquendi, quod Act. XII, 18. καὶ χεὶρ κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ) *Deus autem eum protexit*, in uita conſeruauit. Χεὶρ, potentia, tutela.

67. ἐπλήσθη — προεφήτευσε λέγων) *Spiritu diuino actus celebrauit laudes Dei in hunc modum. Impleri ſpiritu ſancto* dicuntur etiam poëtae, quia feruentioris animi impetu abripiuntur ac feruntur, ita ut ſibi ab alia maiore ui agi uideantur. Προφητεύειν, נבא, h. l. ſignificat *meditari carmen, celebrare laudes Dei carmine*, ut 1 Sam. X, 5. ſeqq. quem locum confer. Hanc ſignificationem h. l. retinendam eſſe, ex eo patet, quod Zacharias hic nihil praedixit. Quod enim in fine hymni dixit de puero: *tu propheta eris*; non erat noua reuelatio, quia hoc nuper ab angelo audiuerat.

68. εὐλο-

68. εὐλογητὸς) ſc. ἔςω, i. e. εὐλογηθείη, *laudetur ac praedicetur.* ὅτι ἐπεσκέψατο) nimirum τὸν λαὸν, quod hic repetendum ex membro ſequente. Propitius eſt populo ſuo. Dupliciter Deus dicitur *uiſere genus humanum*, in bonam partem, *quum beneficia largitur*, in malam, quum *poenas infligit.* Hoc loco prior ſignificatio locum habet. καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ) λύτρωσις recte hic *liberatio* uertitur. *Et liberat*, uel *liberabit populum ſuum,* nempe a poteſtate opprimentium eum. Praeteritum propheticum pro futuro, Zacharias Meſſiam deſcribit, ut regem Iudaeorum; nondum enim ipſi reuelatum erat beneficium Meſſiae ad omnes nationes ſeſe diffundere. Hinc Deum uocat Deum Iſraelis, nulla gentium facta mentione.

69. καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν, ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ) Senſus eſt: *Et ſuſcitat nobis regem ſeruatorem ex familia Dauidis ſerui ſui.* Quia enim non unius beſtiae uis in cornibus conſiſtit, ideo potentia omnis *cornu* Hebraeis dicitur, ut colligere eſt ex loco Deut. XXXIII, 17. praecipue uero *potentia regalis*, Zachar. II, 1. et *rex*, ut expreſſis uerbis declaratur Dan. VII, 24. VIII, 21. Atque ideo uocem קרן ueteres Paraphraſtae interdum uertunt מלכות aut מלכותא, ut 1 Sam. II, 10. Ierem. XLVIII, 25. Additur autem σωτηρίας ad ſignificandum regem *ſalutiferum*, Genitiuo Subſtantiui pro adiectiuo, hebraico more, poſito. Ven. *Noeſſelt* τὸ κέρας τῆς σωτηρίας e loco Pſ. XVIII, 3. illuſtrandum eſſe cenſet, ubi קרן ישע uidetur de *galea* dictum, *quae incolumitatem praeſtet*, ſ. ita quaſi caput muniat, ut de ictibus hoſtium nihil ſit metuendum. Vid. eius opuſcula ad interpretationem Sacrar. Script. Faſc. I. edit. 2. p. 31. ſeq.

70. ἐλέ-

70. ἐλάλησε) *diserte promisit*, ut supra u. 55. ἀπ' αἰῶνος) *ab antiquis temporibus.* Simile loquendi genus extat Gen. VI, 4. ubi οἱ γίγαντες οἱ ἀπ' αἰῶνος sunt οἱ ἀρχαῖοι.

71. σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν) Nempe *liberationem ab inimicis nostris.* Σωτηρίαν uerte *liberationem* et refer ad uerbum ἐλάλησε, quemadmodum et sequentes uersiculos duos. Quod praepositionem ἐκ attinet, simili ratione dixit *Iosephus* Lib. IX. Antiq c. VIII, §. 5. ὁ θεὸς δίδωσιν αὐτῷ τὴν ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῶν κινδύνων ἄδειαν, *Deus ipsi concessit, ut ab omni belli et periculorum metu securus sit.* Ἐχθροὺς Zacharias uocat Romanos aliosque populos Iudaeis infestos, a quorum iugo Deus populum suum, ut fas est credere, liberaturus fuisset, ni Messiam reiecisset.

72. ποιῆσαι — ἁγίας αὐτοῦ) Ante ποιῆσαι repetendum est ἐλάλησε ex u. 70. (Promisit) *se uelle benefacere Patribus nostris, et memorem esse sanctae suae promissionis.* Ad priora huius commatis uerba uide dicta ad u. 50. et 58. Respicit Zacharias ad Exod. XX, 6. et Deut. V, 10. ubi Deus dicit, se esse ποιοῦντα ἔλεος in multam progeniem iis, qui se diligant. Διαθήκη h. l. est *promissio.* Huius se memorem fore dicit Deus Leuit. XXVI, 42. Maiores Israelitarum hic nominantur, quia ipsis conferri uidentur beneficia, quae propter ipsos contingunt posteris.

73. ὅρκον, ὃν ὤμοσε) Elliptice: καθ' ὅρκον, *secundum iusiurandum quod iurauit Abrahamo patri nostro.* Πρὸς Ἀβρ. pro: τῷ Ἀβρ. Promissio legitur Gen. XXII, 16. seq.

74. τοῦ δοῦναι ἡμῖν, ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ) *Se largiturum nobis hoc beneficium,*

ut

ut ſine metu, quippe erepti e poteſtate hoſtium noſtrorum, eum coleremus. Ἀφόβως, ſine metu, hoſtibus omnibus liberati. Prophetae ſaepe tempora Meſſiae ita deſcripſerunt, ut dicerent, nullos tum Iſraelitis metuendos fore hoſtes, ſed eos, pacatis rebus, liberrime exercituros eſſe religionem; imo omnes nationes Hieroſolyma uenturas, et una cum Iudaeis Deum adoraturas eſſe. Haec uaticinia obſcura erant Iudaeis ante euentum. Nos autem hiſtoria et ipſo euentu edocti ſcimus, ſub illis imaginibus latuiſſe illud, ceteras gentes eadem cum Iudaeis uſuras eſſe religione, non tantum in Palaeſtina, ſed etiam in omni terrarum orbe. Eadem hiſtoria edocti ſcimus, per hoſtes illos intelligi impedimenta religionis uerae, ſuperſtitionem, idololatriam, ἀπιστίαν. Quanquam plurimi Iudaei Chriſti aetate uiuentes mundanum regnum ſperarunt, Zacharias tamen ab hac opinione alienus fuiſſe uidetur; omnia enim ad religionem et pium Dei cultum refert.

75. ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ) i. e. *in ſanctitate et uirtute ſincera*, quae non in operoſis ritibus conſiſtit, ſed in ſinceritate cordis, quae Deo, mentium inſpectori, probatur.

76. προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ) *Doctor Deo probatus eris.* Putant nonnulli pro προφήτης, legendum eſſe προβήτης, *praeambulator*, quia Ioannes non fuerit *Propheta*, i. e. non praedixerit futura. Sed nihil mutandum. Nam προφήτης non ſemper eſt is, qui futura praedicit, ſed latius ita uocatur quilibet, qui docet. κληθήσῃ, *eris*, ut ſupra. προπορεύσῃ — ὁδοὺς αὐτοῦ) Cf. annot. ad Matth. III, 3.

77. τοῦ

77. τῦ δῦναι γνῶσιν σωτηρίας) i. e. διὰ τῦ δῦναι: *ut tradat doctrinam salutis*; iam enim explicat, qua in re illa praeparatio consistat, nimirum in subministratione doctrinae salutaris de resipiscentia, summatim commendanda per *Ioannem*, sed ita, ut plenior cognitio a *Christo* esset petenda, *Ioanne* hoc ipsum indicante. ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν) ἐν pro εἰς positum, ut saepius. Sensus: *ut remissionem peccatorum accipiant.* Possunt etiam haec uerba referri ad σωτηρίας, ut sensus sit: *quae salus est in remissione peccatorum.*

78. διὰ σπλάγχνα ἐλέες Θεῦ ἡμῶν) *Per intimum Dei amorem*, sc. haec nobis euenient. Simillimum loquendi genus est apud *Paulum*, Col. III, 12. σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, quo haud dubie *intimus misericordiae affectus* significatur. ברחמי חסד אלהינו. Nam in magna commiseratione grauissime interna uiscera affici solent. Verba haec ad totum id quod praecessit, referenda uidentur, nimirum ad ipsam missionem *Ioannis* atque *Messiae*, et uocationem ad poenitentiam, utrique illorum mandatam ex benignissimo Dei consilio, quod et sequentia omnino uidentur exigere. ἐν ὅις ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψες) *Quo (amore Dei) futurum est, ut lux coelestis nos beet*, i. e. Messias, doctor summus, auctor salutis nobis appareat. Ἀνατολὴ ἐξ ὕψες, *oriens e coelo*, (nam ὕψος h. l. est *summum coelum*, et ἀνατολὴ pro ἀνατέλλων. Comparatur Christus soli orienti. Ponitur ἀνατολὴ a LXX aliquot locis pro צמח, quod alii uertunt βλάσημα, sed profecto, quae sequuntur, ostendunt, hic non ita accipiendum, sed ἀνατολὴν esse id ipsum, quod אור dixit *Iesaias* c. LX, 1. 2. qui locus hic aperte respicitur, et ad *Christum* eiusque doctri-

doctrinam refertur etiam a *Matthaeo*. Cf. Ies. IX, 1. Possunt etiam uerba: ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, simpliciter uerti: *e coelo missus ueniet ad nos*, ut ἀνατολὴ, abstracto posito pro concreto, sit is qui oritur, i. e. qui missus uenit.

79. ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις) Vide Matth. IV, 16. Sensus est, populo Hebraeo affulsisse hanc lucem tunc, quum in summa miseria uersaretur. τοῦ κατευθῦναι — εἰρήνης) *Vt nos in uiam uerae felicitatis perducat.* Continuatur translatio. Nam lux dirigit nos, ut secure ambulemus. Sic et Psal. CXIX, 105. uerbum Dei *lumen semitae* dicitur. Eodem sensu simplex εὐθύνειν saepe legitur apud *Philonem*, et dicitur quum de *homine uel iumento* uiam ingrediente, tum de *uia ipsa cursuque*. Vide *Loesnerum*. Homericum ἰθύνειν idem significat. Ὁδὸν εἰρήνης, uerte *uiam, quae ad ueram felicitatem ducit*. Nam Hebraei *pacis* nomine haud raro eum statum intelligunt, in quo aliquis merito acquiescat.

80. ἐκραταιοῦτο πνεύματι) i. e. *sapientia*, ut infra de ipso Domino c. II, 52. Πνεῦμα, *animus*, *animi uires*, *ingenii dotes*. ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ) Ad id usque tempus, quo se ostenderet Israelitis; i. e. usque ad publici muneris initium.

CAP. II.

1. Δόγμα) *Decretum*, *sententia*, *edictum*. ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην) ἀπογράφεσθαι, uox media, significat, uel *nomen suum in tabulis censualibus describendum curare*, *nomen profiteri*, *ut in tabulas publicas referatur*, uel *se cen-*

ſendum praebere. Eſt itaque ἀπογραφὴ uel deſcriptio tantum capitum ſ. hominum, uel hominum et facultatum. Haec, de qua hic ſermo eſt, prioris generis fuiſſe uidetur. Ἡ οἰκουμένη apud Scriptores Graecos, qui quidem de rebus Romanorum exponunt, ſaepiſſime ſignificat *orbem Romanum*, ſeu omnes regiones, Romanorum imperio ſubiectas; quod inde factum, quia tunc temporis totus fere orbis terrarum, quatenus excultus erat, et inhabitabatur, Romano imperio erat ſubiectus. Sic aliquoties apud unum *Dion. Caſſium*, u. c. Lib. LX. et LXIII. Vide *Krebſium* et *Loesnerum*. Interdum *Iudaea* etiam ἡ οἰκουμένη dicitur; qui ſignificatus, minime uulgaris eo magis h. l. eſt admittendus, quia illorum temporum hiſtoria docet, deſcriptionem illam non ad totum Romanum imperium pertinuiſſe, ſed ad ſolam Iudaeam.

2. αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς συρίας κυρηνίου) Commate poſt ἐγένετο ſublato, uerto: *Haec deſcriptio prima fuit Praeſidis Syriae Cyrenii.* Genitiui ἡγεμονεύοντος κυρηνίου non ſunt abſoluti, ſed indicant perſonam agentem. Certum eſt, Cyrenium tum, quum Chriſtus naſceretur nondum fuiſſe Praeſidem Syriae. Functus eſt hoc munere tum temporis *Sentius Saturninus;* Saturnino autem *Quintilius Varus* ſucceſſit, et huic denique P. *Sulpitius Quirinius.* Indicare igitur uidetur Lucas, Quirinium, qui *poſtmodum* Praeſes Syriae factus eſt, huic negotio deſcriptionis praefectum fuiſſe, et hanc *primam* fuiſſe deſcriptionem, diuerſam a cenſu illo, quem anno Iuliano LI. uel LII. Archelao in exilium miſſo in Iudaea egit; cuius celeberrima erat memoria. (Act. V, 37.) Quirinio, quem Auguſtus huic negotio prae-

praefecerat, haud dubie adiunctus erat Sentius Saturninus, qui eo tempore fuit Praeses Syriae. Quare Tertullianus L. IV, c. 19. adu. Marcionem: *Sed et census*, inquit, *constat actos sub Augusto nunc in Iudaeam per Sentium Saturninum.* Huic sententiae non obstat silentium Scriptorum profanorum, qui ἀπογραφὴν capitum in Iudaea, tanquam rem exigui momenti facile omittere poterant. Sensu non differt eorum interpretatio, qui uerba Lucae ita uertunt: *Haec descriptio facta est PRIUSQUAM Quirinius praeses Syriae esset;* iungentium πρώτη κυρηνίου, ac si scriptum fuisset προτέρα κυρηνίου, ut Io. XV, 18. c. I, 30. *Wetstenii* sententia est, nullum quidem tunc, quum Christus nasceretur, actum fuisse censum; Augustum tamen diu antea censum per totum orbem Romanorum agere decreuisse, et eo ipso tempore in Iudaea aliquid contigisse, quod si proprie census non erat, censitionis tamen futurae quasi quaedam prolusio, et non obscurum indicium initiumque haberi poterat. Nimirum, teste *Iosepho* Antiquitt. XVII, 2. 4. XVIII, 1. 1. extremis Herodis temporibus, post mortem Aristobuli et Alexandri filiorum, Iudaei ab Herode per iusiurandum Caesari fuerunt deuincti, qua ratione non minus nomen suum et subiectionem profiteri debebant, quam in censitione; quod Lucas uoce ἀπογραφῆς significare uoluisse uidetur. Alii pro ἅυτη legunt ἀυτὴ, ut sensus sit: *Haec prima descriptio facta est demum Praeside Quirinio*, et uolunt, descriptionem mandatam quidem ab Augusto, uiuente Herode, sed Praeside demum Quirinio executioni esse datam. Taceo eos, qui coniecturis indulgent, quorum alii totum hoc comma delent, alii pro κυρηνίου legendum putant κυιντιλίου, ut Varus Syriae Praeses indicetur.

3. ἕκαςος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν) *Quilibet in urbem patriam*, i. e. in eam urbem, quae olim genti ac familiae ſuae obuenerat. Iudaeorum cenſus fiebat per tribus, gentes et familias; quod poſt multas Iudaeorum disiectiones fieri non poterat, niſi ſinguli ſe ad ea loca conferrent, quae olim genti ac familiae ſuae obuenerant. Patriam uero urbem quisque ſcire poterat ex tabulis genealogicis.

4. εἰς πόλιν Δαβὶδ) ubi et natus et educatus fuit Dauid, poſtea factus Rex Iudaeae. ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ) οἶκον et πατριὰν ita diſtinguunt interpretes, ut πατριὰ latiori ſignificatione ſumatur, pro familia, quae plures continet οἴκους, quum οἶκος metonymice ſignificet homines, qui in una domo continentur, et ſenſu ſtrictiori illos, qui ab uno patre familias orti ſunt. E domo igitur, ἐξ οἴκου Dauidis erat Ioſephus, quoniam ad Dauidem genus referebat; e *familia* uero, ſ. ἐκ πατριᾶς Dauidis erat, quoniam eosdem habebat cum Dauide maiores, ſiue per πατριὰν poſteros Boaſi, ſiue alterius cuiusdam e progenitoribus Dauidis, intelligas.

5. σὺν Μαριὰμ) Aperte ſatis oſtendit Lucas, etiam *Mariam* ex genere *Dauidis* fuiſſe. Nam alioqui ipſa in familiae ſuae urbe profiteri debuerat. τῇ μεμνηςευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ) Non ſponſa tantum erat, ſed et nupta. At ſponſam maluit *Lucas* dicere, quia Ioſephus Mariam habebat ut ſponſam.

7. ἐν τῇ φάτνῃ) φάτνη non tantum ſignificat locum pabuli uel foeni, ſed etiam interdum ſtabulum totum. Patres tradunt, Chriſtum extra Bethlehemum in ſtabulo quodam, non arte, ſed natura facto, natum fuiſſe. *Iuſtin. M.* Dial. cum

cum Tryph. *Origenes* c. Celſ. I. aliique. Cf. *Suiceri* Theſ. Eccleſ. ſub uoce φάτνη. ἐν τῷ καταλύματι) in ea domo, in quam uenerant hoſpitii quaerendi cauſſa.

8. ἀγραυλοῦντες) ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, poſſunt eſſe Bethlehemitici, qui manere in agris ſolebant, et ibidem etiam *pernoctare*. Quum autem ἀγραυλεῖν etiam denotet *extra urbem in agris degere*, paſtores ἀγραυλοῦντες poſſunt etiam eſſe ii, qui non ex urbe Bethlehemo erant, ſed in agris extra urbem ſua uel domicilia uel tentoria habebant, etiamſi non ſub dio fuerint; excubare enim non ſub dio tantum, ſed et in tentoriis poterant. φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς) *Vigilias nocturnas obſeruantes*, ſ. *in uigiliis nocturnis excubantes*. Nam φυλακαὶ τῆς νυκτὸς ſunt idem quod φυλακαὶ νυκτεριναί.

9. ἐπέστη) *apparuit*, repente uenit, quum nihil minus expectarent. δόξα κυρίου) כבוד יהוה, *lux eximia*, ſplendor coeleſtis. 1 Cor. XV, 40. 41. Alias eſt *maieſtas diuina*, ut Exod. XXXIII, 18. Fuit fortaſſe aliquod phaenomenon, qualia ſunt quae noctem illuſtrant; fuerunt fortaſſe etiam fulgura. Videtur Deus aliquo naturae phaenomeno uſus eſſe ad excitandas mentes paſtorum.

10. εὐαγγελίζομαι — μεγάλην) Rem laetiſſimam uobis nuncio. Χαρὰ hic metonymice eſt res ſ. materia gaudii.

11. ἐτέχθη ὑμῖν) Veſtro, ſed et publico mundi bono. σωτὴρ) *Cic.* in Verrem II. 63. Is eſt *Soter*, qui ſalutem dedit. *Wetſtenius* permulta loca affert, ex quibus conficitur, ψιλῷ ἀνθρώπῳ titulum σωτῆρος, et σωτῆρος τοῦ κόσμου, σωτῆρος πάντων ἀνθρώπων uere tribui non poſſe.

 12. τὸ

12. τὸ σημεῖον) *Nota*, qua hunc infantem ab aliis ſit dignoſcere. Sic et Rhetores hanc uocem uſurpant.

13. ἐγένετο) *adfuit*, i. e. παρεγίνετο. ϛρατιᾶς ὀυρανίυ) Ita uocantur ab Hebraeis copiae angelorum, quibus circumſepta eſt Dei, tanquam potentiſſimi cuiusdam Monarchae, maieſtas.

14. δόξα ἐν ὑψίϛοις Θεῷ) *Laudibus celebretur Deus ſummus*, qui eſt in coelis, ἐν ὑψίϛοις ſc. ὄντι. Vel: *laudetur Deus in coelis*, nempe ab angelis, qui coelum inhabitant. Varias interpunctiones indeque ortas explicationes huius commatis uide in *Bovvyeri* Coniect. Subauditur ἔϛω uel ἐϛὶ. Ego praefero ἔϛω. Ἐν ὑψίϛοις, *in* (*coelis*) *altiſſimis*. καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη) εἰρήνη, hebr. שלום hic eſt *felicitas, ſalus*. Coniunctionem καὶ Theophylactus interpretatus eſt aetiologice, pro γὰρ ut ſenſus ſit: Laudibus celebrari Deum aeternum, propter pacem (felicitatem) collatam terris. ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία) Sc. ἐϛι Θεῷ. *Deus fauet hominibus*, ὅτι εὐδοκεῖ ὁ Θεὸς ἐν ἀνθρώποις. Ἐυδοκεῖν ἐν τινὶ *fauere alicui, amare aliquem*. Matth. III, 17. XVII, 5. Non contemnenda eſt lectio: καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἀνθρώποις εὐδοκίας, *in terra autem ſalus hominibus probatis*. Dicuntur nempe ἄνθρωποι εὐδοκίας, ut οἰκονόμος τῆς ἀδικίας Luc. XVI, 18. εὐάρεϛοι τῷ Θεῷ, *probati, grati, accepti Deo*. Praedicarent igitur angeli fructum natiuitatis Ieſu Chriſti, qui is eſt, ut Deo honos et cultus, hominibus, qui ſeruatorem agnoſcunt et recipiunt, ſalus reddatur.

15. οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες) οἱ ἄνθρωποι eſt Pleonasmus ex Hebraismo; quare bene omiſerunt Syrus et Latinus interpre-

terpretes. δὴ) *Sane*, uel potius *agedum*, quod eſt excitantis. τὸ ῥῆμα τῦτο τὸ γεγονὸς) הדבר *rem hanc.* ὃ ὁ κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν) γνωρίζειν eſt *indicium certum alicuius rei dare, ſignificare, dicere quibus quaſi ſignis res cognoſci et ab alia quacunque diſcerni poſſit.* Quam uerbo uim recte huic loco uindicauit *Ienſius* Ferc. Litt. Cf. *Loesn.*

17. διεγνώρισαν περὶ τῦ ῥήματος) *Enarrabant obuiis quae uidiſſent.* Mox enim additur, audientes miratos fuiſſe. Actiuum igitur ponitur neutraliter, quaſi dicat: *famam ſparſerunt de hac re*, i. e. *rem diuulgarunt.*

19. συνετήρει — ταῦτα) *conſeruabat*, i. e. animo retinebat, has res, haec facta, ne ſibi exciderent. συμβάλλυσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς) *In animo ſuo expendens*; nam συμβάλλειν ſaepe eſt *comparare, diligenter conſiderare.* Alii poſt *Albertum* reddunt: *Rerum intelligendarum uim coniectura aſſequi conabatur.* De coniectoribus et interpretibus ſomniorum oraculorumque dicitur. Cf. *Wetſten.*

21. καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον) *Quum octauus dies* (poſt natiuitatem) *adueniſſet, quo infans circumcidendus erat*: non autem: *quum octo dies impleti eſſent, ſ. praeteriiſſent.* Conſtat enim, in ſacris litteris ſaepiſſime πληρῦσθαι de tempore ita uſurpari, ut id *appropinquaſſe, adueniſſe* ſignificet. Eodem ſenſu πληρῦσθαι occurrit apud *Ioſephum*, ut *Krebſius* oſtendit. καὶ ἐκλήθη — κοιλίᾳ) Καὶ uel παρέλκει, uel ſignificat τότε. De nominis impoſitione uid. ſupra I, 59. De nomine *Ieſus* Matth. I, 21.

22. τῦ καθαρισμῦ αὐτῶν) al. legunt αὐτῦ, al. αὐτῆς, al. ſimpliciter καθαρισμῦ, plurimi αὐτῶν. Καθαρισμὸν ad Ieſum

 referri,

referri, offendit nonnullos, quod impuritatem aliquam ſupponat, quae *Ieſu* tribui non poſſit. Sed ſciendum eſt, impuritatem hanc nihil eſſe aliud, quam uinculum a lege iniectum, quo et mater et infans certo tempore primum ab hominum contactu, deinde a publicis coetibus arcebantur. Lex extat Leuit. XII. Videtur tamen praeferenda eſſe lectio ἀυτῆς, nam ſola mater erat impura propter partum; puer autem non habebatur impurus. ἀνήγαγον ἀυτὸν ἐις Ἱεροσόλυμα) Simul duabus legibus defuncturi, una, quae erat de purificatione puerperae, altera, quae erat de redemtione primogeniti, quae intra menſem fieri non poterat, poſt menſem poterat. Παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ) *Tradere Domino.* Offerebant pro more puerum Domino, quaſi dixiſſent: Hic puer tuus eſt; non eſt in noſtra poteſtate. Nam primogeniti filii Deo erant ſacri. Accipiebat ſacerdos puerum; ſed poſtquam parentes eum ſacrificio redemerant, reddebat eum parentibus.

23. διανοῖγον μήτραν) *Primogenitus,* ad uerbum: adaperiens matricem. Sicut enim clauſus uterus dicitur Hebraeis, qui ſterilis eſt, ita aperiri, qui experimentum dat ſuae foecunditatis. Exod. XIII, 2. Cf. Verſ. LXX. Num. VIII, 16. ἅγιον τῷ κυρίῳ κληθήσεται) *Conſecratus Domino eſto.* Nam καλεῖσθαι ſaepe ſignificat *eſſe*, et futurum indicatiui pro imperatiuo ponitur. Ad primogenitos olim ſpectabat cura ſacrorum; eorum in locum ſurrogati ſunt Leuitae; manſit tamen ueteris iuris ueſtigium in eo, quod ſiſti in templo mares primogeniti debuerint, et ſacrificio, uel quinque ſiclis redimi.

24. θυ-

24 θυσίαν) *oblationem.* Θυσίας uox hic generaliter ſumitur; includit enim et ὁλοκαύτωμα et τὸ περὶ ἁμαρτίας. κατὰ τὸ εἰρημένον) *ſecundum id, quod eſt mandatum.* Ponitur enim אמר pro צוה. ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν) oblatio pauperum. Leuit. XII, 8.

25. δίκαιος καὶ εὐλαβὴς) *Pius, probus, et ſollicitus Dei agnoſcendi recteque colendi.* Quemadmodum autem εὐλαβὴς dicitur *cautus, ſollicitus* in quacunque re, unde Moſes dicitur apud Philonem (L. I. de uita eius) τὴν φύσιν εὐλαβὴς, *uerecundiam a natura ſibi attributam habens;* ita plerumque de ſummi momenti rebus inprimisque de rebus diuinis occurrit. Sic e. g. idem *Philo* de Cher. φιλοφροσύνην καὶ εὐλάβειαν θεοῦ, *humanitatem pietatemque erga Deum* dicit. προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραὴλ) *expectans ſolatium Iſraelis,* i. e. *Meſſiam,* uel beneficia illa Meſſiae ſpiritualia; quanquam et reipublicae reſtitutionem ab eo ſperatam credibile eſt. πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ᾽ αὐτὸν) *Spiritu diuino agebatur.* Dicitur hoc proprie de Prophetis, ut Ieſ. LXI, 1. ſed etiam de aliis, qui habent afflatus diuinos, uel eximia dona. Sunt qui putent, *Simeonem,* cuius hic fit mentio, fuiſſe patrem Gamalielis, de quo Act. V, 34. filium uero Hillelis, quem Ioſephus Pollionem appellat. Tempora conuenire ipſi Iudaei fatentur. *Ganſius* in *Zemach*: Ieſu Nazareni natiuitas contigit diebus R. Simeonis filii Hillelis.

26. κεχρηματισμένον) Vide Matth. II, 12. ἰδεῖν θάνατον) *Pati uel ſubire mortem.* Nam ἰδεῖν h. l. eſt *pati, ſubire.* Τὸν Χριστὸν κυρίου, Meſſiam a Ioua miſſum, uel promiſſum, Meſſiam a Deo conſtitutum. Pſ. II.

27. ἐν τῷ πνεύματι) *instigante*, *impellente*, uel *reuelante Spiritu*. Orta est nempe in animo eius cogitatio, quam eiicere non poterat, adeundum sibi esse templum. τοὺς γονεῖς) Non mirum est, *Iosephum* hoc nomine appellari, quum etiam socrum et nouercam iurisconsulti tradant esse matrum loco. κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου) *quod ex lege consuetum erat*, nempe παραστῆσαι τῷ κυρίῳ, ut supra dixit, et offerre τὴν λύτρωσιν.

29. ἀπολύεις) Ἀπολύεσθαι, dicuntur, qui e uinculis aut carcere liberantur, Act. IV, 21. V, 40. et aliis locis. Hinc poni solet haec uox saepe pro: *e corpore migrare*. Themistius apud Stob. S. 119. ἀπολύεσθαι τὸν ἀποθνήσκοντα, καὶ τὴν τελευτὴν ἀπόλυσιν καλοῦσι. Aelian. Var. Hist. XIII, 20. ἀπολύεσθαι τοῦ ζῆν. Sic etiam Hebraeis נפטר dimissus, est *mortuus*, et פטירתו של אדם decessus ex hac uita, siue mors hominis. Est autem in hoc loquendi genere manifesta professio speratae uitae alterius, quum corpus habeatur pro animi uinculo. τὸν δοῦλόν σου) i. e. me, qui sum seruus tuus. κατὰ τὸ ῥῆμά σου) *quemadmodum mihi pollicitus es*. Respicit enim illud quod diuinitus intellexerat, u. 26. ἐν εἰρήνῃ) בשלום, *feliciter et beate*. Solent ita de se loqui, qui rei optatae conspectum sunt adepti, quasi iam nihil possit illis ad felicitatem uitae accedere. Gen. XLVI, 30.

30. εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου) Non est pleonasmus. Nam etiam cor uidet, quando aliquid assequitur per intellectum, aut quando intelligit. Ita Augustus, *oculi mei*, dixit, *requirunt meum Caium*. τὸ σωτήριόν σου) *Salutem tuam*, i. e. Messiam, quem tu misisti. Σωτήριον solent interdum ponere

LXX.

LXX. ubi in Hebraeo eſt ישועה, ut Pſ. XCVIII, 3. 1 Sam. II, 1. Eſt autem hic abſtractum pro concreto poſitum, σωτήριον ἀντὶ τȣ̃ σωτῆρος, ſicut et latine dicimus: tu mea es ſalus. Apud *Ieſaiam* c. XLVI, 12. Deus loquens de Meſſia ſimiliter ait תשׁיעתי *ſalus mea*, i. e. *a me.*

31. ὃ ἡτοίμασας — λαῶν) *Quem omnibus populis deſtinaſti*, uel omnibus populis conſpiciendum praebes. *Paraſti*, ut oſtenderes ſcilicet. Κατὰ πρόσωπον, *coram*, *in faciem*, *in os.*

32. Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν) *Doctorem*, *qui nationes illuminet*, *uel doceat.* Nam φῶς *lumen* pro magno doctore ſaepe ponitur. Ἀποκάλυψις ἐθνῶν paſſiua ſignificatione ſumi poteſt: *ut nationes illuminentur*, uel ἀποκάλυψις, *illuminatio*, ut apud LXX. ἀποκάλυψον τȣ̀ς ὀφθαλμȣ̀ς μȣ, *illumina oculos meos.* Cf. etiam Num. XXII, 31. XXIV, 4. 16. Ieſ. XLII, 6. XLIX, 6. καὶ δόξαν λαȣ̃ σȣ Ἰσραὴλ) *Et decus populi tui Iſrael;* ex loco Ieſ. XLVI, 13. Meſſias eſt *gloria* Iſraelis, quia, ex Iſraelitis natus, inter ipſos uixit, et gentes uocauit ad religionem Iſraelis.

33. Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτȣ̃) Sic habent codices graeci fere omnes, uerſiones nonnullae, Photius, Theophil. Hilarius, Heluidius, (apud Hieronymum) graecos codices falſatos eſſe contendens. Sed cod. Cantabrig. et Stephani η, cum paucis aliis, uerſionibus nonnullis, Cyrillo hieroſ. Auguſtino, Hieronymo, Graecis tractatoribus paene omnibus et nonnullis e latinis apud Hieronymum habent ὁ πατὴρ αὐτȣ̃ καὶ ἡ μήτηρ ſiue ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ αὐτȣ̃.

34. 35.

34. 35. εὐλόγησεν αὐτὸς) *Iosephum* et *Mariam*, quorum praecessit mentio, bonis ominibus prosecutus est, bene iis precatus est. πρὸς Μαριὰμ) Spiritus instinctu edoctus, eam esse matrem sine patre, quum alioqui priores esse patris partes debuissent. οὗτος — — καρδιῶν διαλογισμοὶ) Hunc locum eleganter interpretatur Ven. *MORUS* in Progr. a. 1783. scripto, his fere uerbis: *Tu uero, Maria, scito, hanc huius pueri sortem esse, ut Israelitarum multi ex eo culpam contrahant et corrigant, ipse uero, non sine acerrimo dolore tuo, sit monumentum contemtus et ignominiae. Sic complurium intima patescent sensa.* Phrasis κεῖσθαι u. 34. sicuti τεθεῖναι, δοθῆναι, ἑτοιμασθῆναι εἴς τι indicat destinationem personae uel rei ad fata tristia uel laeta; ut patet ex Philip. I, 17. 1 Thess. III, 3. quod tamen de fatali quadam necessitate minime est intelligendum. Talis enim intelligitur destinatio, cuiusmodi formulis uitae communis centies exprimitur. Recte monet *MORUS* noster: „Omnino sermo Orientis non est in ordinem scholae cogendus, sed agnoscendum potius saepenumero, ea, quae nos distinctius referamus ad Deum uolentem et permittentem, efficientem et concedentem, dantem aut non dantem, agentem sua ui aut moderantem moralia, ab illo sermone omnino referri ad ὁρισμὸν, βουλὴν, actionem effectionemque Dei, et, quoniam nihil fit fiatque ἄνευ θεοῦ (quod tamen latissime patet) Deum simpliciter ut agentem omnia describi. Quum igitur quis κεῖσθαι εἴς τι dicitur, intelligitur, hoc illi quacunque de caussa certum paratumque esse, nec posse aliud de eo exspectari; atque caussas cur nunc quidem aliud exspectari nequeat, esse naturam rei, hominum ingenia et mores, consilia Dei omnia moderantis, interdum etiam

etiam hoc, quod praenuntiatum ſit. Ergo h. noſtro loco οὗτος κεῖται, omnino uertendum eſt: *Haec huius* (pueri) *ſors erit*, nec poterit aliud de eo exſpectari. Εἰς πτῶσιν — Ἰσραήλ, *ut Iſraelitarum multi cadant et reſurgant*, i. e. ex eo culpam contrahant et corrigant. Nam πίπτειν *cadere*, metaphorice ſaepe ſumi pro: *peccare*, *delinquere*, ſatis eſt notum. Hinc patet quid h. l. ſint πτῶσις, et eius oppoſitum ἀνάστασις. Nempe hiſtoria teſte ſcimus, multa fuiſſe in Chriſti uita, rebus, doctrina et morte, per quae Iudaei, ſuis adſueti moribus, ſuis opinionibus imbuti, mouerentur, ut a Chriſto abalienati, nec ipſum agnoſcerent Meſſiam, nec doctrinam eius de ſalute propter ipſum exſpectanda probarent. Quoniam igitur in doctrina, uita et morte Ieſu occaſio fuit, cur tales homines ita ſe erga eum gererent, ideo id, quod errore et facto lapſi ſunt, et πτῶσις illorum ad eum refertur. Quod errore et facto lapſi ſunt, occaſione ex hoc puero capta, ut millies e rebus externis labendi occaſio capi ſolet, culpam ſibi contraxerunt. Quae autem ſit ἀνάστασις eorum, qui lapſi fuerant, et quo ſenſu haec quoque res dicatur ſors Ieſu imminens et deſtinata, facile nunc intelligitur. Hiſtoria nempe docet, Iudaeorum multos ex iisdem illis quae Ieſus docuerat et egerat, occaſionem nuperi erroris retractandi culpaeque corrigendae cepiſſe. Quum autem Chriſto hoc laetiſſimum accidere debuerit, natura rei monente: haec quoque laetior uiciſſitudo rerum in decurſu uitae eius appellatur ſors illi deſtinata, pars ſortis qua uſurus ſit. Dicitur autem Chriſtus etiam σημεῖον ἀντιλεγόμενον, i. e. *exemplum ſeu monumentum hominis reiecti repudiatique*, e cuius uita inſigni modo diſci poſſit, quid ſit reſpui et repudiari, aut exemplum et monumentum

mentum insigne reiectionis et contemtionis. Si enim ab Hebraeis, unde hic modus loquendi repetendus est, *homo* aliquis dicatur εἶναι εἰς σημεῖον, intelligitur illum hominem esse indicio, exemplo, monumento, documento, unde aliquid cognoscatur, aut quo aliquid confirmetur. Cf. Ies. VIII, 18. 4. Ezech. XIV, 8. Ἀντιλέγειν uero non tantum est contradicere uerbis, sed etiam *obsistere potissimum re et facto, repudiare, rebellare*, e. c. Io. XIX, 12. Hebr. XII, 3. Is igitur, quem Simeon ulnis gestabat, dicitur κεῖσθαι εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, destinatus monumento renisus et contemtionis, quia hac sorte usurus erat, ut a popularibus non agnosceretur rex, sed ut nociuus fraudator repudiaretur, ad supplicium capitis traderetur, essetque, quamdiu res humanae erant, insigne exemplum et monumentum a suis turpiter et ignominiose reiecti. καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) τὴν ψυχήν σου, i. e. σέ. At illa altera locutio est grauior et intensior. Διέρχεσθαι τὴν ψυχὴν est, *in imos eius recessus penetrare*. Ps. XXXVII, 15. Praenuntiat autem Simeon Mariae his uerbis summos animi dolores, ex iis quae in filium eius fierent, oborituros. ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοὶ) *ut multorum cogitationes conceptae animis fiant palam*. Coniungenda sunt haec uerba cum illis: σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Doctrina Christi caussam dedit, ut erumperent palam consilia et cogitationes aduersariorum, et in impietate contumacium.

36. προφῆτις) Ita, laxius sumto uocabulo, dicuntur foeminae, quae interdum a Spiritu S. inuisebantur. προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς) *longe prouecta aetate*. ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς) i. e. ex quo uirgo illi nupserat, nuptiis uidelicet

delicet cum nullo poſtea repetitis. Magna uero laus mulieris apud nationes paene omnes, non repetere nuptias.

37. οὐκ ἀφίςατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ) *Non receſſit a templo,* ſc. ſtatis temporibus orationis; i. e. *templum aſſidue frequentabat.* Mentio fit Exod. XXXVIII, 8. et 1 Sam. II, 24. matronarum, ad oſtium tabernaculi confluentium. Sic et haec noſtra, non perpetuo quidem, ſed certis tamen temporibus deuotionis ergo templum adiit. νηςείαις — ἡμέραν) *Aſſidue;* nec enim aliud dicitur, quam quod proxime praecedentibus uerbis. 1 Tim. V, 5. *VIRGILIUS* Aeneid. IV. — *Vigilemque ſacrauerat ignem:* ubi *SERVIUS: ſignificat, ſine intermiſſione fieri ſacrificia, atque excubari per diem et noctem; ut dicimus, quotidie in officio eſſe.* Poſt λατρεύουσα ſupple θεῷ.

38. ἀνθωμολογεῖτο τῷ κυρίῳ) *Deo laudes gratesque agebat.* Neque ulla praepoſitionis ἀντὶ hic eſt uis. Nam ἀνθομολογεῖσθαι pro ἐξομολογεῖσθαι uſurpant LXX. Pſ. LXXIX, 13. Nec aliter Sirac. XX, 2. aliisque locis. τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ) Pro ἐν Ἱερουσαλὴμ al. leg. τοῦ Ἰσραήλ. Sed prior lectio uidetur eſſe uera, et conſtruendum ita: τοῖς ἐν ἱερουσ. προσδ. λύτρ. nam creber eſt in traiectionibus *Lucas.* λύτρωσις eſt *liberatio,* proprie captiui, qui redimitur pretio aliquo impenſo, quod eſt λύτρον. Hoc autem loco intelligitur liberatio a calamitatibus, quibus tum affligebantur Iudaei.

39. καὶ ὡς — Ναζαρέτ) Quodſi Harmonia Euangeliſtarum ſpectetur, inſerenda eſt ante hunc uerſum hiſtoria de fuga Ioſephi in Aegyptum. Vid. dicta ad Matth. II, 16.

40. ἐκρα-

40. ἐκραταιοῦτο πνεύματι) uide c. I, 80. πληρούμενον σοφίας, *plenus ſapientia.* χάρις θεοῦ ἦν ἐπ᾽ αὐτό) *Diuina uenuſtas ei inerat.* Nam Genit. θεοῦ ſaepe adiectiue ſumtus ſuperlatiuum efficit, et χάρις, *gratia, iucunditas, uenuſtas.* Ea erat uenuſtas, et dignitas formae in puero, ut omnes intelligerent, a Deo ita ornatum eſſe. Act. VII, 20. Alii: *Deus ei fauebat*, ut χάρις ſit fauor.

41. κατ᾽ ἔτος) elliptice pro καθ᾽ ἕκαστον ἔτος, *ſingulis annis.* οἱ γονεῖς αὐτοῦ) *Ioſephus et Maria.* Nam foeminae, quum de iis lex non extaret, propria religione ſemel anno ſacros coetus inuiſebant; omnibus autem uiris Iudaeam habitantibus praeceptum erat *ter* anno adire locum ſacrorum conuentuum.

42. καὶ ὅτε — ἑορτῆς) Solebant Iudaei pueros ab anno duodecimo diligentius inſtituere in religione. *Ioma* fol. 82. 1. *Ab anno duodecimo initiabant pueros ad ieiunandum* etc. *Chetub.* fol. 50. *Leniter agat homo cum filio ſuo ad annum eius 12. aſt exinde cum eo deſcendat in uitam ſuam.*

43. τελειωσάντων τὰς ἡμέρας) *quum peregiſſent dies*, ſc. legitimos azymorum dies.

44. νομίσαντες — ὁδόν) *Quum autem exiſtimarent, eum eſſe in comitatu, et profecti eſſent iter diei;* Hieroſolymis nempe domum redeuntes. Συνοδία, *comitatus*, ſeu *ſocietas itineris*, Perſae et Arabes *Carauanam* uocant, Hebraei ארחה, Gen. XXXVII, 25. Magna erat turba ſimul iter facientium e Galilaea in Iudaeam et contra. De die ſe aggregabant his atque illis, prout ferebat occaſio, colloquii cauſſa; ueſperi ad ſuos ſe referebant capiendae quietis cauſſa. Itaque mirum

mirum non eſt, ueſperi primum deſideratum eſſe puerum. καὶ ἀνεζήτουν — τοῖς γνωστοῖς) Recte Vulgata: *requirebant eum inter cognatos et notos*, qui nempe erant ἐν τῇ συνοδίᾳ, apud quos eum haeſiſſe ſuſpicabantur. Ἀνεζήτουν, *requirebant*; hoc enim magnam ſollicitudinem notat, et quandam quaſi στοργὴν, parentibus propriam.

46. μεθ' ἡμέρας τρεῖς) i. e. *die tertio*. Diem unum iter fecerant; altero remenſi erant idem iter, tertio demum quaeſitum inueniunt. ἐν τῷ ἱερῷ) Aliud eſt ναὸς ſiue aedes, cuius partes erant ſanctum, in quod nonniſi ſacerdotibus ingredi licebat, et ſanctum ſanctorum ſoli Pontifici ſemel quotannis patens: aliud ἱερὸν, complectens atria, porticus, et uaria conclauia, in quibus et iudices et doctores ſederent. Solebant autem auditores doctori quaeſtiones proponere. *Bereſch. h.* 81, 2. *Hieroſ. Taanith.* etc. ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων) i. e. *in turba magiſtrorum*. Alioqui non permixti ſedebant, ſed diſtincti ſenes a iunioribus. Act. XXII, 3. καὶ ἐπερωτῶντα αὐτοὺς) proponentem quaeſtiones ex lege et prophetis.

47. ἐπὶ τῇ συνέσει) *ſuper intelligentia*. *Philo* de opif. mundi coniungit hoc nomen cum ἀγχίνοια, *mentis praeſentia et intelligendi celeritate*: τὴν ἀδιάφθορόν σύνεσιν καὶ ἀγχίνοιαν, ᾗ γνωρίζεται τὰ αἰσχρὰ καὶ καλὰ, *incorruptam intelligentiam ſagacitatemque qua honeſta et turpia agnoſcuntur*. καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ) Nam explorandi profectus cauſſa a magiſtris pueri uiciſſim interrogabantur, ut ex libro *Muſar* apparet.

49. οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;) Multi hoc ita interpretantur, ut intellecto οἰκήμασι uel τόποις, ſen-

ſus ſit: *Nonne ſciebatis, me eſſe oportere in domo patris mei, ſ. in templo?* Ita accepit Syrus, et eſt *Ioſephi* locus, ubi τὰ τοῦ Διὸς diſerte eſt *templum Iouis*, L. I. c. Apion. Alii ſubintelligunt uocem πράγματα, uel προστάγματα, ut in his apud *Philonem de temul.* τοιοῦτοι μέν εἰσὶν οἱ τὸν πατέρα καὶ τὰ τοῦ πατρὸς τιμῶντες, μητρὸς δέ καὶ τῶν ἐκείνης ἥκιςα φροντίζοντες, *tales ſunt qui patrem et eius mandata magnifaciunt, materna uero matremque ipſam negligunt.* Forma εἶναι ἐν τινι apud eundem *Philonem* de migr. Abr. occurrit: ἔτι ὢν ἐν τοῖς πόνοις καὶ ταῖς αἰσθήσεσιν *adhuc in laboribus et ſenſibus uerſando.* Sic etiam εἶναι ἐν τοῖς τοῦ βασιλέως aut ςρατηγοῦ eſt, occupari rebus, quae ad regem uel imperatorem pertinent. Poſterior explicatio praeferenda uidetur, ut ſit ſenſus: *Nonne ſciebatis, me debere occupari in iis quae ad uoluntatem patris mei pertinent, in mandatis praeceptisque ab eo mihi datis?* Nulla enim fuiſſet excuſatio, ſi Ieſus dixiſſet: non poteram redire; eram in templo Dei. Hoc potius dicere uoluit: Res diuinae ſemper a me praeferendae ſunt ceteris rebus; ego cultum Patris mei coeleſtis omnibus ceteris occupationibus praeferre debeo. Ceterum Ieſus tum, quum in templo inter magiſtros ſederet, non inchoauit quidem munus Doctoris; hoc enim factum eſt tum, quum poſt baptismum in Palaeſtina docere coepit: recte tamen ex iis, quae hic narrantur, colligitur, eum iam puerum ſciuiſſe, quibus rebus a Patre eſſet deſtinatus, et occupatum fuiſſe meditationibus ad munus ſuum pertinentibus.

51. ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς) *obſecutus eſt iis.* Nam ὑποτάσσεσθαι non tantum ſerui, ſubditi, et ii inprimis qui ui

ſub

ſub imperium ditionemque redacti ſunt, uerum etiam qui ſponte ſe dediderunt, et uxores liberique dicuntur. *Diodor. Sic.* XVI, 46. ὁ δὲ πρωταγόρας ἑκουσίως ὑποταγεὶς τοῖς πέρσαις 73. Vrbes Graecae omnes προθύμως ὑπετάγησαν τῷ Τιμολέοντι. *Iuſtinus Martyr* in Dial. c. Tryph. tradit, *aratra et iuga, aliaque* τεκτονικὰ ἔργα *a Ieſu elaborata.*

52. προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ) Bonitatem uerbi προκόπτειν *Krebſius* locis e Ioſepho, et *Loesnerus* e Philone uindicarunt. Ἡλικίαν ſiue *ſtaturam* ſiue *aetatem* uertas, perinde eſt. Mirum quidem non erat, eum qui uiuere pergit, aetate creſcere; nec omnino mirum erat, cum aetate et ſtaturam et ſapientiam incrementa ſumere: at Chriſtus ſupra aetatem ſapiens erat. καὶ χάριτι παρὰ θεῷ καὶ ἀνθρώποις) *Deo et hominibus placuit.* χάρις, *fauor*, uel *uenuſtas.* Ceterum hauſiſſe uidetur Lucas has narrationes e traditione Mariae, Apoſtolorum, teſtium αὐτόπτων, aliorumque Chriſti amicorum. Nam ſine dubio Maria, Eliſabetha, Zacharias saepiſſime haec aliis narrauerunt. Quanquam igitur nullus Euangeliſta praeter Lucam has narrationes exhibuit, tamen illae fide ſunt dignae.

CAP. III.

1. Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου καίσαρος) *Anno XV. imperii Tiberii Caeſaris.* Ἡγεμονία exprimit latinam uocem *imperium,* quo tum nomine, ad declinandam inuidiam, poteſtas uere regia occultabatur. ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας) Quidam apud *Bengelium* exhibent ἐπιτροπεύοντος, rati, uocem ἡγεμονεύοντος, amplioris cuiusdam dignitatis poteſtatisque eſſe, quam Pilati eſſet, quem tantum

 Procu-

Procuratorem Caesaris fuisse sciebant. Sed sciendum est, ἡγεμονεύειν omnibus tribui, qui cum potestate cuidam regioni administrandae praesunt. Sic saepe *Procuratores Caesaris*, qui proprie ἐπίτροποι dicendi erant, tamen ἡγεμόνες dicuntur, uid. e. g. Actor. XXIII, 24. et *Ioseph.* Lib. XVI. Antiq. c. 10, §. 8. Sic hic ipse Pilatus a Iosepho, a quo saepe ἐπίτροπος proprie appellatur, tamen uocatur ἡγεμὼν Antiq. L. XVIII, c. III. Cf. Matth. XXVII, 2. τετραρχοῦντος τῆς γαλιλαίας ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ τραχωνίτιδος χώρας) De uoce *Tetrarcha* uid. annot. ad Matth. XIV, 1. Origo utriusque tetrarchiae, ut et praesidiatus Iudaeae debetur illi diuisioni *Augusti*, qua Herodis M. regnum in tres ipsius filios, Archelaum, Herodem Antipam, et Philippum distribuit. *Archelao* enim dedit regni Herodis dimidium cum Ethnarchae nomine; reliquum uero dimidium, in duas tetrarchias diuisum, duobus aliis Herodis filiis tribuit, unam Philippo, alteram Antipae. *Herodi Antipae* in ditionem cessit Peraea et Galilaea, *Philippo* autem Batanaea, Trachonitis et Auranitis, quae et Ituraea uocatur. *Ioseph.* de B. I. Lib. II, c. VI, §. 3. Sed anno fere decimo *Archelaus* Viennam in exilium eiectus est, eiusque ditio in formam prouinciae Romanae redacta, quae administrabatur, nomine et auctoritate Caesaris, a Procuratoribus, quorum omnium primus *Coponius* fuit, auctore *Iosepho* de B. I. L. II, c. VIII, §. 1. inter cuius successores et Pilatus fuit. λυσανίου τῆς ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος) Abilena nomen habet ab Abila, urbe quadam Syriae, quae extra fines Palaestinae sita, monti Libano erat contigua. Haec Dynastia s. Tetrarchia uarios Dominos habuit, et Lysaniae, ut quibusdam uidetur, ideo uocata est, quod casu quodam contigit, ut modico temporis

poris interuallo duobus contigeret, qui ambo Lyſaniae appellarentur. Quoniam igitur ineunte anno miniſterii Domini noſtri, quidam Lyſanias eum principatum tenebat, ne hunc quidem Lucas putauit ſibi praetermittendum, quum praeſertim Iudaei non pauci in Tetrarchae huius ditione habitarent, et Caius Caeſar poſt mortem Lyſaniae hanc tetrarchiam donaret Agrippae. Ioſeph. Antiqq. L. XVIII, c. VI. Quis autem iſte Lyſanias fuerit, cuius Lucas hic mentionem facit, de eo nondum inter Viros doctos conuenit. *Krebſius* tamen haud pauca e Ioſepho huic rei illuſtrandae affert.

2. ἐπ' ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα) ἀρχιερέως Codd. fere 90. legunt. *Caiphas* quinto decimo principatus Tiberiani anno et erat, et proprie uocatur ἀρχιερεὺς a Luca. Quod autem Annas ipſe quoque ἀρχιερέυς dicitur, eius rei cauſſa haec eſt, quia antea ſummus Sacerdos fuerat. Licet enim a Valerio Grato remotus eſſet, quum tamen quinque filios et generum ſucceſſorem haberet, facile intelligitur eum honorem et auctoritatem apud populum et in Synedrio retinuiſſe. Ioſ. Ant. Lib. XVIII, c. II, §. 1. Tam perturbata autem fuerunt ea tempora, ut ex uiginti ſex, qui per annos continuos LXX. ab euerſione Hieroſolymorum retro numeratos Pontificatum geſſerunt, nonniſi unicus dignitatem cum uita depoſuerit, ceteris omnibus ante obitum remotis. ἐγένετο — Ἰωάννην) *Deus mandata dedit Ioanni.* Mandata autem, quibus Ioannem inſtruxit Deus, haec erant, (ut ex euentu apparet,) ut iam inciperet docere et baptizare. ἐπὶ Ἰωάννην, i. e. πρὸς ἰωάννην, ut Hebraei uſurpant על pro אל. ἐν τῇ ἐρήμῳ) in qua uerſabatur, muneri ſe praeparans. Vid. Matth. III, 1.

3. κηρύσσων — ἁμαρτιῶν) Proprie: *Promulgans baptismum resipiscentiae ad remissionem peccatorum*, i. e. docebat, eos qui baptizarentur (in futurum Messiam) et mentem emendarent, accepturos remissionem peccatorum.

4. Vide annotata ad Matth. III, 3.

5. πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται — ὁδοὺς λείας) Sequitur *Lucas* uerbotenus LXX. interpretes, Ies. XL, 4. Reliquis Euangelistis satis fuit locum indicare. *Omnes ualles expleantur; omnes montes et colles deprimantur: pro tortuosis locis fiat recta uia, et ex asperis uiis planae fiant.* Apud Prophetam sensus est, adesse iam tempus, quo Deus ad liberandos suos in Babyloniam quasi se recepturus sit; et mandata esse data de praeparatione, ob aduentum tanti Regis necessaria, facienda. Simili modo nunc etiam (Ioannes inquit) praeparandum esse populum, ad recipiendum Messiam mox uenturum. Nimium anxia est eorum sedulitas, qui in eiusmodi dictis singula minutatim excutiunt, et quaerunt qui sint montes, qui ualles, quum satis sit, in re tota comparationem intelligi, et munitoris officium describi. Notum autem est, quoties magni reges, cum exercitu praesertim, iter faciunt, praemitti, qui hiantia solident, extantia complanent, per deuia compendium faciant, ne quid itineri obstet, aut moram faciat. Plenae sunt historiae.

6. καὶ ὄψεται πᾶσα σάρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ) cf. c. II, 30. Sensus est, Messiam a Deo missum omnibus hominibus conspicuum fore. Sequentia iam in Matth. adfuerunt.

8. μὴ ἄρξησθε λέγειν) i. e. μὴ λέγετε. Similis pleonasmus apud Matthaeum et hunc nostrum saepiuscule.

II. 8

11. ὁ ἔχων δύο χιτῶνας — ὁμοίως ποιείτω) Sensus est: *Qui opibus abundat, egenis de suo subueniat.* Ne putarent, ablutionum et uictimarum caerimoniis, aliisque id genus ritibus se posse euadere iram diuinam, ostendit baptista, requiri ueras animi uirtutes, quarum praecipua dilectio, quam populariter ab operibus maxime conspicuis describit, iubens, ut aliorum egestatem ex eo, quod ipsis supererat supplerent. Exprimit autem hoc ipsum *Ioannes* exemplo tum uestium, tum ciborum, quia ea maxime usus humanus desiderat, et in iis supra modum congerendis, et per luxum prodigendis maxime peccatur. Quare quod hic dicitur δύο χιτῶνας, satis apparet, non ita accipiendum, quasi plus una ueste habere uetemur, sed ut significetur, damnari earum rerum affluentiam, quarum inopia alios grauiter premi uideamus. Sic et βρώματα intelligenda sunt τὰ περισσεύοντα.

13. μηδὲν — πράσσετε) *Nolite exigere uectigalia ultra normam uobis praescriptam.* Πράσσετε, i. e. εἰσπράσσετε, *exigite.* Sic φόρος πράττειν Plutarchus in Aristide dixit. Πλέον παρὰ est locutio qualis Hebr. III, 3. Quum multi Iudaeorum nefas ducerent, uectigal pendi populo extraneo, expectabant forsan publicani, an *Ioannes* ipsis interdicturus esset publicorum redemtionem. Sed Ioannes uitae crimina ab ipso uiuendi genere discreuit, demonstrans, sua monita non obstare tranquillitati publicae, quae in tanta hominum malitia sine tributis et uectigalibus defendi non potest.

14. στρατευόμενοι) i. e. στρατιῶται, nam Hebraei utuntur participiis loco nominum, quae uerbalia Grammatici uocant. Erant uero aut Herodi, aut Philippo, aut etiam Romanis mili-

militantes Iudaei; nam in praesidiis non defugiebant militiam. Expeditiones rarius sequebantur Iudaei, quia sabbato ferre arma et magna itinera facere per legem uetabantur: adde, quod permixti Deorum cultoribus uix poterant obseruare traditam uictus rationem. Quare Ethnicis militantes prius pacti sunt, ne quid aduersum religioni suae facere cogerentur. Vide Grotium ad h. l. μηδένα διασείσητε) διασείειν est: *ui et terrore ab aliquo exprimere aliquid;* uel simpliciter: *turbare, molestum esse alicui quouis modo;* uel denique: *pellere sedibus.* Cf. *Loesnerum* ad h. l. Versio Vulg. *Neminem concutite.* Concussio autem Iureconsultis crimen est, si aliquid terrore potestatis illicite extorquetur, et aufertur. μηδὲ συκοφαντήσητε) συκοφαντεῖν, *per calumniam rem augere, delatorem esse, calumniari.* Sic apud *Philonem* (in libro de Ios. extr.) Iosephus dicitur συκοφαντούμενος, *calumniis petitus.* Milites saepe in hoc peccare possunt, si in praesidio uel ad custodiam collocati innocentes deferant. ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν) *Contenti estote stipendiis uestris;* quanquam ὀψώνια Graeci uocant non sola stipendia, sed omnia militiae merita, in quibus est et annonae praebitio, una cum aliis commodis. Vid. *Wetsten.* Ceterum neque *Ioannes* hoc loco discipulis suis militia interdixit, neque Christus usquam pro patria pugnare uetuit. Hinc legimus, primi etiam et secundi Seculi Christianos Imperatori militasse. *Tertull.* Apologet: "Nauigamus et nos uobiscum, *militamus,* et rusticamur, et mercamur." Ex his Ioannis dictis apparet, quomodo is uiam parauerit Domino. Hortatus est nempe homines ad uitae sanctitatem, ut libenter Messiam acciperent.

15. προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ) Oratio elliptica. Senſus eſt, *expectante populo, quo euaſurus eſſet Ioannes,* quid de ipſo conſtituturus eſſet Deus. Expectabat nimirum populus a Ioanne, ut profiteretur ſe eſſe Meſſiam, quod ſequentia docent.

16. ἀπεκρίνατο Ἰωάννης ἅπασι, λέγων) Poſtquam ſcilicet diuerſis populi ſermonibus permoti ſenatores Iudaeorum legatos ad ipſum miſerant, ut Apoſtolus *Ioannes* narrat, c. I, 19. ſqq. Contigit quidem hoc poſt Chriſtum baptizatum; ſed uoluit Lucas primum Ioannis hiſtoriam percurrere, ut deinde res Chriſti continua ſerie pertexeret, quod facere ſolent etiam optimi Annalium conditores. Ad ſequentia Cf. Matth. III, 11. ſqq.

18. εὐηγγελίζετο τὸν λαὸν) Conſtructio helleniſtica, haud raro in N. T. occurrens.

22. σωματικῷ εἴδει) *Viſibili ſpecie*, nempe ſpecie ignis aut nubis. Hoc nempe σῶμα, e nubibus delapſum, fulmen aliquod fuiſſe uidetur, ut omnis propemodum antiquitas eccleſiaſtica credidit. Hoc adſpectabili ſigno attenti redditi fuerunt homines, ut concludere poſſent, Deum huic Ieſu communicaſſe extraordinaria dona. ὡσεὶ περιστερὰν, i. e. non celeri, ſed lento motu, qualis uolatus columbae, deſcendentis praeſertim, eſſe ſolet; nam columba — *aëre lapſa quieto radit iter liquidum, celeres neque commouet alas.* Virgil. Aen. V. Cf. Matth. III, 16.

23. ἀρχόμενος) ſc. κηρύσσειν, uel διδάσκειν, male enim conſtruitur ἀρχόμενος cum uerbis: ἦν ἐτῶν τριάκοντα, quum potius ſit ſenſus, *Chriſtum fere triginta annos fuiſſe natum,* quum

 auſpica-

auſpicaretur munus. Eodem ſenſu *Lucas* utitur participio ἀρξάμενος Act. I, 22. X, 37. ὢν (ὡς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσὴφ,) τοῦ Ἡλί. Sic enim cum *Baumgartenio*, aliisque interpungendum exiſtimo, ut ſit ſenſus: *Erat Ieſus*, (*qui pro filio Ioſephi habebatur*,) *filius* ſiue potius *nepos* τοῦ *Eli*. Particula ὡς h. l. ſignificat, *quum*; ut ſupra c. I, 23. II, 15. Fuit igitur *Eli* pater Mariae. Quae contra monuit *Anonymus* (Repertor. Tom. IX. p. 131.) magis ſpecioſa ſunt, quam uera. *Pricaeus* tollendas parentheſeos notas, et ὃς non ὡς legendum putat, hoc modo: καὶ ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐ. τ. α. ὢν, ὃς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ. Similem conſtructionem uid. Act. VII, 20. Luc. II. 37. Mariae patrem fuiſſe Eli, adiuuat hoc, quod ſaepe memoratur in Scriptis Iudaeorum מרים בת עלי *Maria filia Eli*, quam apud inferos uehementiſſime diſcruciari dictitant, uid. *Ligthfoot.* ad h. l. *Lucas* recenſet genealogiam Mariae, ſummamque ſtemmatis humani et Saluatoris cum eo ſtemmate neceſſitudinem omnibus, etiam gentibus exhibet, ultra Abrahamum ad ultimam progrediens humani generis originem; at Matthaeus, Hebraeis ſcribens, ab Abrahamo orditur, promiſſionem illis in memoriam reuocans. Patet ex comm. 31. Mariam ex Nathane, filio Dauidis duxiſſe genus; Ioſephus autem e Salomonis ſtirpe erat natus, Matth. I, 6. Ceterum in ſcribendis nominibus propriis incredibilis codicum eſt diuerſitas.

36. τοῦ καϊνὰν) Hunc Lucas ex uerſione τῶν LXX. inſeruit. Nam Gen. X, 24. Arphachſad genuit non Cainan, ſed Salam. Cum textu hebraeo conſentiunt textus ſamaritanus, Philo, Ioſephus, et optimae, uetuſtiſſimaeque uerſiones latinae. Sunt tamen, qui exiſtiment, Cainani nomen hoc

loco

loco nec in primitiuis Lucae, nec in LXX. interpretum libris extitiſſe, ſed a librario quodam ex penultimo huius capitis commate errore quodam repoſitum; deinde quum late ſpargi ea lectio per Lucae exemplaria coepiſſet, Graecos Chriſtianos etiam in uerſione Geneſeos ſecundum LXX interpoſuiſſe nomen Cainanis inter Arphachſadum et Salam, annis etiam additis, quo magis Lucae, quem ſic ſcripſiſſe arbitrabantur, ſua auctoritas conſtaret. Sed coniectura haec rationibus firmis deſtituitur; nec dubitandum eſt Lucam hoc nomen ſcripſiſſe. Reperitur enim in omnibus Codd. et uerſionibus; et Patres in diſputationibus ſuper hunc locum affirmant, ſe hoc nomen in Luca reperiſſe.

38. τȣ̃ Ἀδὰμ, τȣ̃ Θεȣ̃) Lucas, quum uocat *Adamum* Dei filium, ſignificat, Chriſtum, ex uirgine natum, ſecundum eſſe Adamum, eiusque ortum per ſpiritum ſanctum non minus eſſe opus potentiae diuinae ſingulare, quam Adami fuerat.

CAP. IV.

3. Τῷ λίθῳ τȣ́τῳ) Cuiuis horum lapidum; quod pluraliter exprimit Matthaeus, ut alibi ſaepe. Cf. ad totam hanc hiſtoriam Matth. IV.

5. *καὶ ἀναγαγὼν* — χρόνȣ) Haec tentatio apud Matthaeum tertio loco eſt narrata. Diuerſitas orta eſſe uidetur ex eo, quod Matthaeus et Marcus ex diuerſis fontibus hauſerunt. Matthaeus nempe audire potuit hanc hiſtoriam ex ore Chriſti, qui eam ſine dubio ſaepius narrauit; Lucas autem, qui non fuit comes Chriſti, audiuit haec ex Apoſtolis et aliis Chriſti amicis. Facile igitur fieri potuit,

ut

ut Lucas poneret ſecundo loco, quod eſſet tertium; nec tam minutae diſſenſiones aequos lectores facile offendent. Sunt, qui ſtudio ita ſcripſiſſe utrumque Euangeliſtam, exiſtiment. Matthaeus, inquiunt, eo ordine tentationes recenſet, quo in uita humana ſeſe excipiunt. Iuuenes ſollicitat uoluptas, uiros gloria, ſenes pecunia. At Lucas eum ordinem tenuit, ut grauior tentatio ſequeretur leuiorem; multi enim qui famem tolerant, paupertatem ferre non poſſunt, et qui paupertatem tolerant, contemtum ferre non poſſunt.

14. ἐν τῇ δυνάμει τȢ πνεύματος) *Spiritu ducente.* Cf. u. 1. Δύναμις πνεύματος eſt τὸ πνεῦμα Act. I, 8.

16. κατὰ τὸ εἰωθὸς ἀυτῷ) Attice pro εἰθισμένον, ut notatur in collectionibus Atticis *Horti Adonidis.* καὶ ἀνέςη ἀναγνῶναι) Verbum ἀναγινώσκειν quum hic tum alibi non ſimpliciter eſt *praelegere*, ſed etiam partem praelectam *interpretari.* Ad hanc notionem illuſtrandam facit locus Philonis, (Libr. Quod omnis probus liber) ubi de conſuetudine Synagogae Iudaicae uerba faciens, ſcribit: ὁ μὲν τὰς βίβλȢς ἀναγινώσκει λαβὼν, ἕτερος δὲ τῶν ἐμπειροτάτων, ὅσα μὴ γνώριμα παρελθὼν ἀναγινώσκει. *Sumto libro alius praelegit, alius quiſpiam unus e peritioribus, quae obſcura ſunt, explicat.*

17. ἐπεδόθη ἀυτῷ — προφήτȢ) Quum et ex lege et ex prophetis quoque ſabbato περιοχαὶ legerentur, datus eſt ei liber, qui expoſitu difficilior credebatur, idque iuſſu archiſynagogi per eum, qui infra uocatur ὑπηρέτης. ἀναπτύξας) ἀναπτύσσειν βιβλίον eſt *euoluere:* πτύσσειν *conuoluere.* Nam Hebraeorum, ut et Latinorum libri erant uolumina:

hinc

hinc euoluere librum apud *Ciceronem* atque alios. Eiusmodi libros etiam nunc in ſynagogis uidere eſt. τὸν τόπον) Sic *Plutarchus* atque alii loqui ſolent: alii etiam χωρίον dicunt. Lucas Act. VIII, 32. περιοχὴν dixit: περικοπὴν dixerunt Graecorum exemplo *Iuſtinus M.* et *Hieronymus.* Locus hic citatus extat Ieſ. LXI, 1. 2.

18. πνεῦμα — ἐμὲ) Vid. ſupra c. I, 35. Verte: *Iouae Spiritu agor*; diuino iuſſu nunc loquor. οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με — πτωχοῖς) *Eo quod mihi iniunxit munus, laeta nunciandi miſeris.* Nam οὗ ἕνεκεν reſpondet Hebraeo יַעַן, *eo quod*, non *propterea.* Ἔχρισε hic non donationem Spiritus ſignificat, (idem enim ſui ipſius cauſſa redderetur) ſed *iniunctum munus*, ut et quod ſequitur ἀπέσταλκε. Πτωχοὶ, ענוים, *miſeri.* ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν) *Ad conſolandum animo fractos,* moeſtos. Omittitur haec particula in Codd. Verſſ. et Patr. haud paucis, et probabile eſt, additam ex Ieſaia, et interpretibus LXX.

19. ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει) *Vt confractos* (i. e. fractos animo, uerſantes in ſummis rerum anguſtiis,) *emittam in libertatem.* Ἄφεσις h. l. eſt dimiſſio e captiuitate, et ἐν ἀφ. pro εἰς ἄφεσιν. κηρύξαι — δεκτὸν) *Ad indicendum fauſtum Iouae beneficio annum*; i. e. tempus quo ſe beneuolum praebebit Deus. Κηρύξαι, *indicere.* Similitudo ſumta ab anno Iubilaeo, qui per praeconem buccinae ſono indici ſolebat. Δεκτὸν eſt τὸ ἀρεστὸν, id, *quod gratum acceptumque eſt*, ut infra com. 24. aliisque in locis. Alibi dicitur καιρὸς εὐδοκίας. Male ex hoc loco colligebant Veteres nonnulli, anno peractum eſſe munus Chriſti. Nam *annus* h. l. ex ſimilitudine Iubilaei dicitur tempus illud

omne,

omne, quo ſe largiſſime diuina bonitas effundebat. Primaria huius loci ſententia eſt haec: *Iuſſu diuino praedico laetiſſimum Iudaeis tempus.* Haec ſententia ſtilo Prophetarum Hebraeorum dilatatur ſingulis allatis exemplis, non nouam ſententiam continentibus, ſed primam illam dilucidantibus. In loco Prophetae nominatim reditus ab exilio Babylonico promittitur.

20. τῷ ὑπηρέτῃ) *Miniſter* hoc loco eſt חזן הכנסת, cuſtos librorum ſacrorum, qui eos protulit legendos, quum conuentum eſſet in Synagoga. Nam poſt archiſynagogum et presbyteros erant in ſynagoga, qui minora munia ex illorum decreto obibant. Cf. *Lightfoot.* ἐκάθισε) Munus doctoris ſuo ſibi iure uindicans. Nam alii de plebe, etiamſi quid de ſacris differebant, id faciebant ſtantes. Act. XIII, 16. 1 Cor. XIV, 30.

21. σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη) *Nunc plenum euentum habet ſcriptura iſta,* i. e. hoc Ieſaiae dictum. Ieſaias praedicit finem exilii Babylonici et reſtitutionem reipublicae Iudaicae. At Ieſus multo laetiora ſe annunciare dicit. Nam πληροῦται, quod plenum euentum nanciſcitur. Ceterum nemo facile dubitabit, Chriſtum plura dixiſſe. Lucas ſummatim indicat, de qua re Ieſus dixerit.

22. ἐμαρτύρουν αὐτῷ) *approbabant, laudabant eum;* nam μαρτυρεῖν τινι ſignificat *laudare aliquem,* qua ſignificatione *Ioſephus, Philo,* aliique optimi Scriptores utuntur, ut Krebſius et Loesnerus docent. καὶ ἐθαύμαζον — ςόματος αὐτοῦ) Non approbabant tantum doctrinam eius, ſed et admirabantur. Ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος per hypallagen dictum

eſſe

esse uidetur, pro: ἐπὶ τῇ τῶν λόγων χάριτι. Est autem χάρις h. l. *suauitas. Sie bewunderten seinen angenehmen Vortrag.*

23. πάντως — τὴν παραβολὴν ταύτην) *Prouerbium hoc.* παραβολὴ hic dicitur, quod Latini prouerbium uocant, quia in plerisque prouerbiis, cuiusmodi hoc est, locus est similitudini et allegoriae. Solet Iesus dubitationes aduersariorum ante diluere, quam palam sint proditae, quod et hic facit. Ne ciues Nazareni dicerent, uaticinium illud Iesaiae temere de se dictum esse, eo exposito statim caussam subiicit, cur opera eiusmodi praeclara apud eos edere non possit. θεράπευσον σεαυτὸν) i. e. *quod foris praestitisti, praesta etiam domi et in patria,* ut statim explicatur. Nam prouerbium hoc primum ad eos pertinuit,

Qui quum sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant uiam.

postea etiam longius produci coepit ad eos, qui in alienos magis quam in coniunctos sunt benefici. ὅσα — πατρίδι σου) Patet ex his uerbis, Christum ante hoc tempus iam plura edidisse miracula. Hoc Matthaeus c. IV. et Marcus c. I. diserte tradunt. Poscebant igitur Nazaretani, ut Iesus etiam apud eos faceret miracula.

24. οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ) Iuxta illud dictum: *ingrata patria.* Quasi dicat: Ideo miracula non efficio, quia scio, uos non esse credituros. Ceterum facile intelligitur, hoc prouerbium non urgendum, sed ita limitandum esse: Fit plerumque, ut propheta in patria sua non sit acceptus.

25. Ἐπ'

25. Ἐπ' ἀληθείας — ὑμῖν) Exemplis oſtendit ſaepius factum eſſe, ut Deus eos afficeret beneficiis extraordinariis, qui eorum eſſent capaces, poſthabitis indignis. ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς) Sic et Moſes Gen. VII, 2. clauſos dicit coeli cataractas, quum pluere deſiit. ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ) Cf. Iac. V, 17. Sed 1 Reg. XVIII, 1. dicitur *anno tertio* iterum pluuiam cecidiſſe. Quae difficultas tollitur, ſi hunc locum ita cum Grotio interpreteris: *Dies aliquam multi* (i. e. ſex menſes) *praeterierant, ex quo Deus allocutus erat Eliam anno tertio.* Poteſt etiam hoc modo tolli apparens contradictio: Nonniſi bis quotannis ſolebat pluuia cadere in Iudaea, prior Menſe Octobri, poſterior Aprili. Si ergo Deus inſtante pluuiae tempore illam cohibuit per triennium, ſex menſes praecedentes, quibus non pluerat, triennio ſunt addendi. ὡς ἐγένετο) *Quo tempore fuit* fames maxima. Ita plerumque in his libris illud ὡς ἐγένετο ſumitur. Omiſſa eſt applicatio, quae eſt haec: Sic non omnibus contingunt beneficia extraordinaria. Quod igitur factum eſt Capernaitis, id non fit apud omnes.

26. εἰ μὴ — σιδῶνος) *Sidoniae*, regionis ethnicae. πρὸς γυναῖκα χήραν) Oſtendit Chriſtus hoc et ſequente exemplo, miracula non diſpenſari pro priuatis affectibus, ſed et liberrimo et ſapientiſſimo Dei arbitratu, qui norit, ubi edita optimam frugem ſint paritura. Sic Elias olim Sareptanam mulierem antepoſuit mulieribus Iſraeliticis.

27. ὁ σύρος) Non Iſraelita. Quod olim factum eſt, non mirum hodie quoque fieri.

28. ἀκούοντες ταῦτα) Quia indigni miraculis tacita comparatione arguebantur.

29. ἕως

29. ἕως ὀφρύος τοῦ ὄρους) Per ὀφρὺν, *ſupercilium*, non ſummum montis cacumen, ſed minor aliquis *tumulus* ſiue *cliuus* intelligitur, qui cum monte cohaeret, metaphora a ſuperciliis oculorum deſumta, quae in fronte quidem eminent, ipſo tamen uertice inferiora ſunt. *Colles* maiorum montium etiam Latini ſupercilia uocant. Virgil. Georg. I, u. 108. *Ecce ſupercilio cliuoſi tramitis undam Elicit.* εἰς τὸ (al. leg. ὥστε) κατακρημνίσαι αὐτὸν) Non iudicii more, ſed motu concitatae plebis; ſicut et alio tempore Iudaei eum lapidare uoluerunt.

30. αὐτὸς — ἐπορεύετο) Διὰ μέσου αὐτῶν, i. e. δι' αὐτοῦς. Nam uox μέσον, ut ſaepe, idiotismus linguae eſt. Ἐπορεύετο, *abibat.*

32. ἐν ἐξουσίᾳ) Eodem fere ſenſu, quo Matth. VII, 29. quem locum uide.

33. καὶ — ἀκαθάρτου) Cf. ad haec et ſequentia Marc. I, 23. ſqq.

36. τὶς ὁ λόγος οὗτος;) *Quid hoc eſt rei?* Nam Marcus c. I, 27. habet: τί ἐστι τοῦτο; et LXX, quum דבר *rem* ſignificat, λόγον aut ῥῆμα ſaepe uertunt. ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει) ἐξουσία eſt *ius*, ſiue *facultas moralis*; δύναμις *uis actiua*, ſiue *facultas naturalis*, aut naturali ſimilis.

38. Vid. Matth. VIII, 14. ſqq. Marc. I, 29. ſ.

39. ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς) Sic deſcribitur geſtus Chriſti ſeſe ad lecti fulcrum inclinantis, ut febricitantem alleuaret. Dicunt enim alii Euangeliſtae Chriſtum prehendiſſe ipſius manum.

40. δύνοντος δὲ ἡλίου) *Quum ſol occidiſſet.* Nam praeſens uſurpatur hic pro praeterito. Cf. Matth. VIII, 16. Marc. I, 32. Expectabant autem ſolis occaſum propter ſabbatum. Cf. comm. 31.

41. καὶ ἐπιτιμῶν — λαλεῖν) Videtur Ieſus ideo prohibuiſſe, ut oſtenderet, ſe non egere hoc teſtimonio. Volebat ipſe docere, et confirmare miraculis, ſe eſſe Meſſiam.

42. γενομένης δὲ ἡμέρας) *Quum dies immineret.* Cf. Marcum c. I, 35. κατεῖχον αὐτὸν) Nempe eorum commodorum cauſſa, quae ex miraculis percipiebant; id enim praecipue ſpectabant.

43. πόλεσιν) Vicos oppidorum inſtar πόλεις uocat *Lucas*, quas Marcus κωμοπόλεις. Cf. Marc. I, 35. ſqq.

CAP. V.

1. Ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ) *Quum nimio populi concurſu premeretur et urgeretur.* Ἐπικεῖσθαι proprie dicuntur, *qui hoſtes preſſius perſequuntur et premunt,* et reſpondet Latinorum *inſtare.* Hic autem de *populo, agmine quaſi facto, irruente, aliumque premente,* adhibetur. Quod ipſam narrationem attinet, uide quae ad Io. I, 41 — 43. annotabimus, ex quo loco Ioannis patet, Petrum iam aliquamdiu diſcipulum Ieſu fuiſſe, ſed non perpetuo ei adhaeſiſſe hactenus.

3. ἐπαναγαγεῖν) Vox nautica: ſignificat *in altum prouehere.*

5. ἐπιστάτα) *Magiſter, doctor.* Vox ἐπιστάτης, qua Lucas pro hebraica רַבִּי utitur, proprie denotat praefectum

et

et inſpectorem, deinde etiam doctorem. Qui enim magiſtri doctrinae erant, ii magiſtri ſimul uitae eſſe ſolebant. ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου) Eſt ellipſis uocis πεποιθώς. *Fretus ſolo imperio tuo*, quum res ceterae omnes ſpei noſtrae aduerſentur.

6. συνέκλεισαν) Venatorum uerbum. Concluduntur, quibus exitus nullus patet. Hoc loco ſenſus eſt: *Incluſerunt in retia.* διεῤῥήγνυτο) Hyperbolice. *Parum abſuit quin rumperetur.*

7. κατένευσαν) Manibus intellige, non capitibus. τοῖς μετόχοις) *Sociis.* Solent enim plurium nauium piſcatores ſocietatem inter ſe inire. συλλαβέσθαι αὐτοῖς) *ut ipſis opitularentur*, i. e. ut una ſecum manus admouerent reti. Heſychius: συλλαμβάνει, βοηθεῖ.

8. ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ) Exi e nauigiolo meo. ὅτι ἀνὴρ — εἰμι) *Sum homo debilis et infirmus*; non ſum dignus hoc honore. Eſt uox animi ſubmiſſi. Viderat Petrus morbos a Chriſto ſanari; at nunc agnoſcit etiam, dominium eum habere in aquas et piſces Pſ. VIII. non ut illos occideret, quod Moſes fecit, Exod. VII. ſed ut, quod maius eſt, eorum captura hominibus beneficium praeſtaret. Non igitur mirandum eſt, eum ſe indignum putaſſe praeſentia Chriſti.

9. θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν) *Pauor enim occuparat eum*, hebr. סבב, uel אחז, ſicut *Tacitus* dixit: *induere pauores*; et ſimile eſt apud Latinos: *circumſtetit horror.* ἐπὶ — συνέλαβον) *Super captura piſcium, quam fecerant*, uel breuius: *propter piſces, quos ceperant.* Nam per ἄγραν ipſa res intelligitur, quae capitur. δι' σὺν

αὐτῷ ſunt ſoli comites Petri, qui in eodem cum Petro nauigio erant.

10. ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν) Capturis longe pretioſioribus ditabo te. Proprie: *uiuos homines capies.* Eſt enim ſignificatio uerbi ζωγρεῖν proprie *uiuum capere*, uel capti uitam conſeruare, quum liceret interficere. Ioſeph. Antiquit. L. XIII, c. 6, §. 2. τὸν μὲν Ἰωνάθην ἐζώγρησε, τοὺς δὲ σὺν αὐτῷ πάντας ἀπέκτεινεν. Hinc ζωάγρια ſunt retributa pretia ſeu munera pro conſeruata uita. Significat Chriſtus, Apoſtolos non ſuapte induſtria, ſed eius imperio ac uirtute, expanſis Euangelii retibus tantam facturos capturam, ut opus habituri ſint ſubſidiaria multorum εὐαγγελιστῶν opera.

11. ἠκολούθησαν αὐτῷ) Adhaeſerunt ei *perpetui* comites; quod antea non fecerant.

12. πλήρης λέπρας) *Squalens lepra.* Nec *male Vulgatus: plenus lepra.* Eadem hiſtoria narratur Matth. VIII. ubi annotata uide.

14. ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ) Tranſitus hic eſt ab oratione obliqua ad rectam; quae orationis forma apud probatos auctores haud raro eſt obuia.

17. καὶ ἐγένετο — νομοδιδάσκαλοι) *Die quodam docebat aſſidentibus Phariſaeis et legis doctoribus.* Non definitur locus et tempus. Marcus c. II, 1. ſ. refert, Ieſum in domo priuata Capernaumi docuiſſe, tantamque multitudinem hominum adfuiſſe, ut ne atrium quidem homines capere potuerit. καὶ δύναμις — αὐτούς) *Dominus* h. l. eſt ipſe Ieſus. Senſus eſt: Potentia domini ita ſe exſerebat, ut multos homi-

homines illo tempore ſanaret; utebatur ui ſua ad multos homines ſanandos. Ἀυτοὺς hic refertur ad loci illius homines: neque enim commode referri poteſt ad legisperitos aut Phariſaeos, quos ſanatos non legimus. Quod uero legisperitorum et Phariſaeorum hic facta eſt mentio, eo pertinet, ut oſtendatur, et ſpectatores et calumniatores huius facti fuiſſe. Cf. Matth. IX, 1. ſeq.

19. διὰ πόιας) Sc. ὁδοῦ, quam uocem codices nonnulli addunt. Ellipſis apud meliores Graecos haud infrequens. Sed plurimi codd. habent ποίας noſtro loco. διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν ἀυτὸν) i. e. *per tegulas, ſ. per tectum demiſerunt illum.* Graeci enim *tectum unum* uel κέραμον uel κεράμους uocant. Cf. Marc. II, 4.

26. παράδοξα) *admirabilia, mira, inuſitata. Plinius* Epiſt. L. IX. 26. *Sunt maxime mirabilia quae maxime inexpectata, utque Graeci magis exprimunt* παράδοξα.

28. καταλιπὼν ἅπαντα) Quaeſtuoſum illud uiuendi genus, et quod ex rationibus ipſi debebatur. Vide eandem narrationem Matth. IX, 9. ſqq. et Marc. II, 13. ſqq.

29. δοχὴν) Hebraeum משתה recte δοχὴν interpretantur LXX. ſignificat enim משתה conuiuium inſtructius, quale in publica aut priuata laetitia adhibebatur.

30. ὁι γραμματεῖς ἀυτῶν) Deeſt ἀυτῶν in quibusdam Codd. et Verſſ. Si retineas, ὁι γραμματεῖς ἀυτῶν erunt *legisperiti eius loci,* ac proinde magiſtri Capernaumitarum communiter.

33. ἐσθίουσι καὶ πίνουσι) i. e. οὐ νηστεύουσι, ut Matthaeus et Marcus habent.

 36. καὶ

36. καὶ τὸ καινὸν — καινῦ) Eſt ὑςερολογία. Vult enim dicere: τῷ παλαιῷ ὐ συμφωνεῖ, καὶ (quod aliquanto peius eſt,) τὸ καινὸν σχίζει. Ἐπίβλημα poſt συμφωνεῖ omittunt codices optimi et plurimi, omnino ſubintelligendum.

39. ὁ παλαιὸς χρηςότερός ἐςιν) Optime uertit Syrus: *ſuauius eſt.* Vini ueteris bonitas atque ſuauitas prouerbio celebrari ſolet. Significauit hoc prouerbio Chriſtus, homines non ſubito ad auſteriorem uitam pertrahendos, ſed per gradus quosdam aſſuefaciendos eſſe: quod accommodatiſſimum erat ei rei, de qua agebatur. Comparatur enim Phariſaeorum auſteritas uino nouo: Chriſti lenitas uino ueteri. Sic olim explicaui. Nunc tamen ueriſimilior mihi uidetur *MORI* noſtri interpretatio, de qua diximus ad Matth. IX, 15. ſeq. Eſt nempe in his ſimilitudinibus ſententia haec uniuerſa: *Neminem facile in uita communi id facere ſolere, quod a re, loco, tempore, natura abhorreat.* Nemo autem, qui uetus uinum guſtauit, illico mauult recens.

CAP. VI.

1. Ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ) Quale illud Sabbatum deuteroproton fuerit, difficile eſt pronunciare. *Scaliger*, qui multos in aſſenſum traxit, exponit: πρῶτον ἀπὸ τῆς δευτέρας τῦ πάσχα, primum Sabbatum poſt ſecundum diem Paſchatos, quo manipulus frumenti ex mandato diuino fuit oblatus. Iubet nempe Deus Leuit. XXIII, 15. numerare ſeptem hebdomadas Pentecoſtae ממחרת השבת ἀπὸ δευτέρας τῦ πάσχα, hoc eſt, a *ſecundo* (die) *paſchatis*, a poſtero die ſabbati. Nam quia iubentur numerare hebdomades ad Pentecoſten, non ab ipſo die Paſchatis, ſed a proxime ſequente, Iu-

daeis

daeis ualde memorabili, quia eo offerrebant primitias frugum: mirum non eſt, ſabbata omnia a Paſchate ad Pentecoſten, ſumſiſſe appellationem ἀπὸ τῆς δευτέρας τȣ̃ πάσχατος. Ergo uox δευτερόπρωτον non eſt conflata a δεύτερον et πρῶτον, ſed a δευτέρα et πρῶτον, ut ſit ſecundo-primum Sabbatum, illud Sabbatum, quod ſecundam Paſchatis proxime ſit ſecutum. Vid. *SCALIGER* de emendatione temporum, L. VI. Cf. *ISAAC. CASAUBONI* Exercitat. XIV. ad Annales Baronii. Haec mihi ueriſſima uidetur eſſe ſententia, quia nititur argumentis ex hiſtoria repetitis. *Wetſtenius* intelligit הראשון שבשני, primum Sabbatum menſis ſecundi, quo legebatur Paraſcha XXXI. *Emor*, ex Leuit. XXI — XXV. in qua reperitur lex de panibus ſacris (c. XXIV, 9.) de qua Chriſtus hic loquitur. Idem uir doctus uidiſſe ſe affirmat ex Calendario Iudaico, intra annos CXXVII. lectionem huius ipſius Paraſchae ſiue Sectionis uicies ſepties in terra Iſraelis incidere in primum ſabbatum menſis ſecundi *Iiar*. Sunt et aliae uirorum doctorum ſententiae, quarum tamen nulla ultra probabilitatem aſſurgit. Quod ad ipſum attinet hiſtoriam. Cf. Matth. XII, 1. ſqq. Marc. II, 23. ſqq.

7. κατηγορίαν αὐτȣ̃) *Materiam accuſandi eius.* Satis graece. Κατηγορία μου ſimili ſenſu eſt apud *Demoſthenem*, et ſolent ſaepe Genitiui obiectum ſignificare.

9. ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι) Triplex eſſe poteſt huius loci diſtinctio. Nam aut coniungitur τί cum ἐπερωτήσω, aut ſequentibus adiungitur; idque duplici ratione. Nam Theophylactus poſt τί adſcribit diſtinctionem, ut ita conuertas: *Interrogabo uos; quid? licet ſabbatis benefacere?* etc. In pleris-

plerisque uero Codd. τὶ connectitur cum ſequentibus ſine diſtinctione, et pro πότερον accipitur, hoc modo: *Interrogabo uos ecquid licet* etc. Quodſi τὶ ad priora referre uelis, ſenſus erit: *Eſt, quod uos interrogem.* Atque id praeferendum uidetur, quia et alibi ſimili praefatione Chriſtus interrogationem exorditur, Matth. XXI, 24. ubi ἕνα λόγον eſt, quod hic τι.

12. καὶ ἦν — τοῦ θεοῦ) *Noctem inſomnem tranſigebat in precibus ad Deum.* Προσευχὴ τοῦ θεοῦ, *preces ad Deum.* Sic apud Salluſtium in Catilinario: *ſupplicia Deorum.* Διανυκτερεύειν non tantum eſt pernoctare, ſed ſaepe etiam *noctem inſomnem ducere, uigilare.* Non igitur opus eſt, ut cum Oleario et aliis per προσευχὴν intelligamus *proſeucham,* ſ. *oratorium* Iudaeorum.

13. προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ) i. e. diſcipulos omnes, qui eum comitari et ſectari aſſidue ſolebant. Ex his ſelegit duodecim, eosque dimiſit per Palaeſtinam, ut ibi docerent et ſanarent.

17. καταβὰς μετ' αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ) i. e. *de ſublimiore ſeceſſu contulit ſe in planitiem montis capacem maioris turbae:* ita ſermo, qui ſequitur, habitus eſt in planitie, et nihilominus in monte, quod omnino exigere uidetur *Matthaei* narratio, c. V. Sunt, qui putant, diuerſi temporis eſſe narrationes apud *Matthaeum* et *Lucam;* et ſane nihil uetat, eosdem aut ſimiles ſermones ſaepe eſſe habitos, praeſertim continentes uitae totius praecepta, quae non potuerunt nimium ſaepe repeti. Sed exordium idem, eademque peroratio eandem arguit narrationem; idque eo magis,

magis, quod uterque Scriptor addit, Christum, hoc sermone habito, rediisse Capernaumum, atque ibi sanasse centurionis seruum. ὄχλος μαθητῶν ἀυτῦ) Noli solos Apostolos intelligere; nam μαθητὰς modo dixit eos, ex quibus delecti sunt Apostoli. Distinguuntur tamen a reliquo populo, qui non tam assidue Christum sectabatur, atque illi μαθηταὶ. καὶ τῆς — σιδῶνος) *Et e regione maritima Tyro et Sidoni uicina.* Τῆς παραλίυ, sc. γῆς uel χώρας. Sic enim saepe uox παράλιος elliptice occurrit. Non est uertendum: *ex maritima Tyro et Sidone;* hoc enim addi superuacaneum erat, quum, has urbes esse maritimas, nemo ignoraret.

18. καὶ δι' ὀχλέμενοι) *qui uexabantur.* Ab optimis auctoribus hoc uerbum nunc de uehementiori et grauiori uexatione, nunc de leniori saepissime adhibetur.

19. πᾶς ὁ ὄχλος) *Omnis turba,* sc. aegrotorum. Hi enim uoluerunt eum tangere, ut sanarentur. δύναμις παρ' ἀυτῦ ἐξήρχετο) Vide notata ad Marc. V, 30. Sensus est: uis eius se exferebatur; operabatur. Si homines illorum temporum putauerunt, effluxisse e Iesu aliquam uim, ut sanarentur aegroti, erat haec mera opinio crassior.

22. ὅταν ἀφορίζωσιν ὑμᾶς) i. e. ἀπο συναγωγῦς ποιήσωσιν, *e synagoga eiecerint,* Io. XVI, 2. *Iosephus* dixit: ἐκβάλλειν τῦ τάγματος. καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν) ἐκβάλλειν non est hic *ex albo aut diptychis expungere;* id enim uerbo ἀφορίζεσθαι satis erat comprehensum: sed sicut ὀνειδίζειν est *praesentes conuiciis proscindere,* ita ἐκβάλλειν τὸ ὄνομα ὡς πονηρὸν, *absentium nomen, ut improborum hominum,*

diffamare rumoribus. Eſt enim Hebraismus הוציא שם רע, Deut. XXII, 19. Nec contemnenda eſt eorum ſententia, qui τὸ ὄνομα ὑμῶν interpretantur *ueſtram ſectam, ueſtrum inſtitutum*, i. e. nomen Chriſtianum, et ἐκβάλλειν ualere putant ἀποδοκιμάζειν. Cf. Iac. II, 7.

23. χαίρετε καὶ σκιρτήσατε) i. e. χαίροντες σκιρτήσατε, *prae gaudio exultate.* Σκιρτᾷν, quod de pecudibus nec non de hominibus *ſaltantibus* frequenter occurrit, h. l. ad animum transfertur. Philo plantat. Noe p. 219. *Imago animae recte cernentis, inter uirtutes uerſantis*, καὶ ὑπὸ πλήθους καὶ μεγέθους χαρᾶς ἀνασκιρτώσης, *et prae gaudii magnitudine exſultantis.*

24. ἀπέχετε — ὑμῶν) *Habetis*, i. e. iam accepiſtis τὴν παράκλησιν, i. e. τὰ ἀγαθὰ ὑμῶν, nempe ἐν τῇ ζωῇ ὑμῶν, infra c. XVI, 25. Nihil ultra uobis expectandum.

25. οὐαὶ — πεινάσετε) Saturati et diuites h. l. ſunt ii, qui diuitias congerendo negligunt religionis et pietatis officia. Tales aliquando *lugebunt.* Quod duplici modo capi poteſt, *uel* uenturum eſſe tempus, quo amittant ſuas diuitias; *uel* eos olim fore miſeros, atque appariturum, ipſis nihil profuiſſe diuitias. οἱ γελῶντες νῦν) i. e. qui omnes gaudendi occaſiones in hac uita captatis.

26. οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι οἱ ἄνθρωποι) *Quum omnes omnia bona de uobis dicunt, uosque laudibus efferunt.* Nam plerumque ut ait *Seneca* Epiſt. 29. malis artibus popularis fauor quaeritur. Cf. *Aeliani* Var. hiſt. L. II, c. 6. τοῖς ψευδοπροφήταις) Quippe qui dogmata ſua et uaticinia accommodabant procerum et populi cupiditatibus.

27. Bene

27. Bene cohaerent haec cum proxime antecedentibus. Denuntiauerat nempe Iesus discipulis mala, eiectionem e Synagogis, conuicia etc. Nunc addit: Moneo uos, ut istos inimicos uestros nihilominus ametis.

32. ποία ὑμῖν χάρις ἐστὶ) *Hombergius* χάριν *beneficium* interpretatur, aduersante quum orationis ordine, tum loco Matth. V, 46. parallelo, collato huius cap. u. 35. in quo μισθὸς dicitur. Est igitur χάρις *memoria beneficii, remuneratio gratia pro accepto beneficio reddita.* Sic est apud Xenoph. Phil. Ioseph.

35. μηδὲν ἀπελπίζοντες) *nihil inde sperantes.* Est enim optimorum Scriptorum is mos, ut breuitatis caussa, una et altera uoce omissa, eius rei indicium faciant ope praepositionis, quae, quum sola poni nequeat, Verbo adiungitur. Sic *Theophrasto* περὶ ἀκαιρίας, ἀπαιτεῖν idem est, quod αἰτεῖν ἀπό τινος, *ab aliquo aliquid petere;* et apud Ioseph. L. XI, c. 6. §. 2. de Esthere, ἀπολαβεῖν est λαβεῖν ἀπό τινος. Ἀπελπίζοντες ergo nostro loco idem est ac si scriptum esset: μηδὲν ἐλπίζοντες ἀπ᾽ αὐτῶν.

36. καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστὶ) Thalmudistae, Chaldaei et Arabes Deum quasi proprio nomine uocant רחמן i. e. οἰκτίρμονα. Et hanc ipsam sententiam usu populi tritam fuisse, apparet ex Thalmude. Sciendum autem est, uoces *misericordiam* significantes apud Hebraeos et Hellenistas ad omne beneficentiae genus extendi, ut Gen. XX, 13. et alibi.

37. Vide ad Matth. VII, 1. dicta. ἀπολύετε καὶ ἀπολυθήσεσθε) Sicut καταδικάζειν est, dubia aliorum facta in partem

partem peiorem rapere, ita ἀπολύειν eſt, omnia, quatenus fieri poteſt, aequi bonique conſulere, et interpretari benignius, quod Latini, etiam quum de priuatis agitur, dicunt *abſoluere*.

38. μέτρον — κόλπον ὑμῶν) i. e. *menſura iuſta, coacta, ſuccuſſata, ſuperfluens uobis dabitur.* Δώσουσιν, imperſonaliter. Εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν, i. e. *uobis.* Reſpicitur ad morem apud ueteres pluribus gentibus receptum, quod, quum ueſtes laxiores et ſinuoſas haberent, has incuruarent, et uaria in iisdem portanda ſuſciperent. Ruth. III, 15. et loca ex Profanis a Kypkio laudata. Senſus eſt, Deum eos, qui ſunt benigni et clementes, benigne et clementer habiturum. Cf. Matth. VII, 2.

39. μήτι — πεσοῦνται;) Haec potiſſimum futuris doctoribus dicuntur. Quemadmodum coecus non poteſt coecum ducere: ita doctor non poterit idoneos diſcipulos formare, ſi ipſe non fuerit bonus. *Coecus* h. l. eſt, qui officium negligit, qui non facit quod facere debet. Hoc nexus orationis docet. Monuerat nempe Ieſus diſcipulos, ut iniurias ferrent, amarent inimicos, excuſarent alios etc. Nunc addit: Si non ita geretis uos, quomodo doctrina poſtulat, non eritis idonei doctores.

40. οὐκ ἔστι — διδάσκαλον αὐτοῦ) Diſcipulus non facile ſuperat magiſtrum, ſed ſe ad exemplum eius componit. Si igitur magiſter, (religionis doctor) non praeſtiterit officia Chriſtianismi, diſcipuli etiam ea negligent. κατηρτισμένος — αὐτοῦ) *Totus ad exemplum doctoris erit compoſitus; er wird ſich ganz nach ſeinem Lehrer bilden.* Πᾶς, *totus, quantus*

quantus eſt (diſcipulus.) Κατηρτισμένος, paratus, *inſtructus*, *aptus*. Eſt igitur κατηρτισμένος ὡς ἄλλος, qui totus ita inſtitutus et comparatus eſt, uti alter; qui idem ſentit, idem uult, idem agit quod alter.

41. Haec cohaerent cum iis, quae dicta erant com. 37. ubi Ieſus monuerat, non eſſe temere iudicandum de aliis. Nunc igitur pergit: Cur tu alios condemnas de leuibus uitiis, quum ipſe pecces in grauioribus?

48. ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε) Pro: βαθέως ἔσκαψε, altero uerbo aduerbii uicem obtinente. Vocant Hendyadin uerbale. Deſignat haec comparatio ſtudium pietatis, non in ſuperficie fluitans, ſed alto penitus corde reconditum. πλημμύρας δὲ γενομένης) ἡ πλημμύρα eſt *inundatio, quae fit fluuio ripas ſupergrediente*. Similiter *Philo* de opif. m. ποταμῶν πλημμύρας dicit. προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς) *Alliſus eſt fluxus*. Per ποταμὸν enim h. l. ut τοὺς ποταμοὺς Matth. VII, 27. non *flumen* ſiue *fluuius*, ſed *fluctus*, ſ. *fluxus* intelligendus eſt, ut Ionae II, 4. Ieſ. XLIII, 2. Προσρήγνυσθαι eſt *allidi*, *alliſione frangi*, et de fluctibus adhibetur, quum illi littori uel petrae alliſi franguntur.

CAP. VII.

1. Εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ) *Audiente populo*. Pertinebant enim hi ſermones ad omnes qui ſalui eſſe uellent, non ad Apoſtolos ſolos, et eorum in docendi munere ſucceſſores.

2. ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος) *quem plurimi faciebat*. Sunt enim ἔντιμοι honorati, et ἄτιμοι ab honorum participatione alieni. Cf. Matth. VIII, 5. ſeq.

3. πρεσ-

3. πρεσβυτέρες τῶν Ἰεδαίων) Vt magiſtratus oppidi, aut praepoſitos ſynagogae. Nam et hi et illi eo nomine dicebantur.

4. ᾧ παρέξει τῦτο) *cui hoc praeſtaret.* Quidam Codd. habent παρέξῃ.

5. καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν) Suis impenſis, forte et militum eam in rem uſus opera. Solebant enim Romani ad theatra etiam aliasque ſubſtructiones uti manu militari, ne otium in laſciuiam uerteret.

6. λέγων αὐτῷ) Nempe per amicos, qui ei ſuo nomine hoc dicerent. Solent enim Hebraei dialogis potius quam obliquis ſermonibus res geſtas explicare. μὴ σκύλλε) *Noli tibi moleſtias creare; bemühe dich niht zu mir.* Σκύλλειν eſt *iniuriam facere*, uel omnino *moleſtiam creare.* Altera ſignificatio eſt huius loci.

8. καὶ γὰρ — ςρατιώτας) i. e. ἄνθρωπος ὢν ὑπ' ἐξεσίαν τασσόμενος, ἔχω ὑπ' ἐμαυτὸν ςρατιώτας. Commutarunt nempe hic locos uerbum et participium. Ὑπ' ἐξεσίαν τασσόμενος, imperatoris nempe atque adeo tribuni. Scio, inquit, quantum effici poſſit iubendo. Si ego, aliis ſubiectus, multa iubendo efficere poſſum, quanto magis tu, tam inſignis propheta iubendo poteris ſanare.

11. ἐν τῇ ἑξῆς) *Die ſequenti*, pro: ἐν τῇ καθ' ἑξῆς ἡμέρᾳ. Alii legunt ἐν τῷ ἑξῆς, ſc. καιρῷ, i. e. *poſtea*, uel *deinceps.* πόλιν καλεμένην Ναΐν) Galilaeae hoc oppidum adſcribit *Hieronymus*, et poſt eum alii. *Euſebius:* Endor eſt iuxta oppidum Naim, in quo Chriſtus filium uiduae ſuſcitauit,

eſtque

eſtque circa Scythopolim. μαθηταὶ) Non apoſtolos tantum, ſed et quosuis aſſiduos ſectatores ſignificat. ἱκανοὶ, *ſatis multi, complures*, deeſt in nonnullis Codd. et Verſſ. haud paucis.

12. τῇ πύλῃ τῆς πόλεως) Nam ſepulcra Iudaeis extra urbem; ſed et aliis populis; unde efferendi uox. Et certe ita poſtulat ratio publicae ſanitatis, quae multum laedi ſolet aura ſepulcrorum.

14. ἥψατο τῆς σορῦ) σορὸν hic Syrus ex more inter opulentiores tunc recepto, *lectulum* interpretatur, in quo mortui efferebantur. *Tacitus* Hiſt. III. c. 67. *ferebatur lecticula paruulus filius, uelut in funebrem pompam.* Sed et *Iudaeos* ita elatos, ex Ioſepho diſcimus. Hodie adhuc mos obtinet in Oriente, ut mortui non condantur loculo, ſed efferantur feretro aperto, lorica, ne delabantur, circumdato. Vid. Ven. *Lüdeke* expoſ. breuis locor. Sacr. S. ad Orientem ſeſe referentium, §. 83. Attigit autem Chriſtus lectulum, ut ſiſteret ferentes, quod indicant ſequentia.

15. ἀνεκάθισεν) *Erecto corpore ſedit.* Sic Plato in Phaedone: εἰς τὴν κλίνην ἀνακαθέξεσθαι.

16. προφήτης μέγας ἐγήγερται) προφῆται uocabantur *omnes diuinitus miſſi. Magnum* autem dicunt, quia non precibus, non corporis ſuperſtratione, ſed nudo imperio, citra omne exemplum, mortuum uitae reddiderat. ἐπεσκέψατο — αὐτῦ) *Deus affecit nationem ſuam inſigni aliquo beneficio;* quod nempe prophetam adeo inſignem hoc tempore miſit.

29. καὶ

29. καὶ πᾶς — Ἰωάννε) Senſus eſt: *populum et publicanos teſtatos eſſe, approbare ſe et ſubmiſſo animo uenerari omnia Dei conſilia, et inprimis apertum per τὸν βαπτισμὸν τῆς μετανοίας aditum ad regnum Dei, eo ipſo, dum Ioanni ſe baptizandos obtulerunt.* Sunt autem haec uerba non Lucae, ſed *Chriſti*, narrantis, quis euentus fuerit laboris a *Ioanne* ſuſcepti; ac plane continua eſt oratio ad comma usque 35. Πᾶς ὁ λαὸς, *homines illiterati*, opponuntur τοῖς νομικοῖς, in lege exercitatis, ſicut τελῶναι, uitae impurioris crediti, opponuntur Φαρισαίοις, ſingularem quandam atque eminentem ſanctimoniam pollicentibus. Δικαιόειν Θεὸν opponitur Phraſi ἀθετεῖν τὴν βελὴν τε Θεε, u. 30. et idem eſt ac δικαιόειν τὴν βελὴν τε Θεε, *conſilia, decreta et opera diuina laudare, approbare, uenerari.*

30. τὴν βελὴν τε Θεε ἠθέτησαν εἰς ἑαυτὲς) *Conſilium Dei erga ſe*, i. e. conſilium Dei, quod ipſorum ſalutem ſpectabat, *reiecerunt, uel repudiarunt.* Βουλὴ, *conſilium*, hoc loco ſignificat illud propoſitum Dei, quo clementer decreuit, Iudaeos per Ioannem ad reſipiſcentiam excitare certa fide facta, priores culpas ſe condonaturum. Ἐις ἑαυτὲς conſtruendum eſt cum illo τὴν βελὴν, ex more Lucae uoces traiicientis, ut ſit: τὴν τε Θεε εἰς ἑαυτὲς βελὴν ἠθέτησαν. Nam εἰς pro ל Hebraeorum poni ſolet, ut Col. I, 20. ἀποκαταλλάξαι εἰς αὐτὸν, et infra c. IX, 13. βρώματα εἰς τὸν λαὸν, i. e. τῷ λαῷ. Ἀθετεῖν, *reiicere, repudiare*, ut infra c. X, 16. Ioan. XII, 48.

31. τίνι ὁμοιώσω) Cohaerent cum praecedentibus. Qui putarunt, Lucam interlocutum uerbis Chriſti, infarſerunt hic: εἶπε δὲ ὁ κύριος, ut ſignificarent rediri ad ſermonem Chriſti. Sed

Sed hoc aſſumentum quamplurimi ueteres Codd. et Verſſ. non habent, et omnino eſt abiiciendum. Ad ſequentia uid. dicta a nobis ad Matth. XI, 16. ſqq.

36. ἠρώτα δὲ τις ἀυτὸν τῶν Φαρισαίων) *Simon* nomine, ut mox u. 40. dicitur. Videtur haec hiſtoria eſſe diuerſa ab ea, quae narratur Matth. XXVI, 6. Marc. XIV. et Ioan. XII. Nam, (ut alia taceam,) quae Lucas com. 37. 38. 39. 50. commemorat, Mariae, ſorori Lazari, quam optime nouerat Chriſtus, quae non fortuito aduenerat, ſed inuitata fuerat, minime conueniunt.

37. ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς) i. e. *quae impuritati dedita fuerat.* Tales foeminas Hebraei proprie et inſigniter peccatrices uocabant. Sed et a Latinis *peccare* eodem ſenſu ponitur. Tibullus: *Rumor ait, noſtram crebro peccare puellam.* Bene autem monent interpretes, aut ἦν uertendum: *fuerat*, aut certe ἁμαρτωλὸν, ut Syrus accepit, improprie dici, non ex praeſenti tempore, ſed ex uita anteacta, ut Gal. II, 15. Rom. IV, 5.

38. καὶ ςᾶσα παρὰ τὸς πόδας ἀυτȣ̃ ὀπίσω) Vera lectio eſſe uidetur: καὶ ςᾶσα ὀπίσω παρὰ κ. τ. λ. Senſus eſt idem. Stabat inter miniſtrantes; qui retro, i. e. ſecus pedes diſcumbentium ſtabant. Martialis: *At ille retro flexus ad pedum turbam.* ἤρξατο — δάκρυσι) *Incipiebat pedes eius irrigare lacrymis.* Pauſanias in Phocicis: *Quare lacrymas fuſius effundebat*, καὶ ἔβρεχε τȣ̃ Φαλάνθȣ τὴν κεφαλὴν, *et caput Phalanti madefaciebat.* θριξὶ τῆς κεφαλῆς) Bene notant Veteres, feciſſe hanc mulierem, quod omnes conuerſos facere uult *Paulus* Rom. VI, 19. Nam foeminae minus cu-

ſtoditi pudoris maximam comae curam impendunt. ἤλειφε τῷ μύρῳ) Non caput tantum, quod fieri honoratis hominibus ſolebat, ſed ipſos etiam pedes, ne quid ad ſummam animi demiſſionem teſtandam deeſſet.

39. εἰ ἦν προφήτης) Annon ſcit, quod omnibus notum eſt, mulierem eſſe non integrae exiſtimationis? annon intelligit, eam, quae non uocata domum alienam intrat, pedesque uiri tam libere contrectat, priſtinum uitae genus ueteremque impudentiam nondum depoſuiſſe? Ita temere et inconſiderate iudicabat Phariſaeus. ἥτις ἅπτεται αὐτȣ͂) Phariſaeorum hoc erat ſcitum, contactu hominum flagitioſorum alios inquinari.

41. δανειςῇ τινι) *cuidam creditori.* Nam et latina uox quum proprie ad mutuum pertineat, coepit ad omnem debendi cauſſam transferri.

42. ἐχαρίσατο) Bene Latinus *donauit*, i. e. donationis cauſſa remiſit. τίς ȣ͂ν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον ἀγαπήσει) τίς h. l. ut ſaepe alibi, pro πότερος. Quid probabile ſit, Chriſtus quaerit, non quid neceſſarium. Nam homines de hominibus iudicare ſolent, ſecundum id, quod probabile eſt.

44. ὕδωρ ἐπὶ τȣ̀ς πόδας μȣ) Non opus eſt cum *Pricaeo* legere εἰς pro ἐπὶ; nam praepoſitio ἐπὶ ſaepe pro εἰς ponitur. Senſus igitur eſt: *ad pedes meos* (lauandos.) Sic *Herodian.* III, 11. ἐκπέμπει ἐπὶ τὸν φόνον. Solebat aqua dari peregre aduentantibus. Tu, inquit Ieſus, ne conſuetam quidem humanitatem mihi exhibuiſti, illa uero inuſitato more humaniter ſe geſſit.

45. φίλη-

45. φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας) Etiam hic mos ad peregre aduentantes pertinet. οὐ διέλειπε καταφιλοῦσα μου τοὺς πόδας) *Non deſtitit pedes meos exoſculari.* Indicat repetitam actionem. Hoc ſenſu eſt apud *Philonem* de Plantat. N. μηδέποτε ἐπιλείπωμεν, μήτε λόγους ἐγκωμιαστοὺς, μήτε ποίημα συντιθέντες, *nunquam deſinamus uel orationes laudatorias, uel poëmata componere.*

46. ἐλαίῳ) Conuiuis oleum effundi ſolitum, uideas et Pſalm. XXIII, 5, eodemque reſpicit locus Pſ. XLV, 8. Orientales hodie adhuc hoſpitum capita, facies, manus, ueſtitus aquis olentibus adſpergere ſolent.

47. οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ) ὅτι, i. e. διὸ. Senſus eſt: His amoris et grati animi ſignis declarauit, ſibi multa peccata eſſe remiſſa. Parabolae Simoni u. 40. ſqq. propoſitae et applicationem et cauſſam affert Chriſtus, docens ex his amoris ſignis, peccatorum, a muliere antehac commiſſorum, quae cum debitis ſaepe comparantur, et multitudinem et remiſſionem ſimul factam coniici poſſe. Nempe particula ὅτι ſignum indicat remiſſionis peccatorum, non cauſſam, quae com. 50. demum exponitur.

49. τίς οὗτός ἐστιν, ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν) Vocula καὶ ſignificat admirationem: *Quis aut quantus hic eſt, qui etiam dandae ueniae ius habet?*

50. ἡ πίστις σου σέσωκέ σε) Noli ſuperciliosos iſtos cenſores metuere; fides tua, poenitentiam operata, pridem te a uitae prioris criminibus abſoluit. Magna erat fiducia mulieris, quae aedes Phariſaei intrauit, non curans ſiniſtra hominum

minum iudicia. Nec minus seria fuit eius poenitentia, quam et lacrimis fusis, et crinibus, quos prius comere atque ornare solebat, deturpatis, prodidit. πορεύȣ εἰς εἰρήνην) *Abi felix*, et felicitatis tuae conscia et certa.

CAP. VIII.

1. Κατὰ πόλιν καὶ κώμην) *Oppidatim et uicatim.* Aliud est κατα τὴν πόλιν, aliud κατὰ πόλιν. Illud de una urbe dicitur, hoc de pluribus. καὶ δι δώδεκα σὺν ἀυτῷ) Vt ab ipso acciperent docendi formam; non quod docerent, praesente magistro. Id enim cum ueteri more pugnabat.

2. μαγδαληνὴ) *Nata Magdalae.* Fuit autem Magdala, oppidum, prope Tiberiadem ad lacum Genesariticum. Aliud huius nominis oppidum fuit prope Hierosolyma. Apud Talmudicos mentio est Mariae plicatricis capillorum foeminarum, quam dicunt fuisse uxorem τȣ̃ Papus ben Iudae, sed adulteram. ἀφ᾽ ἧς — ἐξεληλύθει) i. e. *quae, quum summo gradu daemoniaca fuisset, sanitatem recuparauerat.* Numerum septenarum saepe poni pro incerto, uel magno, notum est. Non opus est per daemonia intelligi *uitia.* Septem daemonia nonnisi magnum gradum maniae indicare uidentur.

3. ἐπιτρόπȣ) *Procuratoris.* Non autem intelligendus est procurator prouinciae cuiusdam Herodis, sed oeconomus, s. rerum domesticarum inspector. Nusquam enim in Iosepho uel alibi commemoratum legimus, principes ab Herode M. oriundos ditiones suas per procuratores administrandas curasse. De ἐπιτρόποις autem, s. *oeconomis* eorum

men-

mentionem facit Iosephus. ἄιτινες διηκόνων αὐτοῖς ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων ἀυταῖς) In uoce ὑπάρχοντα subintelligendum esse χρήματα, κτήματα, notissimum est. More Iudaico, quem secuti sunt Apostoli, ut recte notat Hieronymus, mulieres, uiduae praesertim, solebant magistris necessaria suppeditare. *Paulus* inter *gentes* omisit, ne sinisterioris sermonis ansam praeberet. Maluit autem Christus admittere hoc beneficium, quam cum Apostolorum comitatu grauis esse ignotis, ad quos aduentabat.

6. διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα) *Quia non habebat humorem.* Humor hauritur radice; radix profundam terram postulat. Ideo in unum haec recidunt, ὀκ ἔχειν ἰκμάδα, quod dicit *Lucas*, ὀκ ἔχειν ῥίζαν, quod *Marcus*, et ὀκ ἔχειν βάθος γῆς, quod *Matthaeus*.

12. οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν) Mutata est oratio, similitudine ad collationem traducta. Id enim dicitur: granum quod ad uiam cecidisset, eos significare, a quibus audita doctrina coelestis non custodiretur. Inferius simpliciter hoc posuit u. 14. τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν, i. e. τὸ σπέρμα τῦ σπόρυ, *granum*, seu *ea seminis pars.*

14. καὶ ὑπὸ — ὀ τελεσφορῦσι) *Propter curas diuitiarum et uoluptates uitae suffocant nec ad maturitatem perducunt fructus. Curae* et diuitiae per hendyadin dicuntur pro curis diuitiarum. Πορευόμενοι traiectum esse uidetur, (ut ordo constructionis sit: πορευόμενοι καὶ ὑπο μεριμνῶν κ. τ. λ.) aut potius, πλεονάζει. Συμπνίγονται non uertendum est *suffocantur*, quod nec antithesis nec res ipsa patitur, sed actiue: *suffocant* sc. τὸν λόγον, s. τὸν καρπὸν. Πνίγειν enim cum

 com-

compoſitis etiam in media uoce reperitur. Τελεσφορεῖν, *ad maturitatem perducere*, ſc. fructum.

15. ὗτοί εἰσιν ὅιτινες κ. τ. λ) Metatheſis eſt: ὗτοί εἰσιν, ὅιτινες ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσιν ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ καὶ καρποφοροῦσιν. *Hi ſunt, qui auditum ſermonem* (quae eſt doctrina coeleſtis) *in corde honeſto et bono conſeruant, et ferunt fructum.* Mere graecum eſt hoc dicendi genus, quum καλὸν κἀγαθὸν Graeci uocant hominem animi bonis ornatum, qui non modo uideri, ſed etiam reipſa eſſe bonus ſtudet. Comparatur hoc hominum genus primo cum iis, qui quum externam quandam ſpeciem fructus prae ſe ferant initio, tamen ad bonam frugem non perueniunt; deinde cum iis, qui nullum prorſus fructum ferunt. Cf. *Wetſt.* ἐν ὑπομονῇ. Haec uox *conſtantiam* illam denotat, quae inter aduerſa durat, ſpe meliorum.

16. Vide ad Marc. IV, 21. notata.

17. γενήσεται) Futurum ponitur in ſignificatione eius, quod oporteat fieri, ut ſaepe. Itaque mox idem explicat modo potentiali: εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

18. ὃς γὰρ — ἀπ' αὐτοῦ) Eſt hoc ex eorum prouerbiorum genere, quae uariis rebus et occaſionibus applicari ſolent. In genere ſenſus eſt: *Diuiti datur plus, ſed pauperi id quoque, quod habet, auferri ſolet.* Nam οἱ ἔχοντες ſc. χρήματα, ſunt *diuites*; et οἱ μὴ ἔχοντες, ſc. χρήματα uel βίον, ſunt *pauperes.* ὃ δοκεῖ ἔχειν uertendum eſt: *quod habet,* non: *quod habere uidetur:* Nam δοκεῖν ſaepe abundare, notum eſt. Quod autem in rebus humanis fieri ſolet, ut res diuitum creſcant, pauperum minuantur, id ad res diuinas etiam

etiam transfertur. Et quum caussa huius rei sita sit in *usu* uel *abusu* concrediti, sensus omnino est: Ei qui recte utitur concreditis, plus dari, ei qui minus, id etiam quod habet, auferri. Ita, qui tradita sibi doctrina recte utitur, is magis magisque proficit in uerae sapientiae studio; qui negligit disciplinam, is nec ex eo, quod uere didicit, percipit fructum. Cf. Matth. XXV, 29.

19. οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ) συντυχεῖν est *conuenire*, seu *congredi*, ut una aliqui uersentur. Cf. Matth. XII, 46. sqq.

20. λεγόντων) Subaudiendum uel τινῶν *quibusdam dicentibus*, uel αὐτῶν. Alii dictum putant pro: ὑπὸ τῶν λεγόντων, *ab iis qui dicerent*. Ἰδεῖν autem quod sequitur, est *inuisere, conuenire, colloqui.*

23. συνεπληροῦντο) *Complebantur. Bezae* hoc dicendi genus e medio petitum uidetur, eo sensu, ut *nauem* aqua plenam fuisse significet. *Heinsius* uero ex Hebraismo explicat; nam qui uiolenter pereunt, *impleri* aut συμπληροῦσθαι dicuntur, ut Iobi XV, 32. *in die non suo*, s. *ante diem suum complebitur*, תמלא. Sensus igitur esset: ἐδόκουν δὲ συμπληροῦσθαι, i. e. φθείρεσθαι, *uicini erant morti*. Eadem historia narratur Matth. VIII, 23. et Marc. IV, 36. sqq.

26. Γαδαρηνῶν) Alii habent γεργεσηνῶν, (cf. Matth. VIII, 28.) quae lectio praeferenda esse uidetur. Nam *Gadara* est quidem oppidum Iudaeae, sed nulla ibi sunt praecipitia, nullus lacus. Sed Gergesa est urbs antiqua prope lacum Gennesaret, ad quam urbem est praecipitium, uicinum lacui, unde gregem deiectum in mare fuisse, hanc usque diem demonstratur. ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας) Πέραν, trans

lacum, ἀντὶ Γαλιλαίας, e regione Galilaeae, i. e. in Peraea. Eadem hiſtoria narratur Matth. VIII, 28. ſ. et Marc. V, 1. ſ.

27. ἐκ τῆς πόλεως) Nempe e ciuitate Gergeſenorum. Intelligendus eſt homo ille non ex urbe ueniſſe id temporis, ſed in urbe natus et educatus fuiſſe. Sic ἄνδρες τȣ τόπȣ ἐκείνȣ, Matth. XIV, 35.

29. πολλοῖς χρόνοις) πολλάκις, ut apud *Marcum* eſt, uel ἐκ χρόνων ἱκανῶν, ut ſupra com. 27. συνηρπάκει αὐτὸν) *Corripuerat eum.* Συναρπάζειν eſt *huc illuc rapere et iactitare*, interdum etiam *arripere.* Prior ſignificatio eſt huius loci. Nam in ſimili loco Marc. I, 26. dicitur daemonium: σπαράσσειν hominem, quod idem illud eſt, *huc illuc iactare.* Indicantur uero motus epilepticorum, qui conuulſione huc illuc iactitantur. εἰς τὰς ἐρήμȣς) ſc. χώρας, *in loca deſerta.* Modo in loca montana, modo in ſepulcreta, ut docet *Marcus.*

31. εἰς τὴν ἄβυσσον) ſc. χώραν, *in Tartarum, daemonum carcerem.* Quod Hebraei תהום dicunt, LXX. uertunt ἄβυσσον, et plerumque de *mari* ea uox uſurpari; ſolet tamen et ad alia transferri. Notant enim Grammatici, βυθὸν ab Ionibus βυσσὸν appellari; ἄβυσσον autem πλεονασμῷ ἐπιτατικῷ eſſe immenſum profundum. Quare et diuina iudicia ἄβυσσος uocantur, quia ſunt imperueſtigabilia. *Euripidi* ſunt Phoeniſſis: ταρτάρȣ ἄβυσσα χάσματα. Poſſis etiam per τὴν ἄβυσσον intelligere ſepulcra, ut Rom. X, 7. ſupra u. 7. τὰ μνήματα. Quicquid ſit, ſemper tenendum eſt hoc, hominem illum putaſſe ſe ipſum eſſe malum quendam genium, et rogaſſe, ut

ne

ne Iesus eum impediat, quo minus porro operaretur. Audiuerat homo miser, commorationem daemonum malorum esse in tartaro; rogat igitur Iesum, ne eum in tartarum mittat.

35. ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα) Addit Marcus c. V, 15. καθήμενον, ad pedes Iesu nempe. Opponitur hic placidus quietusque gestus priori insanaeque hominis discursitationi per deuia ac deserta.

38. ἀπέλυσε) i. e. *non admisit.* Nam ἀπολύειν hic non est *dimittere*, sed, *non admittere*, ut 1 Io. IV, 18. ἐκβάλλειν, *non recipere.*

39. καθ᾽ ὅλην τὴν πόλιν) Illam, unde erat oriundus. Sed et per urbes circumsitas, ut *Marcus* docet.

40. ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος) *Multitudo eum excepit*; i. e. reditus eius gratus acceptusque fuit multitudini. Cf. Act. XV, 4. XVIII, 27.

41. Vid. Matth. IX, 18. s. Marc. V, 22. s.

42. ἀπέθνησκεν) Quum demum infra u. 46. Archonti Synagogae a seruo nuncietur, filiam esse mortuam, facile intelligitur, haec uerba αὕτη ἀπέθνησκεν, non reddenda esse, *mortua erat*, sed, *morti proxima erat, animam agebat.* Marcus c. V, 23. ἐσχάτως ἔχει. Ita *Iosephus* de B. I. c. 33. §. 3. ἅμα τοῖς ἐκείνων λόγοις, διεφημίσθη καὶ θνήσκειν ὁ βασιλεύς. *Dum hi illos sermones inter se serebant, rumor diuulgatus est, regem morti proximum esse.* Sic et alii ap. Wetsten. συνέπνιγον) *Comprimebant eum*, ut bene Vulgatus. Est nempe συμπνίγειν hic hyperbolicum, sed usita-

 tum;

tum; nam et *turbam* (a ſeipſa nempe) *ſuffocari* Seneca epiſt. 91. dixit. Vult igitur dicere hyperbole iſta, Ieſum a populo tanto ſtudio confluente ita compreſſum fuiſſe, ut de uita periclitaretur.

43. τὸν βίον) βίος etiam uictum ſignificat, i. e. neceſſaria ad uitam degendam, quae Latinis bona ſunt et res, et facultates, et Graecis ὀσία.

52. ἐκόπτοντο αὐτὴν) Verbum habet ſignificationem feriendi et caedendi, et indicium eſt magni doloris, *plangor*. Lugentium in funeribus tales geſtus eſſe ſolent. Atque ita praeſentes tunc mortuam puellam luxiſſe, Euangeliſta ait.

55. ἐπέστρεψε δὲ τὸ πνεῦμα αὐτῆς) Prouide hoc adiecit *Lucas*, ut obiter doceret, animum humanum non eſſe κρᾶσιν corporis, ſed aliquid, quod poſt exitum uitae mortalis alibi eſt, quam ubi corpus. Id enim docet uox ὑπέστρεψε.

CAP. IX.

1. Ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια) *Super omnis generis daemonia*, i. e. cuiusuis generis morbos, quibus daemonia affligere homines credebantur, auferre poſſent. Cf. Matth. X, 1. ſqq.

3. Μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν) *Non binas tunicas habeatis.* Eſt enim ἔχειν χιτῶνας, uel Enallage, poſito Infinit. pro Indicatiuo, uel Ellipſis uerbi finiti, ut *uelitis*, aut ſimilis alterius.

4. καὶ εἰς — ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε) Senſus eſt: manete ibi, dum urbe exeundum ſit.

7. διη-

7. διηπόρει) *Haesitabat.* Διὰ h. l. intendit significationem. Fama miraculorum et iudiciorum de Iesu diuersitas, ita illum percellebant, ut, quid crederet, nesciret. Matth. XIV, 1. sqq. Marc. VI, 14. s.

8. Ὑπὸ — ἀνέστη) Fuit illo tempore illa opinio, ante Messiae aduentum aliquem priscorum prophetarum in uitam esse rediturum. Putabant igitur, Iesum esse aliquem prophetarum, qui indicare debeat, prope esse tempus Messiae. Huic opinioni uaticinium de altero Elia aduenturo occasionem praebuerat, quod ita interpretabantur, ut putarent, non modo alterum Eliam, sed et alium prophetam uenturum esse, ut omnis natio attenta redderetur.

9. τίς δὲ ἐστιν οὗτος) Eadem quidem docens, sed non baptizans, ut Ioannes, miracula autem edens, quod non fecit Ioannes. ἐζήτει ἰδεῖν αὐτὸν) Vt ex uultu aliisque indiciis dignosceret, an *Ioannes* esset.

12. καταλύσωσιν) *diuertant* (illuc) i. e. quaerant diuersoriorum et hospitiorum loca, ubi inueniant aliquam ciborum copiam. Καταλύειν proprie est *dissoluere;* translatitie autem est, recipere se in diuersorium. Sed de iis tamen proprie dicitur, qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos soluunt, quum ad diuersorium uentum est. ἐπισιτισμὸν) *Viaticum, cibaria*, quae ad uiam in locis auiis conficiendam sufficerent. Ἐπισιτισμὸς est ab ἐπισιτίζομαι, frumentor, rem frumentariam et alimoniam deporto, a σῖτος *frumentum*, σιτίζω, *nutrio.* Saepe commeatum exercituum et nauium ἐπισιτισμὸν uocant Auctores.

13. ἐι μήτι — βρώματα) *Numquid emere debemus cibos iſti tantae multitudini* paſcendae? Ἐι μήτι *numquid* denotat, 2 Cor. XIII, 5. et apud Profanos ſaepe, ut Kypkius ad h. l. probat. Ἐις πάντα τὸν λαὸν τȣ̃τον, ſc. paſcendum.

14. κατακλίνατε ἀυτȣ̀ς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα) *Diſcumbere facite eos in ſingulis claſſibus quinquaginta.* κλισία, ordo diſcumbentium; *Aelian.* V. H. Lib. VIII, c. 7. συμπαρέλαβε δὲ εις τὸ συμπόσιον καὶ τȣ̀ς ἰδιοξένȣς, καὶ κατέκλινεν ἀντιπροσώπȣς ἑαυτῷ, *Recepit etiam in conuiuium peculiares quosdam hoſpites ſuos, quos ſibi e regione accumbere iuſſit.*

15. καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας) ἐξηγητικω̃ς. Ita, inquit, fecere, ut iuſſi fuerant, nimirum collocantes uniuerſos illo numero diſtributos.

16. ἐυλόγησεν ἀυτȣ̀ς) i. e. ἐπ' ἀυτȣ̀ς. De his panibus et piſcibus gratias egit Deo, ſimul enim precatus, ut tantilla panum ac piſcium copia tantam multitudinem paſceret.

18. καταμόνας) *ſolum, ſeorſim,* priuatim; elliptice pro κατὰ μόνας χώρας. Turba excluditur, non diſcipuli. Vid. ad hanc hiſtoriam Matth. XVI, 13. ſ. Marc. VIII, 27. ſ.

25. ἑαυτὸν δὲ) Popularis expoſitio eius, quod dixit ψυχὴν ἀυτȣ̃, neque enim corpus excluditur. Syrus et hic habet נפשׁה.

31. ἐν δόξῃ) *glorioſa ſpecie.* Ille, ut legislator, alter, ut legis interpretum princeps, uterque interim Chriſto miniſterium exhibentes, cui ſeruiunt lex et prophetae. Ἔλεγον τὴν ἔξοδον — Ἰερȣσαλὴμ) *Commemorantes fata eius, quae ei Hieroſolymis eſſent euentura.* Τὴν ἔξοδον plurimi interpretantur

tantur τὸν θάνατον, exitum ex hac uita, et mortem, quam obiturus eſſet Hieroſolymis. Nec ſine ratione. Non enim tantum apud Helleniſtas, ſed et apud Latinos *exitus* et *exceſſus* pro morte paſſim occurrunt, ut notum eſt. Quum tamen ἔξοδος ſaepe etiam quemlibet finem et exitum denotet, intelligere poſſis h. l. omnia Chriſti fata, quae Hieroſolymis et in eius uicinia erat ſubiturus, imo et reſurrectionem et adſcenſum in coelum. Verbo πληρόειν reſpicitur ad V. T. uaticinia, quibus haec de Chriſto praedicta ſunt; nam omnes uitae caſus, qui diuinitus praedicti ſunt, impleri graece dicuntur, quum homines eosdem ſubeunt et ſuſtinent.

33. μὴ εἰδὼς ὃ λέγει) Marcus addit c. IX, 6. ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι. Petro nempe uiſi claritate et excellentia ſtupefacto, neque mens nec lingua conſiſtebat. *QUINTILIANUS* VIII, 3. *Ego illos credo qui* (Cicerone cauſſam Cornelii orante) *aderant, nec ſponte indicioque plauſiſſe: ſed uelut mente captos et quo eſſent in loco ignaros, erupiſſe in hunc uoluptatis affectum.*

38. ἀνὴρ — ἀνεβόησε) Si una ſerie uoceque minime ſuſpenſa haec uerba legerimus, ſenſus erit: ἀνὴρ ἀπὸ (ἐκ) μέσου τοῦ ὄχλου ἀνεβόησεν, *uir quidam exclamauit ex media turba.* Si uero poſt ὄχλου appoſuerimus comma, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου erit ἀνὴρ ὀχλώδης, *plebeius, uilis.* Prior loquendi modus hic uidetur praeferendus. ἐπίβλεψον — μου) Idem quod apud Matthaeum ἐλέησόν μου τὸν υἱόν. Ita ad Iouem Aeneas: *Aſpice nos.* Vbi Seruius: *Quia intuentes Dii iuuant.* Vid. omnino Matth. XVII, 14. ſ.

39. καὶ σπαράσσει — ἀφροῦ) i. e. σπαράσσει αὐτὸν καὶ ἀφρίζει, *conuulſiones et ſpumam excitat.* De uerbo σπαράσσειν cf.

cf. notata ad Marc. I, 26. Σεληνιακὸν uocat hunc hominem Matthaeus, qua uoce epilepticos Graeci ſaepe denotant. Lucretius de epileptico: — *Spumas agit, ingemit et tremit artus; Deſipit, extentat neruos, torquetur etc.* συντρίβον αὐτὸν) Praeſens pro praeterito. Verbum hoc interdum ſignificat *uulnerare*, interdum etiam *uires alicuius atterere, languentem et uiribus exhauſtum aliquem reddere.* Hoc loco poſteriori ſenſu accipiendum eſſe uidetur; nam eiusmodi paroxyſmos ordinarie ſequi ſolet multus membrorum corporis languor, et Marcus IX, 26. de eodem homine dicit, fuiſſe eum ὡσεὶ νεκρόν.

43. ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ) Vti omnia facta et miracula Chriſti maieſtatis diuinae plena, dicuntur μεγαλεῖα, ita μεγαλειότης eſt *ipſa illa maieſtas diuina*, ſ. *illa uirtus diuina, cuius ope illa tam ſtupenda miracula perpetrantur.* Hoc ſenſu μεγαλειότης apud Ioſephum in Prooemio ad Ant. occurrit.

44. Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν) *Reponite in aures ueſtras*, i. e. attendite diligenter, et audita conſeruate. ὁ γὰρ — ἀνθρώπων) *Nam Meſſias tradetur hominum poteſtati.* Monet Ieſus diſcipulos, ut in memoria retineant, quae modo audiuiſſent ex ore illorum hominum, qui laudauerant Dei maieſtatem, et mirati fuerant ea quae ipſe fecerat, miracula. Futurum eſt, inquit, ut ego, Meſſias, moriar. Quando igitur hoc fiet, tunc memoria recolite, quaenam patrauerim miracula, quomodo populus illa agnouerit et celebrauerit, ut in fide ueſtra, me eſſe Meſſiam, confirmemini.

45 ἀισθων-

45. αἴσθωνται) Αἰσθάνομαι proprie de ſenſu corporis: non minus frequenter ad animum transfertur, ut *ſentio* latine, pro: *mente percipio, intelligo, animaduerto, cognoſco. Xenoph.* Paed. V. ὡς ᾔσθετο τὸ γεγονός.

46. εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς) *Intrauit autem cogitatio in eos.* Ἐν αὐτοῖς, pro εἰς αὐτὺς, quod uulgare eſt. Phraſis quoque εἰσέρχεσθαι, de *cogitationibus et affectibus animum ſubeuntibus* profanis trita eſt, tam cum dandi quam accuſandi caſu. τὸ τὶς ἂν εἴη μείζων) τὸ hic ualet *nimirum*, aut *uidelicet.* Μείζων hic eſt μέγιςος. Cf. Marc. IX, 34.

48. τῦτο) i. e. τοιῦτο, ut apud *Matthaeum*, quomodo et hic Syrus interpretatur. Tale eſt: *amor omnibus idem.* μικρότερος) i. e. ταπεινοφρονέςερος, ut ex Matthaeo apparet. Vid. notata ad Matth. XVIII, 1. ſ.

49. ὅτι ὐκ ἀκολυθεῖ μεθ' ἡμῶν) *Quoniam non ſequitur nos,* i. e. *non easdem nobiscum partes ſequitur, non facit nobiscum.* Μεθ' ἡμῶν, pro ἡμῖν, ut Apoc. XIV, 13. Eſt autem haec locutio bene graeca. Sic in tabula Cebetis: αἱ γυναῖκες αἱ μετ' αὐτῶν ἀκολυθῦσαι. Plato in Menexeno: ἀκολύθει μετ' ἐμῦ. Vid. notata ad Marc. IX, 38. ſ.

51. ἐν τῷ συμπληρῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτῦ) *Quum inſtaret* (uel immineret) *tempus, ut aſſumeretur,* nempe in coelum. Nam τὸ συμπληρῦσθαι hic ut Act. II, 1. et alibi intelligendum. Lucas ex occaſione hoc narrat, poſthabita temporis ſerie. Nam quum duo inſignia Chriſti monita narraſſet, quorum prius ad uitandam ambitionem, alterum ad uitandam inuidiam Apoſtolos hortabatur, commodum

eſſe

esſe locum credidit, adiiciendae monitionis tertiae aduerſus ultionem. τὸ πρόσωπον αὐτῦ ἐστήριξε) *defixit faciem ſuam* ad iter Hieroſolymitanum; i. e. directum conuertit uultum ad iter, quod fieret Hieroſolyma uerſus, uel: profectionem eam conſtanter prae ſe tulit. Phraſin noſtrae perſimilem habent Profani, apud quos ἑστάναι τὸ πρόσωπον eſt, *uultum ad ſeueritatem et grauitatem componere*, et πρόσωπον καθεστὼς uel συνεστὼς eſt *uultus ſerius, conſtans, compoſitus.* Duae erant uiae ex Galilaea Hieroſolymam ducentes; altera per Samariam, breuior, quam Ieſus erat ingreſſus, altera per regionem Trans-Iordaniam, longa deuiatione, ut Ioſephus nos docet in Vita, C. 52. Vide ad Io. IV, 4. annotanda. Ceterum incipit nunc ultima pars Euangelii Lucae, quae continet res non multo ante mortem Chriſti geſtas, et complectitur fortaſſe quinque aut ſex menſium ſpatium.

52. ἀγγέλυς) *nuntios.* Forte *Ioannem* et *Iacobum*, qui mox nominantur. Πρὸ προσώπυ αὐτῦ, i. e. πρὸ αὐτῦ. ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ) elliptice. *Vt pararent*, nimirum hoſpitium ξενίαν, et res neceſſarias.

53. οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν) i. e. *hoſpitium ei denegabant*, ut patet ex com. 52. Kypkius: *non intromittebant illum*, ſc. in urbem. ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερυσαλὴμ) i. e. quod proficiſceretur Hieroſolyma. Hebraei πρόσωπον uocant omne id, quod exterius ſpectatur aut indicium praebet. Sic 2 Sam. XVII, 11. τὸ πρόσωπόν σῦ πορευόμενον ἐν μέσῳ αὐτῶν, nempe ad proelium. H. l. τὸ πρόσωπον αὐτῦ, *perſona eius*, eſt *ipſe.* Morem fuiſſe Galilaeis in diebus feſtis Hieroſolyma euntibus per regionem Samariae iter facere, docet nos Ioſephus Antiqq. XX, 6, 1. An

uero

uero in oppidis Samaritanorum uulgo pernoctauerint, incertum eſt. Si eos cogeret aliquando neceſſitas in iſta diuerſoria, nihil erat illic quod poſſet iis eſſe offendiculo praeter inimicitiam gentis, praecipue propter locum cultus publici. *Bereſchit Rabba* Sect. 81. *R. Iſmäel filius R. Ioſeph proficiſcens Hieroſolymam, ut oraret, tranſiit per iſtum montem* (Garizim.) *Videns eum Samaritanus quidam dixit ei: — Nonne praeſtaret in monte hoc benedicto, quam in iſto maledicto orare?*

54. πῦρ ἀπὸ τȣ͂ ȣ̓ρανȣ͂) *fulmen.* 2 Reg. I, 10. ἀναλῶσαι) ἀναλίσκειν h. l. eſt *extinguere, conſumere. Interficiendi* ſignificatione occurrit apud *Xenoph.* Paed. I. ταχὺ δὲ τὰ ἐν τῷ παραδείσῳ θηρία ἀνηλώκει.

55. ȣ̓κ οἴδατε οἵȣ πνεύματός ἐςε ὑμεῖς) Deſunt haec uerba cum illis commatis ſequentis usque ad ἀλλὰ σῶσαι in permultis Codd. Verſionibus quibusdam et Patribus. Sed habent *Clemens Alex.* apud Macarium Chryſocephalum, Chryſoſt. in Matth. aliique. Senſus eſt *uel* ſine interrogatione: *neſcitis, quali animo ſitis affecti, quali zeli affectu ducamini,* i. e. non perpenditis hunc ueſtrum zelum eſſe malum, ſectatoribus meis indignum; (formula ȣ̓κ οἴδατε eſt aliorum inconſulta deſideria grauiter comiterque reprehendens, uel etiam ignorantiam eorum miſerans;) *uel* cum interrogatione: *an neſcitis quo animo* (erga homines omnes, inimicos etiam,) *affecti eſſe debeatis?* Πνεῦμα h. l. ut ſaepe, *animus, mentis affectio.* Quod fecit olim *Elias* inter Samaritanos, (Chriſtus inquit,) id uos, diſcipulos meos, doctrinae meae praeceptis mitioribus imbutos imitari haud decet. Habetis

quidem

quidem ζῆλον, ſed οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, et qui proinde humani eſt affectus, non diuinae motionis.

56. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀπολέσαι ἀλλὰ σῶσαι) ψυχαὶ, נפשות, h. l. ſunt *ipſi homines*, non ſola pars potior, quod exigit uerborum nexus. Prophetarum temporibus ſeueritate erat opus. Tempora Meſſiae exigunt lenitatem. Miſſus eſt Meſſias non ad exercenda ſeuera iudicia, ſed ad homines, quamuis peccatores, quouis modo, animo et corpore ſeruandos, adeo nulli eam in rem parſurus operae, ut ſemetipſe ei negotio ſit impenſurus.

57. πορευομένων αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ) Quodam tempore, quod propius deſcribi nihil attinebat. Cf. Matth. VIII, 19. ſqq. et ad iſtum locum notata.

60. ἄφες — νεκροὺς) *De mortuis noli cogitare: ueni et me ſequere.* Nil grande, inquit Chriſtus, puta facturum te, ſi patris funus neglexeris: inter eos qui me ſequuntur, reperiuntur et qui patrem ſuum uiuentem me uocante reliquerunt. διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ) διαγγέλλειν eſt circumquaque, uel per diuerſa loca nunciare, diuulgare. *Herodian.* L. I. c. 7. §. 1. τῆς δὲ ἐξόδου διαγγελθείσης.

61. ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου) ἀποτάξασθαι τινι, de perſonis uſurpatum, ut hic, eſt *ualedicere*, qua loquendi formula utuntur Philo, Ioſephus, atque multi alii cultiſſimae orationis Scriptores. τοῖς εἰς τὸν οἶκον pro ἐν οἴκῳ, domeſticis, *familiaribus meis.* Alii res et perſonas intelligunt. Seneca Epiſt. 8. *Seceſſi non tantum ab hominibus, ſed etiam a rebus: et primum a meis.*

62. ἐπι-

62. ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα — τοῦ θεοῦ) i. e. *Sicut qui agriculturae dat operam, sed statim ab opere incepto desistit, non est bonus arator, ita qui proposito me sequendi non constanter adhaeret, non est idoneus regno Dei. Manum aratro admouere* pro eo, quod est *opus aliquod aggredi*, etiam Graeci dicunt. Sed hic, ut alibi saepe, miscetur ἀπόδοσις comparationi. Nam simplex prouerbium fuerat: eum, qui in arando respiciat, non esse bonum aratorem; nunc cum prouerbio significatur, cui rei aptetur prouerbium. Intelligitur nempe hic negotium religionis. Qui me uult sectari, inquit Christus, is tota mente et animo se debet religioni dedicare.

CAP. X.

1. Ἀνέδειξεν — ἑβδομήκοντα) *Elegit Dominus etiam alios septuaginta.* Vocula καὶ docet, respici ad factam antea duodecim apostolorum ἀνάδειξιν. Ἀναδεικνύειν autem significat *designare, declarare, eligere.* Post ἑβδομήκοντα addunt δύο, Codd. nonnulli, Verss. et Patres. Sed omittunt *Euseb. Nyss. Theophyl.* aliique. Fuisse a Christo LXXII creatos, antiquitas credidit, etiam Graeci, qui hoc loco legerunt ἑβδομήκοντα. Neque uero temere; nam moris erat Hebraeis LXX nominare numero rotundo, etiam ubi constabat esse LXXII. ἀνὰ δύο) *binos;* quod et in Apostolis Dominus obseruauerat, non tantum ad opem mutuam, sed et in maiorem testimonii fidem.

2. 3. Vid. Matth. IX, 37. et Matth. X. passim.

4. μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε) Festinationis signum! Salutationes, praecipue eorum, qui cultu apparatuque conspicui

ſpicui eſſent, apud Orientis populos non fiebant leui geſtu, uerboque, ſed multis percunctationibus, bonisque ominibus trahebantur, non ſine multis corporis flexionibus, oſculis, amplexibus. Vſitatum fuiſſe apud Hebraeos, ſub quibusdam rationibus, non ſalutare in uia, imo non ſalutare omnino, probant loca a *Ligthfooto* in hor. hebr. ad h. l. adducta. Poſſumus quoque cum *Pricaeo* haec uerba ut hyperbolica intelligere, quaſi dixiſſet Chriſtus: *Negotio, quod impoſui uobis, toto animo incumbite, praeterhabitis uel breuiſſimis* (quod genus ſunt ſalutationes in uia occurrentium) *obſtaculis et moramentis.* Videtur etiam uerbi ἀσπάζεσθαι ſignificatio aeſtimanda eſſe ex uſu linguae latinae, ubi *ſalutare amicum* eſt *einen Freund beſuchen.* Senſus igitur erit: migrate celeriter in eam urbem, ubi uultis manere; nolite adire in uia alios ſalutandi cauſſa.

7. ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε) i. e. hoſpitium uobis deligite, quod Graeci dicunt καταλύειν. τὰ παρ' αὐτων) quae ab illis praebentur, τὰ παρεχόμενα ὑπ' αὐτῶν. Theophylactus: ἃ προσάγουσιν ὑμῖν. μὴ μεταβαίνετε — οἰκίαν) Hoc enim circumforaneorum eſſet et mendicantium, probrum cuiuis homini ſumma ope cauendum: quanto plus uobis euitandum, legatis meis, tantoque ac tam excelſo muneri delegatis?

8. ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν) Contenti eſte, quamuis frugali apparatu; ut ita differat haec admonitio a ſuperiore u. 7.

13. πάλαι — μετενόησαν) Ritus lugentium, qui hic commemorantur, Hebraeis uſitatos fuiſſe, e ſacris ſatis notum eſt.

eſt. Sed aliis quoque gentibus has conſuetudines fuiſſe communes, *Kypkius* aliquot teſtimoniis ueterum docet. Cf. dicta ad Matth. XI. 20. ſ.

18. ἐθεώρουν — πεσόντα) Ἐθεώρουν per enallagen pro θεωρῶ. *Video breui ruiturum Satanam* (nempe de principatu ac tyrannide ſua) *tam rapide quam fulgur de coelo micare ſolet.* Celeritas nimia prouerbialiter ſolet fulguri aſſimilari. Vide Matth. XXIV, 27. Referenda haec praedictio ad incredibilem celeritatem propagati per terras euangelii, ad deſtruendas religiones falſas, et omnia opera diaboli.

19. δίδωμι — ἐχθροῦ) i. e. *Efficiam, ut uitae pericula, et omnia quae ueſtris conatibus impedimento ſunt, feliciter ſuperetis.* In uerbis πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων eſt manifeſta alluſio ad Pſ. XCI, 13. ubi de tutela diuinae prouidentiae agitur. Senſus enim loci citati eſt: *Loca deſerta, beſtiis uenenoſis et immitibus infeſta, incolumis peragrabis.* Haec uerba Chriſtus diſcipulis ſuis accommodat, ſignificans, eos a duris uitae caſibus fore tutos. Ἡ δύναμις τοῦ ἐχθροῦ, *potentia Satanae* illis temporibus praecipue ſe exſeruit per ſuperſtitionem iudaicam et ethnicam. Hanc eos, miracula patrandi ui et doctrina meliori inſtructos fracturos eſſe promittit Chriſtus. οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει) *Nihil uos laedet.* Nam uerbum ἀδικεῖν h. l. uſurpatur de quacunque iniuria atque ui.

20. πλὴν — οὐρανοῖς) i. e. *Nolite tam ob hoc gaudere, quod ſpiritus* (maligni) *uobis obediunt*; i. e. quod meo nomine miracula editis, *quam ob hoc, quod annumeramini iis, quibus felicitas aeterna parata eſt.* Πνεύματα, ſc. ἀκάθαρτα.

Γράψαι est *referre*, *annumerare*, *addicere*, metaphora sumta de iis, qui memoriae caussa aliquid albo inscribunt. Qua significatione nihil frequentius apud Philonem, ut Loesnerus ad h. l. docet. Sic Deo cara grataque apud eum inscripta seruari dicuntur. Apud Paulum etiam Hebr. XII, 23. commemorantur πρωτότοκοι ἐν ὀυρανοῖς ἀπογεγραμμένοι. Quem locum confer.

21. Vid. Matth. XI, 25. seqq.

22. τίς ἐςιν ὁ ὑιὸς) Quorsum et qua cum potestate missus. Cf. Matth. XI, 27. τίς ἐςιν ὁ πατὴρ) Qua bonitate, qua iustitia, qua sapientia, quae eius consilia in danda hominibus salute, aut certe excusatione adimenda? ἀποκαλύψαι) idque pro temporum ratione: nunc pauxillum, plus post resurrectionem; plurimum post missionem spiritus.

25. ἐκπειράζων ἀυτὸν) An quid legi contrarium doceret? Matth. XXII, 35. sqq. τί ποιήσας ζωὴν ἀιώνιον κληρονομήσω) *Quid faciam, ut felicitate aeterna potiar?* Sic Lucianus in *Harmonide* ab init. τί ποιῦνταί ἔισοντάι με οἱ ἕλληνες ἅπαντες; *quid faciam, ut Graecis omnibus innotescam?* Quum audiret legisperitus, uitam aeternam, in ipso legis foedere non expressam, a Christo apertissime doceri et promitti, sciscitari uoluit, an idem ad eam uitam iter monstraret, quod lege monstrabatur. Ideo quaerit τί ποιήσας.

26. ἐν τῷ νόμῳ) Christus, ostensurus suis institutis non oppugnari, sed perfici legem, reiicit legisperitum ad uerba Mosis. πῶς ἀναγινώσκεις;) *Quid legis?* Nam uocula πῶς saepe a Graecis in interrogationibus ponitur pro τί, quid?

Igno-

Ignorare non potes, quod ipſe aliis praelegis et interpretaris.

27. ἀγαπήσεις — σεαυτὸν) Deut. VI, 5. Leuit. XIX, 18. Verba καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, non extant in textu hebraico. Res eſt una eademque: *Deus eſt amandus tota mente.*

28. τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ) *Si hoc feceris, felicitatem aeternam obtinebis.* Quia legisperitus interrogauerat: τί ποιήσας, Chriſtus idem quoque uerbum, ſed laxius ſumtum illi regerit. Stricte ποιεῖν dicitur de factis externis; late porrigitur etiam ad internos animi motus.

29. δικαιοῦν ἑαυτὸν) ſuam iuſtitiam aſſerere, ſ. oſtendere ſe eſſe iuſtum, i. e. omni culpa uacare. εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ τίς ἐστὶ μου πλησίον;) καὶ τίς, *ecquis igitur*, ſ. *ecquis uero.* Vocula καὶ in interrogationibus emphatica eſt, et idem fere denotat quod γὰρ. Deum quidem dubium non eſt, quin ſatis amatum a ſe credi uellet ob exactam caerimoniarum omnium obſeruationem. De proximo, quia ambigi poterat, quam late ea uox ſpectaret, interpretationem Chriſti poſtulat. Si enim reſpondiſſet Chriſtus ex recepta eorum temporum ſententia, proximum eſſe quemuis Iſraelitam, nec alium praeterea quenquam, arbitrabatur nihil eſſe, quod etiam hac in parte a ſe deſideraretur. In ea, quae nunc ſequitur, parabola, docet Chriſtus, *proximum* eſſe non ſolum eum, qui noſtro auxilio indigeat, ſed eum etiam, qui nos ſubleuet. Hoc patet ex u. 36. 37.

30. ὑπολαβὼν εἶπεν,) *excipiens, reſpondens dixit: Lex. Iob.* ὑπολαβὼν, ἀποκρινόμενος. ἄνθρωπός τις) *Iudaeus quidam.*

 Nam

Nam Iudaeum intelligi, ex ſequentibus patet. Quidam fabulam, alii rem geſtam hic narrari exiſtimant. ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ) Qui locus latrociniis infamis, ut notat *Hieronymus.* οἱ καὶ — ἀπῆλθον) *Qui, quum eum deſpoliaſſent, et uulneraſſent, abierunt.* Gloſſarium ἐκδύω, *exſpolio, deſpolio.* Ἐκδύτης, *deſpoliator.* Deſpoliare latronum eſt. Non autem deſpoliant tantum hominem, ſed et uulnerant, ex more id genus hominum. ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα) relicto illo, qui eſſet ſemimortuus.

31. κατὰ συγκυρίαν) *re ita ferente*, uel *fortuito quodam caſu.* Sacerdos, qui Hieroſolymis pro populi ſalute preces fuderat, et ſacrificia obtulerat, Ierichuntem, in qua domicilium habebat, redit. Nihil erat quod ualde urgeret; patria erat in proximo, agebatur de uicino forte, ſaltem Iudaeo periclitante, nec tamen illi ſuccurrit, nimirum ne ſanguine eius pollueretur.

32. λευΐτης γενόμενος κατὰ τὸν τόπον) *Leuita, quum perueniſſet ad iſtum locum.* Optimi Scriptores γίνεσθαι pro παραγίνεσθαι ponere ſolent. Leuita, Hieroſolyma et templum petiturus, ubi laudes Dei pro beneficiis nationi Iudaicae praeſtitis caneret, eodem uenit, ſed ad exemplum ſacerdotis in itinere pergit, non excuſatione ſolum, ſed laude etiam ſe dignum putans, quod prae ſtudio ad templum feſtinandi omnem moram abrumperet, et alia omnia negligeret.

33. σαμαρείτης — κατ᾽ αὐτὸν) *Samaritanus iter faciens, propius eum acceſſit,* ut nempe uideret, quis homo ille, et quid rei eſſet. Homo Iudaeis inuiſus, propter negotium urgens

gens fortaſſis e patria profectus. Non metuit periculum a latronibus in loco deſerto; non ſuſpiciones Iudaeorum, qui ipſum, ſi alter ex uulnere interim obiiſſet, non ſine aliqua ſpecie latrocinii accuſaturi fuiſſent.

34. κατέδησε τὰ τραύματα αὐτȣ̃ κ. τ. λ.) Genium ſuum defraudat oleumque et uinum, quod ſibi comparauerat, curando uulneri impendit, ipſe aut pedes per uiam aſperam atque moleſtam incedit, aut iumentum ſuum duplici onere premit; ueſtes ſuas lacerat, ut uulnus alterius obligaret. ἐις τὸ πανδοχεῖον) *Gloſſarium:* diuerſorium, κατάλυμα, πανδοχεῖον. Rectius forſan Latinus Interpres: *ſtabulum.* Nam et in iure Romano ſtabulum πανδοχεῖον uertunt Graeci, cauponam autem καπηλεῖον. Caupona eſt, ubi bibitur, ſtabulum, quo recipiuntur uiatores. Hoc Hebraeis מלון. Sic et erudititiſſimum *Stephani* Gloſſarium: *Stabulum* ἱπποςάσιον, ὀνοςάσιον πανδοχεῖον.

35. πανδοχεῖ) Stephani Gloſſarium: πανδοχεύς, *diuerſoriarius; cauponarius, ſtabularius.*

36. πλησίον γεγονέναι) i. e. *impleſſe officium proximi.* Nam ſaepe *eſſe* dicitur, quod facto oſtenditur.

37. πορέυȣ, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως) i. e. *quemuis hominem tuum proximum exiſtima.* Πορεύȣ hic hortantis eſt, ut πορευθέντες Matth. IX, 13. Imitare, inquit Chriſtus, non Sacerdotem et Leuitam, ſed illum Samariten, et quod illum uoluiſti praeſtare Iudaeo, praeſta Iudaeus extraneo, imo, ſi res ita ferat, etiam Samaritae. Immutabilia enim ſunt naturae iura. De Deo dictu facile, eum a te amari, ſed ni hominem alterum, Dei effigiem, iuues, manifeſti mendacii deprehenderis.

38. κώμην τινὰ) *Bethaniam*; ibi enim habitabant Martha et Maria cum fratre Lazaro, ut legimus Io. XI, 1. γυνὴ δὲ τις ὀνόματι Μάρθα) Videtur haec mulier fuiſſe uidua, quicum frater et ſoror uixerint.

39. ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τὰς πόδας τȣ̃ κυρίȣ) *Quae etiam prope Ieſum ſedebat*, nempe cum diſcipulis. Παρὰ τὰς πόδας eſt notus Hebraismus, ut Actor. XXII, 3.

40. περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν) *Diſtrahebatur circa frequens miniſterium.* Περισπᾶσθαι eleganter dicuntur, *qui nimis ſunt in aliqua re occupati, nimisque animo in ea defixi, curisque diſtricti.* Diodor. I, 74. ἰδεῖν ἐςι τὰς τεχνίτας περὶ πολλὰ τῇ διακονίᾳ περισπωμένȣς, i. e. *multis negotiis diſtractos.* Hoc loco eſt idem quod Latinis in hoc argumento *curſitare, currere, diſcurrere.* μόνην — διακονεῖν) Reliquit me ſolam in laboribus, et operis miniſterii. Plus aequo ſe grauari queritur Martha. ἵνα μοι συναντιλάβηται) Vt una mecum manus admoueat, ut ſocia ſit adminiſtrationis, σὺν ἐμοὶ ἀντιλάβηται. Vulgatus: *ut adiuuet me.*

41. μεριμνᾷς — πολλὰ) Μεριμνᾷς, quod Vulgatus uertit: *ſollicita es*, congrue de domus conuiuiique domina dicitur. Τυρβάζειν Suidas ἑτοιμάζειν καὶ φροντίζειν exponit; quorum utrumuis huic loco congruit. Τύρβη *turba.* Inde τυρβάζειν, *turbare.* Ergo τυρβάζῃ, in medio eſt, *perturbas te*, te ipſam ſollicitam reddis.

42. ἑνὸς δέ ἐςι χρεία) *Theophylactus* dupliciter interpretatur; uel: cibo opus eſt idoneo tantum, non delicato aut opiparo, uno ferculo: uel, τȣ̃ προσέχειν τῇ διδασκαλίᾳ, i. e. attendere animum ad doctrinam. Poſteriorem explicationem nunc

nunc praefero. Ἑνὸς ἐςὶ χρεία, i. e. *hoc uno opus est, ut assidendo audias.* Illa enim circumcursitabat, habebatque animum districtum. Μαρία — ἐξελέξατο) *Maria meliorem partem sequitur*, utilius praefert, dum nimirum assidet et audit. ἥτις — ἀπ' αὐτῆς) i. e. hoc erit illi bonum in perpetuum. Alii uerba: μαρία — ἀπ' αὐτῆς, ita interpretantur: *Maria optimum sibi ferculum delegit, quod ipsi auferri non debet.* Μερίδα, *partem, portionem*, Hebr. חלקה. Sic *Philo* de Plant. N. *portionem et possessionem*, μερίδα καὶ κλῆρον coniungit. *Diodor. Sic.* exc. l. XXXIV. καὶ τινες αὐτῶν ἀπὸ τραπέζης ἀξιολόγως μερίδα ἄιροντες ἐδωρῦντο. Dicunt Christum, ut solebat a rebus obuiis illustrare doctrinam coelestem, quae de ferculis epularum dici solebant, transtulisse ad doctrinam suam. Maria, me audiendo pauit animum, non corpus: animus sine dubio excellentior est corpore; et fercula, quibus corpus pascitur, conuiuae aliquando inuito impudenter eripiuntur, doctrina autem eripi non potest: ὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς. Sed non opus esse uidetur ingenii lusu, quum sensus in se sit facilis.

CAP. XI.

1. Δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι) *Doce nos compendium rerum orandarum.* Neque enim eo tempore syllabis adstringebantur. *Tertulliano* haec oratio dicitur breuiarium totius Euangelii; *Cypriano* coelestis doctrinae compendium. καθὼς — μαθητὰς αὐτῦ) Ioannes discipulos suos precari docuerat ex more magistrorum Iudaicorum. Singuli enim Iudaeorum magistri, qui scholas habebant, eas distinguere solebant certis et statis precum formulis, quas huic scholae

addicti

addiĉti diſcipuli recitabant. Haec formularum praeſcriptio non habebat hanc uim, ut diſcipuli aliis formulis non uterentur, ſed ut ſuperadderent hanc ceteris precibus. Vid. *Lightfoot* ad h. l. et ad Matth. VI, 9. Ergo non fuit Chriſti conſilium, ut diſcipuli quotidie et ſemper hac formula uterentur, ſed ut eam ſuperadderent ceteris precibus, et ut hinc argumentum ſumerent, ſi ipſi, quid precarentur, non haberent. Ceterum cf. Matth. VI, 9. ſqq.

2. ὁ ἐν τοῖς ὐρανοῖς) Omittunt haec Verba Codd. Interprett. et Patres nonnulli, ut et illa: γενηθήτω τὸ θέλημά σȣ, et alia quaedam. Omnino credibile eſt, in Graecis codicibus adiecta ex *Matthaeo*, quae Lucas omiſerat.

4. ἁμαρτίας) Expoſitio eius, quod apud Matthaeum eſt ὀφειλήματα. καὶ γὰρ ἀυτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν) Nam et nos ex tuo praecepto iniurias aliis condonamus, ob promiſſionem ueniae ſub hac conditione nobis factam.

5. τίς ἐξ — μεσονυκτίȣ) Figurata eſt oratio interrogatione; atque hoc ſimpliciter dicitur: Si quis habeat amicum, ueniatque ad domum ipſius media nocte etc. Vox μεσονυκτίȣ non ubique ſtricte ſumitur, ſed cum latitudine quadam, pro incerta aliqua, at prouectioris noctis portione. Sic et *nox intempeſta* nonnunquam apud Latinos ponitur.

7. τὰ παιδία μȣ μετ᾽ ἐμȣ̃ εἰς τὴν κοίτην εἰσὶ) εἰς τ. κ. pro ἐν τῃ̃ κοίτῃ, *in cubili ſunt.* Significat, neminem domi eſſe, qui ſine incommodo panes dare petenti poſſit, quum omnes iam cubitum iiſſent. Recte autem παιδία liberos uertit Syrus.

8. διά

8. διάγε τὴν ἀναίδειαν αὐτȣ̃) *propter importunitatem eius.* Vulgatus: *propter improbitatem eius;* quo ſenſu Petronius: *Nihil eſt quod non improbitas extorqueat,* i. e. audax et aſſidua inſtantia. χρήζει) cum Genit. *eget;* cum Accuſ. *uult.* Ceterum haec ſimilitudo non eſt extendenda ultra tertium comparationis. Nam illud de importunitate additur tantum, ut oratio fiat integra. Vid. notata ad Matth. VII, 7. ſ.

9. κἀγὼ ὑμῖν λέγω) Comparatio eſt non a ſimili, ſed a maiore; ſi impudens flagitator tantum obtinet ab homine, quid non a Deo obtinebit ſupplex et aſſiduus precator?

13. ὁ ἐξ ȣ̓ρανȣ̃) i. e. ȣ̓ράνιος.

14. καὶ αὐτὸ ἦν κωφὸν) metonymice. Vt pallida mors. Id eſt, *illud daemonium faciebat, ut is, in quem inuaſerat, eſſet mutus.* Cf. Matth. XII, 22. ubi δαιμονιζόμενος dicitur fuiſſe τυφλὸς καὶ κωφὸς.

16. πειράζοντες) *Tentantes*, an reuera eſſet legatus diuinus. σημεῖον ἐξ ȣ̓ρανȣ̃, *miraculum e coelo,* uidetur eſſe phaenomenon aliquod in aëre, ut fulmen, tonitru, uel ſimile quid. Qui igitur haec miracula poſtulabant, uidentur hoc uoluiſſe, ut Chriſtus repente tale phaenomenon efficeret.

17. οἶκος ἐπὶ οἶκον) ſc. διαμερισθεὶς, quod ſententia ipſa oſtendit, et ex Matthaei ac Marci collatione liquet, *Domus aduerſus ſeſe diſſidens, cadit.* Domus autem h. l. eſt *familia.*

20. ἐν δακτύλῳ θεȣ̃) Alludit ad Exodi hiſtoriam c. VIII, 19. *Vi diuina*, per Hebraismum. Matthaeus c. XII, 28. ἐν πνεύματι θεȣ̃.

24 — 26.

24 — 26. Vid. notata ad Matth. XII, 43. f.

27. μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε) Mos loquendi Graecis quoque non ignotus. *O matrem felicem, quae te talem peperit!*

28. μενοῦνγε) Epanorthosis, non negans quod erat dictum, sed maius aliquid addens. *Ita sane; sed beati ii uero sunt, qui audiunt uerbum Dei, illudque custodiunt.*

29. τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων) Quum aliae super alias turbae ad ipsum coirent. Vid. Matth. XII, 38. seqq.

31. μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης) Cum hoc populo nequam et flagitioso, qui a multis iam seculis maiorum suorum in omni malo opere uestigia subsecutus est. Ad ea quae sequuntur uide ad Matth. XII, 41. 42. dicta.

33. οὐδεὶς λύχνον ἅψας) Sententiam hanc Christus, ut sapientes solebant, occasione data saepius inculcabat; itaque apud Lucam bis reperitur, cf. c. VIII, 16. quod et de aliis sententiis par est intelligi. Hoc nostro loco respiciendum est ad praecedentia u. 14. seqq. Docuerat nempe Christus, se non esse magum neque fraudatorem; non opus esse ut diuinam suam legationem demonstret miraculo e coelo; nam partim se multa alia miracula edidisse, partim in uitam esse rediturum. Nunc addit, hanc cognitionem non esse celandam; non esse postulandum alio tempore signum e coelo.

34. ὅταν οὖν — φωτεινόν ἐστιν) *HIPPOCRATES* Epidem. 6. §. 4. *Oculi ut ualidi fuerint, ita et corpus.* Ad quem locum Galenus: *Si oculi bonum colorem habuerint, etiam totum*

totum corpus bene ualere ſignificant. Quod ad loci huius ſenſum attinet uide ad Matth. VI, 22. dicta. Hoc noſtro loco dictum ad rem praeſentem ita eſt referendum: Si Iudaei rectam haberent Meſſiae cognitionem, tunc facta etiam et iudicia eorum recte ſe haberent; non dicerent me eſſe praeſtigiatorem, ſed legatum diuinum.

35. σκόπει οὖν, μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶν) *Conſidera, annon lux tua tenebrae ſint.* Nam ea uis eſt uoculae μὴ poſt uerbum σκοπεῖν. Senſus eſt: Conſidera, annon mens tua ignorantiae et praeiudiciorum uitio laboret.

36. εἰ οὖν, — φωτίζῃ σε) Duplicem ſenſum hic habet ὅλον. Nam prima uice ad σῶμα refertur, altera uice abſolute poſitum eſt, et *uniuerſum, totum* ſimpliciter indicat. Senſus eſſe uidetur: Si mentis tuae acies ita comparata eſt, ut oculus ſanus, toti corpori praebens lucem, tunc (abiectis praeiudiciis) uerum recte perſpicies, ac ſi lucerna fulgore ſuo tibi lucem praeberet. Permixta eſt nempe rei comparatae ipſa comparatio. Vox ἀστραπὴ h. l. *fulgorem, ſplendorem* denotat, ſicut ἀστράπτειν ſaepe eſt *ſplendere, fulgere.*

38. ἐβαπτίσθη) i. e. ἐνίψατο τὰς χεῖρας. Sed ἐβαπτίσθη dicere maluit, quia manus tota et brachii pars cubito tenus non leuiter perfundebatur, ſed quaſi merſabatur, ne quid ſordis adhaereret. πρὸ τοῦ ἀρίστου) Nam illotis ex Iudaico dogmate omnis cibus erat immundus.

39. νῦν ὑμεῖς) Nunc quidem hypocriſis uobis auctoritatem et turpe lucrum affert, poſtea uero male uobis erit, u. 42. τὸ δὲ ἔσωθεν — πονηρίας) τὸ ἔσωθεν nonnulli referunt

runt ad animum, ut ſenſus ſit: *animus ueſter ſcatet rapiendi cupiditate et malitia.* Alii referunt ad uaſa, et interpretantur: *Quod in illis*, nempe in poculis et uaſis *eſt*, *paratum eſt rapina et fraude.* Voculam ὑμῶν pertinere putant ad genitiuos ſequentes, ut uertendum ſit: *interna uero* (uaſorum) *plena ſunt rapinis et malitia ueſtra.* Tales traiectiones ſunt Matth. V, 16. X, 30. XIII, 16. et aliis locis.

40. οὐχ' ὁ ποιήσας — ἐποίησε;) Nonnulli cum *Elsnero* per τὸ ἔξωθεν et ἔσωθεν exteriora et interiora uaſorum intelligunt, et ſine interrogatione uertunt: *Qui exterius purgat, non ſtatim interius etiam purgauit.* Ποιεῖν interdum eſt *purgare.* Sic 2 Sam. XIX, 25. *facere pedes* eſt *lauare illos et ungues illorum reſecare.* Aliis *externa* ſunt corpus, res quaeque uiſibiles; *interna* uero hominis animus. Haec explicatio omnino eſt praeferenda. Senſus eſt: Qui creauit *externa*, ſuppellectilem noſtram, is etiam creauit *interna*, animum. Ergo animi etiam cura eſt habenda, nec animus poſtponendus erit rebus externis.

41. πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην) Πλὴν, *quin potius.* Τὰ ἐνόντα pro κατὰ τὰ ἐνόντα, *pro re nata*, pro modo uirium et facultatum ueſtrarum. Ἐνόντα enim τὰ ὑπάρχοντα ſunt, i. e. ea quae prae manibus habemus, Νῦν δε, inquit Theophylactus, τὰ χρήματα εἶπεν, ὡς ὄντα ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ φιλοχρημάτου, *nunc pecunias ita appellauit, ut quae ſint in animo ſtudioſi illarum.* Demoſthenes in oratione περὶ ςεφάνου ita: οἷς ἐκ τῶν ἐνόντων, ὡς δύνωμαι μετριώτα χρήσομαι, *quibus e re nata quam modeſtiſſime potero, ſum uſurus.* Et in eadem oratione dicit, eum qui conſilium det, debere τῶν φαινομέ-

νων καὶ ἐνόντων τὰ κράτιστα ἐλέσθαι, ex euidentibus atque *praesentibus* optima eligere. καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν) Sensus esse uidetur: *Cibo et potu uos inquinari non existimandum uobis erit.* Poculum uel quoduis uas aliud non satis purgatum, nihil uobis nocebit, a scelerum conscientia puris, et in egenos liberalibus. Πάντα non ultra consilium loquentis et sermonis nexum extendi debet. Ad sequentia Cf. Matth. XXIII. 23. seqq.

44. μνημεῖα ἄδηλα) Penitus sub terram defossa, qualia multa erant in regione Palaestinae, ut quae esset ὑπόπετρος, Apud Matthaeum est alia comparatio a monumentis sumta, idem significans. Fieri potest, ut modo hanc, modo illam Christus usurpauerit.

45. ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις) per consequentiam. Nam Pharisaei exactissime obseruabant legisperitorum decreta: legisperiti uicissim illorum sanctimoniam magnis laudibus praedicabant.

48. μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τ. ἐργ. τ. πατ. ὑμ.) *Testificamini, et declaratis consensum uestrum, approbantem opera patrum uestrorum*, quum illi interfectores sint Prophetarum, uos monumenta eorundem aedificetis. Explicandus est hic locus ex parallelo Matth. XXIII, 29 — 31. Sensus est: Vos struitis quidem prophetis monumenta sepulcralia, sed imitando probatis facta eorum qui eos interfecerunt.

49. ἡ σοφία τοῦ θεοῦ) *Deus sapiens*, ut misericordia Dei, Deus misericors. Locus citatus non extat in V. T. Videtur igitur hoc uaticinium omnibus notum fuisse illo tempore, ex libro aliquo prophetico, qui periit.

51. τȣ̃ οἴκȣ) Sicut ναὸς interdum eſt tota ſtructura templi, interdum pars illa, in qua erant Sacerdotes, היכל, ita οἶκος alibi pro toto, hic pro eadem illa parte ſumitur.

52. ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως) *Suſtuliſtis clauem cognitionis.* Metaphorice: occluſam tenetis et inacceſſam facultatem cognitionis, ablata quaſi claue ad fores illius aperiendas. Introduxerant nempe falſum Dei cultum, quem omnem ponebant in cerimoniis et minutiis diligenter obſeruandis. Qui autem nihil niſi hoc diſcebant, ii non poterant peruenire ad ueram cognitionem.

53. δεινῶς ἐνέχειν) Ἐνέχειν exponere liceat *ſuccenſere, indignari, uehementer urgere*, uindictae ſtudio. Heſychius: ἐνέχει μνησικακεῖ, ἔγκειται. ἀποςοματίζειν (nam haec eſt uera lectio, non ἀποςομίζειν) αὐτὸν περὶ πλειόνων) *ex ore ipſius elicere plura*, nimirum crebritate interrogandi, quod aliquid inſidiando carpere, et excipere cuperent ad crimen ipſi inferendum. *Heſychius* ἀποςοματίζειν exponit ἀπὸ μνήμης ἀξιȣ̃ν λέγειν; i. e. *exigere, ut alter quippiam memoriter dicat. Suidas:* κελεύειν τὸν παῖδα λέγειν ἄττα ἀπὸ ςόματος, *iubere, ut puer quaedam recitet.* Ad loquendum proliciebant et prouocabant eum, quo facilius ex aliqua (ut ſperabant) minus cauta reſponſione eius, ei poſſent accuſationem ſtruere.

CAP. XII.

1. Ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τȣ̃ ὄχλȣ) *Inter ea dum multitudo innumerabilis aceruatim congregatur.* Nam ἐν οἷς denotat: *inter ea quae dum gererentur;* et de ingente numero Graeci uſurpant eum, quibus decem millia indicantur,

quae

quae ſunt μυρία, et copia ipſa μυριάς. Ad ſequentia uide annotata ad Matth. X, 26. ſqq. Multa diuerſi temporis dicta in unum congeſſit *Lucas*, quorum cohaerentiam texere nihil neceſſe eſt. Sunt enim uelut Aphoriſmi.

13. διδάσκαλε) Credibile eſt, Iudaeos ſolitos ad fugienda litium ſufflamina, arbitros ſumere eos, quorum ſapientia et aequitas erat perſpecta, ac praeſertim diſcipulos libenter ſtetiſſe arbitrio magiſtrorum. μερίσασθαι μετ᾽ ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν) Ne plus iuſta parte detineat, et ut diuiſionem admittat aequis conditionibus.

14. δικαστὴν ἢ μεριστὴν) *iudicem aut partitorem.* Non tantum negat, ſe iudicem eſſe, ſed nec arbiter eſſe cupit. Arbitrum Graeci διαιτητὴν uocant, ſed μεριστὴς recte dicitur, qui familiae herciſcundae, aut communi diuidundo, aut finibus regundis arbiter ſumitur. Et quidem Ieſum nullo iure obligatum fuiſſe, ut onus tale ſuſciperet, ſatis eſt manifeſtum. Neque enim aut a Deo aut ab hominibus erat in id conſtitutus; et exiguum illi reſtabat uitae tempus, quod ſane impendendum erat rebus melioribus et toti humano generi profuturis.

15. Φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας) *Cauete ab auaritia.* πλεονεξία hic ut alibi dicitur, non ἡ ἀδικία, ut quibusdam placet, ſed ipſum illud habendi ſtudium, cuius ſpecies eſt cupiditas pecuniae. Cohaerent haec cum antecedentibus, ut doceamur, ueram litis inter fratres cauſſam fuiſſe utriusque deſiderium plura habendi. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ) *Si quis opibus abundat, felicitas eius non pendet a* (ſola) *multarum diuitiarum*

possessione, sed a legitimo earum usu. Ὀυκ ἐςιν ἐκ etc. i. e. *non pendet ab* etc. Alias ἐν, ut 1 Maccab. III, 18. Ὀυκ ἐν πλήθει δυνάμεως νίκη πολέμυ ἐςὶν. Ζωὴ h. l. ut saepe, est *felicitas, beatitudo*. Possunt etiam explicari haec uerba: Vita non pendet a pecuniis, et quidem sic, ut quis iis abundare debeat. Quaedam habere ad uitam plerumque sufficit, et sufficere debet.

16. ἀνθρώπυ — ἡ χώρα) *Hominis cuiusdam diuitis ager fructus uberes protulerat.* Ἐυφορία, *frugum ubertas, ut contra* ἀφορία, *sterilitas.* Per χώραν *ager, campus* intelligitur. Ita apud Dionys. Halic. et Iosephum haud raro, ut Kypke ad h. l. docet.

17. ὐκ ἔχω πῦ συνάξω τὺς καρπύς μυ;) Videtur πῦ dictum pro ποῖ, *quo*, quod non est inusitatum Scriptoribus optimis. Interim, ubi significatio *in loco* et *in locum* ualet, utrumque poni potest, sicut apud Latinos *ubi* et *quo*.

18. πάντα τὰ γεννήματά μυ, καὶ τὰ ἀγαθά μυ) *Omnes prouentus agrorum meorum, et fruges.* Nam γέννημα est καρπὸς, inquit *Phrynichus*, et ἀγαθὰ similiter h. l. sunt uarii generis fruges.

19. ἐρῶ τῇ ψυχῇ μυ) Tunc, inquit, fruar partis, quum horrea auxero: at id facere iam licebat. ἔχεις — πολλὰ) *Habes multas fruges repositas in multos annos.* Ἀγαθὰ in genere sunt *opes, facultates*; in specie uero, ut hic *fruges, fructus*, quos terra profert. Κείμενα, pro ἀποκείμενα. Ἐις ἔτη πολλὰ est idem, quod Seneca epist. 99. uocat, *opes late disponere.* Idem epist. 20. *Nos corpus putre sortiti nihilominus aeterna proponimus, et in quantum potest aetas humana*

humana protendi, tantum ſpe occupamus. ἀναπαύου) *Quieſce, otiare.* Sentit ex ipſo ſollicitudinum cruciatu, quam dulcis ſit quies, quam praeſtare ſibi non poteſt. εὐφραίνου) *Animo ſis laeto atque hilari.* Haec uox hoc quidem loco ad alias omnes uoluptates referenda uidetur, quae ſunt extra eſum potumque.

20. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ θεὸς) non reuelando, ſed decernendo. Decretum autem per Apoſtrophen ſignificanter admodum enuntiatur. ἀπαιτοῦσι) Perſonale, pro imperſonali, aut actiuum pro paſſiuo: *repoſcetur anima tua.* Translatio eſt a rebus mutuum datis, uel commodatis ſumta.

21. οὕτως — καὶ μὴ εἰς θεὸν πλουτῶν) Οὕτως. ſupple, ἔςαι. *Ita erit,* i. e. ita fiet, aut continget illi. Πλουτεῖν autem h. l. uidetur idem eſſe quod θησαυρίζειν, ac proinde εἰς θεὸν idem, quod παρὰ θεῷ. *Sic illis euenit, qui ſibi opes accumulant, ac non laborant, ut apud Deum opes repoſitas habeant,* opera ſcilicet miſericordiae, quae θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ alibi uocat Chriſtus Matth. VI, 20. *Locuples reſpectu Dei* eſt, qui cogitat, diuina potius et aeternum duratura bona colligenda eſſe, quam humana et caduca.

23. Ad hoc et ſequentia commata uid. notata ad Matth. VI, 25. ſqq.

24. τοὺς κόρακας) Quum uolucres in genere nominauerit *Matthaeus,* c. VI, 26. non fruſtra eſt, quod Lucas *coruos* ſpecialiter expreſſit. Nam circa coruorum pullos ſpecialem Dei curam etiam *Iobus* et Pſalmographus praedicant. *Ariſtoteles* non uno loco notat, pullos coruorum a ſuis parentibus nido expelli; et *Plinius* in naturali hiſtoria dicit, cor-

 uos

uos obliuioſos eſſe, et plerumque minime ad nidos ſuos reuerti: ſed quadam ratione naturae haec congerunt ad ſuos nidos, quae uermes poſſint creare, ex quibus relicti eorum pulli aluntur interdum.

29. μὴ μετεωρίζεσθε) *Ne pendete animi, ne diſtrahimini cogitationibus*, ut uertit Syrus. Μετεωρίζεσθαι dicuntur, qui animo ob curam futuri uictus anxio, diuinaeque prouidentiae diffiſo, fluctuant, neque ſpe in diuinam prouidentiam collocata firmati ſunt: metaphora haud dubie petita a nauibus, quae μετεωρίζεσθαι, i. e. *in alto maris aeſtu hinc illic agitari* dicuntur. Hoc ſenſu μετέωρος haud raro occurrit apud *Ioſephum*, e. g. Antiquitt. L. VIII, c. 8. §. 2. de populo anxie expectante, quid reſponſi ab Roboamo laturi ſint: μετεώρου τοῦ λαοῦ παντὸς ὄντος, uniuerſo populo expectatione ſuſpenſo. Cf. *Loesner.* et *Krebſ.* ad h. l.

32. τὸ μικρὸν ποίμνιον) Omnes eos affatur, qui diſciplinae ſuae ſerio ſe tradiderant, aut tradituri eſſent, quos *gregem* uocat, ut Deum peculiari modo ſuum eſſe paſtorem meminerint. Pſ. XXIII, 1. *Paruum* autem gregem, i. e. contemtum, pauperem, ignobilem, minime munitum iis praeſidiis, quibus ceteri confidunt. Ita optime haec conſolatio cum ſermone priori cohaeret. εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν) *Viſum eſt patri ueſtro, dare uobis regnum illud;* ſc. aeternum illud regnum. *Regnum* autem ponitur pro bonis, quae parata ſunt ciuibus regni Meſſiani ſ. Chriſtianis, in hac et in futura uita, nempe cognitio Dei rerumque diuinarum, animi tranquillitas, ſpes laeta, et ipſa poſt mortem corporis felicitas aeterna. Deus, qui uobis tanta bona largiri decreuit, corpus etiam et alimenta cura-

curabit. Εὐδόκησε, quum Infinitiuo iungitur, nihil aliud eſt, quam: *uiſum eſt illi.* Beneuolentiae ſignificatio ex rei natura, non ex ui uocis locum hic habet. Quum haereditatem aeternam (inquit) deſtinauerit uobis, quanto magis breuis aeui iſtius ſubſidiis uos inſtruet?

33. *πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην)* Senſus eſt: Potius quam immiſericordes ſitis in egenos, ipſa rerum corpora diuendite, tantum abeſt, ut, quicquid de fructibus redundat, illis inuideatis, quemadmodum fecit diues ille, paullo ante memoratus. Nam hoc praeceptum non ad uerbum et litteras intelligendum eſſe, res ipſa docet. Ponitur exemplum: *uendere bona et aliis dare.* Hoc in aliis linguis eſt ſpernere diuitias et res terrenas. Spernit autem diuitias, qui iis non nimium eſt deditus, ſed iis carere adeo poteſt propter alienam utilitatem. Ergo hortatur Chriſtus, ut animum a bonis terrenis abducamus, ob rerum meliorum ſtudium. Hanc eſſe Chriſti mentem diſcimus e u. 34. *βαλάντια)* Idem ſignificant *βαλάντια*, quod *θησαυροὶ*, niſi quod *θησαυροὶ* ſint maioris quantitatis aut pretii, *βαλάντια* minoris.

35. *ἔστωσαν — οἱ λύχνοι καιόμενοι)* i. e. ut infra com. 40. *γίνεσθε ἕτοιμοι.* qui enim promti paratique ſunt, habent lumbos praecinctos. Pertinent haec uerba ad eam ſimilitudinem, quae in ſequenti commate explicatur. Nam qui dominum expectant, et ad miniſterium obeundum alte cincti eſſe debent, et, ſi nox eſt, lumina habere parata, ne quid in mora ſit, quum dominus aduenerit. Non tantum militum et iter facientium, ſed et miniſtrantium eſt *περιζῶσθαι τὰς ὀσφύας*, ut u. 37. Ioan. XIII, 4. *Horatius:*

tius: Puer alte cinctus. Praecincti recte pueri comtique ministrent.

36. πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων) *Dum recipiat se ex conuiuio nuptiarum.* Recte et usui loquendi optimorum Scriptorum conuenienter Lucas τὸ ἀναλύειν *de discessu ex conuiuio* usurpauit. Sic *Aelianus* Var. Hist. Lib. IV, c. 23. ἐκ συμποσίου ἀνέλυσαν. Et *Ioseph.* Lib. VI. Antiq. c. 4. §. 1. item Lib. XI, c. 3. §. 2.

37. περιζώσεται) *Praecinget se, seu succingetur*, quod fit ab iis, qui ad ministrandum sese parant. Graeci interdum utuntur futuris mediae flexionis in significatione passiua; sed potest hic etiam elliptice intelligi, ut *tum prora auertit.* ἀνακλινεῖ αὐτοὺς) *discumbere faciet eos;* pro ἀνακλίνειν ποιήσει αὐτούς. Vt Saturnalibus Romae fiebat. Sensus est: Honorem illis habebit nouum atque insolitum. Neque ultra premendae partes comparationis. παρελθὼν) *accedens propius.*

38. καὶ εὕρῃ οὕτω) Sc. τοιοῦτα uigilantem nempe. Sic infra XXII, 26. ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως.

40. ὅτι — ἔρχεται) *Nam potest Messias uenire tempore, quo non putatis* eum uenturum esse. Potest inopinato aliquid per Messiam euenire, per quod uita uestra facile finiri poterit. Dicuntur haec de tempore, quo Palaestina et Hierosolyma uastata sunt, ut apparet e Matth. XXIV. et Marc. XIII.

41. πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν λέγεις, ἢ πρὸς πάντας;) Clarum inde est et perspicuum, Iesum saepe seorsim cum Apostolis

ſtolis collocutum, praecipuas illis doctrinae ſuae et muneris partes expoſuiſſe, et mandata dediſſe. Pertinuit autem prior fabula ad omnes. Quae nunc adiungitur, altera, paſtores atque doctores proprie tangit.

42. τίς ἄρα ἐστὶν κ. τ. λ.) ὑποθετικὸν, ut aliquoties monuimus, quaſi dicat: Si quis ſeruus conſtituatur diſpenſator familiae, felix erit, ſi munus ſuum recte obeat. Futurum καταστήσει eſt uice Aoriſti κατέστησε. Θεραπείας, i. e. τῶν θεραπόντων. τὸ — τὸ σιτομέτριον) *Demenſum*, ſingulis menſibus deſtinatam menſuram frumenti. Ἐν καιρῷ, in *tempore debito, opportuno*. Cf. notata ad Matth. XXIV, 45. ſqq.

47. ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα) Plectentur et Idiotae et praepoſiti eccleſiarum, ni officium ſuum fecerint: ſed hi plectentur grauius, ut quibus communiter maior atque exactior data ſit ſcientia eorum, quae ad ſalutem pertinent. μὴ ἑτοιμάσας) Supple πρὸς τὸ ποιεῖν. δαρήσεται πολλὰς) *caedetur multis* (plagis). Sic *Ariſtophanes* Nubibus: τυπτόμενος πολλάς. Et *Demoſthenes* de falſa legatione: ξαίνει κατὰ τοῦ νώτου πολλάς.

48. μὴ γνοὺς) Tarditate ingenii, aut doctorum negligentia, aut alia graui de cauſſa, modo ne ſtudio quaeſita ſit ignorantia. ᾧ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτὸν) Perſonale pro Imperſonali. Senſus eſt: Cui commendatum eſt multum, in uſus ſcilicet alienos, plus ab eo repoſcetur, quam ab eo, qui munus commendatum accepit.

49. πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη) *Adueni ut ignem immittam terris, et, o quam uelim, ut iam accenſus ſit?* Τί, hebr. מה ſaepiſſime eſt *quam, quantopere,*

topere, ut Pſ. VIII, 1. Quod ad ſenſum huius loci attinet cf. Matth. X, 34. ſqq. *Incendium imittere in terram* h. l. eſt excitare magnam diſſenſionem, ut patet ex u. 51. ſq. Praedicit Ieſus euentum quem doctrina eius ſit habitura. Dum enim ea propagabatur, turbae multae ſunt excitatae. Interfecti ſunt ſectatores Chriſti; accuſauit alter alterum; domo opibusque alter alterum eiecit etc. Igitur referenda haec ſunt ad bella et diſſidia tunc orta in Palaeſtina et orbe Romano propter doctrinam Chriſti, quam Iudaei et Ethnici opprimere conabantur. Addit Ieſus: *Quam uelim ut iam accenſus eſſet* hic ignis! ut iam initium factum eſſet iſtorum motuum et propagationis doctrinae meae!

50. Βάπτισμα — τελεσθῇ) Senſus eſt: *Sed debeo antea grauiſſimis calamitatibus immergi, et o quam ſollicitus ſum usque dum finitae fuerint!* Βάπτισμα eſt *immerſio. Immergi* autem tropice eſt *calamitatibus immergi, magno calamitatum onere premi.* Vid. Matth. XX, 22. πῶς συνέχομαι; *quantopere angor animi!* quam ſollicitus ſum! ἕως οὗ τελεσθῇ, *usque dum finitae fuerint iſtae calamitates.* Ex his perſpicimus, u. 40. intelligi opus propagationis religionis, quod cum ſummis calamitatibus, immo cum mortis periculo coniunctum erat.

54. Ad hoc et ſequentia commata cf. dicta ad Matth. XVI, 1. ſq.

57. τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;) *Cur autem et per uos ipſos non diiudicatis, quod iuſtum eſt?* Non opus eſt, a coelo aut terra peti argumenta. A uobis ipſis

ipsis exemplum sumite. Neque enim tam stulti estis, ut in iudicio contendere uelitis cum eo, qui certam habeat actionem nulla exceptione elidendam. Quod si talem creditorem placandum uobis censetis, quid cessatis cum ipso Deo transigere, dum licet, dum aequas conditiones ipse offert?

58. δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ) *Da operam ut benereris, dimittaris ab eo*; i. e. ut, antequam iudicis experiaris sententiam, quocunque modo cum aduersario transigas, et isto placato, ab omnibus litibus et litium caussis liberatus discedas. In uerbis δὸς ἐργασίαν, *da operam*, est Latinismus; ἀπαλλάττεσθαι ἀπό τινος est, *ab aliquo, a quo periculum imminet, liberari*. Sic *Joseph*. Antiquitt, L. V, c. 2. §. 8. πραγμάτων ἀπηλλάχθαι, *rebus difficilibus, s. periculo liberari*. τῷ πράκτορι) πράκτωρ *minister magistratus* dicitur, ἀπὸ τοῦ ἀναπράξαι δίκας uel τιμωρίαν, quae formae dicendi apud Philonem aliquoties occurrunt. πράκτορες αἵματος, *ultores caedis, exactores poenae ob caedem factam* dixit Aeschylus in Eumen. u. 320.

CAP. XIII.

1. Ἀπαγγέλλοντες) Vt rem nouam, quae tum forte acciderat, περὶ τῶν Γαλιλαίων) Quae hic de Galilaeis narrantur, non in Galilaea, sed Hierosolymis acta sunt, quo Galilaei sacrificandi caussa ueniebant, paschate praesertim. ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν) *Quos Pilatus occidi iussit inter sacrificandum*. Sic Philo de Spec. Legg. rationem redditurus cur Deus homicidam, qui ad aram confugisset, nec ad supplicium dari, nec ibi statim interfici uoluerit, ait:

ἅιματι γὰρ ἀνδροφόνον αἷμα θυσιῶν ἀνακραθήσεται, sic enim uictimarum sanguis misceretur cum homicidarum sanguine. E quo loco intelligitur μετὰ τῶν θυσιῶν dictum esse pro μετὰ τȣ̃ ἅιματος τῶν θυσιῶν, fere ut apud Horatium L. I. Od. I, 23. *lituo tubae permistus sonitus*, i. e. sono litui. *Iosephus* quidem Galilaeorum in templo a Pilato caesorum non meminit; at ea habet, quae huic narrationi fidem faciunt, dum docet, Galilaeos prae ceteris homines fuisse seditiosos, et Iudaeis solenne fuisse occasione festorum tumultuari, idque in ipso templo. Ideo Herodes arcem Antoniam extruxit, et praesidio militari muniuit. Antiq. XV. c. XI. §. 4. XVII, 9. 3.

2. παρὰ πάντας τȣ̀ς Γαλιλαίȣς) *Prae omnibus Galilaeis.* Subaud. ἄλλȣς, uel λοιπȣ̀ς. Solent quidem magnae calamitates poenae esse peccatorum, quanquam nec id esse perpetuum, Christus coeci exemplo nos docuit; sed uulgus plerumque ulterius iudicandi sibi sumit audaciam, ut illos ceteris flagitiosiores putet, quibus cum peius agitur; quam crudelem temeritatem Christus hic reprehendit.

3. πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε) *Similiter peribitis.* In his uerbis non est uaticinium, sed admonitio. Fieri potest, inquit Christus, ut uos simili modo pereatis. Quodsi uero tales aduersos casus effugeritis, uestrum est, ut uitam emendetis. Sic etiam u. 5.

4. ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωὰμ) *Turris iuxta Siloam.* Est autem *Siloam* nomen fontis Hierosolymis ad portam probaticam. Quum masculino nomine ὁ Σιλωὰμ dicitur, uidetur χείμαῤῥος subaudiri. Iugem certe aquam fuisse, negat *Hieronymus*

nymus in Ief. VIII, 6. ὀφειλέται — Ἱερυσαλήμ) *Scelestiores fuiſſe omnibus Hieroſolymitanis?* Verba ὀφείλημα et ὀφειλέτης ad peccata et ſcelera hominum transferri ſolent. Matth. VI, 12.

6. συκῆν) Solebant Veteres in uineis arbores, praeſertim ficus plantare, ut circa eas uoluerentur uineae.

7. τρία ἔτη) Nam ficus, quae frugiferae ſunt, fructum longius non differunt. Qui haec ad tres annos, quibus Chriſtus docuerit, referunt, parum attendere uidentur, quod ſequitur de anno expectando. Neque enim Deus poſt Chriſti triennium poenas Iudaeorum in unum, ſed in quadraginta annos diſtulit. τὴν γῆν καταργεῖ) *otioſa occupat ſolum*, uel efficit ſterile ſolum ſua in parte. Nam ut ἐνεργεῖν operari, ſeu elaborare eſt, ſic καταεργεῖν, καταργεῖν frequenter notat *inutile* et *otioſum* aliquid reddere uel relinquere.

8. κύριε — ἔτος) Seneca epiſt. 81. *Et poſt malam ſegetem ſerendum eſt: ſaepe quicquid perierat aſſidua infelicis ſoli ſterilitate, unius anni reſtituit ubertas.* ἕως ὅτε σκάψω περὶ αὐτὴν) *donec eam ablaqueauero.* Philo de Charit. coniungit γυρῦν τε καὶ περισκάπτειν, quod proprium eſt uerbum in ablaqueatione arborum. Fit autem, ne quid ſuboleſcat, quod arboris incremento noceat.

9. κἂν μὲν ποιήσῃ καρπὸν) Supple: καλῶς ἔχει. *Siquidem fructum tulerit*, bene erit; remanebit ſcilicet, et conſeruabitur. Eſt oratio elliptica, qua forma Attici uarie ſunt uſi, ut Thucydides L. III. καὶ εἰ μὲν συμβῇ ἡ πεῖρα, *ac ſiquidem ſucceſſerit conatus.* Deeſt: ita ſcilicet res fuerit confecta. Non omnes huius parabolae partes ſunt applicandae, nec quae-

quaerendum, quis ſit dominus, ficus quid ſignificet etc. Docetur hoc: Deum pro longanimitate ſua ferre homines, nec illico eos punire, ſed exſpectare, an fortaſſe ad meliorem mentem redeant. Iis uero, qui non emendent uitam, eo grauiores imminere poenas. Interim non quemlibet caſum aduerſum habendum eſſe pro poena.

10. 11. πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας) Quum infra aperte dicatur, a Satana immiſſum hoc malum, ita debet intelligi, quomodo πνεῦμα ἄλαλον dixit Marcus IX, 17. daemonium, quod loquendi facultatem impediret. ἦν συγκύπτουσα) *Corpore erat incuruata*, ita ut *cernua* appareret, corpore ad pectus inclinato. καὶ μὴ — παντελές) Senſus eſt, aegrotam hanc quodammodo quidem; ſed *non in totum*, *non penitus* caput et corpus erigere potuiſſe. Ἀνακύπτειν, *ſe erigere*, *caput et corpus attollere.* Εἰς τὸ παντελές *prorſus*, *omnino*, *in totum.*

16. ταύτην — σαββάτου;) Adhibentur quidem uerba *LIGANDI* et *SOLUENDI*, ubi de *contractione* ſermo eſt, etiam a Profanis; *ligari* enim medicis membrum dicitur, quod *contrahitur; ſolui* uero, quod a *contractione* liberatur. Sed h. l. eleganter opponuntur *ſolutio*, i. e. liberatio hominis a morbo, ſolutioni pecudis comm. 15. Nec contentus Ieſus hominem pecudi opponere, quod ſatis fuerat, adiicit filiam *Abrahami*, quod nomen apud illos in maximo fuit pretio.

18 — 22. Vid. Marc. IV, 31. ſqq.

23. εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι) Solet Chriſtus curioſas quaeſtiones ſine reſponſo reiicere, ut hic et Act. I, 7.

24. *ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν)* Hoc uerbo ſummum in aliqua re perficienda ſtudium denotatur, et proprie de pugnantibus dicitur. Sic *Philo* de Legat. ad Caium, de ſe aliisque ad defendendam diſciplinae Iudaicae cauſſam ad Caium miſſis: μεταπεμφθέντες ἀγωνίσασθαι τὸν περὶ τῆς πολιτείας ἀγῶνα, *uocati ad reipublicae cauſſam ſumma contentione propugnandam.* Cf. Matth. VII, 13. Senſus noſtri loci eſt: *Contendite, ut cum paucis illis ſeruemini;* neque ſolliciti ſitis, multi an pauci ſeruentur. ὅτι πολλοὶ — ἰσχύσουσιν) *Multi enim intromitti* (per anguſtam illam portam) *poſtulabunt, nec tamen poterunt.* Illud ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, non poteſt eſſe: *operam dabunt ut conſequantur felicitatem aeternam;* qui enim ſerio operam dat ſaluti ſuae aeternae, is certo eam accipiet. Ex illuſtratione huius propoſitionis (comm. 25. ſ.) facile intelligitur, eos qui ζητήσουσιν εἰσελθεῖν eſſe homines, qui in hac uita fuerunt flagitioſi, et nihilominus illo die extremi iudicii ad coeleſtia gaudia admitti poſtulabunt. Hi non poterunt intromitti, quia Dominus flagitioſos admittere nolet.

25. ἀφ' οὗ — πόθεν ἐστέ) In uerbo ἀποκλείσῃ eſt metonymia. Proprie enim κλείεσθαι dicuntur αἱ θύραι, ἀποκλείεσθαι autem homines. Ἄρξησθε eſt pleonaſmus. Quemadmodum Paterfamilias a conuiuio excludit inuitatos, niſi in tempore aduenerint, ita Chriſtus eos, qui uirtutis ſtudium in hac uita neglexerint, in illo die excludet a coeleſtis gaudii participatione.

26. ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου, καὶ ἐπίομεν) i. e. admodum familiariter tecum uiximus; nam φαγεῖν ἐνώπιόν τινος dicuntur, qui una cum eo cibum ſumunt, ut infra c. XXIV, 43. Popularis

pularis loquendi modus. Qui enim euanidam et intermortuam uident ſui memoriam, antiquae familiaritatis nota aliqua eam ſuſcitare experiuntur. Praecipue autem labenti aliorum memoriae quaſi fulcrum ſupponi ſolet unius eiusdemque menſae communionis commemoratio.

28 — 30. Vid. Matth. VIII, 11. XX, 16.

31. προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι) Qui in Galilaea aut Peraea uiuebant; nam eo pertinet, quod dicunt ἐντεῦθεν, neque etiam extra eas regiones ius ullum erat Herodi. ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι) Ex reſponſo Chriſti datur intelligi, non ſponte ueniſſe hos Phariſaeos, neque proprio conſilio, ſed inſtinctu Herodis: ideo Herodi reſponſum nuntiari iubet Chriſtus. Videtur autem pro uafritie ſua hoc feciſſe Herodes, ut quem interimere metuebat, ne populum denuo oſtenderet, eundem tamen iniecto metu arceret finibus ſuis.

32. τῇ ἀλώπεκι) Prouerbii figura ſic uocat *fraudulentum inſidiatorem,* ſicut dicitur homo homini lupus, et ſimilia. Accurate ingenium Herodis depingitur: Hic enim, ut plerique eius temporis principes et praeſides, mores ad exemplum Tiberii imperatoris, qui nullam ex uirtutibus ſuis magis quam diſſimulationem diligebat, compoſuit. Tunc autem erat annoſa uulpes, quum iam XXX annos principatum geſſiſſet, et diuerſiſſimas perſonas egiſſet; perſonam ſerui apud Tiberium, domini apud Galilaeos, amici Seiano, Artabano, fratribus ſuis Archelao, Philippo, Herodi alteri, quorum ſtudia erant diuerſiſſima et inter ſe et a ſtudiis Herodis ipſius. ἐκβάλλω δαιμόνια — αὔριον) Nihil ago, quod in crimen uocari debeat; noceo nemini; regionem ipſius

morbis et daemoniis purgo; quid ergo eſt, quod mortem mihi minatur; Σήμερον καὶ αὔριον, i. e. *breue tempus.* καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι) *Et paullo poſt finio.* Τῇ τρίτῃ, ſc. ἡμέρᾳ, per σχέσιν Atticam, *paullo poſt*, ut Hoſ. VI, 2. Τελειοῦσθαι intelligi poteſt et de fine miraculorum et doctrinae, et de fine uitae, quo poſteriori ſenſu apud Graecos Patres eſt pro: martyrio conſummari; et Heſychio τέλειος ἡμέρα eſt ἡ ὑςάτη, καὶ τὸν βίον τελειῶσα.

33. πλὴν — πορεύεσθαι) Poſt αὔριον addunt ἐργάζεσθαι uerſio Syr. Arab. et Perſ. Tunc ſenſus erit: *Oportet me breue tempus operari, et paullo poſt abire*, i. e. migrare e uita. Si recepta lectio uera eſt, uox ἐχομένῃ de locis uicinis intelligenda eſt, ut Marc. I, 38. ut ſenſus ſit: *Oportet me igitur hodie et cras*, i. e. per breue adhuc tempus *etiam in uicina regione obambulare.* Chriſtus, quum haec loqueretur in Peraea fuiſſe uidetur, Matth. XIX, 1. et Marc. X, 1. Dicit igitur, debere ſe, quum tempus aliquod uitae ſuae et actionum adhuc ſuperſit, etiam in uicina regione quae Herodi parebat, obambulare, neque quicquam inde periculi timendum eſſe. Haec interpretatio bene reſpondet ſequentibus, quae ſic cohaerent: quoniam Prophetam extra Hieroſolymam perire non conuenit; ſatis tutus in regione uicina poſſum obambulare. οὐκ ἐνδέχεται) *Non licet, non conuenit, fieri non poteſt*, non uſu uenit, uel contingit. Subintelligitur χρῆμα, ut ſit, χρῆμα ἐνδέχεται, res uel uſus admittit, capit. Nihil poterat acrius dici in Hieroſolymitanum ſynedrium. Sanctum illud tribunal thronus eſt omnis iniuſtitiae; uenerandi illi iudices inſontem damnant, non ſecus ac ſi officium facerent, atque ad id eſſent conſtituti.

34. Vid. Matth. XXIII, 37. Sed ea, quae Lucas hic refert, alio tempore et loco dicta ſunt, non in templo Hieroſolymitano, ut patet ex u. 35.

35. ὁ οἶκος ὑμῶν) Hic non intelligi poteſt templum; Ieſus enim in itinere erat conſtitutus, quum haec diceret. Eſt igitur *domus* h. l. *commoratio.* Veſtra commoratio, inquit Chriſtus, deſeretur et uacua ſtabit. οὐ μή με ἴδητε — κυρίου) Intelligit tempus, quo ſolemni modo Hieroſolyma ingreſſus eſt. Erat tum tempus Paſchale, quo omnes Iudaei Hieroſolyma proficiſcebantur. Ergo rurſus uidebant Ieſum, et acclamabant ei, ingreſſuro in urbem: *Hoſianna* etc.

CAP. XIV.

1. Ἐις οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρισαίων) *In domum cuiusdam aſſeſſoris Synedrii, ex Phariſaeorum numero.* Graecos Genitiuos ita accipi ſolere, nemo neſcit. Cf. Ioann. III, 1. Alii interpretantur: *Phariſaeorum principes*, i. e. primarios, qui potius πρῶτοι Φαρισαίων dicerentur, quam ἄρχοντες. Φαγεῖν ἄρτον) Phraſi hebraica. *Ad cibum capiendum.* καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτὸν) *ut illi* (qui eidem conuiuio intererant, Phariſaei et legisperiti) *obſeruarent eum.* Καὶ hebraeo more pro *ut* poſitum, et ſequens Indicatiuus latine per Subiunctiuum reddendus. Obſeruabant autem, numquid facturus eſſet alienum a ritibus ad ſabbatum pertinentibus, quos magiſtrorum auctoritas et uſus introduxerat.

2. ὑδρωπικὸς) *Hydrope laborans*, i. e. humoris crudi abundante et ſeſe effundente copia, quam aquam intercutem Latini

Latini uocant, Graeci ὕδρωπα et ὕδερον, et hoc morbo laborantes ὑδρωπιῶντας et ὑδερῶντας.

3. εἰ ἔξεϛι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν) Iuris controuerſi quaeſtionem proponit, ſicut inter ipſos fieri conſueuerat.

4. οἱ δὲ ἡσύχασαν) *quieuere*, i. e. *ſiluerunt.* Erant enim diſſentientes auctores; ſed receptior ſententia habebat, non licere ſabbato facere medicinam, niſi mortis periculum ex dilatione immineret. ἐπιλαβόμενος) *attrectans* eum. Quo facto oſtendebat, a ſe proficiſci uim ſanandi, eademque opera quaeſtionem motam definiebat.

5. καὶ οὐκ — σαββάτου;) i. e. καίπερ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου. Facit procul dubio, inquit, poſthabito Sabbati reſpectu. Si beſtiis adeo feſtinam curam impendere permiſſum, quanto minus periclitantibus hominibus eſt ſubtrahenda?

7. παραβολὴν) Ita appellat ſequentem admonitionem, quia exemplo rei conuiualis oſtendit, quid in omni uita, neque coram hominibus tantum, ſed et coram Deo nobis ſit faciendum. Maluit Dominus oblique in conuiuio admonere conuiuas, quam coenam aperta obiurgatione inſuauem reddere. ἐπέχων) i. e. προσέχων ſc. τὴν γνώμην ἢ τὸν νοῦν attendens animum, i. e. *animaduertens.*

8. εἰς γάμους) *Ad conuiuium nuptiale,* ut ſupra XII, 36. et Ioan. II, 1. uel, ſi laxius accipere libuerit, ad conuiuium quoduis, quae indefinita uox fortaſſe hac ſub ſpecie denotatur, quia ſolent eiusmodi epulae lautiores eſſe. Ἐντιμότερος) h. l. ſignificare poteſt, aut eum qui reapſe, aut qui apud Dominum conuiuii honoratior eſt.

 9. καὶ

9. καὶ τότε — κατέχειν) Μετ᾽ αἰσχύνης dixit, respiciens ingenia quamplurimorum hominum, qui non minimam suam putant in ea re existimationem agi, quum reipsa tamen illius subsit detrimentum nullum. Vana autem istis temporibus inter Iudaeos obtinuisse circa loci praerogatiuam studia, praeter alia probant loca Matth. XX, 21. XXIII, 6.

12. πλουσίους) Referenda haec uox ad omnia ea, quae praecesserunt, φίλους, ἀδελφοὺς, συγγενεῖς, γείτονας. Neque tamen prohibet *Christus* mutua inter diuites amicitiae testimonia; sed opera misericordiae multo praefert, ut quae sine spe humanae uicis Dei caussa praestantur. Intelligendus enim hic locus, ut alii multi, per comparationem. μήποτε) i. e. ne, si hoc facere contenti sitis, merces uestra hic uobis sit persoluta.

13. κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους) Πτωχοὺς ad sequentia omnia referendum est, siue illi mutili siue claudi, siue coeci, a quibus, ut mali ominis hominibus, multi abhorrent. Ἀνάπηροι, *mutili*, *manci*, qui aliqua corporis parte laesi, uel proprio membrorum quorundam usu destituti sunt, e. g. claudi, coeci, surdi etc.

14. ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων) Non tempus tantum, sed et modus retributionis significatur. Ἀνάστασις δικαίων est ἀνάστασις ζωῆς. Io. V, 24. cui opponitur ἀνάστασις κρίσεως.

15. μακάριος ὃς φάγεται — τοῦ Θεοῦ) *Beatus*, *qui in coelis uera fruetur felicitate*; quod alibi sic exprimitur: cum Abrahamo, Isaaco et Iacobo mensae accumbere. Sententia crebra apud Rabbinos, ab *Esdrae*, ut credibile est, temporibus

poribus ueniens. Nam inuiſibilia imagine uiſibilium depingebant. Parabolam ei quae ſequitur, ſimilem, uide Matth. XXII, 1. ſqq.

18. ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι) *Et omnes coeperunt uno ore*, (uel animo) *ſe excuſare.* Ἀπὸ μιᾶς. ſc. φωνῆς, uel γνώμης, ſiue ἀπὸ μιᾶς παραιτήσεως, pariter coeperunt ſe excuſare. Variis quidem modis excuſarunt ſe, in eo tamen omnes quaſi de compacto conuenere, ut ſe excuſatum irent. ἀγρὸν ἠγόρασα) *Agrum emi;* ſed ſub conditione, ſi talem reperero, qualis eſſe dicitur. Agrum mercaturo eum ſaepius reuiſendum eſſe, ex Catone I, 1. 4. ſcribit Columella. *Nam prima* (inquit) *inſpectione neque uitia neque uirtutes abditas oſtendit: quae mox retractantibus facilius apparent.* ἔχε με παρῃτημένον) *Habe me excuſatum, ſ. habe me eum, qui inuitationem ad coenam deprecatus eſt.* Latinismus.

20. οὐ δύναμαι ἐλθεῖν) Idem dicit, quod alii, ſed ruſticius. Ita eorum, qui ſermonem ſalutis reſpuunt, alii uideri uolunt aliis comiores.

21. εἰς τὰς πλατείας) ſc. ὁδοὺς. Nam in his ſedere ſolebant, qui uitio corporis ſemet ſuſtentare non poterant. τοὺς πτωχοὺς) Phariſaei et ſcribae et alii honoratioris conditionis homines contemnebant inuitationem ad felicitatem, quam Deus per Meſſiam offerebat. Inuitati ſunt igitur contemtae ſortis, piſcatores, publicani, imo et foeminae uitae antea impurioris. Intelligendum autem ἐπὶ τὸ πολὺ, non quod omnes Iudaeorum, qui in Chriſtum crediderunt, tales fuerint, ſed plerique, aut ob rude ingenium, aut ob uitam priorem deſpecti.

23. εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς) *ad uias et ſepes*, ſc. extra urbem, ad populos extraneos. ἀνάγκασον εἰσελθεῖν) Ἀναγκάζειν ex uſu optimi cuiusque Scriptoris, ſaepe eſt, *uerbis alicui aliquid perſuadere, rationibus aliquem permouere.* Sic *Ioſeph.* Antiquitt. L. VI. c. 54. §. 3. de Saulo, apud mulierem illam uentriloquam commorante, μόλις ἑαυτοῦ γενόμενον, συνηνάγκασεν ἡ γυνὴ γεύσασθαι. *Quum aegre ad ſe rediiſſet, mulier multis uerbis eum permouit, ut cibum ſumeret.* Sic paulo poſt in eadem re eſt ἐβιάσατο, quod quomodo una cum τῷ συναναγκάζειν intelligendum ſit, ipſe Ioſephus docet, quum, explicandi cauſſa, addidit συνέπεισεν.

24. λέγω — ἐκείνων) Ἐκείνων commote, indignanterque prolatum, ut infra XIX, 27. Continuatur fabula. Teſtatur Dominus conuiuii, nunquam ſe poſthac illos recuſatores ad coenam ſuam admiſſurum.

25. ὄχλοι πολλοὶ) Mali bonis permixti, ut in grandi turba fieri ſolet, quod occaſionem ſequenti ſermoni praebuit. Vid. notata ad Matth. X, 37.

26. ἔρχεται πρός με) Diſcendi cauſſa. Iudaei proſelytis proponebant incommoda, quae legem comitantur: Chriſtus ſe ſectantibus multo maiora. καὶ οὐ μισεῖ) μισεῖν, ut Hebraeum שנא h. l. eſt ἀμελεῖν, *minoris aeſtimare, minus amare, poſtponere;* nam in Matthaeo eſt: ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, c. X, 37. Et res ipſa docet, ita eſſe intelligendum: nam parentes odiſſe impium eſt; ſemetipſum, impoſſibile.

28. τίς

28. τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι) In hac comparatione, e quotidiano uitae uſu depromta, ut in multis aliis, non ſunt reſecandae partes ſingulae, quae ad comparationis ὑποτύπωσιν pertinent; ſed id ſpectandum, quo tendat comparatio. Id autem eſt hoc loco, aggredienti profeſſionem Chriſtianismi bene expendenda incommoda et pericula quae talem profeſſionem comitari ſolent. ψηφίζει) *rationes ſubducit ſumtuum*; quod λογίζεσθαι dixere: ψηφίζειν autem, quod olim calculis ſeu lapillis rationes explicarentur; unde et de ſummae definitione uerbo θέσθαι et *ponere* ſunt uſi. τὰ εἰς ἀπαρτισμὸν) Subaudi ἀναγκαῖα, ἀνήκοντα, aut quid ſimile. Eſt autem ἀπαρτισμὸς, *omnium partium iuſta abſolutio, nihil ut deſit. Complementum, quum numeri omnes iuſte complentur.*

31. πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον) *Proficiſcens, ut committat proelium aduerſus alium regem.* Quum ſaepiſſime apud Profanos occurrat συμβαλεῖν εἰς μάχην, non dubitandum eſt, recte etiam dici συμβαλεῖν εἰς πόλεμον, praeſertim quum πόλεμος ſaepe idem ſit, quod μάχη. Et ubi συμβαλεῖν nude pro *confligere* poſitum occurrit, ubique εἰς μάχην, uel πόλεμον ſubaudiendum uidetur. οὐχὶ — βουλεύεται) Καθίζειν, dicitur de eo, qui uel ſecum, uel cum aliis conſultat. Βουλεύομαι, *cogito, conſulto.* ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτὸν) *Illum inuadere uolenti, expeditionem contra illum facienti.*

33. οὕτως — μαθητής) *Ita, qui non renunciauerit omnibus qui ipſius ſunt, non poteſt eſſe meus diſcipulus*, i. e. non poteſt implere officium Chriſtiani. Vox πᾶσι h. l. neutraliter accipienda eſt, ita tamen ut emphaſis non in uoce ὑπάρχουσιν,

quae pro ὑσι posita est, sed in uerbis: τοῖς ἑαυτοῦ lateat, et *ea quae ipsius sunt*, tam de cognatis et amicis, quam reliquis bonis et uitae commodis, imo ipsa hominis uita accipiantur. Verbum ἀποτάσσεσθαι occurrit apud Iosephum, Philonem, et alios castigatae dictionis scriptores sicut συντάξασθαι *ualedicere*, apud Charit. II, 1. συνταξάμενος ἀπῆλθεν εἰς ἀγρόν. Sensu translato, ut *ualedicere* Latinorum i. e. *negligere, contemnere, renuntiare, abdicare, pro derelictis habere,* saepius utitur Philo; e. g. Lib. II. Alleg. τί δὲ αἰσθήσει μὲν ἀποτάξασθαι, λόγῳ δὲ ὑποςεῖλαι τὸ γεγονός; *quid proderat sensui renuntiare, et rationi sese submittere?* Non actus hic designatur, sed affectus animi, isthaec omnia infra Christum ducentis, et parati ea amittere, si salua pietate retineri nequeant. Cf. 1 Cor. VII, 29. 30. Ergo hoc uult Christus docere parabolis u. 28-32. prolatis: Quemadmodum is, qui inchoat aedificium, sumtus antea computat, an possit absoluere illud; quemadmodum rex, qui bellum parat aduersus alium regem, numerat exercitum etc. sic etiam is, qui uult me sectari, deliberet ante, possitne deserere familiam et opes; sitne animo tam bene composito, ut religionem ceteris omnibus praeferat etc.

34. καλὸν τὸ ἅλας) Adagium hoc saepiuscule Christus usurpauit, ut et alia huius seculi. Cf. Matth. V, 13. Sensus est: Sal, dum salis naturam retinet, optimum est; idem si naturam suam exuat, peius gleba et fimo. Ita Christianismi professione nihil excellentius, si uita respondeat; nihil peius, nihil nocentius, si nomini uis absit, quod accidere necesse est aliud agentibus.

35. οὔτε εἰς γῆν, οὔτε εἰς κοπρίαν) i. e. neque per ſe fructus profert, neque alteri ad fructum prodeſt. Tales ſunt omnes mendoſae uitae Chriſtiani, et ſibi et aliis inutiles.

CAP. XV.

1. Πάντες δὲ τελῶναι) Vndique ex publicanis aliqui et peccatoribus accedebant ad Ieſum, ut eum audirent.

2. οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται) *Hic flagitioſis hominibus delectatur; gaudet conſuetudine flagitioſorum.* Sic Maleach. I, 8. εἰ προσδέξεταί σε; *num te probabit?* Vide etiam Ieſ. XLII, 1. coll. Matth. XII, 18. Heſychius: προσδέχεται, προσποιεῖται, *Suos reddit.*

3. τὴν παραβολὴν ταύτην) Eſt eadem fabella Matth. XVIII, 11. ſqq. ſed fine paulo diuerſo propoſita; ibi, ne in curſu ad pietatem offendamus eos, quos Deus tantopere uult ſeruatos; hic, ne eos crudeliter auerſemur, quorum Deus miſeretur.

4. πορεύεται — αὐτό) Τὸ ἀπολωλὸς, i. e. τὸ πλανώμενον. Non enim ouem penitus amiſſam intelligi, ex eo patet, quod ſequitur: ἕως εὕρῃ αὐτό. Τὸ ἐπὶ hic notat cauſſam, quam finalem dialectici uocant.

7. ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις) Vſitata eſt ellipſis comparationis. Hoc enim dicitur: Gaudium exiſtere in coelo ob unius peccatoris conuerſionem, magis quam ob XCIX illos iuſtos, quibus ſcilicet non eſt opus de toto uitae genere migrare. Dicitur autem maius gaudium fore, ἀνθρωποπαθῶς, quia inſperata, ut prope deſperata magis nos afficiunt. Eſt in his implicata argumentatiuncula a maiore:

Si in coelis datur occaſio gaudii, conuertente ſe peccatore, quo magis in terris id fieri par eſt, atque decet?

11. Alio exemplo e uita humana ducto probat Chriſtus, recte facere eos, qui homines improbos, ad frugem redeuntes, beneuole excipiunt, adeoque cum illis comedunt. Inprimis autem inſignem clementiam Dei, maximis peccatoribus condonantis laudat et commendat.

12. τὸ ἐπιβάλλον μέρος) *Pertinentem ad me partem. Gloſſar. portio*, τὸ ἐπιβάλλον μέρος, *competens*, τὸ ἐπιβάλλον. *Herodot. IV.* 115. ἀπολαχόντες τῶν κτημάτων τὸ ἐπιβάλλον, *ſuam quisque partem de bonis ſortitus.* τῆς ὀσίας) ὀσία, Latinis *bona*, res familiaris, et facultates, quae mox etiam βίȣ nomine indicantur. διεῖλεν ἀυτοῖς τὸν βίον) Ratione inita partitionem fecit patrimonii. Nam alioqui maior filius partem ſuam non ſeparans, manſit in familia paterna de paterno uiuens. Com. 31.

13. συναγαγὼν ἅπαντα) Vino, frumento, pecudibus, reliquisque quae a patre ſuo acceperat, in pecuniam uerſis. ἀπεδήμησεν — μακρὰν) Μακρὰν hic non ponitur aduerbialiter, ut nonnulli putant; nam adiectiuum μακρὸς iam per ſe eſt *diſſitus, longe remotus.* In re ſignificata ἀποδημεῖν εἰς χώραν μακρὰν eſt longe a Dei cultu et uirtutis uia recedere. ζῶν ἀσώτως) *Perdite uiuens* eſt, qui ſua culpa in perniciem ruit, ita tamen, ut ἄσωτος ille κατ' ἐξοχὴν uocetur, qui incontinenter uiuit et prodigialiter.

14. διαπανήσαντος — ὑςερεῖσθαι) Quae hic dicuntur de fame, de domino, porcis, ſiliquis, omnia eo pertinent, ut nobis deſcribant miſeriam eorum, qui uitiis ſeruiunt.

15. ἐκολ-

15. ἐκολλήθη) Vt ſolent nempe, quibus nullum uitae ſubſidium relictum.

16. ἀπὸ τῶν κερατίων) De *ſiliquis*; nam κεράτιον eſt ſiliqua, i. e. fructus arboris, quem Hebraei חרוב, Iudaei hodierni *Bockshorn*, nos *Iohannis-Brod* uocamus, egenorum uictus, eorumque quibus uel uiliſſima quaeque non ſuppetunt. Auctores, ſignificationem huius uocis illuſtrantes, citat *Moldenhavverus* in additamentis ad hunc locum. καὶ ὐδεὶς ἐδίδυ αὐτῷ) Solet hoc referri ad τῶν κερατίων. Nil tamen uetat ἐδίδυ abſolute ſumi. In Colloquiis graecis ueteribus: ᾔτησα, καὶ ὐδείς μοι δέδωκεν.

17. εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν) *Ad ſe redire* etiam Latinis dicitur, qui ad bonam mentem redit. Phraſes huius generis de iis proprie adhibentur, qui animi deliquium paſſi ad ſe redeunt et rerum extra ſe denuo fiunt conſcii; transferuntur autem ad animum. Qui nempe ad actiones ſuas parum attendens in diem uiuit, *extra ſe* eſſe dicitur; contra *apud ſe* eſſe, qui accuratius res in animo perpendit, qui agit, ut hominem ſanae mentis, et qui res rite perpendit, decet. Vid. *Kypke* ad h. l.

18. ἐρῶ αὐτῷ, πάτερ, ἥμαρτον) Non in aetatem, non in malos conſultores culpam reiicit, ſed nudam parat ſine excuſatione confeſſionem. εἰς τὸν ὐρανὸν) *in Deum*; nam ex oppoſitione ſubiuncta in uerbis: καὶ ἐνώπιόν σε, ſatis intelligitur, nomine τῦ ὐρανῦ *Deum* hic indigitari. Ortum ſuum phraſis iſta habet a Chaldaeo idiomate, ceu patet ex Dan. IV, 23. די שלטין שמיא. Eſt autem in hac uoce ſic uſurpata metonymia, uel Subiecti, uel continentis pro contento,

tento, ut *coelum* significet *eam potestatem, quae in coelo maxime relucet*, aut quae *coelos habitat.* καὶ ἐνώπιόν σου) Videtur et haec phrasis formata iuxta Hebraeam illam: חטא לפני פלוני, *peccare coram aliquo*; pro quo Graeci alias dicere solent: ἁμαρτάνειν εἴς τινα, περί τινα, πρός τινα.

19. ποίησον — μισθίων σου) *Tracta me, ut unum mercenariorum tuorum.* Nam ποιεῖν non tantum cum Datiuo, sed et cum Accusatiuo significat *tractare.* Sensus est, se nihil eximium aut praeclarum a patre uel petere uel exspectare, sed contemtum fore, si eadem illum cum mercenario sorte esse iuberet. Recte qui bona adhuc iuuenis dilapidauerat, mercenarii nomen adsciscit.

20. εἶδεν — ἐσπλαγχνίσθη) i. e. *agnouit eum pater et misericordia motus est.* Verbum εἶδεν non actum tantum uidendi, sed et agnoscendi celeritatem exprimit. Quintilianus in Declamationibus: *Parentum affectus nunquam in tantum uincuntur odio, ut non ad naturam suam reuertantur.* δραμὼν) Festinatio patris, in amplexus filii ruentis, opponitur tarditati et cunctationi filii. Inter omnes Christi parabolas haec sane eximia est, plena affectuum, et pulcherrimis picta coloribus.

22. τὴν στολὴν τὴν πρώτην) *Stolam illam praecipuam*; nam ad excellentiam, non ad tempus trahenda est uox πρώτη, quomodo et Syrus accepit. δακτύλιον) apud Orientis populos dignitatis eximiae signum, Gen. XLI, 42. aut etiam opulentiae, Iac. II, 2.

24. οὗτος — εὑρέθη) Sensus est: *Hic filius meus antea non amplius in uiuis esse credebatur, iam uero illum uiuere*

uere ſcio. Sic etiam Profani. Achilles Tatius L. VII. μὴ γὰρ ȣ̓ πολλάκις τέθνηκεν; μὴ γὰρ ȣ̓ πολλάκις ἀνεβίω; *nonne ſaepius illam mortuam eſſe putaſti? nonne ſaepius iterum eam uiuere comperiſti?* Inuoluunt autem haec uerba: *Perdite uiuebat, idque facere deſiit.* 1 Tim. V, 6.

25. ἤκȣσε συμφωνίας καὶ χορῶν) *audiuit concentum et choros. Seruius* in Aen. I. 499. *Chori* ſaltantium et cantantium dicuntur. Erat autem apud Orientis populos non inhoneſta ſaltatio.

27. ὅτι — ἀπέλαβεν) Verbum ὑγιαίνειν hic non tantum corporis ſed et mentis ſanitatem ſignificat. Suadet hoc nexus, quod ſc. *ad ſe redierit* u. 17. quod quum mortuus fuiſſet, *reuixerit.* In primis ὑγιαίνοντες uocantur illi, *qui ſobrie et continenter uiuunt*, ita ut ὑγιαίνειν opponatur, uoluptatibus, intemperantiae, luxui, impudicitiae, et idem ſit quod σωφρονεῖν.

29. τοσαῦτα ἔτη δȣλεύω σοι) Qui ſe probatos uolunt et officia ſua, a diuturnitate temporis ſolent argumentum ſumere. Vide Gen. XXXI, 38. 41. Δȣλεύω σοι, i. e. non filii tantum reuerentia te colui, ſed et ſerui timore. καὶ ȣ̓δέποτε — παρῆλθον) *Nullum imperium tuum omiſi.* Nam παρελθεῖν h. l. eſt *omittere, negligere, transgredi*, quae notio ſupra quoque c. XI, 42. occurrit.

31. τέκνον — σά ἐςιν) Q. d. Non haec in tuam contumeliam facio, ſed in illius honorem. Tu heres meus, ergo κύριος πάντων. Vbi tanta, quanta inter nos communio intercedit, nil donis opus. Σά ἐςιν, intellige proprietate, non pleno dominio. Oſtendit Chriſtus, iis qui pii ſemper

fuerunt,

fuerunt, hinc non dari iuſtam querendi materiam, quod poenitentes recipiantur in gratiam. Praeterea eſt συγχώρησις. Neque enim Phariſaei et Legisperiti uixerant ad praeſcriptum diuinae legis; ſed quum tales uideri uellent, Chriſtus, hoc uelut illis largiens, oſtendit, ne ſic quidem eſſe, cur ueniam inuideant poenitentibus, quum per eam nihil ipſis decedat.

CAP. XVI.

Hac parabola Chriſtus rectum diuitiarum uſum commendat, ita eas collocandas eſſe docens, ut beneficentiae noſtrae fructus in futuro ſeculo ſimus percepturi.

1. Οἰκονόμον) *Adminiſtratorem rei familiaris*, quae eſt οἰκονομία; nam et οἶκος inter alia rem et bona, facultatesque notat, quae ſunt ὀσία, ὑπάρχοντα, κτῆσις. ὗτος διεβλήθη αὐτῷ) *Hic apud eum delatus eſt*; neque falſam fuiſſe iſtam delationem, ſequentia docent. Vox διαβάλλειν eſt ex earum numero, quae ueteribus Grammaticis *ancipites* dicebantur; nam non ſolum *calumniari*, ſeu *falſo accuſare*, ſed in uniuerſum *denuntiare* aliquid denotat, ſiue uerum illud ſit, ſiue falſum. Sic apud Ioſephum Antiq. L. VI. c. 10. §. 2. Sauli filia, amore Dauidis capta, eumque amoris affectum non celans, dicitur διαβληθῆναι πρὸς τὸν πατέρα *apud patrem delata eſſe*. Vt diſpenſator bonis domini ſui, ita multi diuites opibus prouidentia diuina ſibi conceſſis peſſime abutuntur.

2. τί — σῦ) i. e. *Qualia et quanta ſunt, quae de te audio?* Nam τί τῦτο ἀκῦω; conciſe dictum eſt, pro: τί ἐςι τῦτο ὃ ἀκῦω; et uox τῦτο in contextu auget rei inuidiam.

ἀπόδος

ἀπόδος τὸν λόγον) δοῦναι λόγον, referre, ſeu reddere rationes. quod de rebus negotiisque geſtis fieri ſolet. Huic interpellationi reſpondent in re ſignificata morbi, et ſi quid aliud nos mortalitatis admonet.

3. εἶπε — ποιήσω;) *Donatus* in *Terentii Adelph*: *Moris eſt ſecum loqui uel ſenes, uel maxime aliquid ex animo agentes.* Τί ποιήσω; Ita loqui ſolent, qui inopia conſilii uel pecuniae laborant. σκάπτειν — αἰσχύνομαι) Σκάπτειν eſt, *terram fodere,* quod inprimis in hortis fiebat ſementis faciendae cauſſa. Qui ad ſummam redacti erant inopiam, hoc labore, in fundis aliorum mercenarie ſuſcepto, uitam tolerabant, haecque ſeruilis erat opera, quae duriſſima eſſe putabatur et ignominioſa. Οὐκ ἰσχύω. Bene Euripides: Κακαὶ γεωργεῖν χεῖρες οὐ τεθραμμέναι. Addit: *Mendicare erubeſco*; id enim flagitioſum nimis. Sirac. XL, 29.

4. ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας) μετασταθῆναι, *ſubmoueri.* Hoc eſt quod infra com. 8. oeconomus iſte dicitur φρονίμως πεποιηκέναι, non quod laudetur iniquitas eius, ſed quod in ſtatu adhuc meliore poſitus, prouidus ſecuturae iam ſortis difficultatibus occurreret. δέξωνταί με) i. e. *ut ſint, qui me recipiant.* Nomen enim ſubauditur.

6. ἑκατὸν βάτους ἐλαίου) ὁ βάτος, Hebraica menſura, nomen habens ab Hebraeo בד, quod alii interpretati ſunt βάτον, alii βάδον. Ὁ δὲ βάδος, ait Ioſephus Antiq. L. VIII, c. 2. §. 9. δύναται χωρῆσαι ξέστας ἑβδομήκοντα καὶ δύο, *Badus, menſura liquidorum eſt circiter 72. ſextarios continens.* τὸ γράμμα) Verſio *Vulg*: *Cautionem*, i. e. Chirographum, Syngrapham.

7. ἑκα-

7. ἑκατὸν κόρους σίτου) Eſt etiam ὁ κόρος Hebraicae menſurae ſpecies, ex iuxta Ioſephum *tantum ualet*, *quantum decem medimni Attici:* δύναται μεδίμνους ἀττικοὺς δέκα. Antiquitt. L. XV. c. 12.

8. καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος) i. e. *dominus Oeconomi* in parabola, (ut comm. 3.) Oeconomum ſuum laudauit. τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας) i. e. τὸν ἄδικον, ut recte interpretatur Syrus ex Hebraismo. Quamuis in facto iniquo, non potuit dominus non probare ſollertiam diſpenſatoris; atque in hac ſollertia ſita eſt uis ſimilitudinis, non in facti improbitate. Sed a minori argumentum ducitur. Si laudatur ſollers improbitas, quanto magis prudentia cum uirtute coniuncta? ὅτι οἱ υἱοὶ — τὴν ἑαυτῶν) *Nam profani homines prudentiores ſunt inter ſe iis qui religionem colunt. Filii huius ſeculi* ſunt, qui nihil aliud curant, quam uitae huius commoda, de futuro ſeculo nihil ſolliciti. Nam ὁ αἰὼν, ſiue uertatur *tempus*, ſiue *mundus*, indicat res, quae ſunt huius temporis. Ergo οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου ſunt homines, qui rebus huius uitae ſtudent et dediti ſunt, easque unice optant et quaerunt. *Filii lucis* ſunt ſtudioſi melioris cognitionis, ſapientiae et uirtuti dediti. Nam τὸ φῶς hic accipitur ampliſſima ſignificatione, ut meliorem cognitionem et uirtutem indicet. Igitur nec *filii huius ſeculi* ſunt flagitioſiſſimi, nec *filii lucis* ſunt ſanctiſſimi, ſed utrique deſcribuntur a ſenſu et ſtudiis ſuis. Sunt autem rerum terrenarum ſtudioſi prudentiores ſtudioſis melioris cognitionis et uirtutis εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν, *erga ſuam aetatem* erga homines ſuae aetatis, in uſu familiari et conſuetudine cum coaetaneis. Γενεὰ דור, *homines eiusdem aetatis.*

Verba:

Verba: εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν itaque uerti possunt: *Inter se; unus erga alterum.* Alii aliter; e. c. Grotius: *in rebus suis agendis*, per Hebraismum illum, quo *generationes* idem sunt, quod actiones, Gen. VI, 9. Beza: *in suo genere;* ut εἰς pro ἐν positum, et per Metonymiam ἡ γενεὰ sint homines suae aetatis s. seculi, non secus ac illud Gen. VI, 9. Noa uir iustus fuit בדורתיו *in generationibus suis*, i. e. collatus ad impiam hominum colluuiem, qui illa aetate uixerunt.

9. ποιήσατε — μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας) *Comparate uobis amicos ex diuitiis uel opibus fallacibus, et mendacibus*, quae possessoribus non praestant, quod pollicentur; ut ἄδικος idem sit quod δόλιος, *dolosus*, tum quod δίκαιος in S. Scriptura saepe idem ualeat, quod ἀληθὴς, tum quod ἄδικον u. 11, opponatur τῷ ἀληθινῷ. Potest tamen μαμωνᾶς τῆς ἀδικίας etiam explicari de *diuitiis, aut opibus male partis*, genitiuo *acquirendi modum* denotante. Sic quadrat *applicatio parabolae cum parabola:* Iste Oeconomus comparauit sibi amicos ex opibus male partis, ita et uos comparate uobis amicos ex opibus uestris male partis. ἵνα ὅταν — σκηνὰς) *Vt quum defeceritis*, i. e. quum mors a bonorum huius uitae procuratione uos abstraxerit, *in aeterna illa habitacula recipiamini.* Ἐκλείπειν quidam de *morte* explicant, et recte quidem, ut mihi uidetur. Nam subintelligi debet τὸν βίον, uel τὸ ζῆν, uel simile quid. Sic *Lucian.* Macrob. Ἄτταλος δύο καὶ ὀγδοήκοντα ἐτῶν ἐξέλιπε τὸν βίον, *Attalus anno uitae 82. mortuus est. Polyb.* II, c. 41. τὸ ζῆν ἐξέλιπον, *uiuere desierunt. Aelian.* Var. Hist. XIII, 20. τὴν ψυχὴν ἀπέλιπεν, *uitam amisit.* Aliis ἐκλιπεῖν h. l. est *de-*

 ficere,

ficere, decrescere. *Grotius* ex praecedentibus subaudiri uult τȣ̃ μαμωνᾶ, *quum diuitiis illis destituemini:* quod eodem recidit; nam cum morte omnes opes terrenas amittimus. Δέξωνται ὑμᾶς uerte: *recipiamini*, ex Hebraismo illo, quo tertiae personae uerborum impersonaliter sumuntur, ut supra c. XII, 20. Deus est is, qui nos recipit in aeternam illam commorationem. Pauperes certe, quos nobis amicos facimus, non possunt nos in coelum recipere; nam quod pro nobis orant, hoc non ualet: recipiunt nos in coelum. Deum nobis facimus amicum, quando bonis huius uitae sic utimur, uti Deus uult. Nam faciendo uoluntatem Dei, eius amicitiam nobis conciliamus, beneuolentiam eius consequimur. Ἐις τὰς ἀιωνίȣς σκηνὰς, in domos non προσκαίρȣς, ut dispensator ille, sed in mansiones aeternas, Ioan. XIV, 2. 2 Cor. V, 1. Sic etiam Profani, e. g. *Cic.* Tusc. I, 49. in aeternam et plane in nostram domum remigremus.

10. ὁ πιϛὸς ἐν ἐλαχίϛῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιϛὸς ἐϛι) Sensus est: Seruo qui minora negotia sibi demandata fideliter curat, ei plerumque maiora tuto credi possunt. Solent heri famulorum suorum fidem in re non magni pretii explorare, atque inde de maioribus coniecturam facere. Ita Deus iis, qui huius uitae bonis recte utuntur, maiora olim committet. Ratio oppositi per se patet.

11. εἰ ȣ̃ν — πιϛεύσει;) *Si igitur in administrandis caducis huius uitae bonis fideles non estis, maiora et uera bona quomodo uobis credi possint?* *Iniustus Mamonas* h. l. per metonymiam consequentis dicitur pro *minimo* ac uili, quia propter uilitatem non tantum fidis, sed etiam perfidis hominibus tribuitur. Vide supra ad comma 9. notata. Confir-

Confirmatur haec expoſitio eo, quod τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ opponitur τὸ ἀληθινόν. Nam *uerum* eſt h. l. *quod natura et re-uera eſt id quod dicitur*, non fictitium, quod ſpeciem tantum habet. Vel etiam τὸ ἀληθινὸν eſt *certum*, *firmum*, *perpetuum*, quo ſenſu occurrit apud *Philonem* de Temul. p. 270. Huius generis ſunt bona illa coeleſtia probis parata.

12. καὶ εἰ — δώσει;) Πιϛοὶ, nempe diſpenſatores. Ἀλλότριον eſt, quod Deus nobis ad uſuram, ad breue tempus conceſſit. Τὸ ὑμέτερον, *id, quod uobis erit proprium*, bona uera et aeternum duratura. Haec, quae u. 11. et 12. dicuntur, ſunt ſuperiorum explicatio, et cum iis cohaerere debent.

13. Vid. Matth. VI, 24.

14. καὶ οἱ Φαρισαῖοι) Vt qui ſe turbae audientium iungere ſolerent, captaturi calumniae occaſionem. ἐξεμυκτήριζον) *Deridebant.* Denotat autem ἐκμυκτηρίζειν *inſignem deriſionem, adhibito quodam geſtu narium.* Figurate Graecis μυκτὴρ eſt *inſignis irriſor.* Et Martialis non naſutum, ſed *naſum* quendam uocat. Hinc Latini, *naſo ſuſpendere*, et *ſuſpendere naſo adunco* dixerunt. Sannis exceperunt auari iſti conſilia Chriſti ad beneficentiam ducentia, utpote ab eorum ingenio prorſus aliena.

15. οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς) *Qui uobis ipſis laudem uirtutis tribuitis*, ut ſupra c. X, 29. Faciebant autem hoc Phariſaei magno molimine caerimoniarum, quas admirabatur populus. ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν) Deus ſcit, in cordibus ueſtris nihil eſſe uerae ſanctimoniae. ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐϛι. Senſus eſt:

multa,

multa, quae hominibus uideantur eximia atque in excelſo poſita, Deo maxime diſplicere, quia abſit uera animi probitas. 1 Sam. XVI, 7. Intelligendum eſt hoc dictum de iis, qui per ſimulationem hominum laudem captant, non de omnibus qui inter homines ſunt admirationi.

16. ὁ νόμος — Ἰωάννȣ) Senſus eſt: *Inſtitutio in religione, qua Moſes et prophetae uſi ſunt, durauit ad tempora usque Ioannis.* Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ſignificat uniuerſam V. T. doctrinam. Quomodo haec et quae ſequuntur cum praecedentibus cohaereant, non ſatis perſpicuum eſt. Nonnulli hac ratione connectunt, quaſi Ieſus diceret: ne miremini, ſi maiora dilectionis opera nunc, quam olim aperte exigantur. Id enim poſtulat temporum ratio. Nunquam tanta in uos Deus beneficia contulit, quanta nunc confert; quid mirum eſt, ſi, qui plus contulit, de collato plus exigit? καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται) *Vndique in illud* (regnum) *aliqui uiolento impetu irrumpunt.* Omnibus patet; non tamen adeundum, niſi improbo labore. Cf. notata ad Matth. XI, 12. 13.

17. εὐκοπώτερον δὲ ἐςι) Cf. Matth. V, 18. Ceterum optime cohaeret praecedentibus. Nam Chriſtus, ne, quae dixit, ideo dixiſſe putaretur, quo legis Hebraeae reuerentiam animis hominum eximeret, contra oſtendit, nihil legis periturum; ſuis enim praeceptis non aboleri legem, ſed conſummari. Sic omnino res ſe habet. Nam uaticinia in libris Moſis et prophetarum comprobauit euentus. Summa legis et Prophetarum, unum eſſe Deum, eumque prae ceteris omnibus amandum eſſe, homines omnes a nobis eſſe amandos etc. ſemper uera fuit, et in aeternum

num uera erit. Neque eo, quod Oeconomia iſta ceſſauerit, doctrina ipſa facta eſt falſa; praedictum enim eſt, eam eſſe ceſſaturam.

18. πᾶς ὁ ἀπολύων) Quod dixerat Chriſtus, inſigni exemplo illuſtrat. Optabat Moſes, omnia non neceſſaria diuortia tolli, ſed hoc obtinere non poterat ſine maioris mali periculo. Chriſti lex, maioribus auxiliis populum meliorem colligens, palam et aperte uetat, quod Moſes improbans tolerabat.

19. ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος) Hic Chriſtus ad argumentum, unde ſermonem inceperat, regreditur, de uſu diuitiarum. Certant ueteres nouique interpretes, id, quod hic ſequitur, hiſtoria ne ſit, an fabula. Placet ſententia ſcriptoris *reſponſionum ad orthodoxos*, dicentis, nec fabulam eſſe proprie, nec hiſtoriam, ſed ὑποτύπωσιν potius. Ita ſolent autem eloquentiae magiſtri appellare narrationem, quibus res uera coloribus ueriſimilibus depingitur. Sadducaeum deſcribi, ex diuitiis, uictu, amictu et petitione patere uidetur. Fuerunt tamen et inter Phariſaeos non mediocriter diuites, qui opulentiam ſuam ueſtibus atque epulis palam oſtentarent. πορφύραν καὶ βύσσον) Purpureas ueſtes inprimis fuiſſe conſtat pretioſas. Hebraei autem, ſicut et Aegyptii et alii illis in locis populi *lineis ueſtibus* plurimum uſi fuere. *Byſſum* ſubtiliſſimum linum Achaicum eſſe, ſcripſit *Plinius*, pretio aequale auro. Dicitur igitur hoc: Iſtum diuitem admodum pretioſe ac ſplendide fuiſſe ueſtitum. εὐφραινόμενος —— λαμπρῶς) Bene Vulgatus: *et epulabatur quotidie ſplendide.* In Gloſſario: εὐφραίνω, *epulor.* Ἐυωχεῖται etiam apud Heſychium exponitur εὐφραίνεσθαι.

 20. ὀνό-

20. ὀνόματι λάζαρος) *Drusius* putat, Hebraice scribendum אלעזר, adeo ut *Lazarus* et *Eleazarus* idem ualeant. Quod non de nihilo. Nam לעזר, *Lazar*, ab Hierosolymitanis tempore Christi, contracta pronuntiatione usurpatum pro אלעזר, pluribus exemplis ad Io. XI, 1. ostendit *Io. Lightfootus Hor. Hebr.* ἡλκωμένος) *Vlceribus plenus*, ut iterum hic optime Vulgatus. Solent eius fortunae homines sordibus atque illuuie ulcera contrahere.

21. ἐπιθυμῶν — πλουσίου) Supple: καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ. ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες) Tanta eius erat miseria, ut uel canes misericordiae sensu tangerentur.

22. ἀπενεχθῆναι — ἀβραάμ) Sensus est: *ut summi gaudii in Paradiso cum Abrahamo fieret particeps.* Ἀυτὸν, i. e. *animum eius.* Ita passim Graeci quoque et Latini Poetae *animos* corporibus solutos *hominum* nominibus appellant, ut Grotius notat. Dicit autem ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, quia uetus Iudaeorum erat traditio, piorum animas ab angelis deduci εἰς παράδεισον. Meminit Paraphrastes Chaldaeus ad Cant. IV, 12. aliique, quos Wetstenius laudat. Quae hic Christus de *sinu Abrahami*, dicit, non debent simpliciter, sed ex consuetudine istorum temporum, quam secutus est, et ex usitato tum de rebus differendi modo intelligi. Nempe gaudia post hanc uitam tunc temporis sub conuiuii specie haud raro describi solebant. In conuiuiis autem solebant dilectissimi in sinu eius recumbere, qui conuiuii princeps esset. Io. XIII, 23. Indicatur ergo hic summus *Lazari* honos, ut qui in illa beata sede proximus haereret Abrahamo, cuius eximiam fidem, et in malis perferendis constantiam esset imitatus. Fecit Iesus, quod facere solent et debent do-

ctores populares, qui erudiendi caussa uerba ad populum facientes ad seculi sui mores, hominumque audientium opiniones descendunt. Hoc etiam de iis, quae in hac narratione sequuntur, ualet. καὶ ἐτάφη) Sine dubio pompa funeris erat magnifica, et illatus est monumento maiorum suorum. Sed de tantis diuitiis hic honor illi postremus contigit.

23. ἐν τῷ ᾅδῃ) Vox Graeca ᾅδης, cui respondet Hebraea שאול, et Latina inferorum, denotat, *illum locum communem, in quem recipiuntur omnes hominum uita functorum animae.* Nunquam uero significat aut sepulcrum aut coelum. Nam qui coelum petunt, ascendere, qui uero ad inferos abeunt, descendere dicuntur: et illi etiam apud inferos esse leguntur, qui neque sepulturae honore neque coelesti gaudio fruuntur. Ita fuit diues quidem ἐν ᾅδου, sed fuit etiam Lazarus, disterminatis ᾅδου regionibus. Nam et Paradisus et Gehenna, siue, ut loquebantur Graeci, Elysii et Tartara sunt ἐν ᾅδου, hoc tantum discrimine, quod locus beatorum sit in superioribus, locus damnatorum uero in inferioribus regionibus τοῦ ᾅδου, quarum infima et tristissima est Tartarus. *Anthol.* I. 37. 19. πάντας ὅμως θνητοὺς εἰς ᾅιδης δέχεται. *Silius Ital.* XIII, 525. Domus omnibus una. *Midras Ecclesiast.* VII, 14. *Rabbini dicunt, paradisus et gehenna ita posita sunt, ut ex uno loco in alterum prospiciant.* Locum τοῦ ᾅδου nunc sub terra, nunc in aëre, nunc trans oceanum esse uolunt Veteres; sed illa loquendi genera nihil aliud quam τὸ ἀόρατον, nobisque inaccessum designant. ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ) Sicut Deo solent adscribi actus corporei, ita et animis a corpore solutis,

 milisi

ſimili figura. ὑπάρχων ἐν βασάνοις) Erunt ergo animi improborum a corpore ſoluti ante publicum iudicium in cruciatu grauiſſimo, futuram ipſis ſententiam praedictante conſcientia.

24. καὶ φωνήσας εἶπεν) Fingitur dixiſſe, quae homo in tali ſtatu locoque exiſtens, ſi uocis ei uſura conceſſa eſſet, uideri poteſt uoluiſſe dicere. πέμψον λάζαρον) Hoc ideo, quia credibile eſt, impiorum cogitationibus ſemper illos obuerſari, quos ab ſe male tractatos meminerunt. ἵνα βάψῃ — ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ) Cruciatum conſcientiae comparat flammae urenti, quemadmodum et latine *uri* dicimus eos, qui animi anguntur. Hinc iam cetera finguntur conſequenter; nam hi, qui uruntur, maxime ſitim in lingua ſentiunt; ſitis ſolet leuari aquis; minimum aquae eſt, quantum digito adhaereſcit. Senſus eſt: Diuitem, qui olim Lazarum contemſerat, nunc libenter illi ſupplicaturum, ſi aliquod uel minimum tantorum cruciatuum leuamentum poſſit adipiſci.

25. ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου) Ἀγαθὰ ſunt hic, quae uulgo pro bonis habentur. Ἀπέλαβες autem ut Matth. VI, 3. ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. Illa, inquit, bona quae tu uera, immo ſumma duxiſti, ea iam plene accepiſti. νῦν δὲ ὧδε παρακαλεῖται) Illud νῦν δὲ oſtendit miram uiciſſitudinem. *Solatium* dicitur hic, non plena retributio, quae redditis demum corporibus fiet, ſed eiusdem certa expectatio, magnis interim gaudiis ſuſtentata; id refrigerium uocant ueteres Latini.

26. ἐπὶ πᾶσι τούτοις) *Praeter haec omnia*, iam dicta nempe; uel etiam, *quod praecipuum eſt, quod caput rei eſt.*

eſt. μεταξὺ — ἐςήρικται) Senſus proximus eſt: *Perquam longinquum et periculoſum eſſe iter, quo a ſuperis, ad inferos deueniatur,* et maximo hos a ſe inuicem diſtare interuallo, ita ut nullum beatos inter et damnatos intercedere poſſit commercium; ſic eſſe a Deo conſtitutum, ut ſors utrorumque in perpetuum maneat diuerſa. Apud Profanos χάσματα ἐν τῷ ᾅδῃ ſunt profundae uoragines et cauernae, quas apud inferos fingunt. Frequenter igitur ſicubi profundae erant cauernae, inprimis tetros et peſtiferos halitus emittentes, has χάσματα Πλέτωνος, *hiatus Plutonis* uocabant, per illos uiam ad inferos patere putantes. Tale χάσμα erat Plutonium apud Hierapolin, et Charonium, ſpelunca in Caria. Strab. L. XIII. et XIV. Sed Iudaei etiam *hiatum* quendam, per quem iter fit ad inferos, dari aſſerunt. Vide Eiſenmengerum Tom. II, c. 6. Ἐςήρικται, i. e. ἔςι, κεῖται, *ſtat.* Significat hac imagine Chriſtus, immutabilem eſſe ſententiam iudicii poſt hanc uitam.

27. ἵνα πέμψῃς ἀυτὸν) Nempe ipſum corpori ſuo redditum, ne quis hic de animorum apparitionibus agi ſuſpicetur. Cf. u. 31. ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναςῇ.

28. ὅπως διαμαρτύρηται ἀυτοῖς) *Vt ſignificet iis, quae hic gerantur. Nam* διαμαρτύρεσθαι, ſignificatione τε̃ הודיע pro δηλε̃ν, uel γνωρίζειν, accipiendum, res ipſa et uſus docet. ἐις τὸν τόπον τε̃τον τῆς βασάνε) In hanc infimam τε̃ ᾅδε regionem, triſtiſſimam, quam ἐιργμὸν uocat *Ioſephus. Plato* eandem dixit δεσμωτήριον.

29. Μωσέα καὶ τὲς προφήτας) Metonymice: *Scripta Moſis et Prophetarum.* ἀκεσάτωσαν ἀυτῶν) Illorum monitis pareant; id enim eſt cum fructu audire.

30. οὐχὶ) Supple: οὐκ ἀκούουσιν αὐτῶν, uel, ut alii malunt ἀπόχρη, non ſufficit. De ſe illorum ingenium nouerat.

31. εἰ Μωσέως — πεισθήσωνται) Fatebantur enim ipſi Iudaei, legem ſibi a Deo eſſe traditam, atque confirmatam inſignibus miraculis, quorum famam continua ſucceſſione a maioribus traditam acceperant; et tamen contra apertiſſima legis uerba uitam agebant. Nihil igitur illis obſtabat, niſi peruerſus animus, nolens ea ut uera amplecti, quae falſi arguere non poterant. Nec miraculis moueri homines praeiudiciis et cupiditatibus ſuis occoecatos, oſtendit res ipſa. Lazarum Bethanienſem uitae reddidit Chriſtus. Ipſe a morte rediit; nec tamen Phariſaei monitis eius obtemperarunt.

CAP. XVII.

1. Ἀνενδεκτόν ἐστι μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα) *Fieri* uel *contingere non poteſt, ut non eueniant ſcandala, perpetrentur malae actiones, quibus alii offendantur.* Nam per τὰ σκάνδαλα ſtilo ſcripturae intelliguntur *quaeuis malae actiones, quibus alii ad ſimiles inuitantur;* et ἐνδέχεσθαι de iis dicitur, *quae poſſunt et ſolent euenire.* Quae autem hic dicuntur de neceſſitate ſcandalorum, intelligenda ſunt de neceſſitate non *phyſica,* non *abſoluta,* ſed *conditionis et conſequentiae,* praeſuppoſita ſc. hominum malitia. Cf. Matth. XVIII, 6. ſqq. u. 15. 21.

5. πρόσθες ἡμῖν πίστιν) Occaſio narratur Matth. XVII, 19. ſqq. Quum nempe diſcipuli Chriſtum interrogaſſent, cur daemoniacum ipſis adductum ſanitati reſtituere non potuerint, ille reſponderat: quia non habetis fidem. Fortaſſe

taſſe etiam eos ſaepius ob ὀλιγοπιςίαν reprehenderat. Diſcipuli igitur dicebant: πρόσθες ἡμῖν πίςιν, *auge nobis fidem*, qua nempe opus eſt ad talia miracula efficienda.

6. εἰ εἴχετε — ἂν ὑμῖν) Senſus eſt: *Si uel minimum uerae fiduciae habueritis, ea facietis, quae nunc impoſſibilia uobis uidentur.* De *Sycamino* multa *Wetſtenius* habet. Oportet *moro* admodum ſimilem eſſe arborem, quia non Latinus tantum, ſed et Syrus et Arabs *morum* uertunt. Eſt autem, quod de Sycamino hic dicitur, prouerbiale, de re naturaliter impoſſibili. Senſus eſt: *Si modo initia fidei illius habueritis, poteritis talia efficere.* Opus eſt tantum animo hilari et impauido. Vocatur haec miraculoſa fides, quae in eo eſt, ut aliquis credat promiſſioni diuinae de miraculis, quae ipſe editurus ſit. Promiſerat autem Chriſtus diſcipulis ſuis uim miracula efficiendi tum, quum eos per Palaeſtinam miſit. Contra is, cui ſimilis promiſſio non eſt data, non poteſt credere, illud eſſe euenturum.

7. ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα) participia more Hebraeo poſita pro Verbalibus. Quid magni facit, ad arandum poſitus, ſi arat, ad paſcendum, ſi paſcit? Ἀνάπεσαι) *Bengelius* legendum eſſe putat: ἀνάπεσε. Nam aoriſtum utrumque huius uerbi in actiuo, non in medio uſitatum eſſe, ait. Sed non ſine exemplo eſſe, oſtendit *Abreſchius* in annotatt. in N. T.

8. περιζωσάμενος) Qui mos miniſtrantium in regionibus, in quibus demiſſiores ueſtes gerebantur. μετὰ ταῦτα) Vt mos erat ſeruorum, aut etiam eorum, quorum conducta erat opera.

10. ὅταν

10. ὅταν — δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν) *Quum omnia feceritis, fatemini uilitatem ueſtram.* Nam ἀχρεῖος h. l. uidetur eſſe שׁפל, *humilis, abiectus,* ταπεινὸς, ut 2 Sam. VI, 22. Non igitur *inutiles,* cum interpretibus, ſed *ſerui humiles;* hoc eſt, nihil aliud quam ſerui, et abiecti quidem, ſumus. Praecipit Chriſtus diſcipulis ſuis et aliis omnibus, demiſſe de ſeipſis ſapere, ſine ulla oſtentatione curare quae agenda ſunt: ita non ſedulitatis, ſed et humilitatis nomine ſe Domino acceptos fore et gratos. Igitur ſpectandum eſt adiunctum horum uerborum: parum pretii nobis tribuimus; nam fecimus tantum, quantum debuimus. Voluit Ieſus monere diſcipulos, ne faſtu pleni, in officiis ſeruandis praemia quaedam ſingularia a Deo poſtulent. Fortaſſe augmentum fidei eam ob cauſſam a Chriſto petierant diſcipuli, ut miracula efficiendo haberent, quo gloriarentur. Chriſtus igitur eorum errorem corrigit, dicens: nolite poſtulare dona noua; facite tantum quod ueſtrum eſt. Hoc ſpectatur etiam in parabola. Seruus nempe ab agro domum reuerſus, non ſtatim ſingulare quid poſtulare poteſt; ſed oportet eum officia ſua colere ante, quam epuletur.

11. διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας) Voces διὰ μέσου h. l. ſuam uim obtinent. Nam διέρχεσθαι, παρέρχεσθαι, παριέναι διὰ τόπου τινὸς, ſaepe Graecis non *per locum aliquem tranſire*, ſed *locum aliquem praeterire* denotat. Sed h. l. adiectae uoces διὰ μέσου indicant, haec uerba eſſe intelligenda ita, ut *Chriſtum per medios fines Samariae et Galilaeae* tranſiiſſe dicamus.

12. εἰσερχομένου αὐτοῦ) Praeſens pro Futuro, ut recte animaduertit Syrus: nam extra oppida ſe tenebant, qui illa

ſcabie

ſcabie erant polluti. Leuit. XIII, 46. ἔστησαν πόῤῥωθεν) Procul enim ab aliis abſtare iubebantur, et proclamare: טמא טמא, ut dicto Leuitici loco uidere eſt.

14. ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι) i. e. τίνι τῶν ἱερέων. Quo dicto tacite pollicebatur ſanitatem in itinere obuenturam; neque enim oſtendebatur leproſi ſacerdoti, niſi ut aut de morbo cognoſceret, de quo hic ſatis conſtabat, aut ut reſtitutam ualetudinem pronuntiaret. Iubet autem Chriſtus, ut Iudaei Hieroſolyma peterent, Samaritanus montem Garizim. Licet enim non probaret cultum Samaritanorum Io. IV, 22. non potuit tamen, quin circa quaeſtionem non de cultu Dei, ſed ad medicinam et Politiam pertinentem, ſingulos ad ſuos iudices remitteret. ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς) Quod uerbis Chriſti parebant, id ſignum eſt, ab omnibus conceptam recuperandae ualetudinis fiduciam.

18. οὐχ εὑρέθησαν) εὑρίσκεσθαι, ut apud Hebraeus נמצא ponitur pro *eſſe*. Ceterum admirandi uim habet haec interrogatio.

20. ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ) Per *regnum Dei* hic ſenſu Iudaico intelligitur apparitio et manifeſtatio regis Meſſiae, quam illi cum magna pompa et inſignibus uictoriis expectabant. Igitur quaerebant Phariſaei, quando ſplendidum illud regnum Meſſiae habiturum ſit initium, ut iugo Romano liberati laetiorem uitam agere poſſent. μετὰ παρατηρήσεως) *ita ut obſeruari poſſit*, i. e. cum regio ſplendore, triumpho, et aliis qualia expectabant Phariſaei, et nunc quoque Iudaei expectant; uel: *non aderit regnum ſolenne Meſſiae tum, quum homines illud exſpectabunt.*

21. οὐδὲ ἐροῦσιν) *Non erit quod dicatur.* Ita interpretandum, ne pugnet cum eo, quod sequitur comm. 23. ἰδοὺ ὧδε, καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ) In illo monte, aut in illo deſerto, in Cyrene, in urbe Bitter, ut dicebant οἱ ψευδόχριστοι. ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν) *Iam inter uos eſt*, hebr. בקרבכם, ἐν μέσῳ ὑμῶν; *Subito et inopinato aderit inter uos.* Senſus eſt: In ipſo populo Iudaico regnum illud incipit uires ſuas exſerere, uobis non obſeruantibus. Poteſt etiam ſenſus eſſe: *Regnum Dei eſt in animis ueſtris*, i. e. doctrina de regno Dei et beneficiis quae Deus promiſit ciuibus huius regni pertinet ad animos ueſtros. Vtrumque ſenſum contextus et uerba admittunt.

22. μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου) *Vnum* diem talem, quales nunc habetis multos, quia me oculis cernitis. De appellatione filii hominis uide quae ad Matth. VIII, 20. *Dies Meſſiae* h. l. ſunt dies uitae eius; dies quas in his terris uixit. Tempus fore dicit, quo diſcipuli ipſum abſentem magna cum animi triſtitia fruſtra requirant.

23. μηδὲ διώξητε) *Nolite ſequi, ei adhaerere;* quo ſenſu eſt apud Ioſephum Lib. I. de B. I. c. 16. §. 7. et Latinorum quoque *perſequi* interdum ſenſu bono uſurpatur, e. g. apud Horat. Serm. I, 9. u. 16. Matth. XXIV, 23.

24. ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὰς ὑπ' οὐρανὸν) Subintellige χώρας. Ab una ſubter coelum parte ſeu plaga, effulget in alteram, i. e. ab ortu ad occaſum, ut dicitur in Matthaei Euangelio. οὕτως — ἡμέρᾳ αὐτοῦ) i. e. *talis etiam die ſuo erit Meſſias*, improuiſo aderit, nempe ad puniendos malos, ut patet ex Matth. XXIV. et Marc. XIII. *Dies Meſſiae*

h. l.

h. l. eſt tempus quo inſigne opus patrat, quale erat interitus ciuitatis Iudaicae. Euerſo templo, et ſublato cultu Leuitico, magnum religionis chriſtianae impedimentum erat remotum.

26. καὶ καθὼς — ἀνθρώπε) Sicut nempe aetate Noae poſt longam diuinae bonitatis teſtationem ſecutum eſt iudicium conſpicuum in contumaces: ita nunc poſt Euangelii promulgationem animaduertet Deus in Iudaeos, gratiae ſuae pertinaces contemtores. Excidium Hieroſolymitanum innuit Chriſtus. Sed et moribus ſimiles erunt Iudaei hominibus illis, qui ante diluuium uixerunt. com. 27. ſqq.

29. πῦρ καὶ θεῖον) *Sulfuris* nomine hic ipſum *fulmen* intelligitur. Nam et Graeci interdum ita loquuntur, quia fulmen odorem ac uim habet ſulfuream; quin ipſa uox θεῖε ſi originem ſpectemus, ad fulmen primitus pertinuiſſe uideri poteſt.

30. ἡ ἡμέρα ὁ υἱὸς τε ἀνθρώπε ἀποκαλύπτεται) Praeſens pro futuro ἀποκαλύψεται. Nimirum ad exercenda ſua iudicia in contemtores regni ſui.

32. μνημονεύετε τῆς γυναικὸς λώτ) Quae, quum redire uellet in urbem, miſere periit. Gen. XIX, 26.

33. ὃς ἐὰν — ἀπολέσει αὐτὴν) *Quicunque uitam ſuam conſeruare ſtuduerit*, properando nempe in urbem, *eam amittet*. Concludetur enim cum aliis in obſeſſa urbe. καὶ ὃς — ζωογονήσει αὐτὴν) *Qui autem eam amiſerit*, (religionis meae cauſſa nempe,) *conſeruabit eam*; perpeſſis breuibus aerumnis aeternam felicitatem conſequetur. Applicat

Chri-

Chriſtus et hic generalem ſententiam, quam alibi pronunciauerat, e. c. Matth. X, 39.

34. ταύτῃ τῇ νυκτὶ) i. e. *In illo malo tempore.* Suidas: τὰς συμφορὰς πολλάκις νύκτας ἡ γραφὴ καλεῖ. imo et Homerus eodem ipſo teſte, τὰ φοβερὰ νυκτὶ ὁμοιοῖ. παραληφθήσεται) *E periculo educetur*, uelut apprehenſa manu. ἀφεθήσεται) *Relinquetur* ſc. communi exitio. Poteſt etiam ſenſus eſſe: *Vnus aſſumetur*, nempe ab hoſtibus, et abducetur; *alter autem relinquetur*; i. e. hoſtes eum aufugere patientur.

37. ὅπου τὸ σῶμα) Vide dicta ad Matth. XXIV, 28. Aliquot MSS. habent πτῶμα, ut eſt apud *Matthaeum*; quo tamen opus non eſt; nam promiſcue dicitur πτῶμα et σῶμα non ſolum apud Alexandrinos Interpretes, ut docet *Keuchenius* ad Matthaeum p. 95. ſqq. ſed etiam alios ſcriptores. Sic etiam *corpus* pro *cadauere* apud Latinos. Vbi eſt praeda, inquit Chriſtus, ibi erunt etiam qui praedam facient. In tota Palaeſtina, ubi occaſio erit praedandi, ibi erunt etiam qui utantur hac occaſione.

CAP. XVIII.

1. Πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι) *Eo pertinentem, quod aſſidue preces faciendae ſint.* Vocula πρὸς cum uerbis loquendi iuncta, ſaepe notat *de*, et *obiectum* ſermonis *reale* indicat. Πάντοτε, *conſtanter*, h. l. non opponitur *interuallis*, quibus preces per alia negotia interrumpendas eſſe, res ipſa docet, ſed intermiſſioni ex traedio et deſperatione, ut ex ſequenti antitheſi apparet: καὶ μὴ ἐκκακεῖν. Ἐκκακεῖν autem eſt *animum deſpondere*, ἀδημονεῖν.

2. τὸν

2. τὸν Θεὸν — μὴ ἐντρεπόμενος) *Nec Deum timens, nec hominem ullum curans.* Neque Deum neque homines timere prouerbiale eſt ad conſummatiſſimam improbitatem denotandam. Sic *Dio Caſſius* de Vitellio: οὔτε τῶν ἀνθρώπων οὔτε τῶν θεῶν ἐφρόντιζεν.

3. ἤρχετο) *Ventitabat.* Nam Graeci frequentatiua non habent. ἐκδίκησόν με) *uindica, defende me.* Ἐκδικεῖν, aut ποιεῖν ἐκδίκησιν, ſicut Latinum *uindicare*, alias eſt *ultionem ſumere*, alias *quouis modo arcere iniuriam*, qui ſenſus huic loco conuenit.

4. ἐπὶ χρόνον) *ad tempus, aliquantiſper diu.* Nam interdum χρόνος *multum tempus* denotat, uoce πολὺς ſubaudita.

5. ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με) *Ne perpetuo ueniens obtundat me.* Εἰς τέλος ſiue cum uerbo ἐρχομένη ſiue cum ὑπωπιάζειν conſtruas, perinde eſt. Male uertunt nonnulli: *tandem.* Rectius ii, qui exponunt per *ſemper* uel *aſſidue*, h. e. identidem et indeſinenter ueniendo, meque interpellando, pergat mihi eſſe moleſta. ὑπωπιάζειν proprie uſurpatur de *pugilibus*, qui pugnis et caeſtibus antagoniſtae faciem ita tundunt et caedunt, ut liuida reddatur. Hic autem translate notat: *affligere, excruciare indeſinenter, uexare.*

7. ὁ δὲ Θεὸς — νυκτὸς) Poſt ὁ δὲ Θεὸς ſupple ὁ δίκαιος κριτὴς, ut opponatur τῷ κριτῇ τῆς ἀδικίας. Omnia uerba habent emphaſin. Deus ille iuſtus, ille miſericors, annon arcebit iniuriam ab iis quos non contemnit, ſed quos diligit? ab iis, qui non moleſtiam ipſi exhibent, ſed quorum preces magni aeſtimat? De uoce ἐκλεκτῶν uid. Matth. XX, 16.

καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' ἀυτοῖς) i. e. καίπερ ἀναμένει μακροθυμῶν ἐπ' ἀυτοῖς (Receptior lectio eſt μακροθυμῶν) *Quantumuis tardus in ulciſcendis eorum uideatur iniuriis.* Καὶ pro καίπερ, ut Hebraeorum ו, interdum eſt *quantumuis.* Poſſumus etiam uertere: *Quanquam aliquamdiu auxilium differt.* Nam μακροθυμεῖν per ſe eſt *exſpectare*, ut Iac. V, 7. Hebr. VI, 15. Deus μακροθυμεῖ ἐπ' ἀυτοῖς, ſc. ἐκλεκτοῖς, i. e. exſpectat ratione dilectorum ſibi, non illico fert opem, differt aliquamdiu auxilium.

8. πλὴν — τῆς γῆς;) Diſputant docti, an haec uerba ad proxima, aut interpoſita longa diſſertatione, ad uerba prioris capitis de iudicio extremo et aduentu Ieſu Chriſti reſpiciant. Sed uidentur haec uerba nexum habere cum praecedentibus, et praecipue ad ἐκλεκτὺς eſſe referenda. Omnes nempe ἐκλεκτοὶ ex iſto periculo grauiſſimo eripientur propter preces; ſed *proborum et fiduciam ſuam in Deo collocantium exiguus erit numerus.* Πλὴν, *ueruntamen.* In uerbis ἐπὶ τῆς γῆς ſtrictiori ſenſu ſumitur ἡ γῆ, de terra Iudaica, ut οἰκυμένη alibi. Πίςις uel *fideles*, fiduciam ſuam in Deo collocantes denotat, abſtracto poſito pro concreto, aut *fiduciam*, quam probi in Deo collocent. Interrogatio h. l. non habet uim *negantem*, ſed *minuentem*, non ſecus ac Hebraeorum interrogationes, e. g. 1 Sam. II, 15. XII, 23. Ieſ. LIII, 1. Senſus itaque eſt: *pauciſſimos fore uere credentes.* Eo nempe tempore, quo Chriſtus uenit ad puniendos Iudaeos et ad propagandam latius eccleſiam ſuam, omnes Apoſtoli, ſi Ioannem excipias, mortui erant, Chriſtiani autem ualde affligebantur, uitam et opes amittebant. Hoc multos in dubitationem coniiciebat, num Meſſias doctrinam ſuam propagaturus eſſet?

9. Πρὸς

9. Πρός τινας — ἐφ' ἑαυτοῖς) Πρὸς hic ſumitur ut ſupra u. 1. Agitur hic de ea fiducia, quam multi plus aequo ſibi placentes, in uirtutibus ſaepe falſo creditis, ponunt; qua re impediuntur, ne demiſſo animo ad diuinam miſericordiam fugiant. Oſtendit nempe Chriſtus, plerumque turpiter falli eiusmodi homines. ὅτι εἰσὶ δίκαιοι) i. e. *quaſi iuſti eſſent*, aut, *eo quod iuſti ſint*, ſua ſcilicet exiſtimatione. Vtramque enim interpretationem uerba recipiunt, et ſenſus in idem recidit. καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς ἄλλους) Conſequens enim eſt, ut aliena deprimat, qui ſua miratur.

10. εἰς τὸ ἱερὸν) Quod is locus ad preces fundendas acceptiſſimus Deo crederetur. ὁ εἷς — τελώνης) Phariſaeo, tanquam exemplo hominis nimium ſibi placentis opponitur portitor, ut oppoſita iuxta ſe poſita magis eluceſcant.

11. ςαθεὶς, πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο) Alii πρὸς ἑαυτὸν iungunt Participio ςαθείς, ut ſenſus ſit: *ſeorſim ſtabat*. Sed rectius haec uerba coniunguntur cum προσηύχετο. *Sic apud ſe orabat*, uel tacitus preces fundebat. ςαθεὶς hic merus idiotiſmus eſt ut infra c. XIX, 8. et aliis locis. ὅτι ἐκ — ἀνθρώπων) Locutio eſt ſe uel alios e numero uulgarium hominum eximentis. Ceterum mos id ferebat, ut publicani in atrio Gentilium, Phariſaei in atrio Iſraelitarum ſtarent, nec quicquam in eo erat inſolitum, aut Phariſaeo imputandum. ἅρπαγες) qui aliis per uim faciunt iniuriam. ἄδικοι) qui ſpecie iuris, et fraude aliis iniuriam faciunt. — Egregium praeconium ſane: quaſi uero bonitas ſit, peſſimis meliorem eſſe. Seneca Praefat. Lib. I. Natur. quaeſt: *Quid eſt cur ſuſpiciamus nosmet ipſos, quia diſſimiles deterrimis ſumus?*

12. νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου) σάββατον hic et alibi *totam ſeptimanam* ſignificat, quae ita uocatur a *praecipuo* die. Δὶς, diebus ſecundo et quinto. Ceterum Chriſtus non ſimpliciter damnat ieiunia, ſed hypocriſin damnat Phariſaeorum, qui toti in ritibus occupati negligebant potiora. πάντα ὅσα κτῶμαι) Non illa tantum, quae uulgus ſolet decimae ſubiicere, poma et fruges, ſed et ea quae controuerſi ſunt iuris, ſc. minora olera, oua, lac, caſeum etc.

13. οὐκ ἤθελεν — ἐπᾶραι) Oculos in terram defigere et caput ſubmittere ſolent *triſtes*, et homines qui malefactorum conſcientia, pudore et poenitentia tanguntur. ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ) Qui geſtus accuſantium. τῷ ἁμαρτωλῷ) Articulus τῷ h. l. habet emphaſin τῷ καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλῷ. Pſ. LI. Esrae IX, 6.

14. κατέβη — ἐκεῖνος) *Hic domum ſuam rediit abſolutus a peccatis, ille uero non.* Δικαιοῦσθαι ut hebr. הצדיק *abſolui.* Pro ἢ ἐκεῖνος nonnulli legunt ἤπερ ἐκεῖνος, al. ὑπὲρ ἐκεῖνον, al. μᾶλλον παρ᾽ ἐκεῖνον τὸν Φαρισαῖον, alii denique ἢ γὰρ ἐκεῖνος. Senſus eſt: Phariſaeum non eſſe abſolutum a peccatis. Eſt enim ellipſis τοῦ μάλλον, et more hebraeo per comparationem exprimitur negatio. Quanquam nec Graeci abhorrent ab iſto dicendi genere. Sic *Homerus:* βούλομ᾽ ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι, i. e. οὐκ ἀπολέσθαι. *Grotio* δικαιοῦν h. l. eſt *approbare*, ut ſaepius, ut ſenſus ſit: magis probatam eſſe Deo humilem publicani, quamuis in peccata prolapſi, deprecationem, quam externam illam Phariſaei ſanctimoniam, cum ſuperba quadam confidentia coniunctam.

15. ſqq. Τότε προσηνέχθη κ. τ. λ.) Quae huc pertinent uide ad Matth. XIX, 13. ſqq.

34. ὐδὲν τέτων συνῆκαν) Certa ſcilicet comprehenſione. Verborum facilis erat intellectus; ſed quomodo ea congruerent cum uaticiniis de Meſſia proditis, receptisque ea de re opinionibus, uidere non poterant. Itaque credibile eſt, eos interdum in dubitationem eſſe adductos, annon iſta allegorice dicerentur.

CAP. XIX.

2. Ἀρχιτελώνης) ἀρχιτελῶναι a ſocietatibus portitorum conſtituebantur ex ſuo corpore, ut curam haberent omnium rerum et rationum ad ſocietatem pertinentium; et quaſi praefecti ſocietatis erant. Non erant *publicani.* Hi enim erant equites Romani, nobili genere oriundi, iique locupletiſſimi, qui totius prouinciae uectigalia redimebant. Portitores uero erant eorum adminiſtri, qui in tabernis ſedebant, et ſingula uectigalia exigebant. Vid. notata ad Matth. IX, 10. Plerique portitores fuiſſe uidentur pagani.

3. τίς ἐςι) Fama notum uultu noſcere cupiebat. ἀπὸ τῦ ὄχλυ) *prae turba.* Nam praepoſitio ἀπὸ h. l. Hebraeorum מ reſpondet. Sed et apud Philonem eo ſenſu occurrit. Vid. *Loesn.*

4. συκομορέα) συκόμορος, συκάμινος, συκομορέα, eandem arborem ſignificant, quae et μόρος et μορέα, et fructus συκάμινα, et συκόμορα et μόρα. Sed eiusdem appellationis arbor alia quaedam perhibetur, quam Latini Aegyptiacam ficum appellarunt; illam autem alteram *morum.* Vid. *Athenaeus* L. II. δι' ἐκείνης) ſc. ὁδῦ. Quod illac perrecturus eſſet.

5. ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι) Nulli unquam condixit Chriſtus non uocatus, niſi ei, qui prae uerecundia uocare non audebat.

8. εἰ — ἐσυκοφάντησα) *Si quem defraudaui.* Συκοφάντης eſt, qui praetextu legibus inſeruiendi, ſuis commodis uelitatur. Notum συκοφάντας Athenis dictos, qui indicabant eos, qui *ficus* ex Attica deportaſſent. (Vetitum enim erat olim σῦκα ἐξάγειν ἐκ τῆς Ἀττικῆς, τοῦ φυτοῦ κατ' ἀρχὰς θαυμαζομένου) Vſus deinde obtinuit, ut generatim quilibet συκοφαντεῖν diceretur, qui *occaſione muneris ſui anſam capiebat ad plus iuſto extorquendum*; quod et hodie haud raro facere ſolent, qui uectigalibus publicis exigendis praeſunt. Ita optime ad uſum Graeciae τὸ συκοφαντεῖν Publicanis conuenit, qui quod alterius, uel alienum erat, doloſis artibus ſuum facere, et per calumnias fraudulenter ad ſe rapere didicerant. ἀποδίδωμι τὸ τετραπλοῦν) *Reſtituam ei quadruplum.* Lege Moſis debebat duplum aut quadruplum reſtituere, qui coram iudice furti conuictus atque damnatus fuiſſet: qui uero ipſe ultro peccatum ſuum agnouiſſet, ſimplum ſoluebat, quod abſtulerat. Ex. XXII, 1. 9. Publicanus autem paratus erat non tantum iniuſte acquiſita reſtituere, ſed et inſuper poena triplici ſe damnabat.

9. πρὸς αὐτὸν) De illo; non illum alloquens, ſed de illo loquens. τῷ οἴκῳ τούτῳ) Synecdochice. Domus enim pro *patrefamilias* dicitur. καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν) Senſus eſſe uidetur: Homo iſte, quamuis antehac ob uitam impuram indignus, qui Abrahami nepos diceretur, iam per poenitentiam ius dignitatis priſtinae recuperauit, natalibus quaſi redditus apud Deum, ac proinde non minus nepos Abrahami

rahami censendus in posterum, quam qui optimo iure. Erat enim Iudaeus quidem, sed hactenus fuerat ἁμαρτωλὸς, uiuens ἀνόμως. Si uero Zachaeus fuit homo paganus, quales erant plerique portitores, tropice haec erunt capienda: tractatur a Deo ac si esset filius Abrahami.

11. προσθεὶς εἶπε) *addens dixit*, pro προσέθετο καὶ εἶπε. καὶ δοκεῖν — ἀναφαίνεσθαι) βασιλεία τοῦ θεοῦ h. l. est *extremum* illud, *solenne et gloriosum Iesu Christi regnum.* Qui Iesum tum audiebant, in ea erant opinione, eum confestim ostensurum esse se in maiestate sua et regio splendore. Dixerat nempe Iesus u. 10. se ideo uenisse, ut miseros redderet felices. Hinc audientes haec (ταῦτα) concipiebant spem, fore, ut iis mox externo quodam modo opem ferret, eosque a iugo illo dominii Romani liberaret. Ipse autem hac parabola docet, se prius obiturum ex his terris, et plura demum post secula e coelo rediturum.

12. ἄνθρωπός τις — ὑποστρέψαι) Sic Christus peracto munere in his terris profectus est in coelum, ad summam gloriam et maiestatem euectus; rediturus est autem in fine huius mundi distributurus cuique pro suis factis aeterna praemia.

13. καλέσας — μνᾶς) Numerus denarius in applicatione parabolae est tantum multitudinis index. Christus ante abitum et discipulos ad munus docendi Euangelium instruxit, et nunc aliis dona uarie distribuit. Verbum πραγματεύεσθαι denotat *res et negotia gerere*, uel rebus et negotiis gerendis occupari. Hic autem est *negotiis quaestuosis* καὶ χρηματιστικοῖς *occupari, in aliqua re ad lucrum negotiari, pecuniam collocare.*

Omnibus modis illud agendum, ut quam quisque dotem habet, ea recte utatur, ad lucrum Domini. Quanquam enim Christus Dominus noster nullius rei est indigus, pro sua tamen erga genus humanum charitate sitit omnium salutem, magnoque sese lucro auctum existimat, si homo per hominem resipiscat a uitiis, et ad uerae pietatis studium conuertatur, ut habeat quod in utroque remuneretur, et eo qui iuuat beneficio, et eo qui adiutus est.

14. οἱ δὲ — ἐφ' ἡμᾶς) Iudaei, qui inprimis Messiam omnibus modis colere, et in uindicando eius regno ei adesse debebant, non solum nullam opem addiderunt, uerum etiam obstiterunt, quod is aduersaretur ipsorum prauis cupiditatibus. Οἱ πολῖται ἀυτοῦ, *populares eius.* Illud de legatione et alia adduntur ad dilatandam et ornandam narrationem.

15. seqq. Ad haec et sequentia cf. dicta ad Matth. XXV, 19. sqq.

17. ἐπάνω δέκα πόλεων) Praefectura hic non laboris, sed *honoris* habet significationem.

20. ἐν σουδαρίῳ) Latini *sudarium* usurpant pro *linteo, quo sudor faciei detergitur et nares purgantur.* A Latinis uox ista transiit non modo ad Graecos, ut docet nos Pollux, sed et in *Syriacum et Iudaicum idioma,* sensu nonnihil producto extra originem, ut סודר uel סודרא *linteum quoduis* significat.

21. αἴρεις — ἔθηκας) Quamuis hic ut prouerbialiter dictum, de qualibet iniusta ablatione rei alienae accipi possit

ſit, proprie tamen ualet de eo, qui res ab aliis amiſſas, ſi inuenerit, ſibi uindicat. Aelian. V. H. IV, c. 1. *Vir Biblius, ſi in uia in aliquid inciderit,* ȣ̓δὲν ὧν μὴ κατέθετο ἀναιρεῖται, *nihil tollit, quod non depoſuit.*

22. ἐκ τȣ̃ ϛόματός σȣ) Prouerbiale. Senſus eſt: *Arripio, quod dicis.* Cic. Verr. 7. *Tua te oratione accuſo.*

23. διατὶ — ἐπὶ τράπεζαν) *Quare non locaſti pecuniam meam menſariis?* Nam τράπεζα ſaepe ponitur pro menſario.

24. τοῖς παρεϛῶσιν) *Miniſtris ſuis.*

28. ἐπορεύετο ἔμπροσθεν) *Ducis in morem ante turbam gradiebatur.* Ita *Beza, Grotius,* aliique, ut ſenſus ſit, Chriſtum alacriter ad mortem pergentem timentibus diſcipulis praeiuiſſe. Sed uide quae *Kypke* ad h. l. contra monuit, qui uertit: *Vlterius progrediebatur, iter ſuum continuabat.*

37. πρὸς τῇ καταβάσει τȣ̃ ὄρȣς) Vbi iam ante oculos erat urbs regia. πλῆθος τῶν μαθητῶν) Qui ſcilicet miraculis excitati e Galilaea Chriſtum ſequebantur.

38. εἰρήνη ἐν ȣ̓ρανῷ) εἰρήνη, שלום, felicitas. Simpliciſſima explicatio eſſe uidetur: Proſperitas regis Meſſiae regnique eius in coelo procuretur.

39. ἀπὸ τȣ̃ ὄχλȣ) Turbae permixti, ut ferme ſolebant, inſidiandi cauſſa. ἐπιτίμησον — σȣ) i. e. Ne patiaris aures tuas titillari huiusmodi elogiis et acclamationibus.

40. ὅτι — οἱ λίθοι κεκράξονται) i. e. *Non poteſt fieri, ut doctrina et miracula mea non agnoſcantur. Malignorum in ea re aeſtimatorum ſilentium uel a lapidibus redarguetur.*

Prouerbiale et hyperbolicum loquendi genus, quale et apud Profanos haud raro occurrit. *Ouid.* Metam. II. 696. *Tutus eas; lapis iſte prius tua furta loquetur. Virgil.* Ecl. V, 28. *Montesque feri ſiluaeque loquentur.* Vbi *Seruius*: hyperbolice dictum, quum res eiusmodi eſt, ut nulla ratione celari, aut occulta manere poſſit.

41. ἰδὼν — αὐτῇ) Ab imagine praeuiſae eius uaſtationis.

42. λέγων ὅτι) Illud ὅτι eſt αἰτιολογικὸν τοῦ σιωπωμένου, oſtendit enim, reddi a Chriſto cauſſam fletus. εἰ ἔγνως) Τὸ εἰ plerique interpretes uolunt eſſe optantis, et uertunt: *utinam. Pricaeo* uidetur eſſe ſermo defectiuus, et ſupplendum: non tam ſecure dormires in peccatorum ueterno; uel (ut Matth. XI, 21.) poenitentiam in cinere et cilicio ageres. *DONATUS* in Terentii Eunuch. III, 3. *Conceditur ſecum loquentibus multa tranſcendere, quae tacite intelligunt.* καὶ σὺ) Vel tu, urbs illa ſupra omnes terrae urbes Deo dilecta, urbs Dauidis, urbs regia, urbs ſacris dicata. καίγε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ) Si non hactenus, nunc ſaltem, *die tuo*, i. e. tempore tibi opportuno, laeto et fauſto. Sic *Polybius* XVII. 18. βασιλεῦ, φεύγουσιν οἱ πολέμιοι, μὴ παρῇς τὸν καιρὸν, οὐ μένουσιν ἡμᾶς οἱ βάρβαροι. σὴ νῦν ἐστιν ἡμέρα, σὸς ὁ καιρός. *Seneca* Medea: *Meus dies eſt: tempore accepto utimur. Statius* Sylu. II. 7. 20. Veſtra eſt iſta dies, fauete Muſae. τὰ πρὸς εἰρήνην σου) Sc. ὄντα, ſ. ἀνήκοντα. *Quae ad ſalutem tuam pertinent.* νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου) i. e. *latent te*, ignorantia nimirum inexcuſabili, quia lucem oblatam, imo ingeſtam, faſtidioſe reſpuis.

43. ὅτι

43. ὅτι ἥξουσιν — χάρακά σοι) *Veniet tempus, quum inimici tui circumiicient tibi uallum, s. obsidebunt te.* Καὶ h. l. per *quum*, siue relatiue *quo* uertendum est. Formula loquendi ἥξουσιν ἡμ. ε. σε exprimit improuisam mali adreptionem. Χάραξ *uallum* significat, quo et castra et urbes circumdari solebant; at saepe quoque synecdochice ponitur pro *castris.* Manifesto autem hic praedicitur obsidium Hierosolymorum per Romanos, qui prius aggere structo, deinde muro aedificato, urbem cinxerunt. *Ioseph.* B. I. V. 6. 2. καὶ περικυκλώσουσί σε) Iudaei per cuniculos ignem immittentes, comburebant aggeres; quapropter *muro totam urbem cingere coeperunt Romani*, quod hic dicitur περικυκλώσουσί σε. l. c. cap. 12. §. 1. καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν) *Te undique affligent, prement,* uel potius: *obsidione cingent;* nam propria huius uerbi significatio esse uidetur: undique *circumdare, cohibere, coërcere;* unde apud Iosephum συνοχὴ. *ambitus, quo aliquid undique circumdatur.* Vid. *Krebs.*

44. ἐδαφιοῦσί σε) i. e. ἕως τοῦ ἐδάφους ἀροῦσί σε, *delebunt te funditus, et aequabunt solo;* est enim ἔδαφος *solum* et *pauimentum*, et dicitur hoc de urbe. καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί) τέκνα ἱερουσαλὴμ sunt *habitatores et incolae Hierosolymorum;* et est in his uerbis Syllepsis; nam paullo aliter τὸ ἐδαφίζεσθαι de *urbe* dicitur, quae solo aequatur; aliter de hominibus, qui *solo alliduntur* Ps. CXXXVII, 9. aliisque locis. De strage ista legendus est *Iosephus.* καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ) Mos loquendi prouerbialis et hyperbolicus, quo *summa uastatio* intelligitur. τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου) *tempus oblatae salutis.* Ἐπισκοπὴ uox est media, quae modo ad poenas, modo ad beneficia pertinet, ut Hebraeum פקודה.

48. ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων) *Totus populus pendebat ab eo, eum audiens.* Poſt ἀκούων ſupplendum αὐτόν. Magna huius formae loquendi uis eſt, ut nimirum declaretur, populum, captum diuina Chriſti non tantum docendi ratione, ſed et dicendi ſuauitate tanto ſtudio et aſſiduitate audiuiſſe eius ſermones, ut ex eo pendere uideretur. Latinis etiam *pendere* dicuntur, qui ſumma cum attentione audiunt. Virgilius: *Pendentque iterum narrantis ab ore.*

CAP. XX.

1. Ἐπέστησαν οἱ ἀρχιερεῖς) Ἐπιστῆναι τινὶ etiam hanc habet uim, ut denotet, *praeter opinionem, improuiſum aduenire*, ut *Gronou.* ad Arrian. II. 3. obſeruat. Hanc uim id uerbum aliquoties habet etiam apud *Philonem* et *Ioſephum*, ut patet ex locis a Krebſio et Loesnero allatis. σὺν τοῖς πρεσβυτέροις) *Vna cum Synedrii aſſeſſoribus.* Hac deſcriptione indicatur, eos miſiſſe legationem ad Chriſtum. Ad ſequentia uid. notata ad Matth. XXI, 23. ſqq.

19. πρὸς αὐτοὺς) *de ipſis*, i. e. quod illa ſimilitudine ipſos petiiſſet.

20. παρατηρήσαντες) *Obſeruantes*, i. e. *captantes* (eum.) Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in uitio. ἐγκαθέτους) Vulg. *inſidiatores.* Ἐγκάθετοι, qui ſubſidunt in loco occulto, in quem ſe demiſerunt ad inſidias aliis ſtruendas. Homines ſubdoli, et clam adrepentes ad nocendum. Suidas: ἐγκάθετος, δόλιος, κατάσκοπος. ὑποκρινομένους — εἶναι) *Qui ſe bonos ſimularent.* Δίκαιοι nempe ſunt ἀγαθοὶ, χρηστοὶ. Simulabant, ſe eſſe, ut dici ſolet, tenerae conſcientiae, qui proinde

inde de quaeſtionibus omnibus, ad conſcientiam pertinentibus, plene cuperent edoceri. ἵνα — λόγȣ) *Vt carperent, ſ. reprehenderent ſermonem eius.* Genitiuus ἀυτȣ͂, transpoſitus eſt, et ἐπιλάβωνται ad uocem λόγȣ pertinet. τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξȣσίᾳ τȣ͂ ἡγεμόνος) Periphraſtice: *praeſidi et magiſtratui, penes quem erat ſumma poteſtas.* Quum de ſacris controuerſiae ad opprimendos innocentes non ſufficiunt, ſolent quaedam captari ad rempublicam pertinentia.

21. ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις) Quae in Sacerdotes et Scribas modo dixiſti, uera et certa ſunt; recte iudicaſti; in tuam concedimus ſententiam.

23. τὴν πανȣργίαν) *aſtutiam, calliditatem.* Interdum in bonam partem ſumitur pro *ſolertia*, plerumque autem, ut hic, in malam.

27. οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάςασιν μὴ εἶναι) *Qui reſurrectionem eſſe negabant. Thucyd.* III. 41. ἀντέλεγε μὴ ἀποκτεῖναι, *negauit occidendos eſſe.* Ex idiotismo linguae graecae, in qua poſt uerba negandi et prohibendi μὴ et ȣ̓ ſaepe uacant.

34. οἱ ὑιοὶ τȣ͂ ἀιῶνος τȣ́τȣ) *Qui uitam hanc mortalem agunt*, quibus opponuntur οἱ ὑιοὶ τῆς ἀναςάσεως.

36. ἰσάγγελοι γάρ εἰσι) Vox ficta ad ſimilitudinem ἰσοθέȣ. Bene autem dixit ἰσαγγέλȣς, quia angeli in ſacris litteris filii Dei uocantur, ob diuinae felicitatis et gloriae participationem. καὶ ὑιοὶ εἰσὶ τȣ͂ Θεȣ͂) *Atque adeo ſunt Dei ſimiles.* Hoc ita accipiendum eſſe e contextu apparet. Non inibunt matrimonia; non morientur; erunt enim Spirituum, angelorum, adeoque Dei ſimiles. Vt Deus non habet corpus

pus quod deſtrui poteſt, ſic et hi non habebunt tale corpus τῆς ἀναςάσεως ὑιοὶ ὄντες) *Qui participes erunt reſurrectionis,* ex noto Hebraismo, quo *filius* alicuius rei eſſe dicitur, qui cum illa eſt coniunctus.

37. ἐπὶ τῆς βάτυ) Breuis locutio, i. e. ubi illam de *rubo* narrat hiſtoriam. ὡς λέγει κύριον) Narrando ſcilicet, quod Deus dixerat.

38. πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν) i. e. *Omnes toti ab ipſo pendent.* Phraſis *Deo uiuere*, multa continet, ſc. pendere a Deo; ad uoluntatem Dei uiuere etc. Quia omnes homines a Deo pendent, ergo poteſt etiam mortuos conſiderare ut uiuos, eosque reuocare in uitam.

47. προφάσει) i. e. εἰς πρόφασιν, ut praetextum aliquem habeant emungendi homines, longas preces concipiunt, atque id ſcilicet aliis imputant.

CAP. XXI.

4. Εἰς τὰ δῶρα τῦ Θεῦ) Dona Dei uocat ipſum gazophylacium, in quod ea mittebantur, quae Deo donabantur. Ideo uocatur *Corban*, i. e. *donum*, ex re contenta.

5. ὅτι λίθοις — κεκόσμηται) Ἐκ λίθων λευκῶντε καὶ πολυτελῶν καὶ κρατερῶν, ut Ioſephus loquitur. Ἀναθήματα ſunt quaelibet *munera* ſ. *dona*, quae Diis, uel uero Deo dicabantur. De his donariis multa loca Veterum habet *Wetſtenius.* Inter ἀναθήματα templi Hieroſolymitani erat menſa, donata a *Ptolomaeo;* ſed maxime eminebat uitis illa aurea, cuius et Tacitus meminit, ab *Herode M.* donata templo. Ad totum, qui ſequitur, locum cf. Matth. XXIV.

6. ταῦτα

6. ταῦτα ἃ θεωρεῖτε) i. e. τούτων, ἃ θεωρεῖτε, ut saepe in his libris; sed et Latini ita loquuntur, ut notum est.

8. ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου) nomen meum usurpantes. ὅτι ἐγώ εἰμι) Nempe *Messias*, ut ὅτι sit nota orationis μιμητικῆς.

9. ἀκαταστασίας) *Perturbationes, tumultuationes.* Intelligitur status turbulentus, qui ex seditionibus inprimis et dissensionibus ciuilibus oritur, quum ciuibus in factiones diremtis, silent leges, et ui pleraque aguntur; quibus malis Iudaeos ante internecionem gentis misere esse uexatos nemo ignorat.

11. φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται) *Res incutientes metum, seu iniicientes terrorem, et coelestia signa magna erunt.* Per σημεῖα intelliguntur phaenomena cuiuscunque generis. Ab his non differunt φόβητρα, terriculumenta. Nam phaenomena in aëre obuia uim perterrefaciendi habent.

13. ἀποβήσεται — μαρτύριον) Sc. αὐτοῖς, ut addit Marcus, c. XIII, 9. *Eueniet uobis hoc in testimonium impietatis eorum.* Impietas erat in eo, quod Apostolos et alios doctores religionis christianae affligebant. Eo ipso quod innocentes iniuriis afficiebant, impietatem ostendebant.

14. θέσθε — ἀπολογηθῆναι) *Animis igitur uestris hoc penitus mandate, non esse uobis praemeditanda ea, quae ad defensionem spectant.* Ἀπολογηθῆναι, i. e. τὰ εἰς ἀπολογίαν.

15. στόμα) *os*, i. e. facultatem loquendi, siue quod loquamini. Apte autem, urgentibus eiusmodi periculis, discipulis suis pollicetur Christus, se στόμα καὶ σοφίαν daturum, quum

quum capitis cauſſam agentibus, etſi innocentibus, perſaepe et lingua haereat metu, et formido ſapientiam expectoret. ἢ ὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν κ. τ. λ.) Cui nihil contradici poſſit, quod ueri habeat ſpeciem.

19. ἐν τῇ — κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν) *Per perſeuerantiam ueſtram conſeruate*, ſ. *conſeruabitis uitas ueſtras.* Si κτήσασθε uera eſt lectio, imperatiuus poſitus eſt pro futuro, ut in λύσατε Io. II, 19. et alibi. Sed melior eſt lectio κτήσεσθε, quam nonnulli Codd. Verſſ. et Patres habent. Κτᾶσθαι autem, et quod Syrus hic habet קנא eſt: *acquirere*, uel potius *conſeruare.*

23. ἔςαι γὰρ ἀνάγκη μεγάλη) *Calamitas magna.* Vox ἀνάγκη in notione *calamitatis*, *miſeriae*, reſpondet Hebraicae צרה, neque tamen ea uis aliis ſcriptoribus plane inſolens reperitur, ut probant exempla a *Krebſio* et *Loesnero* allata. ὀργὴ) *poena, animaduerſio.* Sic *Demoſth.* in Phorm. ὑμῖν ὀργὴ μεγάλη καὶ τιμωρία ὑπόκειται.

24. πεσῦνται ςόματι μαχάιρας) *Peribunt gladio. Aciem gladii* Hebraei uocant פי חרב et LXX. ςόμα μαχαίρας. καὶ Ἱερυσαλὴμ ἔςαι πατυμένη ὑπὸ ἐθνῶν) *In populum Hieroſolymitanum barbarae gentes exercebunt imperium, etiam cum ipſorum ignominia.* πατεῖν h. l. eſt *ignominioſe tractare.* Sic apud *Plutarchum* de diſcr. am. et adul. adulator ad quaeuis indecora et inhoneſta miniſteria paratus, ἀπόχρησαι, ait, πάτησον, *utere calca.* Romani non paſſi ſunt urbem reaedificari; diſperſerunt Iudaeos, et formam Iudaicae ciuitatis ſuſtulerunt. Frequentibus rebellionibus ipſi Iudaei effecerunt, ut, ſemel uaſtata eorum urbe, duriſſime tractarentur.

καιροὶ

καιροὶ ἐθνῶν) Tempora, quibus passurus est Deus Iudaeorum nationem premi et affligi a gentibus aliis.

25. καὶ ἐπὶ — ἀπορίᾳ) *Et nationes in terra in magnis angustiis erunt prae consilii inopia.* Hesychius: συνοχὴ, ταραχὴ, ἀδημονία. Ἀπορία hic est consilii inopia ea, illa mentis fluctuatio, quae magnis malis impendentibus superuenire solet. Ad rem quod attinet, cf. Matth. XXIV, 29. *sqq.* ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου) *Sonante s. strepente mari et fluctu.* Post σάλου aut supplendum ὄντος, aut per Hendyadin explicandum, pro: ἠχοῦντος σάλου θαλάσσης.

26. ἀποψυχόντων — οἰκουμένῃ) Hominibus *exanimatis metu et exspectatione eorum* etc. Sic apud Iosephum Lib. XIX. de B. I. c. I, §. 25. Γαΐος ὑπὸ τοῦ πολλοῦ τῶν τραυμάτων ἀποψυχθεὶς ἔκειτο, *Caius, multis uulneribus confossus, exanimis iacebat.* Ἀποψύχειν proprie est *mori, animam efflare.* At haec Lucae locutio hyperbolica est, ad magnitudinem et excessum pauoris significandum. Προσδοκία autem h. l. accipitur *de metu imminentis mali*, more optimis scriptoribus recepto, ut ex *Iosepho* et *Philone* probant Krebsius et Loesnerus. αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν) *Stellae.* Nam Ps. XXXIII, 6. Ies. XXXIV, 4. צבא שמים Alexandrini interpretantur δυνάμεις, quae uox pro *copiis, exercitu* est apud Isocr. Pan. c. 37. Τὰς ἄνω δυνάμεις appellat *Philo* de sept. et Fest.

28. ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν) Sententia uerborum est: *Alacres ac laeti estote: bono animo; nihil timete.* Nam tollere et erigere caput, signum est animi tranquilli et laeti, quum contra metuentes terram intueri so-

leant. Sic *laeti et erecti* dicuntur apud Cic. pro Font. c. 11. *alacres et laeti*. διότι — ὑμῶν) Ἡ ἀπολύτρωσις, *liberatio*, nempe a persecutionibus Iudaicis. Sublato Synedrio liberius potuit propagari Euangelium. Apostoli, si Ioannem excipias, non protraxerunt uitam usque ad interitum ciuitatis Iudaicae. Sed praedixit Iesus haec eo consilio, ut Apostoli haec uaticinia alios docerent.

30. ὅταν προβάλωσιν ἤδη) sc. τὰ φύλλα. Sic προβάλλειν ἄνθος, *emittere florem* dixit *Dioscorides*. ἀφ' ἑαυτῶν) i. e. nullo monitore.

32. πάντα) Omnia illa, quae Iudaeos et excidium urbis spectant.

34. ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ) Magistri Graeci tradunt, hoc differre μέθην et κραιπάλην, quod μέθη sit ex praesenti potu animi alienatio, κραιπάλη, ut Plato loquitur, ἐκ τῆς προτεραίας. Non dubium autem, quin sub uinolentiae nomine omne uitiorum genus hic denotetur, quod circa uoluptates occupatum est. Nam quia in ebrietate manifestius est detrimentum rationis, ideo ex illa specie genus totum intelligi datur.

36. καὶ ςαθῆναι — ἀνθρώπου) Tanquam coram iudice. Σταθῆναι autem hic non est simpliciter *stare*, sed cum humili fiducia stare, non damnari, absolui. Erant christiani nominis professores cincti quotidianis hostibus et multis mortis periculis expositi. Ergo recte uiuendum erat, ut praemiis afficerentur.

38. τᾶς

38. πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν) *Vniuerſus populus ad eum mane uentitabat*, uel *mane ei praeſto erat.*

CAP. XXII.

3. Εἰσῆλθε δὲ ὁ σατανᾶς εἰς Ἰοῦδαν) Nulla nos neceſſitas cogit, ut opinemur, ὑπόςασιν diabolicam motu locali et phyſico in Iudam ſe transtuliſſe; ſed ſenſus eſt: *Iudam ſcelus plane diabolicum et atrociſſimum iam animo concepiſſe.* Sicut enim, qui diuinis motibus pie obtemperant Spiritum inhabitantem accipere dicuntur; ſic in eos, qui ſceleratis ſuggeſtionibus conſentiunt, Satanas dicitur intraſſe.

4. καὶ τοῖς ςρατηγοῖς) Στρατηγοὶ h. l. non ſunt duces militiae, ſed *praefecti templi*, ut etiam e u. 52. apparet. E more Iudaico Leuitae et ſacerdotes excubias nocturnas in templo agebant alternatim. His excubiis praeerat unus, qui κατ᾽ ἐξοχὴν praefectus templi dicebatur. Cum eo erant etiam nobiliores cuſtodiam templi gubernantes. Vid. *Lightfoot* in h. l.

5. συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι) *Polliciti ſunt*, ſe *daturos ei pecuniam.* Nam συντίθεσθαι haud raro ſignificat, *aliquid ſub conditione quadam promittere*, ut apud Ioſephum, Antiq. Lib. XIII, c. 4. §. 7.

6. καὶ ἐξωμολόγησε) Ἐξομολογεῖν h. l. uel eſt *ſpondere*, uel *conditionem accipere.* Vtroque ſenſu occurrit non ſemel apud Ioſephum, ut ex locis a Krebſio allatis uidere eſt. ἄτερ ὄχλου) ſc. συςροφῆς, uel συναχθέντος, *conuolante, tumultuante:* et eo loco, ubi non poſſet clamare, auxilium petere.

 16. ὅτι

16. ὅτι — ἐξ αὐτοῦ) Vulgat. *ex hoc non manducabo* ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ) Videtur hoc dictum generaliter ſic accipi poſſe, ut oſtendat Chriſtus, non futuram deinceps conſuetudinem ipſorum in terris, humani et uſitati conuictus, ſed *ſecuturum in regno Dei*, uel etiam poſt reſurrectionem *alium conuictum perfectum*, uel conuerſationem laetiorem. Cf. comma 18. et Matth. XXVI, 29.

20. τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου) Breuis locutio; nam *poculum* h. l. eſt id, quod in poculo continetur, et *uinum* per metonymiam dicitur ipſum foedus, quum duntaxat ſit foederis ſymbolum. Senſus eſt: *Inſtitutione huius ſacri ritus ſimul inſtituo nouam religionis formam, quae ſanguine meo, i. e. morte mea iam ſancitur.* τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον) Participium ἐκχυνόμενον non eſt conſtruendum cum uoce ποτήριον. Quanquam enim *effundere poculum* dici poſſit, pro *effundere id, quod poculo continetur*, nimium tamen dura eſſet phraſis, *ſi poculum pro hominibus effuſum eſſe* diceretur, quum in ſ. coena poculum non effuſum, ſed bibendo exhauſtum, in cruce uero ſanguis non ex poculo, ſed e corpore Chriſti effuſus ſit. Ergo ex regulis Grammatices dicendum fuiſſet, τῷ ἐκχυνομένῳ, ut τῷ αἵματι reſponderet; ſed tales conſtructiones, a Grammaticorum praeceptiunculis ualde diſcrepantes, apud Auctores profanos, qui tamen diligenter ſcribendi laudem aucupati ſunt, multae occurrunt. Exempla quaedam exhibent *Wetſtenius* et *Krebſius* ad h. l.

21. ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με) Manus proditoris in menſa cum Chriſto eſſe dicitur, quia cibum cum Chriſto communem ſumebat.

22. πορεύεται) ſc. εἰς θάνατον, ut infr. comm. 33. *Moritur.* Graeci dicunt ἀπέρχεσθαι, οἴχεσθαι, Latine *abire* pro *mori.* Hebr. הלך.

24. ἐγένετο) Recte h. l. uertitur: *fuerat;* uix enim credibile eſt, tam luctuoſo tempore uacaſſe animos ambitioſo certamini. Cf. Matth. XX, 20. ſqq. τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι) pro: τίς αὐτῶν ἐςι.

25. εὐεργέται καλοῦνται) Saepe apud *Ioſephum* et *Philonem* reperias hoc nomine appellari Romanos Imperatores. Datur et aliis regibus, ut apud *Plutarchum* de ſe laudando; item apud *Iſocratem* Panathenaico etc.. Significat Chriſtus, nomina talia ſaepe ab iis affectari, qui re ipſa ſuis magis, quam alienis commodis conſulant.

26. ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως) Sc. ποιεῖτε, quod poſt uocem οὕτως frequenter ſupprimitur. ἀλλ' ὁ μείζων — νεώτερος) *Sed qui primus dignitate eſſe uult inter uos, ita ſe gerat, tanquam eſſet ultimus.* Μείζων compar. pro ſuperlat. *maximus, princeps, primus dignitate.* Νεώτερος ui oppoſitionis eſt *ultimus, infimus.* Poteſt etiam ὁ μείζων eſſe *ſenior,* et ὁ νεώτερος *iunior.*

28. ὑμεῖς δέ ἐςε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ) Quaſi dicat, hactenus res ueſtrae ſatis recte ſe habent: uos alloquor, qui a proditione abhorretis, qui hactenus fideli animo me ſectamini. ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου) πειρασμοὶ hic dicuntur *res aduerſae,* per quas conſtantia exploratur.

29. διατίθεμαι) διατίθεσθαι hic non eſt *teſtamento legare,* quippe quod Patri non conuenit, ſed *pacto addicere,*

 ut

ut apparet ex 2 Paral. VII, 18. et Pſ. LXXXIX. 3. ſecundum LXX. ubi Hebr. כרתי ברית uertitur διεθέμην διαθήκην. Senſus eſt: Sicut Pater mihi regnum addixit, acquirendum per tolerantiam rerum aduerſatūm, ita et ego uobis addico gloriam regiae maieſtati proximam, ſimili ratione acquirendam. *Regnum* ſcilicet, Apoſtolis promiſſum, non eſt ea maieſtas, quae Chriſto promiſſa erat, ſed ab adiuncto *praemium ſuperati laboris.* Quemadmodum (inquit Chriſtus) pater mihi, laboribus ſuperatis praemium promiſit: ita et ego uobis praemium promitto. Cf. 2 Tim. II, 12.

30. ἵνα ἐσθίετε — βασιλείᾳ μου) Senſus eſt: *Tum, quum regnabo,* (in altera illa uita) *uos gaudio et felicitate mecum fruemini.* Nam edere et bibere in regno Meſſiae eſt imago gaudii et felicitatis. Cf. Matth. XIX, 28.

31. ἐξῃτήσατο ὑμᾶς) ἐξαιτεῖσθαι eſt *poſtulare, ut ſibi quis dedatur,* ſeu *depoſcere aliquem ad poenam,* quod multis locis probat *Wetſtenius.* τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον) *quos cribraret ſicut triticum,* i. e. *perturbaret, tentaret, laederet, pro arbitrio concuteret atque agitaret.* Heſychius: σινιάσαι, σεῖσαι, κοσκινεῦσαι, concutere, cribrare. Hoc loco impropria eſt huius uerbi ſignificatio, quam etiam Chryſoſtomus obſeruat Homil. 82. in Matth. ubi σινιάσαι explicat per θορυβῆσαι, ταράξαι, καὶ πειρᾶσαι, *perturbare turbare et tentare.* Cf. *Amos.* IX, 9. qui locus hic reſpici uidetur. Senſus igitur erit: Satanas cupit et optat: ut uos fluctuetis, inſtabiles fiatis, deſinatis eſſe conſtantes diſcipuli mei.

32. ἐδεήθην περὶ σοῦ) i. e. pro te, aliisque apoſtolis. ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίϛις σου) *ne deficiat fides tua,* nempe in totum; id enim eſt hic ἐκλείπειν. καὶ σύ ποτε ἐπιϛρέψας ϛήριξον τοὺς ἀδελφούς σου) Putant nonnulli, ex noto Hebraismo uerbum reſoluendum eſſe in Aduerbium, ut hebr. שוב, e. g. Pſ. LXXXV, 6. (ſec. Verſ. LXX.) תשוב תחיינו, ἐπιϛρέψας ζωώσεις ἡμᾶς, i. e. πάλιν ζωώσεις ἡμᾶς. Ita hic σύ ποτε ἐπιϛ. ϛηρ. eſſet σύ ποτε πάλιν ϛήριξον. *Tu quoque olim uiciſſim fratres confirma,* i. e. da operam, ne in fide deficiant, nempe pro ipſis orans, ſicut ego pro te oro. Alii ἐπιϛρέψας exponunt, *conuerſus,* nempe ad poenitentiam, ut ſenſus ſit: *Tu, quum reſipueris, fratres tuos, nempe reliquos Apoſtolos, et eos qui per te uel per illos ad religionem perducti fuerint, confirma,* ne cadant nempe, aut ſaltem, quum ceciderint, tuo exemplo doce eos de uenia non deſperare.

36. ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω) Haec et ſequentia uerba nihil aliud continent, quam praedictionem inſtantium periculorum, quae opponuntur ſecuritati prioris temporis. Solent autem prophetae tempora periculoſa metaphorice ſignificare, repraeſentando ea, quae homines uulgo tunc faciunt, ut caueant periculum. Dicit ergo Chriſtus: *Si quis crumenam habet, ne eam domi relinquat, ſed ſecum ferat.* Quo ſignificat, longo alia inſtare tempora, quam experti eſſent hactenus. Cf. Matth. X, 9. 10. ὁμοίως καὶ πήραν) Hoc dicitur per modum parentheſeos; nam ad crumenam redit oratio. Sed obiter monet Chriſtus, pera quoque opus fore, uictu alioqui defecturo. καὶ ὁ μὴ ἔχων) ſc. βαλάντιον, quod habere ſolent, qui aliquid habent

 pecu-

pecuniae. πωλησάτω — μάχαιραν) i. e. si alio pacto gladium nancisci non poterit, eum emat sibi uel per uenditionem uestis suae. Iterum haec Christi uerba intelligenda sunt non tanquam praecipientis quod fieri uellet, sed praedicentis, quod per secuturam necessitatem euenturum erat. Sensus igitur est: Egistis adhuc uitam tranquillam sine curis; nunc autem uita uestra curis, sollicitudinibus et periculis plena erit.

37. ἔτι τοῦτο) Post multa alia a me tolerata iam illud ultimum restat, ut pro scelerato morti addicar, unde et illa sequentur, quae ad uos pertinent; nam magistri ignominia atque odium ad discipulos redundat. καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει) *Quae de me praedicta sunt, implentur.* Τὰ περὶ ἐμοῦ, sc. ὄντα, *quae ad me spectant.* Quum autem paulo ante dicatur: ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον, res ipsa docet, Christum per ea, *quae ad se spectabant,* uaticinia V. T. ad se pertinentia intelligere. Phrasis τέλος ἔχει, synonymica est cum praecedenti τελεσθῆναι. Loquendi ratio, λαβεῖν τέλος hoc sensu frequentissima Iosepho est, e. g. Antiq. L. II. c. 5. §. 3. de interpretatione somniorum, a Iosepho facta: ταῦτα τέλος ὅμοιον οἷς ὁ Ἰώσηπος εἶπεν, ἀμφοτέροις ἔλαβε, *haec somnia ita, ut Iosephus praedixerat, impleta sunt.* Et τέλος aliis quoque locis pro *rei praedicta euentu* est.

38. ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο) Credibile est, quum iter e Galilaea ad urbem infestum esset latrociniis, multos ad urbem profectos cum gladiis, quod et ex Iosephi aliquot locis colligere est, qui et *Essenos* ait armatos incessisse latronum metu. Hunc morem secuti uidentur Apostoli, non omnes, sed ex omni numero duo, quorum alter fuisse *Petrus* uidetur,

uidetur, qui mox gladio, ut ſuo utitur. ἱκανόν ἐςι) Eſt hoc loco ſilentium imponentis ac abitum parantis, ita ut et ruditatem ac ſimplicitatem pariter eorum auerſatus ſit. Nam hebr. רב לכם, *ſat uobis*, Helleniſtae interdum uertunt ἐχέτω ὑμῖν, ut Num. XVI, 3. interdum ἱκανούσθω, aut ἱκανὸν ἔςω, Deut. III, 26. Nos eodem ſenſu dicere ſolemus: *Es iſt gut! Genug von dieſer Sache!*

41. ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν) *abſtraxit ſe ab illis* i. e. abſceſſit, ſiue abſtitit ab eis.

42. εἰ βούλει παρενεγκεῖν) *utinam uelles auferre*; nam ita εἰ interdum accipitur, etiam cum indicatiuo coniunctum. Hoc loquendi genus non intellectum, mutandae ſcripturae locum praebuit.

43. ὤφθη — ἐνισχύων αὐτὸν) Duo haec commata 43. 44. abſunt a Codd. quibusdam, et in duobus notata ſunt aſteriſcis, quo ſigno, ea ſuſpecta eſſe, oſtenditur. Contra uero alii Codices longe plures, habent hos Verſus etiam ſine aſteriſcis. Vid. *Wetſten.* ad h. l. ex quo patet, in neutram partem poſſe pronunciari. Quum tamen Epiphanius notauerit, *Irenaeum* Sec. II. uſum eſſe hoc teſtimonio, ut Chriſtum uere hominem fuiſſe oſtenderet, probabilior eſſe uidetur eorum ſententia, qui putant locum a Lucae manu eſſe. Ad rem quod attinet, fuerunt, qui putarent fuiſſe allatum aliquid per angelum, quo corpus Chriſti recrearetur. Alii putarunt, angelum a Deo miſſum, in mandatis habuiſſe, ut animum Saluatoris ſolatio erigeret, animi dolorem mitigaret, et confirmaret, patrem eum non eſſe deſerturum. Verbum ἐνισχύειν utramque explicationem admittit. Fuerunt

etiam, qui hoc ita intelligerent, uiſum oblatum eſſe Chriſto, quaſi angelus coram eo ſtaret, et animum eius roboraret. Verba omnino hanc interpretationem admittunt, ut patet ex iis, quae ad Matth. I, 20. de uario uſu uocis ἄγγελος notauimus. Sic legimus etiam Stephanum uiſo coeleſti corroboratum eſſe. Act. VII, 55. 56.

44. καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ) *Quum eſſet in angore.* Vox ἀγωνία *magnum animi metum* et *trepidationem* ſignificat. 2 Maccab. III, 14. ἦν δὲ οὐ μικρὰ κατὰ τὴν πόλιν ἀγωνία, *non parua erat trepidatio in urbe.* Quo ſenſu aliquoties apud Philonem etiam occurrit. ἐκτενέςερον προσήυχετο) *intentius orabat.* Augeſcente dolore intendebat uim precationis, geſtu quoque id ipſum exprimens; nam antea genua flexerat, nunc toto corpore in terram procumbit, ut ex Matthaeo et Marco diſcimus. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι ἅιματος) *Erat autem ſudor eius quaſi grumi ſanguinis.* Nihil aliud exprimere Euangeliſta uoluit, quam ſudoris copiam ex animi ſumma perturbatione obortam. Sic ἅιματι κλάιειν, et ἅιματι ἱδροῦν, ἐπὶ τῶν σφόδρα ἀγωνιώντων prouerbialiter dici ſolere, ex Zenodoto et Diogeniano notat Photius epiſt. 138. Θρόμβος Galeno et Heſychio eſt ἅιμα πεπηγὸς, Latinis *grumus.* Talem autem fuiſſe Chriſti ſudorem ait Lucas, non quod ſanguineus fuerit; (nam, ut recte *Theophylactus* et *Euthymius* notat, non dictum eſt: ἐγένετο ἱδρὼς ἅιματος, ſed ἐγένετο ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ, ὡσεὶ θρόμβοι ἅιματος.) ſed quod magnorum ſudorum guttae craſſiores et grandiores ſoleant eſſe, quales ſunt ſanguineae. Quaeritur, quaenam fuerit angoris huius, quem Chriſtus ſenſit, cauſſa? Metuit Ieſus inſtantes ſibi perpeſſiones et calamitates,

τὸ ποτήριον τοῦτο, u. 42. Sed non ſimpliciter metuit dolores aut mortem, uti nos eam amore uitae metuimus; ſic enim Ieſus multis hominibus fuiſſet inferior. Videtur potius ideo tremuiſſe, quoniam dubitauerit, an etiam hoc opus omne per tot dolores ad finem usque ſuperaturus eſſet. Concludi poteſt hoc ex loco ſimili Matth. XXVII, 46. Nec mirum ſi talis ſenſus in animo Ieſu ortus eſt; nam ab eo opere pependit ſalus humani generis, peccatorum remiſſio, futura doctrinae propagatio, noua plane nouae oeconomiae inſtitutio etc.

51. ἐᾶτε, ἕως τούτου) *Deſinite, ſatis eſt*, uel ſufficiat uos huc usque proceſſiſſe. Poſt illud ἐᾶτε diſtinctio ponenda, et poſt τούτου ſubaudiendum uidetur ἀπόχρη, uel ἱκανόν ἐστι. Ita Chriſtus diſcipulos ſuos alloquitur. *Kypke* poſt *Doddriggium* uerba haec ad homines, qui Chriſtum captiuum abducturi uenerant, dicta putat, et uertit: *deſiſtite hactenus*, i. e. liberum me eo usque relinquite, donec hominem, cui auris abſciſſa eſt, ſanauero. Ita poſt ἐᾶτε ſubaudienda eſſet uocula με *deſiſtite a me*; poſt ἕως τούτου uero ſupplenda eſſet uox χρόνου. Sed facilior mihi uidetur prior explicatio.

53. αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα) ὥρα ὑμῶν, *tempus uobis fauens et maxime opportunum*. Philo Leg. ad Caium: σὸς, εἶπε, νῦν ὁ καιρὸς ἐστιν Ἑλίκων. ἐπέγειρε σαυτόν. *Tuum nunc tempus eſt, Helicon, ait, excita te ipſum*. Martial. Ep. X, 19. *Haec hora eſt tua*, quum furit Lyaeus. Silius Il. XII, 193. dexter Deus, *horaque noſtra* eſt. Nam *dies* (i. e. *tempus*) alicuius ſolet dici ille, in quo nactus eſt poteſtatem ad libitum agendi

agendi ſuum. καὶ ἡ ἐξȣσία τȣ̃ σκότȣς) Poteſtas concesſa tenebris ad lucem premendam, i. e. ſceleribus aduerſus innocentiam.

58. ἕτερος) *Alia ancilla.* Vnusquisque ſiue ſit hominum ſeu deorum, ſeu quicunque ſit, ſiue mas ſiue foemina, quoties ad ſententiam nihil intereſt, quo quis ſexu ſit, proprie effertur genere maſculino. Exempla apud optimos auctores, occurrunt innumera, quorum nonnulla laudat Wetſtenius. ἄνθρωπε) Pro quo paullo ante, γύναι. Nam ἄνθρωπος de muliere dici, docet *Vigerus* de Idiot. dict. Gr. c. 3. et Hoogeuenus in annott.

61. ἔβλεψε τῷ Πέτρῳ) Admonens illum tacite et inconſultae iactationis et maturandae poenitentiae.

63. καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες) Lucas retrogreditur; nam hiſtoricorum more totam de Petro narrationem una ſerie exhibere uoluit.

66. ὡς ἐγένετο ἡμέρα) *Quum dies aduentaret.* συνήχθη) i. e. ἦν συναγόμενον.

68. ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω) Si qua argumenta proponam, quibus me Chriſtum probem. Argumentari enim Hebraei non minus quam Graeci ſolebant interrogando.

70. ὑμεῖς λέγετε) i. e. *rem dicitis*, ut apud *Xenophontem* αὐτὸς τȣ̃το λέγεις ὦ Σώκρατες. ὅτι ἐγώ εἰμι) ὅτι eſt uox Chriſti, affirmantis, non repetentis.

71. ἠκȣ́σαμεν ἀπὸ τȣ̃ ςόματος αὐτȣ̃) βλασφημίαν ſcilicet, quod exprimunt *Matthaeus* et *Marcus* perſpicuitatis cauſſa, quum

quum alioqui mos fuerit Hebraeorum βλασφημίαν filentio potius quam uerbo indicare.

CAP. XXIII.

1. Τὸ πλῆθος αὐτῶν) Ita uocat coetum fenatorum.

2. τῦτον — τὸ ἔθνος) Voci εὕρομεν, *inuenimus*, deprehendimus, hoc quidem loco ineft emphafis. Dicunt nempe, fe adducere Iefum non tantum facinoris *accufatum* f. *fufpectum*, fed etiam *confeffum* et *conuictum*. Διαςρέφειν τὸ ἔθνος h. l. eft gentem *corrumpere*, in errores inducere, et *ad defectionem follicitare*. Hanc pofteriorem fignificationem fatis probauit *Elsnerus*, quam etiam comm. 14. poftulat. καὶ κωλύοντα καίσαρι φόρυς διδόναι) Quia a Galilaea proceflerat *Iudas*, huius dogmatis auctor, ideo confidenter obiiciebant Chrifto crimen, et odiofum maxime Romanis, et in Galilaeo credibile.

3. σὺ λέγεις) Rem faffus eft Iefus, fed addita, quam fenatores fuppreflerant, diftinctione; rex fum, inquiens, fed non regni terreftris, quod Ioannes explicat.

4. ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε) Nempe exiens ad Senatores foris expectantes, ut *Ioannes* nos docet. ὐδὲν εὑρίσκω ἄιτιον) *Nullum crimen.* Videbat confeffionem ita effe temperatam, ut crimen non contineret, probationes uidebat nullas. Ipfe hominis habitus a regni affectati fufpicione longe aberat.

5. ἐπίσχυον) *inftabant*, contendebant, rem ita fe habere. Ἐπισχύειν h. l. eft *argumentis aliquid roborare*, dicta fua confirmare. ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων) Quum non

non recipi a Pilato uiderent crimen regni affectati, ad aliud confugiunt, quod facti erat non ambigui, sed iuris habebat quaestionem. Docet, inquiunt, res quasdam nouas, neque congruentes cum receptis apud nos sententiis. Iam uero satis notum est, ea re populum commoueri solere, ac proinde hoc aduersari publicae tranquillitati, cuius tu custos es constitutus. ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε) Si dubitas, inquirere potes, non per Iudaeam tantum, sed et per Galilaeam, nutricem seditiosorum hominum, quot ille disciplinae suae stipatores collegerit.

7. ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου) *ex Herodis territorio;* ita enim metonymice hic sumitur uox ἐξουσία. ἀνέπεμψεν αὐτὸν) Propriam Romani iuris uocem usurpauit hic Lucas; nam *remittitur* reus, qui alicubi comprehensus mittitur ad iudicem aut originis aut habitationis. Itaque Pilatus Herodi, ut tetrarchae eius loci, unde esse Iesus dicebatur, potestatem permisit, Iesum abducendi in Galilaeam, ibique, si uellet, cognoscendi de eius caussa, ut fieri inter Romanos prouinciarum rectores solebat.

8. ἐξ ἱκανοῦ) i. e. ἐκ χρόνων ἱκανῶν. ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον) Vt oculos et animum re noua pasceret, more aulae. At Deus non ita prodigus est potentiae suae, ut eam inseruire cupiat humanae curiositati. Res magna sit necesse est, propter quam naturae leges excedantur.

10. εὐτόνως) *acriter, uehementer.* Sic *uehementer accusare* Plinius VI, 22. epist. dixit. Hesychius: εὐτόνως, ἰσχυρῶς.

11. ἐξου-

11. ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν) Indignum ſua magnitudine ratus, ſi crederetur metuiſſe hominem, neque armis, neque regnandi artibus inſtructum. σὺν τοῖς ϛρατεύμασιν αὐτοῦ) *Cum miniſtris ſuis*, ut recte uertit Syrus. Nam Helleniſtae ϛρατιὰν et ϛράτευμα uſurpant, ut Hebraei צבא pro quouis comitatu. ἐμπαίξας) *Illudens ei*, ut homini fatuo. ἐσθῆτα λαμπρὰν) Veſtem ſplendidiorem, quomodo et Iacobus appellat ueſtem hominum opulentiorum, uel potius *ueſtem albam*, ut hic habet Vulgata. Veſtis alba ad ornatum fuit comparata. Hac igitur Ieſus per irriſionem uidetur indutus eſſe.

12. προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες) *Antea enim inimicitiae inter eos fuerant* — ob Galilaeos, ut credibile eſt, a Pilato nuper trucidatos; ſed et alias facillime inter reges et Romanos praeſides ex aemulatione odia naſcebantur.

14. ὡς — λαὸν) Ab obſequio nempe Caeſari debito. Vid. ſupra comm. 2. ἀνακρίνας) ἀνακρίνειν iudicum eſt, pro poteſtate reos uel teſtes interrogantium.

16. παιδεύσας) παιδεύειν pro δείρειν, reſpondet Latino *caſtigare*, quod h. l. eſt *flagellis caedere*.

23. οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις) *Hi autem magnis clamoribus urgebant*. Sic Ioſeph. Antiq. L. XX. c. 5. §. 3. μᾶλλον ἐπέκειντο βλασφημοῦντες, *magis conuitiis urgebant*.

24. ἐπέκρινε) *iudicio ſuo approbauit*. Varinus: ἐπικρίνω, τὸ κριθὲν βεβαιῶ.

28. μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμὲ) Graeci dicunt κλαίειν ἐπί τινι et κλαίειν τινα, at LXX. etiam κλαίειν ἐπί τινα Num. XI, 13. Iud. XI, 37. 38. Reſpicit Chriſtus morem hominum de

ſuis,

ſuis, quam de alienis malis magis dolentium, quaſi diceret: ſi calamitates, quae uobis impendent, uideretis, non uacaret uobis lacrimas mihi impendere.

29. ἐν αἷς ἐροῦσι) Indefinite: i. e. *quum dicetur.* μακάριαι — ἐθήλασαν) Nam in urbium direptionibus infantes ab uberibus matrum auelli, ſoloque allidi ſolent.

30. λέγειν τοῖς ὄρεσι. πέσετε ἐφ' ἡμᾶς) Vt nempe Romanorum furorem euadamus. Similia loca ſunt *Hos.* X, 8. Ieſ. II, 19. Locutiones hae ſunt quidem prouerbiales, at ſimul a Chriſto uſurpatae ſunt ad euentuum ſingulorum ſignificationem. Nam et matrum ea fuit miſeria, ut ſuos ipſae natos prae fame manderent, et occupante urbem Romano exercitu, plurimi ſe in ſpecus abdiderunt, ut apud *Ioſephum* uidere eſt.

31. εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γενήσεται;) Ποιοῦσι, imperſonaliter dictum. ξύλον puto hic non *lignum* eſſe uertendum, ſed *arborem*, nam hebr. עץ et *arbor* eſt et *lignum.* Apoc. II, 7. XXII, 2. 4. *Si hoc fit in arbore uiridi, quid fiet in arida?* Sic Pſ. I. *uir bonus* uirenti arbori comparatur, contraque *homines a pietate alieni* Chriſto et Baptiſtae uocantur arbores emortuae. Eſt etiam prouerbium Hebraeorum: Si fuerint duo ligna arida, et unum uiride, arida comburunt uiride illud. Senſus uerborum Chriſti eſt hic: Si ſic agitur cum homine undiquaque inculpato, quale exemplum edi conuenit in improbos, qui non potuerunt ad ullam bonam frugem adduci?

32. ἤγοντο — κακοῦργοι) *Facinoroſi*, i. e. λῃσταί, Marc. XV, 27. Matth. XXVII, 38. 44. hoc quippe flagitium tunc

in

in Palaeſtina, quae tota σπηλαῖον λῃστῶν fiebat, maxime erat uulgare et inſigne. Poſt uocem δύο comma poni, et ſuppleri poteſt *nempe;* hoc modo: *ducebantur uero etiam alii duo*, nempe facinoroſi. Poſſunt etiam uerba δοξαστικῶς intelligi, non quod Chriſtus etiam κακοῦργος fuerit, ſed quod ductus ſit ut facinoroſus ad ſupplicium; qui μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Marc. XV, 28.

33. κρανίον) Metonym. pro κρανίου τόπος. Vid. Matth. XXVII, 33.

34. πάτερ, ἄφες αὐτοῖς) Ne imputa, ſcilicet in hoc, ut poenitentiam illis praecludas, feſtinato exitio, aut pleniſſima obduratione. οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι) Facit hic Chriſtus, quod ſolent deprecatores: omiſſo, quod in facto Iudaeorum erat accuſandum, id refert, quod ad minuendam aliquo modo culpam pertinebat. Erat quidem ignorantia craſſa ac ſupina, adde etiam profecta ex multis uitiis, ſed tamen non extrema linea peccabant, qui in eum peccabant quem non pernouerant.

38. γράμμασιν ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς) *Graeco* ſermone ſcripta erat haec αἰτία, ob maximam turbam Helleniſtarum, quae ad paſcha conuenerat; quanquam alioqui Graeco ſermoni a Macedonicis temporibus et in Palaeſtina Iudaei uicinaeque gentes aſſueuerant. *Latino* ſermone ſcriptus erat titulus, ob maieſtatem imperii; *Hebraeo,* ob locum, in quo ſupplicium ſumebatur.

40. οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν) *Ne tu quidem Deum times.* Qui miſeris inſultat, Deum contemnit. Poteſt etiam ſenſus eſſe: Nonne tu uis ad te redire, ſcelera tua agnoſcere, et

ueniam rogare? ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ) *Quum idem ſupplicium patiaris;* nam κρίμα metonymice ſumitur pro *ſupplicio,* quod latrones habebant cum Chriſto commune, quanquam diſparibus meritis, ut ſtatim ſubiicitur.

41. ἡμεῖς μὲν δικαίως) Sc. πάσχομεν. Δικαίως, *merito,* uel *iure merito.* Magnum eſt poenitentiae ſignum, in poena ſua acquieſcere. Acceſſit et alterum, corrigere peccantem, et tueri oppreſſum. οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε) *nihil improbum fecit.* Τὸ ἄτοπον quamcunque nequitiam et iniuriam, ſiue leuiorem ſiue atrociorem denotat, ut ex Verſione LXX et Scriptoribus graecis demonſtrarunt Viri docti. Hinc liquet, latronem hunc multa de rebus Ieſu intellexiſſe, partim, ut credibile eſt, antequam caperetur, partim in ipſo praetorio.

42. μνήσθητί μου) Huiusmodi blandis compellationibus ſolent alios conciliare ſibi, qui obuenturas iis res proſperas uidentur praeuidere ſibi. Gen. XL, 14. ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου) i. e. εἰς βασ. σου, *quum regni illius tibi a Deo promiſſi poſſeſſionem fueris adeptus.* Audierat, ut credibile eſt, profitentem Ieſum ſibi regnum deberi, ſed non huius mundi. Iam indignitatis ſuae memor, non magnos in eo regno honores ſibi poſtulat, ſed hoc tantum rogat, ſui ut memor eſſe uelit, ſciens regium eſſe, aliis benefacere.

43. ἀμὴν, ἀμὴν λέγω σοι) Oſtendit Chriſtus, ſe magni aliquid dicturum. σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ) Chriſtus plus promittit, quam erat rogatus. Rogas, inquit, ut olim tui ſim memor, quum regni poſſeſſionem accepero; ego

ego tam diu non differam tua uota, ſed partem et primitias ſperatae felicitatis tibi intra hunc ipſum diem repraeſentabo: morere ſecurus, a morte ſtatim te diuina ſolatia expectant. Ceterum dubium non eſt, quin Chriſtus ita locutus ſit, quomodo ſe ſciebat a latrone intelligi. Παράδεισος uox eſt *Perſica.* (Pollux IX, 13.) quanquam et Hebraei uſurpant, ut Eccl. II, 5. Neh. II, 8. et denotat *agrum conſeptum ac diligenter conſitum, uiuarium, pomarium.* Hoc nomine etiam apud LXX interpretes deſignatur *hortus Edenis. Paradiſus,* גן עדן poſtea apud Iudaeos uocatur locus amoenus, qui recipit animas piorum mortuorum, ibi manſuras, donec iterum corporibus iungantur, qui locus Graecis camporum Elyſiorum nomine uenit, (*Ioſeph.* de B. I. III. 8. 4.) quae fuit Ioſephi et Phariſaeorum ſententia. Eſſeni autem, reſurrectione corporum negata, animas piorum aeternum in Paradiſo uicturas putabant *Ioſ.* B. I. II, 8. 11. Et Paradiſum et Gehennam ſecundum Hebraeorum mentem ἐν ᾅδῃ eſſe, monui ſupra ad c. XVI, 23. Chriſtus his uerbis latroni promittit locum tutum et ſecurum, tempore inter mortem et reſurrectionem medio, et aeternum in coelis gaudium poſt reſurrectionem. Veteribus Chriſtianis diſcriminatas coeli et Paradiſi regiones fuiſſe, docet ex *Tertull. Methodio, Origine,* aliisque *Wetſtenius,* de hac re prolixe agens, in annotat. ad h. l.

46. παραθήσομαι) *Deponam.* Vulgata: *commendo,* quod idem eſſe uidetur cum *depono.* Pſ. XXXI, 6. Sed apud Dauidem רוח eſt uita, apud Chriſtum ipſa mens hominis, quam Hebraei proprie eo nomine appellant.

47. ἐδόξασε τὸν θεὸν) *agnouit Dei potentiam.*

48. οἱ συμπαραγενόμενοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην) Qui ad ſpectandum crucis ſupplicium conuenerant, ut fieri ſolet. θεωροῦντες τὰ γενόμενα) Solis deliquium extra naturae ordinem, uel ſaltem eius obſcurationem, tremorem terrae, hominem uelut ſuo arbitrio expirantem. τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη) Incipiente iam pungi conſcientia, quam poſtea ſermo apoſtolicus magis excitauit.

51. οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος) *Ad eorum conſilium non acceſſerat.* Eleganter enim συγκατατίθεσθαι dicitur pro *aſſentire*, *alicuius ſententiae ſubſcribere*, metaphora ducta a calculis eorum, qui rationes ſubducunt, aut ſuffragia ferunt, quo ſenſu aliquoties apud *Ioſephum* occurrit. Cf. Krebs.

53. λαξευτῷ) *in ſaxo inciſum*, i. e. intra ipſam rupem excauatum. Λαξεύειν, idem quod λατομεῖν, λιθοτομεῖν. οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος) Ne quis poſtea alium, non autem Ieſum reſurrexiſſe, calumniaretur.

54. ἐπέφωσκε) Conuenientiſſimum erit ἐπιφώσκειν intelligere ſtellarum ortum, indicem ueſperae, a qua Iudaei diem ſuum ciuilem inchoabant. Notandum eſt etiam, ueſpera ſabbati incipientis candelas accendi a Iudaeis.

56. ὑποστρέψασαι) *Quum rediiſſent*, nempe in urbem. ἡτοίμασαν) *Compararunt, emerunt*, c. XXIV, 1. ante ſolis occaſum et Sabbati initium. Marcus c. XVI, 1. habet διαγενομένου τοῦ σαββάτου, *elapſo Sabbato.* Sed res non eſt tanti, de qua operae pretium ſit dicere. Tales enim diuerſitates inde ſunt ortae, quod unus ab aliis haec narrare audiuerit. In huiusmodi autem narrationibus, quae ore fiunt, facillime aliqua diuerſitas ſuboriri poteſt.

Ergo

Ergo ridiculi ſunt, qui haec talia urgent ad ἀξιοπιστίαν Euangeliſtarum minuendam.

CAP. XXIV.

4. Δύο ἄνδρες) Cf. annotata ad Matth. XXVIII, 5. Lucas Matthaei hiſtoriam ante oculos poſitam habuiſſe uidetur, ita tamen, ut nonnulla omitteret, nonnulla uero adderet. Videntur ei innotuiſſe quaedam περιστάσεις ex narratione Ioannae, quam ſolus comm. 10. nominat, quamque ſatis ei notam fuiſſe e cap. VIII, 3. coniicere licet. Haec ſumma fide quae uiderat et audiuerat, teſtata eſt; quae autem abſente ipſa, poſtquam a ceteris mulieribus diſceſſiſſet, contigerant, teſtari non potuit. Scilicet angelos et uidit et audiuit; Ieſum uero non uidit; quare etiam huius rei non facit mentionem.

10. ἡ μαγδαληνὴ μαρία) Magdalenam colloquio iſto cum angelis comm. 4 - 8. haud interfuiſſe, ſed antequam angeli uiſi eſſent a mulieribus, abiiſſe, Ioannem et Petrum uocaturam, notauimus ad Matth. XXVIII, 5, coll. Io. XX, 2. ſqq. Sed ſalua eſt Lucae fides. Nam Ioanna haud opus eſſe exiſtimauit ſcrupuloſa enumeratione, quaenam mulieres ab initio ad finem usque praeſentes adfuerint, neque neceſſarium duxerat, diſertis commemorare uerbis, diſceſſiſſe Magdalenam a ceteris mulieribus. Lucas igitur nomina Magdalenae et Mariae Iacobi haud accepit a Ioanna, ſed ſumſit ea ex Matthaeo, hisque Ioannae nomen addidit. Scilicet mulierum, quae cum Chriſto e Galilaea uenerant, omiſſis tamen nominibus, mentionem iam fecerat c. XXIII, 49. et 55. easdemque, cum aliis nonnullis, die ſolis ad ſepul-

erum processisse indicauerat, c. XXIV, 1. Ad finem iam commate 9. perducta narratione de iis, quae teste Ioanna, mulieribus apud sepulcrum contigerant, ex Matthaeo addit nomina earum mulierum, quae Apostolis primum nuntium de resurrectione Christi attulerant, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα, tacens reliqua a Matthaeo narrata, quod integras historias Matthaeo quasi suffurari et ex huius libro in suum transfundere nollet.

12. ὁ δὲ πέτρος — τὸ γεγονὸς) Deest hoc comma in cod. Cantabrig. et uersionibus nonnullis antehieronymianis. Si genuinum est, Lucas aut haec non suo loco et ordine narrat, (ut patet ex Io. XX.) aut uertenda sunt haec uerba in plusquamperfecto, et ita cohaerent cum commate 11. ut dicatur, non quidem fidem inuenisse narrationem mulierum apud discipulos, spem tamen aliquam ipsis affulsisse, quod etiam Petrus non reperisset corpus Christi in sepulcro.

13. δύο ἐξ αὐτῶν) Probabiliter sentiunt ueteres, fuisse hos de numero LXX discipulorum. Nomen alterius infra exprimit Lucas, *Cleopam* uocans. Alteri fuisse nomen *Simoni*, aut quod eodem recidit, *Simeoni*, Auctor est *Origenes* in libro aduersus Celsum. πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην) Verosimile est, Emaunte eos habitasse, atque eo regressos, postquam et parasceuen et sabbatum, et diem a sabbato primum paschalibus sacris et precibus impenderant. σταδίους ἑξήκοντα) *Stadium* est spatium pedum 625. Stadia 32. conficiunt milliare germanicum. Sexaginta stadia circiter duo milliaria conficiunt.

14. ὡμι-

14. ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους) ὁμιλεῖν h. l. eſt *colloqui, confabulari*, quo ſenſu occurrit in Verſione LXX, apud Ioſephum et Philonem.

15. συζητεῖν) Varias conieeturas in omnem partem uoluebant; id enim hic eſt συζητεῖν, ut Marc. I, 27. ἐγγίσας) Quaſi a tergo eos aſſecutus, ut in uia fieri ſolet; unde et eos ita affatur, quaſi partem ſermonum audiiſſet.

16. ἐκρατοῦντο) *tenebantur*, i. e. *retinebantur et impediebantur*. Colloquio nimirum et diſceptationibus de fatis Ieſu intenti, non intuiti ſunt eum; nec ſcire cupiuerunt, quis eſſet is, qui ſe iis ſocium iunxerat. Nec tamen excluditur, quod oculos eorum a Chriſto accuratius intuendo et agnoſcendo diuina auerterit prouidentia.

17. οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε) Verba, quae inter uos commutatis. σκυθρωποὶ) *tetrico uultu*, i. e. *triſtes*.

18. σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ) Ἐν deeſt in plurimis codicibus. *Tu ſolus ex iis qui uicini ſunt Hieroſolymis* etc. Πάροικοι, qui et παρεπίδημοι, ſunt alias *externi*, qui alicubi aliquo tempore uerſantur; ſed hanc ſignificationem h. l. contextus non admittere uidetur. Putabat Cleophas hunc in uicinitate urbis habitare.

19. τὰ περὶ — Ναζωραίου) Sc. γενόμενα, *ea* ſc. *quae Ieſu Nazareno euenere*. δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ) *Factis aeque ac uerbis praeſtantiſſimus*. Sic e fratribus Ioſephi eum, qui ceterorum quaſi interpres et orator erat, Philo de Ioſ. δυνατὸν εἰπεῖν dicit, facundia pollentem. ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ) Loquendi genus, inde natum, quod de iis rebus teſtimonium perhibemus, quae nobis in con-

ſpectu ſunt. Senſus eſt: *Datum ei eſſe teſtimonium a Deo per opera, et ab hominibus per fidem, eius ſermoni habitam.* Vel ſimpliciter: Doctor Dei hominumque iudicio excellens. *Coram Deo*, i. e. Dei iudicio, ut alias ſaepiſſime.

21. λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραὴλ) Sc. a iugo Romanorum. Eſt in his uerbis deſcriptio Meſſiae, ex recepta eorum temporum ſententia. Expectabant regnum terrenum, cum animorum emendatione coniunctum. τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον) *Agitur iam dies tertia.* Hic enim eſt ſenſus, ut contextus docet. Actiuum imperſonaliter ſumtum pro paſſiuo, ut ſaepe. Graecae linguae genio non conueniens eſt haec phraſis.

22. τινὲς ἐξ ἡμῶν) *Noſtri gregis ac coetus.* ἐξέστησαν) Ἐκστῆναι ſaepius quidem in his libris intranſitiue ponitur, hic autem tranſitiue, ſatis graece. Nam apud *Ariſtotelem* in *Rhetoricis Cicero* uertit ad *admirationem traducere.* Heſychius: ἐξέστησεν, εἰς ἔκστασιν ἤγαγεν.

26. οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν χριστὸν) i. e. οὐκ ᾔδειτε ὅτι ταῦτα ἔδει etc. Scire poteratis, Meſſiam poſt multas demum calamitates et durum ſupplicium ſummo honore et imperio potiturum eſſe. Ἔδει, nempe ex patris decreto ſaepe reuelato. καὶ εἰσελθεῖν — αὐτοῦ;) i. e. *et frui gloria ſua*, peruenire ad gloriam ſuam. Sed gloria Chriſti poſt mortem eſt dominium eius in eccleſiam ſuam. Quare, quod illos impediebat, quo minus Ieſum crederent eſſe promiſſum illum Meſſiam, hoc ipſum illos maxime ad id credendum excitare debuit.

28. εἰς

28. εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο) *Emaunta* nimirum, quam supra nominauit; nam alium locum hic confingendi, quod quidam fecerunt, nihil est caussae.

29. ὅτι — ἐστὶ) Sc. ὥρα, nisi malis uocem ἡμέρα etiam ad hanc phrasin referre. *Circa uesperam est; aduesperascit iam.*

30. λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ ἀυτὸς ἐδίδε αὐτοῖς) Praeter morem conuiuarum; erat enim id munus conuiuatoris. Quare hoc facto se dominum ac patremfamilias profitetur.

31. διηνοίχθησαν — αὐτὸν) Sensus est: Iam eum agnoscere incipiebant; nempe ex uultu accuratius considerato. Apud Hebraeos *aperiri oculi* dicuntur non modo eorum, quibus erant clausi, sed et eorum, qui aliquid animaduertunt, uel rescicunt, quod antea ignorabant. Vid. Gen. III, 5. 7. XXI, 19. 2 Reg. VI, 17. 20. καὶ — ἀπ' αὐτῶν) *Et ille discessit ab illis, ita ut non uideretur.* Potest nempe ἄφαντος construi cum αὐτὸς, et ἐγένετο cum ἀπ' αὐτῶν. Ἄφαντος, *qui non uidetur.* Ita apud Euripidem in Oreste u. 1557. Menelaus de Helena dicit: *non est interfecta,* ἀλλ' ἄφαντος οἴχεται. Phrasis uero γίνεσθαι ἀπὸ τινὸς apud probatos Scriptores significat: *ab aliquo discedere.* Vid. *Kypke.* Potest etiam ἄφαντος construi cum ἐγένετο, ut sensus sit: *Subito discessit ab illis.*

32. καιομένη ἦν) *ardebat.* Calor cordis est uehementis motus indicium. Hoc aiunt: Nisi mens fuisse laeua, potueramus eum, antequam nobiscum accumberet, agnoscere ex docendi modo; nam praeter argumentorum pondera,

dera, et comitatem in dicendo ſummam, accedebat diuina efficacia animos incendens, qualem ſentire quondam ſolebamus ipſo docente.

36. ἔστη) Subito, quum clauſae eſſent fores.

37. ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν) In euangelio Nazaraeorum, quod multa ex famae traditione ad Matthaeum addita habuit, erat hoc loco pro uoce ſpiritus *Daemonium incorporale.* Cf. Matth. XIV, 26.

38. διαλογισμοὶ) *diſceptationes*, i. e. uariae et perplexae ambages, quales ſolent in mentem uenire, quum aliquid nouum et per ſe probabile occurrit.

39. ἴδετε — πόδας μου) Videte cicatrices uulnerum in manibus pedibusque. Quaſi diceret: Vbi rerum teſtimonia adſunt, quid uerbis opus? ψηλαφήσατέ με) Corpus, non ſpectrum me eſſe, hoc modo deprehendetis.

41. ἀπιστούντων αὐτῶν) i. e. quum non ſatis firmo animo id, quod res erat, ſibi perſuaderent. ἀπὸ τῆς χαρᾶς) Maius erat gaudium, quam quod capere poſſet animus. Ouidius: *Tarda ſolet magnis rebus ineſſe fides.*

42. ἀπὸ μελισσίου κηρίου) *Et aliquid mellis apum.* Ἀπὸ hic eſt ἐκ, et καὶ ἀπὸ pro καὶ τι ἀπὸ. Τὸ κηρίον, *fauus*, et *mel quod eſt in fauis, Honig-Kuchen.* Additur autem μελισσίου, quod in Oriente alia etiam genera mellis dantur e. g. ex *uuis* (Dibs.)

44. οὗτοι οἱ λόγοι) Quod praedicenti mihi ſaepe non credidiſtis, aut quod praedictum non intellexiſtis, nunc reipſa experimini. ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις,

καὶ

καὶ ψάλμοις) Vetus teſtamentum ſecundum Iudaeos tribus uoluminibus conſtat, Lege, Prophetis et Hagiographis. Hic pro Hagiographis nominantur Pſalmi, tanquam pars nobiliſſima. *Ioſeph.* Maccab. c. 18. νόμος, προφ. καὶ ἄλλα (βιβλία.) Contra Apion Lib. I, c. 8. νόμος, προφ. καὶ ὕμνοι πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὑποθήκας τῦ βίυ παρέχοντες.

47. ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἀυτῦ) i. e. *eius mandato*, et quaſi uices eius obeundo, 2 Cor. V, 20. ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερυσαλὴμ) ἀρξάμενον ſc. τὸ κηρυχθῆναι, i. e. ἀρξαμένυ τῦ κηρύγματος. Nominatiuus abſolutus pro Genitiuis conſequentiae.

48. ὑμεῖς δέ ἐςε μάρτυρες τύτων) Vitae nempe meae, mortis et reſurrectionis. Ἐςὲ hic pro ἔσεσθε, Act. I, 8.

49. τὴν ἐπαγγελίαν τῦ πατρός μυ) Donum ſpiritus ſancti mihi a patre promiſſum, ut uobis daretur. καθίσατε) i. e. μὴ χωρίζεσθε, interprete Luca ipſo Act. I, 4. ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψυς) *induamini uirtute diuina, donis diuinis.* Ἐνδύνειν hic reſpondet Hebraeo לבש. Sed et Graecis *indui* ſaepe eſt *inſtrui, affici. Diog. Laërt.* Lib. III. c. 3. ἐνεδέδυτο τανδρὸς καὶ τὸ βάρος, *uiri illius quoque grauitatem induerat.* Plura exempla uid. apud *Kypke.* Ἐξ ὕψυς, e *coelo*, i. e. a Deo; nam ὕψος h. l. eſt *coelum.*

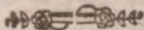
50. ἕως ἐις Βηθανίαν) Ad eam Bethaniae partem, quae in monte erat olíueti, in quo monte Chriſtus ſaepe preces et lacrimas ad patrem fuderat, ut, qui locus ſubmiſſionis ipſius teſtis fuerat, idem eſſet et gloriae. ἐυλόγησεν ἀυτὺς) *Solemniter bene eis eſt precatus.* Ceterum multa a Luca hic ſunt omiſſa, e. g. Apoſtolos rediiſſe in Galilaeam, et Chriſtum ſe iis ibi ſaepe conſpiciendum praebuiſſe, rediiſſe

diiſſe eos e Galilaea Hieroſolyma, et alia multa, quorum ne notitia quidem ad nos peruenit.

51. ἐν τῷ εὐλογεῖν) i. e. μετὰ τὸ εὐλογῆσαι. Simul atque ritum illum ualedicens impleuerat. διέστη ἀπ' αὐτῶν) *disiunctus eſt, receſſit ab illis.*

52. προσκυνήσαντες αὐτὸν) *corpore proſtrato.* Inconſpicuum adorant, quod cultum religioſum ſignificat, nunc primum Chriſto a diſcipulis exhibitum. μετὰ χαρᾶς μεγάλης) ob intellectam rationem admirabilem, qua procurata erat redemtio generis humani, et ob inſignem illam pollicitationem mittendi ſpiritus.

53. καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ) διαπαντὸς, intellige *quotidie, aſſidue*, temporibus nimirum congruis. In templo potius quam alibi, ut precari, ita et gratias agere Deo Iudaei ſolebant, praeſertim ſi quid maius incidiſſet. Ἀμὴν Additum ab eccleſia, quae lectionem euangelii hac exclamatione excipere ſolebat. 1 Cor. XIV, 16.

SCHO-

SCHOLIA
IN
EVANGELIVM IOANNIS.

Κατὰ Ἰωάννην) *Ioannes*, qui Euangelium conſcripſit, filius fuit Zebedaei piſcatoris et Salomes, Matth. XXVII, 56. Marc. XV, 40. piſcator, natione Galilaeus. Vt ea, quae diuerſis locis N. T. de eo memorantur, ſilentio tranſeam, liceat addere ſequentia: Hiſtoria Eccleſiaſtica teſtatur, Ioannem, quoad Maria mater Domini uixit, hoc eſt XV poſt mortem filii annis, curam illius geſſiſſe; poſtea ex Palaeſtina in Aſiam minorem conceſſiſſe, et ſeptem urbium eccleſias, praecipue uero Epheſinam rexiſſe. Inde in Patmum relegatus eſt Apoc. I, 9. ubi Apocalypſin ſcripſit; poſtea uero dicitur rediiſſe Epheſum, et ualde Senex Euangelium atque Epiſtolas edidiſſe, uitam egiſſe coelibem, tandem centenario proximus diem obiiſſe, imperante Traiano.

Ioannem poſt Matthaeum, Marcum et Lucam ſcripſiſſe, eo potiſſimum conſilio, ut ab aliis omiſſa adderet, Euſebius refert, Hiſt. Eccleſ. III, c. 24. Vulgarem hanc ſententiam multis argumentis, ex ipſo Euangelii argumento deſumtis, confirmare conatus eſt Ven. *D. GOTTLOB CHRISTIANUS STORR*, Theologus Tubingenſis in libro: *Ueber den Zwek der euangeliſchen Geſchichte und der Briefe*

Briefe Iohannis. Tubingae 1786. §. 52. ſqq. et §. 70. Sed fabulam nobis ab *EUSEBIO* narrari, et ipſo argumento Euangelii Ioannis refelli hanc ſententiam Ven. *SEMLERUS* putat, (*in Praefat. in Paraphraſin Eu. Io. et in notis paſſim,*) exiſtimatque Ioannem potius ſcripſiſſe primum omnium, non diu poſt mortem Chriſti, antequam in regionibus Aſiae uel fando aliquid auditum fuerit de Euangelio Matthaei et reliquorum.

Ad conſilium, quo Ioannes ſcripſerit Euangelium ſuum, quod attinet, interpretes haud pauci, ueteres et recentiores ſtatuunt, Ioannem eo inprimis conſilio id ſcripſiſſe, ut erroribus tunc exortis obuiam iret. Eo enim tempore *Cerinthus* caput extulerat, ut ex *Caio* refert *Euſebius* Hiſt. Eccl. L. III. c. 28. Et *Irenaeus* L. III. adu. haereſes c. XI. clare dicit, Ioannem eo conſilio conſcripſiſſe Euangelium ſuum, ut erroribus Cerinthi ſe opponeret. Vide doctas in hunc *Irenaei* locum obſeruationes Ven. *D. Gottlobii Chriſtiani Storr* in Repertorio litterat. bibl. et orient. Tom. XIV. p. 127. ſqq. et eiusdem librum modo citatum: *Ueber den Zwek der euangeliſchen Geſchichte und der Briefe Iohannis.* Non caret omni ueriſimilitudine haec ſententia. Si enim ea, quae idem *Irenaeus* L. I, c. 26. de Cerintho refert, cum iis comparentur, quae Carpocrates, Menander, Cerdo, Saturninus, Baſilides, Valentinus et Marcion, de angelis et aeonibus inter quos erant Charis, Alethea, Monogenes, Logos, Zoë, item de Chriſto non uere ſed δοκήσει paſſo, tradiderunt, ueriſimile fit, Ioannem ſuam doctrinam illis ita opponere, ut loquendi formulis apud illos receptis utatur. Sed rationibus haud contemnendis impugnauit

pugnauit hanc ſententiam Ven. *TITTMAN, de ueſtigiis Gnoſticorum in N. T. fruſtra quaeſitis.* Lipſ. 1773. Eſt alia etiam ratio, cur ſuſpecta nobis eſſe debeat illa de Gnoſticis hypotheſis, quod nempe ipſe *IRENAEUS*, quo potiſſimum auctore haec talia ſtatuuntur, clare ſignificat, *Valentinianos* aliosque Gnoſticos abuſos eſſe, ut aliis N. T. locis, ita etiam Ioannis Euangelio ad confirmandas ſuas fabulas de aeonibus et ſyzygiis. Locus eſt inſignis ad. Haereſ. Lib. I, c. 8. edit. Maſſuet. ubi inter alia: ἔτι δὲ Ἰωάννην, inquit, τὸν μαθητὴν τȣ̃ κυρίȣ διδάσκȣσι (Gnoſti) τὴν πρώτην ὀγδοάδα μεμηνυκέναι ἀυταῖς λέξεσι. Adducit ipſas Valentinianorum ex loco Ioannis argumentationes, quas hic repetere longum eſſet. Vltima appono uerba: Ὅυτως, (inquiunt *Valentiniani*) ȣ̉́τως ὁ Ἰωάννης περὶ τῆς πρώτης καὶ μητρὸς των ὅλων ἀιώνων ὀγδοάδος ἔιρηκε, πατέρα γὰρ ἔιρηκε, καὶ χάριν, καὶ μονογενῆ, καὶ ἀλήθειαν, καὶ λόγον, καὶ ζωὴν, καὶ ἄνθρωπον, καὶ ἐκκλησίαν. Certum igitur eſt, Gnoſticos ex Ioanne praeſidium quaeſiuiſſe ſuarum opinionum. Quis autem credat eos ex eo ipſo loco, quem uel maxime errori ſuo oppoſitum eſſe ſcirent, argumenta petiiſſe pro errore ſuo? uel *Irenaeum* in refutandis eorum hypotheſibus, neglexiſſe hanc ſibi oblatam occaſionem, uel uerbo ſignificandi, Apoſtolum eo potiſſimum conſilio commemoraſſe πατέρα, χάριν, μονογενῆ, ἀλήθειαν, λόγον, ζωὴν etc. ut Chriſtianorum mentes contra haereticorum peruerſitates muniret? Ergo non uidetur Ioannis conſilium praecipuum uel unicum fuiſſe refutare Gnoſticos, uel Gnoſticorum ſimiles.

In nonnullis locis huius Euangelii ad diſcipulos Ioannis eorumque doctrinas reſpici, ueriſimilitudine non caret. De

De reliquiis huius Sectae, (*Sabaeos*, et minus accurate *Iohannis Christen* uocant,) docta extat commentatio cel. *MATTH. NORBERGI de religione et lingua Sabaeorum*, oblata societati scientiarum Goettingensi. Vid. Commentat. Societ. reg. Goetting. Tom. III. et conf. b *WALCHII obseruationes de Sabaeis* Tom. IV. Commentat. citat. nec non Ill. *MICHAELIS Biblioth. orient. et exeget.* Tom. XV. p. 126. sqq. 143. sqq. Tom. XVII. p. 42. sqq. Adde cel. *NORBERGI* epistolas insertas *IAC. IONAE BIOERNSTAEHLII* narrationibus de itineribus suis exoticis, in uernaculam nostram translatis a *Christiano Henr. Groskurd.* Tom. II. particulam secundam. Detexit nempe *Norbergus* in bibliotheca regia Parisina codices nonnullos manuscriptos, lingua antiqua Sabaeorum exaratos, religionem eorum et ritus describentes. *Galilaeos* se uocant hi Sabaei; nunc autem sedibus suis expulsi habitant circa Elmarkab non procul a Laodicea Syriae. Ioannem Baptistam, quem Christo praeferunt, pro auctore religionis suae agnoscunt. Messiam non exspectant. Itaque Iesum miracula edidisse fatentur, sed Messiam eum esse negant. Hos Ioannis discipulos eosdem esse, qui in Veterum scriptis *Hemerobaptistae* uocantur. b. *Walchius* obseruauit. Haec consideranti incredibile haud uidebitur, Euangelistam contra nimios Ioannis Baptistae admiratores in nonnullis locis historiae suae uindicare honorem et maiestatem Iesu Messiae. Hanc sententiam etiam Ven. *STORRIUS* in libro supra laudato exornauit, et calculo suo approbauit. §. 4. sqq. Sed in applicanda hac hypothesi nimius est *IO. GEORG. OVERBECK* in libro: *Neue Versuche über das Euangelium des Iohannes.* Gerae 1784. Ven. *D. CAROLUS CHRISTIANUS TITTMANN* (uid.

(uid. eius *Meletemata ſacra in Euangelium Ioannis*, Melet. I.) ſtatuit, Ioannem ſcripſiſſe Iudaeorum cauſſa, qui Ieſum tanquam Meſſiam repudiarent, eius diuinitatem impugnarent, de eo ieiune et impie ſentirent, et Meſſiam promiſſum ueniſſe, pertinaciter negarent, omninoque de Meſſia non recte ſtatuerent; tum uero etiam eorum Chriſtianorum cauſſa, qui et ipſi ex parte caput illud grauiſſimum et difficillimum non ſatis recte intelligere uiderentur; ut igitur illos refutaret, et, ſi fieri poſſet, edoceret et ad fidem adduceret, hos autem confirmaret, atque in uniuerſum, ut omnes omnium temporum homines de perſona et opere Meſſiae accurate inſtitueret, rebusque et factis, adhibitis ſeruatoris ipſius auctoritate, contra Iudaeorum opiniones demonſtraret, Ieſum eſſe promiſſum Meſſiam, eumque uitae et felicitatis non terrenae quidem, ſed ſpiritualis et aeternae, non alicuius gentis, ſed totius generis humani inſtauratorem et datorem, nec merum hominem, ſed ſimul etiam filium Dei unicum.

Ex mea ſententia nihil uetat, quo minus ſtatuamus, reſpexiſſe quidem Ioannem proxime ad eos, qui iam tum errores ſparſerunt ſimiles iis, quibus dediti erant Gnoſtici Sec. II. (huiusmodi enim falſi doctores et impoſtores non tantum a Ioanne in epiſtolis, ſed etiam a Iacobo, Petro et Iuda notantur;) reſpexiſſe eum fortaſſis etiam ad diſcipulos Ioannis Baptiſtae eorumque doctrinas; ſed non ad eos ſolos; latius patuiſſe potius eius conſilium, et arreptam eſſe ab ipſo hanc occaſionem Iudaeos et Chriſtianos accuratius edocendi de uera prouincia atque dignitate Meſſiae; ſicque uarias eruditorum ſententias de ſcopo Euangelii Ioannis commode coniungi conciliarique poſſe.

Igitur conſilium Ioannis in ſcribendo Euangelio ſuo hoc fuiſſe uidetur, ut explicaret atque demonſtraret caput de Meſſia, eiusque perſona et opere, idque contra aduerſariorum quorumcunque cauillationes uindicaret. Quod conſilium ita exſecutus eſt, ut non uteretur philoſophica ſubtilitate, quae apud ſcriptores ſacros et in hac re inprimis, locum non habuit, ſed, (ut recte monet *TITTMANNUS* l. c.) ageret perſonam hiſtorici, fideliter enarrantis, quidnam fecerit aliquis atque praeſtiterit, qualem ſe in omni uitae genere ac parte praebuerit, quidnam effecturum ſe promiſerit atque docuerit, ac deinde iudicio lectorum relinquentis, quid ipſi ſentiant de eiusmodi uiro atque ſtatuere uelint ac debeant, ita tamen, ut quisque inde colligere poſſet perſpicue et euidenter, quod ad finem libri indicauit, ſcilicet haec ſcripta eſſe, ut intelligeret quisque atque crederet, Ieſum eſſe Meſſiam et filium Dei. Ceterum hoc Ioannis Euangelium iam olim prae ceteris habitum eſt πνευματικὸν, ſeu tradendis ſublimioribus praeceptionibus unice idoneum. *Origenes* Commentar. in Ioannem: (p. 5. 6. edit. Huet.) τολμητέον - εἰπεῖν, ἀπαρχὴν μὲν πασῶν γραφῶν εἶναι τὰ εὐαγγέλια, τῶν δὲ εὐαγγελίων ἀπαρχὴν τὸ κατὰ Ἰωάννην, ȣ̂ τὸν νȣ̂ν ȣ̓δεὶς δύναται λαβεῖν μὴ ἀναπεσὼν ἐπὶ τὸ ςῆθος Ἰησȣ̂.

Videtur Ioannes non hiſtoriam uitae Ieſu ſcribere uoluiſſe, ſed tantum notabiliores quasdam partes eius, et inſigniores quosdam ſermones commemorare, ex quibus cognoſci poſſet, quid de ſe ipſe ſtatuiſſet. Summa libri eſt haec:

I. Meſſiam eſſe filium Dei, et felicitatis humanae omnis inſtauratorem, eundemque eſſe Ieſum Nazarenum, Euangeliſta, (praemiſſa totius rei ſumma, c. I, 1 — 14.) docet

a) Te-

a) Teſtimonio Ioannis Baptiſtae, u. 15 — 52.

b) Commemorando miracula Chriſti, quibus diſcipuli eius adducti ſunt, ut ipſum Meſſiam profiterentur.

II. Traduntur ex unoquoque anno muneris Chriſti facta quaedam, et ſpecimina quaedam ſermonum Chriſti, in quibus diſputauerat de perſona ſua et opere. Facta narrantur propter ſermones, quibus illa occaſionem dederant, atque, ut ſermones ipſi melius intelligerentur, praemittuntur ueluti praefaminis loco.

a) Ex primo anno muneris duo tantum ſermones exhibentur, nimirum

alter cum Nicodemo, c. III.
alter cum muliere quadam Samaritana, c. IV.

b) Ex ſecundo anno muneris unus ſermo litteris conſignatus legitur, c. V.

c) Ad tertium annum referendi ſunt reliqui ſermones, c. VI — XVII.

III. Narratur hiſtoria paſſionis et reſurrectionis Chriſti, ut partim de morte eius, partim de eius uita et maieſtate, quam poſt mortem recepit, Chriſtianis conſtaret, c. XVIII — XXI.

CAPUT I.

1. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος) Per τὸν λόγον intelligi Chriſtum, dubio caret. Nam u. 6. 7. Scriptor dicit, Ioannem Baptiſtam de hoc λόγῳ teſtimonium dixiſſe; conſtat autem eum de *Chriſto* dixiſſe teſtimonium; et u. 14. ſequitur, λόγον hominem

minem esse factum, et Apostolos huius λόγε, hominis facti, uidisse dignitatem; atqui Christi maiestatem quotidie oculis uidebant. Cur autem Christum Ioannes uocauerit τὸν λόγον, de eo inter doctos non conuenit. Nonnulli, inter quos *Io. Clericus*, existimarunt, Ioannem iis se opposuisse, qui eo tempore uoces nonnullas Platonicas, e Philonis sumtas commentariis, et nominatim τὸν λόγον, Christianae ac Iudaicae religioni intulissent, et uoluisse phrases, a Philone usurpatas, ad orthodoxum sensum applicare, ne, lecto Philone a Christianis, et eius eloquentiam admirantibus, efficeretur, ut illius placita, dogmatibus Christi admodum affinia, cum iisdem commiscerentur. Non caret rationibus haec sententia. Certum enim est, *Philonem* saepe loqui de λόγῳ quodam diuino, quem nominat τὸν πρωτόγονον Θεȣ̃ λόγον, τὸν ἄγγελον πρεσβύτατον (de conf. ling. p. 341. B.) τὸν πάντα διακοσμήσαντα, (de mundi opif. p. 4. D.) Pariter in lib. de monarch. p. 819. C: λόγος inquit, ἐςὶν εικὼν Θεȣ̃, δι' ȣ̃ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιȣργεῖτο. Plura loca collegit Ven. *IOH. BENED. CARPZOVIUS Philonianorum sacris exercitationibus in S. Pauli Epistolam ad Hebraeos praefixorum Libro VII.* qui totus agit *de λόγῳ Philonis non Iohanneo.* Constat etiam inter omnes, Iudaeos Alexandrinos iam tum religioni suae admiscuisse aliena, ex Platone, Pythagora, Stoicis, Peripateticis aliisque desumta. Quum autem Iudaeorum Alexandrinorum haud paucos in Palaestinam profectos esse studiorum caussa, et Hierosolymis propriam habuisse scholam sciamus, Actor. VI, 10. inter quos sine dubio erant, qui nomen Christo darent, et in alias regiones propagandae religionis caussa se conferrent, Act. XVIII, 24. facile fieri potuit, ut ab huiusmodi hominibus nomen

τȣ̃

τȣ̃ λόγȣ religioni inferretur. Quod nomen ſi retinuit Ioannes, et ad orthodoxum ſenſum applicauit, profecto non fecit quicquam Apoſtolo indignum. Ad ſignificationem nominis quod attinet, λόγος, (*ratio*) uidetur dici Chriſtus eodem modo, quo dicitur φῶς, ζωὴ, ἀλήθεια, ut nempe ὁ λόγος ſit πᾶν ἄλογον ἡμῶν περιαιρῶν, καὶ κατὰ ἀλήθειαν λογικȣ̀ς κατασκευάζων, πάντα εἰς δόξαν Θεȣ̃ πράττοντας, ut *Origenes* loquitur Commentar. in Ioannem p. 40. uel etiam, ut idem ille explicat (p. 41.) παρὰ τὸ παραγγέλλειν τὰ κρύφια τȣ̃ πατρὸς ἐκείνȣ, *quae eſt mens* (νȣ̃ς) *perinde atque Filius, qui uocatur* (λόγος) *ſermo. Vt enim apud nos ſermo nuncius eſt earum rerum, quae a mente cernuntur, ſic Dei Sermo, qui Patrem agnouit, Patrem agnitum reuelat.* Conſentit *Epiphanius* Haeres. LXXIII. aſſerens, Chriſtum dici τὸν λόγον, quod ſit *Patris interpres,* ἑρμηνεὺς τῶν τȣ̃ Θεȣ̃ βȣλημάτων. Fortaſſis utroque ſenſu Chriſtus dicitur ὁ λόγος, et quod ſit auctor ratione praeditarum creaturarum, et quod hominibus decreta Patris reuelauerit, uel etiam, quae huic affinis Ven. *IO. CHRISTOPH. DOEDERLINI* eſt ſententia, quod ſit auctor *doctrinae melioris.* (Theol. Dogmat. p. 324. edit. ſec.) Latine uix uno uocabulo exprimi poteſt graecae uocis ſignificatio. Reddere poſſes: *Summus uerae ſapientiae auctor et doctor*, i. e. optimae et perfectiſſimae religionis auctor. Alii Ioannem ex paraphraſibus chaldaicis λόγον deſumſiſſe putant, ubi ſaepiſſime pro יהוה dicitur „ מימרא *uerbum Domini.* Sed in hac uoce, qua Chaldaeus utitur, praeter deſcriptionem et periphraſin *Dei ſummi* nihil ineſſe uidetur. Nec e Pſ. XXXIII, 6. illuſtrari poteſt hoc uocabulum; nam ibi דבר יהוה eſt *Dei decretum, mandatum, uoluntas.* Qui e *Gnoſticorum,* recentiorum puto Ioanne haere-

haereticorum ſyſtemate illuſtrare conati ſunt uocis uſum, praeter *Tittmannum* ſupra laudatum aduerſarium habent grauiſſimum, cel. *I. A. CRAMERUM* (Vid. *Beyträge zur Beförderung theologiſcher und andrer wichtiger Kenntniſſe von Kieliſchen und auswärtigen Gelehrten. Herausgegeben von I. A. Cramer.* Pars I.) Sed ipſe Vir doctus ita explicat, ut λόγος hoc quidem loco ſit *promiſſio,* et per Metonym. *promiſſus,* quo ſenſu hebr. דבר, et λόγος apud LXX. interpretes haud raro occurrit. Ὁ λόγος τȣ̃ Θεȣ̃ igitur eſſet *a Deo,* (per Prophetas) *promiſſus Meſſias.* Cf. Apocal. I, 2. 9. VI, 9. XIX, 11. In libris etiam ſacris Sabaeorum ſaepe laudari *uerbum, lucem, uitam* etc. certum eſt; ſed quo ſenſu, id quidem non ſatis conſtat. Ἐν ἀρχῇ, ſc. τῆς κτίσεως τȣ̃ κόσμȣ, *ſub mundi natales.* Cf. comm. 3. *Quum primum rerum uniuerſitas coepit creari, iam erat Logos.* Iſtud ἐν ἀρχῇ ex initio *Geneſeos* deſumtum eſt. Valde errant, qui ἐν ἀρχῇ interpretantur de *initio Euangelii*; huic enim ſententiae conſilium Ioannis et ſequens oratio aperte repugnat. Si uero ὁ λόγος fuit iam tum, quum mundus eſſe coepit, ſequitur eum fuiſſe ante mundum conditum; ſequitur etiam eum non eſſe unam ex ceteris creatis rebus, quae cum mundo eſſe coeperunt, ſed alia natura et conditione. Cf. u. 3. ἦν πρὸς τὸν Θεὸν) *Longe beatiſſimus,* ſumma maieſtate et celſitudine praeditus *erat.* Phraſi *apud Deum eſſe* notio quaedam addenda eſt. Quum e. g. dicimus, nos olim fore apud Deum, hanc notionem addimus: nos fore longe beatiſſimos. Chriſtus autem ipſe dixit (infra c. XVII, 5.) *ſe habuiſſe gloriam apud Deum* ante mundum conditum. Ergo haec notio coniungenda eſt cum illa phraſi Ioannis. *Gloria* autem Chriſti eſt ſumma eius maieſtas

et

et celſitudo, qua gaudet ob attributa diuina. Non errant, qui dicunt, hoc, quod dicitur ὁ λόγος apud Deum fuiſſe opponi τῷ eſſe in mundo, et mundo manifeſtari. Volunt enim, eum non fuiſſe ea humilitate, qua inter homines uixit. Torquent graecam phraſin, qui ἦν explicant ἐγένετο, *uenit*, *aſcendit* e terra ad Deum, ut nempe ab ipſo Deo acciperet id, quod docere deberet. Hoc quidem eſt fingere, non explicare. καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος) *Et Logos erat Deus.* Habet nempe ὁ λόγος uim Subiecti, quoniam de eo eiusque natura et dignitate diſputatur. Erat *Deus*, ſed non ille ipſe Deus πρὸς ὃν ἦν. *Origenes* Comment. in Ioannem: (p. 46. edit. Huet.) *Quum Dei uocabulum ponitur de ingenito uniuerſorum auctore, articulum ponit Ioannes, reticens illum, quum ὁ λόγος Deus nominatur.* — Αὐτόθεος ὁ Θεὸς ἐςι, (Ioan. XVII, 3.) *participatione et communitate diuinitatis illius* ὁ λόγος. Sed hoc diſcrimen non ſemper obſeruari uidetur. Cf. u. 6. Alias etiam Chriſtus dicitur *ſimilis* eſſe Patri, Philipp. II, 6. *imago Patris*, Hebr. I, 3. Col. I, 15. *SAMUEL CRELLIUS* ſub nomine *Artemonii*, in libro: *Initium Euangelii Ioannis ex antiquitate eccleſiaſtica reſtitutum* mutat uerba Θεὸς ἦν ὁ λόγος in Θεοῦ ἦν ὁ λόγος, Logos fuit miſſus a Deo. At uero omnes Codices, Verſiones et Patres graeci et latini conſtanter legunt Θεὸς. Satis caſtigata eſt *CRELII* temeritas a uiris doctis, nominatim a *BENGELIO* et *WETSTENIO*.

2. οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν) Repetit ſententiam, quia grandis erat.

3. πάντα δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο) *Omnia* (quae initium exiſtendi habuerunt) *per eum ſunt facta.* Certum eſt igitur,

 Patrem,

Patrem, omnium rerum auctorem per τὸν λόγον, filium, omnia creasse. Quaenam autem partes fuerint filio in creando mundo, hoc quidem nemo mortalium explicare ausit. Veteres ita intellexerunt, ut crederent, Patrem disposuisse omnia, in perficiendo autem eo quod disposuisset, usum esse ministro Filio. Vim afferunt uerbis et contexto sermoni, qui πάντα de *omnibus in noua creatione* interpretantur. Certe γίνεσθαι indicat *res creatas*, non nouam κτίσιν. καὶ χωρὶς — ὃ γέγονεν) Oppositi negatio omnem exceptionem remouet. Docere uult Ioannes, ea etiam, quae nobis conspicua non sunt, per τὸν λόγον esse condita. Col. I, 16. Codices nonnulli et Patres Graeci et Latini uerba ὃ γέγονεν sequentibus iungunt hoc modo: ὃ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν. Hanc interpunctionem Chrysostomus tribuit haereticis, qui ex his uerbis docere uolebant, Spiritum S. esse creatum.

4. ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν) *Is auctor erat uitae* (felicitatis aeternae.) ζωὴ h. l. ut plerumque in N. T. uidetur esse *uita* uel *felicitas aeterna*. Cf. 1 Io. V, 11. Vita physica non potest intelligi; eum enim non fuisse rem inanimatam per se clarum est. Ergo ζωὴ, ut alias saepe est *felicitas*, et per metonymiam is, qui non tantum ipse est felicissimus, sed etiam aliis auctor felicitatis. Ven. *Semlerus* ζωὴ, חיים refert ad naturas spirituales, ut speciem eximiam τῶν πάντων, ut sensus sit: *Etiam spirituales omnes naturae eum auctorem habent.* Iam *Origenis* tempore quidam codices exhibebant ἐστι loco ἦν. καὶ ἡ ζωὴ — ἀνθρώπων) τὸ φῶς, auctor melioris cognitionis, doctor. Verte: *Et hic felicitatis aeternae auctor erat etiam doctor hominum summus.*

Illi

Illi debent homines cognitionem illam uitae aeternae, informationem de eius adipiſcendae ratione. Haec notio h. l. retinenda eſt, quoniam ſequuntur praedicata doctoris. Aliter explicat h. l. *TITTMANNUS* p. 13. ſeq. Qui ζωὴν, interpretantur de uita, ii Chriſtum etiam τὸ φῶς dici exiſtimant eam ob rationem, quod iis naturis ſpiritualibus dederit rationem. Sed prior interpretatio et uſui loquendi et conſilio Apoſtoli uidetur eſſe conuenientior.

5. καὶ τὸ φῶς — φαίνει) i. e. hominibus in ignorantiae et uitiorum tenebris uerſantibus uiam ſalutis moniſtrat. Nam *tenebrae* uocantur homines, quibus ueritatum ſalutarium cognitio deeſt. Cf. Eph. V, 8. *Bengelius*, quem hic *Semlerus* ſequitur, per σκοτίαν, omne tempus humanae corruptionis putat deſcribi. Φαίνει, ſemper lucet, ſemper illuxit; inde ab iſto tempore deprauationis humanae; ſed quaſi e *longinquo*. Itaque tandem lumen ipſum *uenit* nouo atque inuſitato modo in mundum, et quidem ad Iudaeos. καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν) *Sed homines deprauati huius luminis beneficio recte non ſunt uſi.* Illi inſcii eum non perceperunt. Κατέλαβεν uarie explicatur. Sed uidetur καταλαμβάνειν h. l. ut Phil. III, 12. denotare: *omne lumen totumque habere*, lumen percipere, atque toto eius beneficio frui. Heumannus: *non accepit.* Καταλαμβάνειν eſt etiam *comprehendere*, ſc. animo, i. e. *intelligere*, *perſpicere*. Heſychius: καταλαβέσθαι, κατανοήσασθαι. Intelligendum autem eſt hoc de *magna parte* hominum. Nam ſaepe indefinite enunciatur, quod maximae parti conuenit.

6. ἐγένετο — Ἰωάννης) Oſtendit nunc Euangeliſta u. 6. 7. ueniſſe Ioannem Baptiſtam, qui homines attentos redderet,

ut ab eo admoniti et excitati in Christum crederent. Ἀυτῷ hic non poni per hebraismum pro relatiuo ᾧ, cui, sed elegantem subesse Graecismum, Kypke ad h. l. monet, et exemplis probat. Videtur Ioannis aetate auctoritas Ioannis Baptistae adhuc hic ibi fuisse iusto maior. Itaque Euangelista breuissime quaedam narrat, ex quibus perspici posset, Ioannem de Christo dixisse testimonium. Etiam qui hodie in Syria supersunt, discipuli Ioannis, s. *Sabaei* Ioannem praeferunt Christo.

7. ὗτος ἦλθεν — περὶ τῦ φωτὸς) *Ei id muneris demandatum erat, ut testimonium perhiberet, ut nempe testimonium perhiberet de summo illo doctore,* sc. Messia. Ἔρχεσθαι saepe de eo dicitur, qui munere quodam fungitur. Μαρτυρία refertur ad auditores multos, quos Ioannes excitauit ad agnoscendum Messiam. ἵνα π. — δι' ἀυτῦ) Diuisis sunt sententiis interpretes, utrum hoc δι' ἀυτῦ referatur ad Ioannem, an ad Iesum. Si referas ad Iesum (δι' ἀυτῦ sc. φωτὸς) supplendum est: *in Deum. Vt per hunc summum doctorem omnes homines, Iudaei et Gentiles ad fidem in Deum perducerentur.* Latini antiquiores omnes δι' ἀυτῦ uertentes *per eum*, ad Ioannem hoc pertinere crediderunt. Hos *Bengelius*, *Heumannus*, aliique sequuntur. Tum sensus esset: *Omnes* i. e. *multos Iudaeorum per Ioannem perductos esse ad fidem in Messiam.*

8. ὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς) Erat quidem doctor, sed non erat ille doctor gentium, promissus per Prophetas. Ies. XLIX, 6. *Sabaei* hodieque Deum uocant *lucis Dominum, lucis Regem.* An uero lucis nomine intelligant Ioannem Baptistam, id quidem non constat. Videntur fuisse in ea regione,

regione, cui Ioannes Euangelium hoc destinauit, qui *Ioannem* pro Messia haberent, uel Christo praeferrent. ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ) Sc. ἦλθεν. *Sed ad hoc uenerat, ut testificaretur de luce.* Commendauit Messiam.

9. ἦν τὸ φῶς — κόσμον) *Ille* (quem Ioannes commendauit,) *fuit ueri nominis doctor, qui postquam uenit in mundum, omnes homines docet*, omnibus monstrat uiam salutis. Ἐρχόμενον antiquiores Latini omnes referunt ad ἄνθρωπον, ut sit masculinum; sed recentiores ad φῶς, in genere neutro. Vocatur Christus τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, quia prae omnibus, qui ita unquam uocati sunt, hoc nomine dignus est. φωτίζειν, *illuminare*, i. e. *docere.* Πάντα ἄνθρωπον, omnis generis homines. Opponitur hic Iesus tacite Mosi, Ioanni, aliisque Prophetis, qui uni tantum populo profuerunt, et dicitur fecisse, quod fieri iussit, et per apostolos fecit. Verba: *ueniens in mundum*, simul obscurius innuunt, natum eum fuisse hominem. Nam Hebraeis *uenire in mundum hunc* est *nasci*. Cf. III, 19.

10. ἐν τῷ κόσμῳ ἦν) *Interfuit hominibus*; nam κόσμος pro hominibus passim sumitur. Videtur Ioannes hoc asserere contra eos, qui negabant Christum uenisse ἐν σαρκὶ ut epist. I. ipse scribit, ergo nec uixisse in hoc humano mundo. καὶ ὁ κόσμος — οὐκ ἔγνω) *Quanquam humanum genus per eum creatum erat, plerique tamen homines eum non satis recte cognouerunt*; praetulerunt uitiorum suorum consuetudinem, licet doctrinam Christi per aliquot annos tam multi audirent. Ὁ κόσμος, *humanum genus.* Sed altera uice intelliguntur plerique homines, nempe in Iudaea, ubi Iesus uersatus est. Dicant, qui uerba: ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ

αὐτοῦ ἐγένετο uertunt: *homines per eum restaurati sunt*, quomodo iidem qui per Christum renouati sunt, eum tamen non agnouerint?

11. εἰς τὰ ἴδια ἦλθε) Phrasis εἰς τὰ ἴδια generalior est, et notat uel urbem, uel domum, uel terram patriam. Ioannes per τὰ ἴδια, in quae Christus uenit, *terram eius*, *Iudaeam* intelligit, quae erat terra Immanuelis, Ies. VIII, 8. Dei uinea, Ies. V. cuius Christus erat Dominus, Matth. XXI, 38. καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον) *Illi eius quasi domestici non susceperunt eum, eiusque doctrinam* Quum τὰ ἴδια sint *terra*, cuius Christus rex erat et Dominus, οἱ ἴδιοι, *sui*, erunt *subditi* eius, Iudaei, Christo magis obstricti, quam aliae gentes. Christus Iudaeis per prophetas praedictus, auide expectatus, et per Ioannem monstratus fuerat; nec tamen ipsum receperunt, licet in Iudaea natum, in templo frequentem; per totam regionem docentem: imo ne cognati quidem eius ipsi fidem habuerunt, infra c. VII, 5. Intelligenda autem haec de maiori parte.

12. ὅσοι — γενέσθαι) *Quotiquique autem eum receperunt, iis dedit ius et honorem filiorum Dei.* Ὅσοι, siue Iudaei fuerint, siue Ethnici. Ἔλαβον αὐτὸν, i. e. qui eum pro filio Dei, summa in homines auctoritate pollente, agnoscunt. Hi omnes per eum in melius mutantur, Dei similes, ideoque diuini fauoris participes fiunt. τοῖς πιστεύουσιν — αὐτοῦ) *Iis* nempe, *qui et promissionibus et praeceptis eius fidem habent*; hoc enim est *credere*, idem quod modo λαμβάνειν αὐτὸν. Εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, i. e. εἰς αὐτὸν, uel αὐτῷ.

13. οἱ

13. οἳ οὐκ — ἐγεννήθησαν) Senſus eſt: *Qui hoc ius filiorum Dei non ex humana naſcendi ſorte, ſed a Deo acceperunt. Tertullianus*, hunc locum non intelligens, Lib. *de carne Chriſti* c. 19. et 24. legendum eſſe pronuntiat: ὃς — ἐγεννήθη, *qui natus eſt*, noſtram lectionem Valentinianorum corruptioni tribuens. Conſule de hac lectionis uarietate *Semleri* paraphraſin. Secundum receptam lectionem ſermo eſt de hominibus, quibus a Chriſto datum eſt filios Dei fieri. De iis dicit Ioannes eos *non ex homine aliquo*, (e. g. Abrahamo) eſſe *prognatos*. Mos eſt Hebraeis hominem, praeſertim cum Deo aut angelis comparatum, uocare בשר ודם, *carnem et ſanguinem*, ut Matth. XVI, 17. Gal. I, 16. et alibi. Eſt autem hic θέλημα pro Hebraeo חפץ quod et *libidinem* ſignificat. Phraſes ἐξ αἱμάτων, ἐκ θελήματος σαρκὸς — ἀνδρὸς, nihil ualde diuerſum ſignificant, niſi diſtinguere uelis haec duo: foeminae — uiri uoluntate coire. Ἐκ θεοῦ ἐγεννήθησαν, qui ui diuina, per coeleſtem doctrinam Chriſti ſeſe exſerente, mente emendati, Deoque ſimiles facti ſunt. Iudaei putabant, ſe ſorte naſcendi et propter maiorum uirtutem eſſe filios Dei dilectos. Haec uana opinio, qua putabant ſe in gratia apud Deum iam eſſe, effecit, ut ipſi non ſolum Chriſtum reiicerent, ſed etiam omni modo impedirent, ne quis Chriſtum reciperet. Sed ii uere dilecti filii Dei ſunt, qui per doctrinam Chriſti nouam indolem induerunt.

14. καὶ ὁ λόγος σάρξ ἐγένετο) *Logos ille hominis naturam humilem atque abiectam induebat.* Nam σάρξ h. l. eſt *homo*, corpore mortali indutus, ut Matth. XXIV, 22. Act. II, 17. et aliis locis. Ἐγένετο *factus eſt*, non: *fuit*; nam

nam ὁ λόγος iam ante conditum mundum extiterat, et ipſe mundum creauerat, u. 2. 3. Reiicit Ioannes eorum opinionem, qui τὸν λόγον humano corpore praeditum fuiſſe negabant, contra quos etiam Epiſt. I. diſputat. καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν) *et habitauit inter nos*. Qui in coelo habitauerat, deſcendit, ut inter homines habitaret, iisque ſalutem afferret. Non ſubito apparuit, et mox diſparuit, ut angeli, ſed inter homines natus, per triginta amplius annos continuos uixit. Ἐν ἡμῖν, *inter nos*, in Iudaea. καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ) *ſed perſpeximus etiam diuinam eius gloriam*, et maieſtatem. Oppoſita eſt haec δόξα τῇ σαρκί. Apparuit autem haec Chriſti maieſtas non tantum in illa eximia transformatione in monte, ſed et in iis, quae circa paſſionem, in reſurrectione et poſt eam, et aſcenſu ad coelum acciderunt, imo et in miraculis. δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς) *Maieſtatem dignam Patris filio germano, dilectiſſimo.* Notat *Chryſoſtomus*, particulam ὡς hoc loco non eſſe ſimilitudinis aut comparationis, ſed confirmationis et indubitatae definitionis, quod praeclare confirmant *RAPHELIUS, ALBERTUS* et *LOESNERUS*. Μονογενὴς, יחיד, *unicus*, Gen. XXII, 2. 12. Iud. XI, 34. ubi Graeci, ſenſum reſpicientes, uertunt ἀγαπητόν. Illud παρὰ πατρὸς referunt *VALLA, ERASMUS* aliique ad δόξαν, *maieſtatem non quamlibet, ſed a patre exhibitam, quae declararet, eum unicum eſſe filium.* Matth. III, 17. Alii referunt ad μονογενοῦς, et ſupplent ἐξελθόντος, uel ὄντος. πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας) *Longe benigniſſimus*, qui nos ſummis et ueriſſimis beneficiis affecit. Conſtruenda ſunt haec uerba cum illis: καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Hebraica Phraſis חסד et אמת deſcribit maximam benignitatem, quae eſt ſolius Dei. Eſt igitur χάρις καὶ ἀλήθεια bene-

beneuolentia uerisſima, beneficium uerisſimum. Ineſſe uidetur tacita comparatio Chriſti cum Moſe. Moſes ſeueritate erga ſuos eſt uſus. Chriſtus autem nunquam homines laeſit, aut damno quodam ſupplicioque affecit, ſed *in omnes homines* Dei gratiam ſummam deriuauit et confirmauit.

15 Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ) Praeſens loco praeteriti, ut ſaepe. Euangeliſta ipſius Ioannis publica confesſione eos refellit, qui Ioannem *omiſſo Ieſu* ſectabantur, deque eius nomine dici ſe uolebant. καὶ κέκραγε) *atque magna uoce confirmauit.* Pertinet hoc uerbum praecipue ad *publicum* teſtimonium. ὃν εἶπον) *De quo dixi*, nimirum iam ante baptismum eius. ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν) *Qui me ſequitur, me praeit*, i. e. qui poſt me munus ſuum auſpicatur, mihi eſt praeferendus. Ἔμπροσθέν μου, uel de tempore, uel de dignitae, uel de utroque intelligi poteſt. *Chryſoſtomus* explicat: λαμπρότερος, ἐντιμότερος. Eſt ſpecies aenigmatis, cuius ſolutio exhibetur in ſequentibus: *quia me prior eſt.* Qui nomen ſuum profitetur in numero diſcipulorum meorum, quem ego baptizaui, quem uidiſtis ad me audiendum ueniſſe, ille multis partibus me ſuperat; etiam antequam ad me accederet, me multo erat praeſtantior. Venit quidem ad me, ſed mihi, ut ab ipſo baptizer, opus eſt; is dum baptizaretur uoce coeleſti declaratus eſt filius Dei. ὅτι πρῶτός μου ἦν) *quia me prior eſt.* Nam πρῶτος eſt pro πρότερος, ut apud *Ariſtophanem* in locis a Grotio laudatis; ἦν pro *eſt.* Deinde πρῶτος non temporis aut loci antegresſum, ſed dignitatis eminentiam notat, ut ſaepe. Cur autem dignior Ieſus,

ſus, patet ex ſuperioribus, quia filius unigenitus. *Matthaeus* dixit ἰσχυρότερός μυ ἐςιν, c. III, 11. cf. Marc. I, 7. Luc, III, 16.

16. καὶ (leg. ὅτι) ἐκ τῦ πληρώματος αὐτῦ) *Ex copia, abundantia eius*, i. e. ex copiis beneficentiae eius. Πλήρωμα, *copia*. Dicitur etiam de iis proprietatibus, quae rei uel perſonae inſunt. Vid. Ven. *STORRII* diſſ. de ſenſu uocis πλήρωμα. ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν) *Nos omnes* (Apoſtoli nimirum) *accepimus*. καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος) *et quidem maximam gratiam*, i. e. *maxima beneficia*. καὶ aliqui non male transferunt; *et quidem*. χάρις ἀντὶ χάριτος, חן על חן *unum beneficium poſt alterum*, inſignia, maxima beneficia, ſalutaris ſc. doctrinae, dona Spiritus Sancti extraordinaria etc. Alii illud ἀντὶ referunt ad eam *gratiam*, qua populus Iudaicus olim acceperat legem, ut ſenſus ſit: pro ea gratia, qua populus Iudaicus aliis praeſtare uidebatur, nos accepimus gratiam praeſtantiorem, Euangelii ſcilicet hoc munus. Sed lex nunquam dicitur χάρις.

17. ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη) Haec ad diſcipulos *Ioannis*, ſeu ad *doctores* et *ſtatores* legis referuntur. *Moſes nobis LEGEM tradidit*; fauoris diuini participes nos reddere non potuit. ἡ χάρις — ἐγένετο) *Vera et maxima beneficia a Chriſto accepimus*. Ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια, חן ואמת, *uera beneficia uel* ἀλήθεια χάριτος, *doctrina ſuauitatis ac dignitatis plena, religio perfectior*. Hoc certum eſt, meliorem perfectioremque doctrinam Chriſti, quae nobis uiam ad fauorem diuinum aperit, opponi imperfectiori legi Moſis.

18. Θεὸν

18. θεὸν ὐδεὶς ἑώρακε πώποτε) *Deum*, (eiusque arcana consilia) *hominum nemo perspexerat.* Nam ὁρᾶν non de sensu oculorum accipi hoc quidem in loco, sed idem denotare quod *intelligere*, *mente cogitationeque percipere*, uel ex uerbo ἐξηγεῖσθαι, *docere*, *demonstrare*, constat. Ne Moses quidem ita familiariter cum Deo uixit, ut eius consilia peruideret. ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς) εἰς pro ἐν. *In sinu esse* est *proximum et intimum esse.* Luc. XVI, 22. Sensus est: qui patris intima consilia cognouit, qui ei est carissimus, uel familiarissimus. ἐκεῖνος ἐξηγήσατο) ἀπεκάλυψε, Matth. XI, 27. Consilia Dei tot seculis abscondita, mundo patefecit.

19. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου) Hoc autem est illud, de quo dixi, testimonium Ioannis, non ex occasione prolatum, sed ad legitimam interrogationem. Iudaeorum proceres, nouarum rerum cupidi eam ob caussam legatos ad Ioannem misisse uidentur, quod hac opportunitate abuti uellent, Romanorum potestati se subducendi. Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων) i. e. Synedrium magnum, cuius consessus erat Hierosolymis, cuius notio erat de uero ac falso propheta. ἱερεῖς καὶ λευΐτας) Miserant doctissimos sui coetus; nam hi, quibus e publico uictus erat, liberius studiis uacabant. ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν, σὺ τίς εἶ;) Compendio rem dicit, quae ex superioribus plenius intelligitur. Non enim tantum interrogarunt, quis esset, i. e. quo munere fungeretur, sed et, an esset Christus? Est autem mos Hebraeorum mandata exprimere oratione directa.

20. καὶ ὡμολόγησε καὶ οὐκ ἠρνήσατο, καὶ ὡμολόγησε) Sine ulla haeſitatione, palam, libere faſſus eſt. Negatio oppoſiti addi affirmationi ſolet, ad omnem exceptionem elidendam. Repetitur autem ὡμολόγησε, ut ſignificetur, illum bis terue idem magna conſtantia atque aſſeueratione dixiſſe, quod eo magis erat neceſſarium, quia illa falſa opinio Ioannem eſſe Meſſiam, multos iam inuaſerat, Luc. III, 15. ὅτι οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστός) Profeſſus eſt, ſe non eſſe magnum illum Meſſiam, qui circa ea tempora expectabatur.

21. Ἠλίας εἶ σύ;) In terras demiſſus ex eo loco, in quem raptus eſt. Iudaei in ea erant opinione, *Eliam* paullo ante Meſſiam eſſe uenturum, uncturum eundem, i. e. adiuturum eius publicam auctoritatem. Cf. Matth. XVI, 14. Qui hoc interrogant, oſtendunt, ſe neſcire, quo patre, qua matre natus eſſet *Ioannes*, aut de eo dubitare. οὐκ εἰμί) Hoc nimirum ſenſu, quo interrogabatur. Nam alio ſenſu Elias nominari poterat, Luc. I, 17. ὁ προφήτης εἶ σύ;) ὁ προφήτης, ſc. ὁ ἄλλος, ille Meſſiae alter adiutor, qui non eſt Elias. *Ieremias* intelligi uidetur, de cuius reditu rumor quidam inter Iudaeos uagabatur. Eum putabant abſcondiſſe urnam Mannae, arcam foederis, et alia ab ipſo reſtituenda Iudaeis.

22. τίς εἶ;) Poſt negatiuas reſponſiones affirmatiuam uolunt elicere, qualem officio ſe diceret.

23. ἐγὼ φωνὴ βοῶντος) Recta locutio fuerat: ἐγὼ ὁ βοῶν: ſed uerba ipſa prophetae Ieſaiae afferre uoluit. Vid. Matth. III, 3.

24. ἐκ τῶν Φαρισαίων) Non mirum; maior enim ſynedrii pars eius erat ſectae, ut uidere eſt Act. XXIII.

25. τί οὖν βαπτίζεις;) Hoc ius, per baptismum nouam colligendi religionis ſocietatem, concedebant Iudaei Meſſiae, eiusque adiutoribus, Eliae et Ieremiae, non autem aliis. Qui enim baptizabantur, nouam ſubibant obligationem, et quodammodo ſeiungebantur a reliqua Iudaeorum ſocietate ſacra.

26. ἐγὼ — ἐν ὕδατι) Sola aqua, ut alii etiam Iudaei proſelytos baptizabant. Nolite putare, inquit, rem totam eſſe in meo baptismate. Quod ego facio, praeparatio tantum eſt et initium functionis ipſi mandatae. μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν) *Inter uos eſt.* Is, quem requiritis, Meſſias, inter uos iam eſt, muneri ſuo paratus. Ἕστηκε, aut loco *praeſentis*, aut loco *futuri:* Paulo poſt publice inter uos comparebit. ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε) Nempe exacte et accurate. Poteſt etiam ſenſus eſſe: Quem uos eſſe reiecturos ſcio.

27. ὀπίσω μου ἐρχόμενος) *excipiens me*, in gerendo munere. Cf. ſupra comma 15. et Matth. III, 11. Ceterum uarie hoc comma legitur, ſenſu fere eodem manente.

28. ἐν Βηθαβαρᾷ) Alia uetuſta exemplaria legebant ἐν βηθανίᾳ. Quia autem Bethania nec trans Iordanem, nec in deſerto erat, ſed non longe ab Hieroſolymis, alii ἐν Βηθαβαρᾷ legendum eſſe ſtatuerunt. Sed nomen Bethaniae duobus uicis commune eſſe potuit. Et *Bethabara* et *Bethania* ſignificant domum tranſitus, domum nauis.

29. Τῇ ἐπαύριον) *Die ſequente.* Quum autem nulla temporis mentio antea facta ſit, intelligendus eſt dies, qui ſecutus eſt baptismum Chriſti a Ioanne adminiſtratum. Omiſit nempe Euangeliſta Ioannes hiſtoriam de baptismo Chriſti,

 inſeren-

inſerendam ex aliis Euangeliſtis. Hoc non temere dici, ex eo recte colligitur, quod in omni reliquo loco de Chriſto baptizato ſermo eſt. ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν) Videtur Ieſus ad Ioannem ueniſſe, quod eius praedicationem uellet cohoneſtare, ſicut antea ad eius baptismum honoris cauſſa uenerat. Ne quis autem ſuſpicaretur, Ieſum eadem cauſſa qua alii, ueniſſe ad baptismum, ut ſcilicet peccata confiteretur, idcirco tollit Ioannes eiusmodi ſuſpicionem, dicens: ἴδε — κόσμου) Ecce eum, qui tanta excellit puritate, ut aliorum, ut uniuerſi generis humani peccata poſſit abluere. Ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ) *Seruator diuinitus miſſus, ille Deo gratiſſimus agnus*, de quo Ieſaias c. LIII, 7. Genitius θεοῦ h. l. ita eſt explicandus, ut ἔργον θεοῦ Ioh. VI, 29. *ſacrificia Dei* Pſ. LI, 19. *Agno* quum Chriſtum comparat Ioannes, reſpexiſſe uidetur ad cit. Ieſaiae locum c. LIII, 7. Alii eum reſpexiſſe putant ad agnum paſchalem, alii potius ad agnum ſacrificii iugis. Quum enim agnus paſchalis a ſolis Iudaeis comederetur: agnus ſacrificii iugis totus comburebatur offerebaturque pro ſalute non Iudaeorum ſolum, uerum totius humani generis. *Ioſeph.* de B. I. L. II, c. 10. §. 4. Antiq. III, 10. 1. aliisque locis. Quicquid ſit, agnum appellat Chriſtum, quod mactandus eſſet, et mitis et innocens eſſet, Ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, *ferens auferens*, expians peccata *humani generis*, non Iudaeorum tantum, ſed et omnium aliorum hominum ex aliis gentibus, 1 Io. II, 2. homines e pernicie in felicitatem uindicans.

30. Cf. comma 15.

31. οὐκ ᾔδειν αὐτὸν) Multi putant, Ioannem uidiſſe quidem Ieſum ſaepius, ſed ignoraſſe, eum eſſe Meſſiam. Alii

autem

autem rectius, ut mihi quidem uidetur, statuunt sensum esse: *Antea non uideram eius uultum.* Recte Chrysostomus: τὸν ἔμπροσθεν λέγει χρόνον, ȣ̓ τὸν ἐγγὺς τȣ̃ βαπτίσματος Indicat his uerbis Ioannes, se non humanae familiaritatis gratia, sed ex diuina reuelatione hoc de Christo testimonium proferre. Dissentire uidetur a nostro Matthaeus, c. III, 14. ubi Ioannes dicitur recusasse Christum baptizare, sine dubio quod sciret, eum esse Messiam. Sed tollitur difficultas in loco Matthaei, si sumamus, Christum plura locutum esse cum Ioanne, illique dixisse se esse Messiam. ἀλλ᾽ ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ κ. τ. λ.) *Etenim ut populo Israelitico manifestum fieret, quod ille adesset, ideo ego accessi ad baptismi munus.* Breuiter dicit, quod mox u. 32. sqq. explicatius dicet, se occasione baptismi didicisse, Iesum esse Messiam. Quum nempe Ioannes primum ad baptizandi munus accederet, fecit id quidem eo consilio, ut populum moneret, iam esse Messiam prae foribus; sed quis ille esset, ipse tunc ignorabat. Hoc Deus ipsi reuelauit, quum Iesus ipse baptizaretur.

32. τεθέαμαι) Sc. quum Iesu Nazareno baptismum impertirem. Ad reliqua uide dicta ad Matth. III, 16.

33. κἀγὼ ȣ̓κ ᾔδειν αὐτὸν) Nesciebam quis esset, quum ad me ueniret. Videtur tamen Iesus de religione collocutus esse cum Ioanne, antequam baptisma ab eo peteret. Ex his eius sermonibus cognouit Ioannes, Iesum esse eximium hominem, ut patet ex Matth. III, 14. Ex quo signo autem cognouerit, eundem hunc esse Messiam, statim declarat sequentibus uerbis. ἀλλ᾽ ὁ πέμψας — ἁγίῳ) Hoc igitur signo cognouit Ioannes, Iesum esse Messiam. Cf. Matth. III, 11.

34. μεμαρτύρηκα) *Et testatus sum et testor:* more Hebraeo, quo uox praeteriti etiam permanentem actum significat. ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ) *Messias.* Vid. dicta ad Luc. I, 32.

35. τῇ ἐπαύριον — δύο) Τῇ ἐπαύριον, sc. γενομένῃ ἡμέρᾳ, *sequenti die.* Εἱστήκει, eodem nempe loco, muneri suo intentus. Ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο. Plures nempe discipulos habuit Ioannes; sed isto die nonnisi duo apud eum erant. Vnus eorum erat Andreas, comm. 41. Alterum fuisse Ioannem, Euangelii huius scriptorem, plurimi interpretes recte statuunt.

36. καὶ ἐμβλέψας — τοῦ Θεοῦ) Eadem sententia, quae u. 29. Commendat his uerbis Ioannes discipulis Iesum.

37. καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ) Eo consilio secuti sunt eum, ut eius disciplinae se traderent.

38. τί ζητεῖτε;) Rogat eos eo consilio, ut eos bona spe confirmaret, ne erubescerent, haesitarentque.

39. ῥαββὶ — ποῦ μένεις;) Interpretatur Ioannes uocem *Rabbi*, sicut pleraque uocabula hebraica, propter Graecos, quibus praecipue Euangelium suum destinauerat. Cur autem interrogant discipuli: ποῦ μένεις; *ubi diuerteris?* Bene respondet *Chrysostomus:* μετὰ γὰρ ἡσυχίας καὶ εἰπεῖν τι πρὸς αὐτὸν καὶ ἀκοῦσαί τι παρ' αὐτοῦ, καὶ μαθεῖν ἤθελον. διόπερ οὐδὲ ἀνεβάλοντο οὐδὲ εἶπον· ἥξομεν πάντως αὔριον — ἀλλὰ τὴν πολλὴν σπουδὴν ἣν εἶχον περὶ τὴν ἀκρόασιν ἐπιδείκνυνται.

40. καὶ παρ' αὐτῷ — ἐκείνην) Statim ab eo die Christo adhaeserunt, relicto magistro suo, Ioanne.

41—43. Videtur haec narratio pugnare cum Matth. IV, 18. ſqq. et Luc. V, 1. ſqq. ſed reuera non pugnat. Nam plane diuerſis locis et temporibus contigerunt, quae Ioannes, et quae Matthaeus et Lucas narrant. Andreas fratrem Simonem adduxit ad Ieſum in *Iudaea;* nam ſequenti demum die Ieſus profectus eſt in Galilaeam, u. 44. Ieſus autem utrumque uocauit περιπατῶν παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, Matth. IV, 18. coll. Luc. V. Quum Ieſus Andream et Simonem uocaret, Ioannes in carcerem iam erat coniectus, Matth. IV, 12. 18. Marc. I, 14. 16. Sed poſt illam hiſtoriam, quam Ioannes hic narrat, Ieſus ex Iudaea in Galilaeam profectus eſt, u. 44. et ex Galilaea Paſchatis celebrandi cauſſa Hieroſolyma rediit, c. II, 13. uiuo adhuc et libere docente Ioanne, c. III, 24. Credibile itaque eſt, Andream, Petrum, aliosque aliquamdiu uſos quidem eſſe inſtitutione Chriſti, ſed uitae ſuſtinendae cauſſa artem etiam piſcatoriam exercuiſſe, et poſt expreſſam demum uocationem ipſi adhaeſiſſe *perpetuos* comites. Quum Chriſtus *Simoni* nouum imponit cognomen, Κηφᾶς, Petrus, (a firmitate, Cf. Matth. XVI, 18.) oſtendit, ſe eius ingenium et mores perfecte noſſe.

44. τῇ ἐπαύριον — γαλιλαίαν) *Poſtero die*, ex quo Simon ad Chriſtum acceſſerat, *quum iam redire uellet in Galilaeam*, uel in itinere iam conſtitutus. Cap. II, 1.

45. ἐκ τῆς — Πέτρȣ) Hi omnes Ioannis diſcipuli fuiſſe uidentur.

46. τὸν Ναθαναὴλ) Is *Nathanael* infra c. XXI, 2. nominatur inter alios Apoſtolos. *Bartholomaeum* fuiſſe multi credunt.

credunt. ὃν ἔγραψε — ἀπὸ Ναζαρέτ) *Inuenimus illum de quo ſcripſit Moſes* etc. Meſſiam nempe; *is autem eſt Ieſus* etc. Sicut *Ioſephi* filium putabant ex uulgi opinione, ſic et ortu Nazarenum, quia uulgo ſic uocabatur.

47. ἐκ Ναζαρὲτ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι;) *Ex Nazaret quid boni exſpectari poteſt?* Ne Propheta quidem aliquis, nedum Meſſias. Solebant ceteri Iudaei ſpernere Galilaeae incolas, quia e gentium ſocietate multa uitia contraxerant, et rari inter eos erant doctores. Matth. IV, 13 — 16. ἔρχου καὶ ἴδε) Locutio frequens in *Zohar.* Doctrinam eius ipſe auribus et mente percipe. Certiora indicia ex ipſius ſermone accipies, quam ex loco originis haberi poſſint.

48. ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης) *Dignus hic eſt nomine ueri Iſraelitae.* Non omnes Iſraelis poſteri digni eo nomine, ſed qui Iacobi probitatem referunt, Rom. IX, 6. ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι) Reſpicitur elogium Iacobo datum Gen. XXV, 27. איש תם, ubi Graeci ἄπλαστος, *Aquila* ἁπλοῦς. Perhibetur autem Nathanaeli hoc teſtimonium, quia nihil gratiae dans dixerat, quod ſacris litteris conueniens iudicabat. Neque eo tamen minus ueniebat, ſi quid poſſet, certius exploraturus.

49. πρὸ — ὑπὸ τὴν συκῆν) Vnde eum Philippus ſolus, nemine conſcio, auocauerat. Iudaeis in more fuiſſe poſitum, ſub ficubus operam dare ſtudiis, ex Talmude diſcimus. εἶδόν σε) Vidi animum tuum et approbaui. Eſt autem Prophetae, et multo magis Meſſiae, plura ſcire, quam alii homines.

50. τὸ

50. σὺ εἶ — Ἰσραήλ) Vide dicta ad Luc. I, 32. quae nostro hoc loco egregie confirmantur. Quanquam enim Nathanael Iesum uocat *filium Dei*, addito tamen ὁ βασ. τῦ Ἰσρ. confitetur ψιλὸν ἄνθρωπον, ut recte obseruat *Chrysostomus* ad h. l.

51. μείζω τύτων) Quibus non Israelis tantum, sed et angelorum rex cognoscat.

52. ἀπ' ἄρτι — ἀνθρώπυ) Sensus proprius esse uidetur: *Mox certis argumentis cognoscetis, me singulari frui prouidentia diuina.* Nempe, non proprie sed tropice intelligenda sunt haec uerba. Qui proprie explicant, ii nulla exempla proferre possunt, nisi Matth. IV, 11. et Luc. XXII, 43. Sed prior locus huc plane non pertinet. Nam loquitur Iesus de re futura; tentatio autem in deserto tum temporis iam erat res praeterita. Restaret igitur unum illud exemplum Luc. XXII, 43. Sed Christus loquitur de re, non semel, sed saepius, et quidem mox et perpetuo euentura. Est igitur tropus in nostro loco. Ministerium nempe angelorum indicat diuinam prouidentiam, et dicitur Deus mittere angelos suos ad eos homines, quibus singulari auxilio adest, quos singulari prouidentia tuetur. Ps. XXXIV, 8. XCI, 11. 12. Videtur igitur sensus uerborum Christi esse: *A nunc uidebitis me singulari frui prouidentia atque tutela diuina.* Exempla huius prouidentiae singularis satis multa occurrunt in uita Iesu. Saepe enim petitus insidiis, et ab hostibus cinctus, saluus euasit; cateruam mercatorum unus e templo eiecit, et nemo ei resistere ausus est; auditae sunt interdum uoces coelestes, quibus filius Dei declaratus est etc.

CAP. II.

1. Τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ) Nempe poſt reditum in Galilaeam. Cf. c. I, 44. Alii ſupplent: *nuptiarum*, alii: *poſt legationem Hieroſolymitanam ad Ioannem Baptiſtam.* γάμος) *Conuiuium, nuptiale* ſcilicet, ut recte uertit Syrus. Ceterum uidetur omnino ſponſus aut ſponſa fuiſſe e cognatis ſiue Mariae, ſiue *Nathanaelis*, qui fuit e Cana Io. XXI, 2. aut alicuius diſcipulorum Chriſti. ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας) Vicina fuit Cana Capernaumo, ita tamen ut a lacu Tiberiadis, ad quem Capernaum erat, remotior eſſet. *Ioſ.* Vit. 16. ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ) Videtur *Maria* geſſiſſe partem curae et miniſterii, atque iam antea quodam tempore hic uerſata fuiſſe; nec enim fuit in ſocietate Ieſu perpetua.

2. ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς) Quia forte non longe aberat. Non autem inuitatus eſt ut Propheta, ſed ut popularis, cognatus, et notus. Nec qui cum publicanis et peccatoribus uerſatus eſt, ad nuptiale conuiuium uenire recuſauit. οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ) Sectatores illi primo capite nominati.

3. ὑστερήσαντος οἴνου) Quum deficere inciperet, eoque infundi parcius. οἶνον οὐκ ἔχουσι) Perſonale pro imperſonali: *Deficit uinum.* Quaerunt h. l. interpretes, quo conſilio Maria haec dixerit? Nulla a Chriſto hactenus miracula edita fuiſſe, certum eſt. Cf. infra com. 11. Quum autem audiuiſſet Maria, Ioannem de eo teſtimonium perhibuiſſe, et diſcipulos iam uideret, recordata etiam, quae in pueritia eius eueniſſent, et praedicta eſſent, Luc. II, 19. I, 32. 33. maiora de eo ſperare coepit. Alii ex hoc loco coniectu-

coniecturam ducunt, Chriſtum interdum miraculoſo modo ſubuenire ſolitum fuiſſe domeſticae egeſtati, quae fuiſſent miracula priuata et domeſtica, quum iſtud in Cana primum fuerit inter publica miracula. Non uidetur quidem indignum fuiſſe Chriſto adhuc priuato, diuina ſua uirtute aliquando uti in matris et ſuorum ſolatium. Sed res eſt incerta. Ceterum non male *Chryſoſtomus:* Optabat (Maria) et ipſa clarior fieri per filium; καὶ τάχα τι καὶ ἀνθρώπινον ἔπασχε καθάπερ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτȣ̃, λέγοντες· δεῖξον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ, βȣλόμενοι τὴν ἀπὸ τῶν θαυμάτων δόξαν καρπώσασθαι.

4. τί ἐμοὶ καὶ σοὶ, γύναι) i. e. *quid negotium mihi exhibes? quid de iſta re tu ad me refers?* 2 Sam. XIX, 22. XVI, 10. Fac me miſſum. Videtur haec ſententia ex noſtro loquendi more iuſto aſperior eſſe; ſed reuera non eſt. Nam, ut *Dio* L. LI. refert, *Auguſtus* olim ad Cleopatram dixit: θάρσει, ὦ γύναι, καὶ θυμὸν ἔχε ἀγαθόν. Non poterat dicere: quid mihi tecum eſt mater? οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μȣ) *Nondum mihi opportunum uidetur.* Nam ὥρα eſt καιρὸς, *tempeſtiuum tempus.* Tempus autem edendi miraculum erat, ubi plane omnibus conſtaret nullum ſupereſſe uinum, ne aqua uino admixta crederetur.

5. λέγει — ποιήσατε) Sperabat igitur Maria, filium *opportuno tempore* ſubuenturum eſſe amicorum inopiae ac uerecundiae. Quod pro indicio haberi poſſit, Chriſtum domi ſuae nonnunquam edidiſſe miracula, ex quibus mater habuerit exemplum. Si quis obiiciat, Chriſtum tantummodo eo conſilio edidiſſe miracula, ut oſtenderet, ſe eſſe Meſſiam, reſponderi poteſt, Mariae etiam et cognatis Ieſu fuiſſe opus argumentis, ex quibus cognoſcerent eum eſſe Meſſiam. Sed nihil definiri poteſt.

6. ὑδρίαι

6. ὑδρίαι λίθιναι) Non in quibus ſedentes lauarentur, ſed unde depromta aqua uaſis minoribus afferretur ad purgandas ſubinde non manus tantum, ſed et calices. κατὰ τὸν καθαρισμὸν) κατὰ non raro ualet εἰς et ita hic Syrus accepit. Vide Marc. VII, 3. 4. τῶν Ἰεδαίων) Hoc addit, quia Chriſtianis ſcribit, quorum multi ex gentibus uocati. μετρητὰς) *IUVENAL.* III, 246. *metretam.* Schol. *uas quod amphoram capit. FANNIUS: Attica praeterea dicenda eſt amphora nobis, ſeu cadus. Hanc facies, noſtrae ſi adieceris unam.* Eſt menſura liquidorum apud Athenienſes maxima, capiens choas XII. ſiue libras menſurales CVIII.

7. γεμίσατε) Quia crebris lotionibus depletae erant. ὕδατος) Nullo alio liquore admixto, ut miraculo plena fides conſtaret: ita in ipſis hydriis, non in poculo facta mutatio.

8. ἀντλήσατε νῦν) *Defundite in pocula.* τῷ ἀρχιτρικλίνῳ *Conuiuii magiſtro.* Τρίκλινος οἶκος eſt conclaue ita dictum a tribus ſpondis ſeu lectis ſtratis ad accumbendum. Latini *triclinium* nominarunt. Et ἀρχιτρίκλινος eſt magiſter ſeu praefectus apparatus conuiuii nuptialis, cui omnis inſtruendi ornandique triclinii cura incumbit. Alias *architriclinus* erat, qui conuiuis leges ferebat bibendi. *Cic.* Cat. Maj. 14. *Me uero et magiſteria delectant. SCHOL. In omni conuiuio legebatur plerumque ſorte magiſter conuiuii, qui conuiuis ceteris leges ferebat bibendi.* Varroni Modimperator, Horatio arbiter, Plauto dictator, Graecis συμποσιάρχης, βασιλεὺς et ςρατηγὸς.

10. τᾶς

10. πᾶς ἄνθρωπος) Ferme ita fit. Vniuerſalis locutio pro τῷ ἐπὶ πολύ. ὅταν μεθυσθῶσι) *Poſtquam large et ad ſatietatem biberunt.* Sic μεθύειν dicitur apud *Philonem* de Agric. p. 209. E. καλόνγε τοίχων ἐπιμελεῖσθαι, προσόδες ἐκλέγειν, ἑςιᾶσθαι, μεθύειν etc. *bonum eſt curare domeſticos parietes, reditus colligere, conuiuari, potare etc.* Notandum eſt etiam, nihil approbari, ſed narrari tantum conſuetudinem hominum, qui nuptiis interſunt. ἐλάσσω) minus nobile uinum. σὺ τετήρηκας) Sic exiſtimabat, donec conſentiente miniſtrorum teſtimonio patefactum eſt miraculum.

11. ταύτην — τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων) *Ab hoc exorſus eſt Ieſus ſigna ſua.* Sic *Iſocrates* in panegyrico: ἀλλ' ἀρχὴν μεν ταύτην ἐποιήσατο τῶν ἐυεργεσίων τροφὴν τοῖς δεομένοις ἐυρεῖν. Recte affirmat *Chryſoſtomus*, poſt baptiſma Ieſum coepiſſe patrare miracula, antea nullum edidiſſe, nempe publice. Nam ante auſpicationem muneris ſuperuacua fuiſſent. τὴν δόξαν αὐτῦ) Maieſtatem ſuam, unde Meſſias agnoſceretur, tanto maior *Moſe*, qui ſitientibus aquam praeſtitit, quanto uinum aqua eſt potius. Et ex aqua uinum faciens, oſtendit, ſe et huius et iſtius creaturae dominum. ἐπίςευσαν) Sc. firmius. Confirmati ſunt in ea fide, qua iam crediderant, eum eſſe Meſſiam.

12. κατέβη εἰς Καπερναὺμ) In oppidum celebrius, qualia loca eligi a prophetis ſolebant. Cf. Matth. IV, 13. καὶ ἡ μήτηρ αὐτῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῦ) Videntur mater et conſanguinei *Ieſum* quaſi a ſe abeuntem, proſecuti; nam Nazarethi habitabant. ὐ πολλὰς ἡμέρας) urgente, ut ſequitur, paſchate.

13. τὸ

13. τὸ πάσχα τῶν Ἰȣδαίων) τῶν Ἰȣδαίων addit Ioannes, quia ſcribit eccleſiis quae maxima parte ex gentibus collectae erant. ἀνέβη) Haec Ioannis narratio interſeri poteſt Matthaei c. IV, 23. Matthaeus nempe omiſit *itinera* Chriſti *Hieroſolymitana*, quia ſcripſit praecipue in uſum incolarum Galilaeae, quibus non multum conſuetudinis fuiſſe uidetur cum *Hieroſolymitanis.*

14. ἕυρεν ἐν τῷ ἱερῷ τȣ̀ς πωλȣ̃ντας) *Ieſus*, quum ueniſſet ad ſacra emendanda, bis conſpicuo ſigno teſtatum hoc fecit, templum, uelut ſacrorum ſedem, purgando, circa initium et circa clauſulam ſui muneris, ut, in quo inceperat, in eo ſe deſinere oſtenderet. Alii ſemel Ieſum hoc feciſſe exiſtimant, quod minus probabile eſt. τȣ̀ς πωλȣ̃ντας) Explicauimus ad Matth. XXI, 12. κερματιςὰς) *Nummularios, argentarios.* Vocantur κολλυβιςαὶ Matth. XXI, 12.

15. Φραγέλλιον) Latinum nomen *flagelli* ita pronuntiarunt tunc, ut in Matthaeo uerbum Φραγελλώσας. ἐκ σχοινίων) Quae facta ibi repererat.

16. τὰς περιςερὰς πωλȣ̃σιν) Quae incluſae non perinde eiici poterant, ſed amouendae erant. οἶκον ἐμπορίȣ) ἐμπόριον locus eſt mercaturis faciendis idoneus, i. e. forum rerum uenalium.

17. ἐμνήσθησαν δὲ —— κατέφαγέ με) Leg. καταφάγεται με. *Studium domus tuae me conſumit.* Pſ. LXIX, 10. *BENGELIUS : Reuera hoſtes Ieſum poſtea ob Zelum domus paternae interfecerunt.* Sed uidetur potius his uerbis ineſſe deſcriptio ingentis feruoris, et ardentiſſimi Zeli pro honore cultus diuini: Indignatio e profanatione templi tui me propemodum conficit et enecat.

18. ἀπεκρίθησαν) עָנָה Hebraeum ut et Graecum ἀποκρίνεσθαι ſaepe de eo dicitur, qui prior loquitur. τὶ σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα ποιεῖς) Poſcebant *portentum, oſtentum*, rem inuſitatam, e. c. ut ſtatim ignem de coelo labi iuberet; ut aliquem ſtatim morbo quodam uehementi liberaret, uel quid ſimile. Quia nempe Ieſus caſtigabat in loco publico uitioſa, a ſynedrio et ſacerdotibus tolerata, hoc pro ſigno habebant, eum ſe pro Propheta gerere uelle. At prophetae ſe tales oſtendere debebant aut praedictionibus aut oſtentis.

19. λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον) Imperatiuus hic poſitus eſt pro potentiali: *Deſtruite*, i. e. *ſi deſtruatis*. Negandum non eſt, ſubobſcuram eſſe hanc ſententiam; ſed eius ingenii oratio ſolet haud raro uel ab optimis magiſtris adhiberi, ut audientium facultas intelligendi excitetur. καὶ — ἐγερῶ αὐτὸν) Ναὸν ἐγείρειν eſt, *templum aedificare*, ſ. *exſtruere, reficere*. Vid. infra u. 21. Vocat corpus ſuum templum, quia de templo ſermo fuerat, et dat ſignum ſe eſſe Meſſiam, quia tertio die e mortuis reſurrecturus erat. Cf. Matth. XII, 39.

20. τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος) Iam XLVI. elapſi ſunt anni, ex quo Herodes M. regiis impenſis templum reſtaurare coepit; et ne nunc quidem perfecta ſunt omnia quae ad eius ornatum faciunt. *Ioſephi* Antiq. XV. II. 11. Voluit nempe Herodes M. illud a Serobabele conditum templum multo ſplendidius aedificare. Coepit anno XVI ante Chriſtum natum. Quum autem haec, quae h. l. narrantur incidant in annum 30 poſt Chriſtum natum, accurate 46 anni efficiuntur.

21. περὶ

21. περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ) Genitiuus ἐξηγητικὸς, ſicut fontem Timaui dicimus et alia multa, uice appoſitionis. Senſus eſt: *De templo illo, quod erat corpus ipſius.* Templum in quo habitat plena et perfecta θεότης, fuit enim σῶμα τοῦ μονογενοῦς. Hoc audientibus omnino fuit obſcurum. Nec Chriſtus iis explicauit, quia fidem non adhibuiſſent. Obſcure autem hoc ſignificauit, ἵνα δειχθῇ προειδὼς ἄνωθεν τὰ μετὰ ταῦτα, ὅταν ἐξέλθῃ καὶ τῆς προῤῥήσεως τὸ τέλος, ut *Chryſoſtomus* loquitur.

22. τῇ γραφῇ) *Ieſaiae*, ut qui praedixerat uitam Meſſiae glorioſam, poſtquam ſe in mortem pro peccatoribus dediſſet. καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς) Vſitata et elegans apud Graecos articuli poſtpoſitiui conſtructio, quam Atticorum eſſe dicit Gaza. E. g. χαίρω τῷ λόγῳ, ᾧ εἶπας.

23. ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ) Alii Meſſiam eum eſſe crediderunt, ſed regnum expectabant felix in orbe terrarum, alii eum pro legato diuino habuerunt.

24. οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς) Alluſio mutata ſignificatione uocabuli. Non commiſit ſe eorum fidei quotidiano conuictu, quia probe nouerat, eos nouas res moliri; ſed rediit in Galilaeam. γινώσκειν πάντας) Et malos, et non ſatis bonos.

25. οὐ χρείαν — περὶ τοῦ ἀνθρώπου) Non opus fuit ipſi exploratoribus, qui eum certiorem facerent de ullius hominis conſiliis et cogitationibus. Ὁ ἄνθρωπος hic eſt homo quiuis. αὐτὸς — ἀνθρώπῳ) *Ipſe enim ſatis perſpexit, quo quisque animo in ipſum eſſet;* pleroſque nempe infirmos, et a meliori cognitione abfuiſſe.

CAP.

CAP. III.

1. Ἦν δὲ — Ἰουδαίων) Cohaeret haec hiſtoria cum c. II, 25. Declaratur enim exemplo illuſtri quodam ſapientia Ieſu et modus differendi cum aliis de rebus ad religionem pertinentibus. Thalmudici non raro loquuntur de *Nicodemo*, filio *Gorionis*, ut oſtendit Wetſtenius. *Altingius* (Schilo L. IV. 23. 24.) pluribus contendit, Nicodemum Thalmudicorum eſſe eum ipſum, de quo Ioannes in Euangelio ſcribit. *Pharisaeus* fuit; ergo non alienus ab exſpectando Meſſia, ſed falſis opinionibus de regno Meſſiae terreno imbutus. Ἄρχων, שר, unus τῶν שרים, uel Synagogae praeſes, uel Synedrii aſſeſſor. Malo conſilio, et inſidiandi cauſſa Nicodemum acceſſiſſe ad Ieſum, non eſt probabile. Infra VII, 50. 51. XIX, 39.

2. νυκτὸς) Ne offenderet Collegas, Ieſu iam male uolentes. Eſt autem νυκτὸς pro διὰ νυκτὸς, noctu. οἴδαμεν) aut alios comprehendit, idem cum Nicodemo ſentientes, aut habet ſignificationem ſingularis numeri, quaſi οἶδα μὲν. ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος) Sc. ἀπεσταλμένος, *te uerum eſſe Prophetam*, doctorem diuinitus excitatum. ἐὰν μὴ ᾖ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ) *Niſi Deus eum adiuuerit.* Habuit quidem Nicodemus Ieſum pro inſigni doctore et Propheta, ſed nihil maius homine in eo agnouit.

3. ἀπεκρίθη — αὐτῷ) Ioannes dubio procul *excerpta* modo colloquii Ieſu cum Nicodemo inſtituti dedit, et multa omiſit. Verbum ἀποκρίνεσθαι in principio ſermonis ſaepe redundare, notum eſt. Quum autem Nicodemus, ut edoceretur, ad Ieſum ueniſſet, hic ad quaeſtionem quandam propoſitam, a Ioanne omiſſam, reſpondere uidetur. Nicode-

mum enim plura locutum eſſe, nemo facile dubitauerit. Quid autem Nicodemus ex Ieſu quaerere uoluerit, haeſitant interpretes. Plerique ſtatuunt, eum quaerere uoluiſſe *de modo ſalutis tenendae. Tittmannus* contra (Melet. II.) putat, Nicodemum ex Ieſu reſcire uoluiſſe, *quisnam futurus eſſet Meſſias*, (de quo uariabat multitudinis opinio,) *quidnam demum ab eo exſpectari poſſet?* Mihi utrumque uerum eſſe uidetur. Nam in illa Nicodemi quaeſtione, quidnam Meſſias eſſet praeſtiturus, quid ab eo exſpectari poſſet, inerat etiam altera illa quaeſtio, quaenam *ſalus* ab eo eſſet exſpectanda, et quo modo illa ſalus ab hominibus poſſet impetrari? Reſpondet Ieſus: ἀμὴν — τοῦ Θεοῦ) *Sanctiſſime tibi affirmo, neminem niſi denuo quaſi natum participem fieri poſſe bonorum et beneficiorum regni Meſſiani.* Recte monent interpretes, Dominum hoc toto loco *proxime* reſpexiſſe ad Iudaeos eorumque peruerſas opiniones de Meſſia, et corrigere uoluiſſe falſam illam ideam, quaſi ad poſteros Abrahami ſolos pertinerent beneficia Meſſiae, et Iudaei iam propter Abrahamum, generis ſui auctorem Deo eſſe gratos et acceptos. Cf. not. ad Matth. III, 9. Quod autem nonnulli addunt, ad ſolos Iudaeos pertinuiſſe hanc Ieſu inſtitutionem Nicodemo datam de uia ineunda iis, qui uelint potiri felicitate regni Meſſiani, id falſum eſſe arbitror. Opus fuit Iudaico populo ingenti mutatione non tantum opinionum de Meſſia, ſed etiam in uniuerſum *ingenti mutatione animorum, quoad uniuerſam ſentiendi uiuendique rationem.* Hac animi mentisque immutatione omnibus omnium temporum hominibus praue ſentientibus opus eſſe, ſi uelint potiri felicitate per Chriſtum parata, quis dubitet? Quaerunt interpretes de ſignificatu aduerbii ἄνωθεν, an h. l. uerten-

uertendum ſit *ſuperne*, an uero *denuo?* Interdum ſignificat quidem et apud hunc Euangeliſtam et alibi, *ſuperne*, ut mox com. 31. et infra c. XIX, 11. Sed hoc loco ualere uidetur *denuo.* Verſio *COPT. Niſi homo genitus ſit altera uice. SYR:* מין דריש. Ita etiam mox accipit *Nicodemus*, u. 4. qui ſignificatu uocis dubio falli non potuit, quum in Hebraeo aut Syriaco non ſit ea ambiguitas. Obſcure loquitur Chriſtus ad acuendam attentionem Nicodemi. *Denuo naſcitur is*, cuius ſentiendi ratio prorſus immutatur; quod fit inſtitutione et religionis doctrina. Nicodemus hunc Ieſu ſermonem intelligere potuit; etenim non ſolum Iudaeis, ſed gentibus etiam ſolenne fuit, ſacrorum initiationem *regenerationis* uocabulo ſignificare. *Ialkut Rubenis* fol. 70. 4. *R. Ioſe dixit: Proſelytus quis factus, eſt ſicut paruulus modo natus.* ȣ̓ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τȣ̃ Θεȣ̃) *Non poteſt particeps fieri regni Dei.* Nam ἰδεῖν hic eſt participem fieri. Per *regnum Dei* uero intelligit beneficia cultoribus Meſſiae promiſſa, et in hac, et in altera uita. Senſus igitur eſt: Qui ciuis fieri uult regni illius diuini, quod non tantum ad Iudaeos, ſed ad omnes homines pertinet, eum tanquam recens natum meliori doctrina oportet imbui, et magnam experiri intellectus et uoluntatis emendationem.

4. πῶς — καὶ γεννηθῆναι;) Nicodemus uim phraſeos γεννηθῆναι ἄνωθεν bene intellexiſſe uidetur; ſed an fieri poſſit, ut homo ſenex quoad uniuerſam ſentiendi uiuendique rationem immutaretur, id erat, de quo dubitabat. Eſt igitur ſenſus uerborum Nicodemi hic: *Quomodo fieri poteſt, ut homo ſenex factus, in cuius mente ſenſus praui iam*

 radices

radices egerunt, ſe ita mutet, ut nouam plane ſumat indolem, plane aliam ſentiendi agendique rationem? Quemadmodum non fieri poteſt, ut aliquis phyſice renaſcatur, ſic quoque impoſſibile eſt, ut aliquis moraliter renaſcatur.

5. ἀπεκρίθη — τῦ Θεῦ) Reſpondet Ieſus, neceſſariam eſſe hanc regenerationem uel mentis immutationem, et effici poſſe etiam per Deum. Sine ea nemo poteſt adire regnum Dei; hinc patet *neceſſitas*. Effici autem *poteſt* haec mutatio ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, *per aquam et Spiritum*. Πνεῦμα, quum τῇ σαρκὶ opponitur, plerumque *inſignem Dei potentiam* indicat, quae a nouitate efficiendi, effectaeque rei magnitudine plurimum admirabilitatis habeat, auocetque hominem ad ea mente complectenda, quae naturae uniuerſae hominisque conditionem longe ſuperant. Vid. *MORI* diſſert. *de notione Spiritus practica* in diſſertatt. theologicis et philologicis, (Lipſ. 1787. 8.) p. 332. ſ. Hinc, quicquid fit per πνεῦμα, per πνεῦμα ἅγιον ſ. τῦ Θεῦ, id ſpectatur ſemper ut res effectionis diuinae. Noſtro igitur loco intelligitur uis diuina in animis hominum per doctrinam diuinam ſe explicans, adeoque *doctrina diuina ipſa*, uel *Chriſti religio*, per quam illa uis diuina ſe exſerit. Sic Chriſtus infra c. VI, 63. doctrinam ſuam expreſſe uocat πνεῦμα, eamque τῇ σαρκὶ opponit. Τὸ ὕδωρ eſt *baptisma*. Sic Nicodemus hanc uocem intelligere potuit. Nam Ioannes Baptiſta non multo ante baptizauerat, et baptiſma ſuum appellauerat βάπτισμα μετανοίας, Luc. III, 3. Deinde etiam Chriſtus ipſe inſtituit baptisma, quo homines obſtringerentur ad fidem religioni ſuae habendam. Vid. Eph. V, 26. Tit. III, 5. Ergo ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος *regeneratur*, qui

qui per baptismum ſe obſtringit ad amplectendam doctrinam diuinam, et per eam ratione opinionum, ſenſuum morumque corrigitur et emendatur. Nempe homines ſibi relicti ſapiunt τὰ σαρκικὰ, quae ſunt corporis; ea tantum quaerunt, quae auribus, oculis et corpori ſunt grata. Doctrina Chriſti autem mentes noſtras abducit a rebus corporeis, caducis, ad coeleſtia, aeterna, quae, utpote πνευματικὰ, non percipiuntur ſenſibus. Non ſatis idoneis rationibus utuntur, qui cum Ven. *Tellero* (im Woerterbuch des N. T. ſub uoce *gebohren*) per aquam et Spiritum intelligunt *aquam ſpiritualem*, ſc. Euangelium.

6. τὸ γεγεννημένον — πνεῦμά ἐστι) *Ex hominibus natus, homo eſt; ſed per uim diuinam natus et immutatus, is demum habet diuinam ingenii indolem,* ad tenendum regnum diuinum neceſſariam. Per *carnem* intelligitur natura hominis, homo, cum omni ſua imperfectione morali, ſenſuum et cupiditatum corporearum imperio ſubiectus, infirmus. Natus ex talibus parentibus, in quibus eſt illa imperfectio moralis, eſt σαρκικὸς, ſimilis eorum parentum. Alii haec Saluatoris uerba referunt ad eam Iudaeorum opinionem, quum iam propter natales ex maioribus ſe exiſtimarent Deo eſſe cariſſimos et probatiſſimos, et per *carnem* intelligunt naturam hominis ſimpliciter, ſeu natiuitatem naturalem, ut ſenſus ſit: *Ex ſolo natiuitatis beneficio nihil praecipui quisquam habet, praeter naturam humanam et iura propinquitatis externa.* Haec etiam interpretatio uſui loquendi et contextui bene conuenit. τὸ γεγεννημένον, eſt neutrum pro maſculino: πάντες οἱ γεγεννημένοι. Homines ſibi relicti, licet a ſanctis, et patriarchis adeo, ut uos Iudaei, genus

 deriuent,

deriuent, homines ſunt et manent, uitae huius uoluptates et commoda quaerunt. καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος, πνεῦμά ἐστι) *Quicunque ex ſpiritu generati ſunt, ſpirituales ſunt*, exoptant et ſtudioſe quaerunt meliora, perfectiora bona, quae non percipiuntur auribus, oculis et aliis corporis ſenſibus; coeleſtibus et aeternis magis delectantur, quam terrennis et caducis huius uitae commodis et uoluptatibus. Neutrum γεγεννημένον, iterum pro maſculino, et πνεῦμα pro πνευματικὸς.

7. μὴ θαυμάσῃς) Non debet incredibile tibi uideri quod dixi, ideo quod haec natiuitas in oculos non incurrit, ut iſta naturalis.

8. τὸ πνεῦμα, ὅπου θέλει, πνεῖ) *Ventus nunc huc nunc illuc ſe mouet.* Perturbauerat Nicodemum ſermo Chriſti de *Spiritu*, quia nihil huiusmodi ſenſibus unquam perceperat. Simili itaque rem illuſtrat Chriſtus, deſumto a uenti impetu. Omittit nempe incorporea, quae ille capere non poterat, et exemplum ſumit de eo, quod ueluti eſt medium quoddam inter corpus et incorporeum. Nam πνεῦμα h. l. eſt ἄνεμος, *uentus*, ut Gen. VIII, 1. Eccleſ. XI, 5. Oſtendit Chriſtus et alia eſſe, quae non conſpiciantur, reuera tamen exiſtant. Vento autem uoluntas tribuitur per Proſopopoeiam, quemadmodum et uentus et mare dicuntur *obſequi* Chriſto iubenti. Senſus eſt: Non poteſt prohiberi uentus, quin huc illuc feratur. φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις) *auditur ſonus*, *ſtrepitus.* οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται) *Non cernitur origo eius*, unde oriatur. καὶ ποῦ ὑπάγει) ποῦ h. l. eſt *quo.* Hoc uult: Neſcitur, ubi deſinat uentus; non magis exitus eius quam origo in conſpectum uenit. Etſi certum eſt uentum flare, tamen in hac

re

re quaedam mira et obſcura eſſe ſolent. οὕτως — πνεύματος) Sic ſe emendatio noſtra habet. Eſt certa; nam experimur eam, ſed ſunt in ea quaedam obſcura et mirabilia. Nemo, qui ſe in melius mutatum ſentit, deſcribere poteſt, quo puncto haec mutatio coeperit, quomodo ſit progreſſa, quomodo uires ad hanc uel illam uirtutem exercendam ſint roboratae.

9. πῶς — γενέσθαι) Haeſitantis eſt. Poſt tam manifeſtum exemplum nondum intelligit orationem hanc Nicodemus. Non repugnat quidem, ſed ſententiam ſermonis non penitus aſſequitur, et planius exponi cupit.

10. σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ) Formula loquendi Iudaeis ualde uſitata, e. g. *Midraſch Miſchle* IX. 2. *Nedarim* f. 49, 2. Senſus eſt: *Magiſtri perſonam ad populum tuum ſuſtines* καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;) *Et ne haec quidem perſpicis?* Recte *CHRYSOSTOMUS*: οὐδαμοῦ πονηρίαν κατηγορεῖ τοῦ ἀνδρὸς, ἀλλ' εὐήθειαν καὶ ἀφέλειαν μόνον, *ſtultitiam et ſimplicitatem. Malitiae* indicium nec in eius obiectionibus, nec in Chriſti reſponſionibus ullum deprehendimus. Sed ignorantiam uiri iure reprehendit Ieſus, quod non potuerit diiudicare hoc, nempe per Deum id fieri poſſe, quod non poſſit per homines. Nam in V. T. haud raro tale aliquid dicitur, e. c. quum Deus promittit, ſe nouum cor daturum eſſe, aut quum Dauides precatur: *Da mihi cor nouum.* Pſ. LI, 12.

11. ὃ οἴδαμεν, λαλοῦμεν) Chriſtus de ſe in plur. num. loquitur. λαλεῖν autem h. l. eſt *docere. Ego doceo, quod ipſe ſatis ſcio;* uos ignoratis, ergo nec docere poteſtis

ſpiritualia iſta. καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν) *Rem certiſſime ſic habere ſcio.* Res illas expono uobis, a Deo, Patre meo traditas, atque a me in coelo quaſi uiſas. Cf. ſupra c. I, 18. καὶ — οὐ λαμβάνετε) Tu cum popularibus tuis non admittis teſtimonium meum; uideris mihi non adhibere fidem.

12. εἰ τὰ ἐπίγεια — πιςεύσετε;) *Si mihi de rebus humanis diſſerenti fidem non habetis, multo minus fidem habebitis diſſerenti de rebus coeleſtibus.* Quae ſint τὰ ἐπίγεια, τὰ ἐπουράνια, dubitant interpretes. *CHRYSOSTOMUS* τὰ ἐπίγεια uult eſſe *Baptiſmum, qui in terra perficitur; GROTIUS, res diuinas, comparatione a rebus humanis* (naturali natiuitate, uento) *ducta, explicatas; SEMLERUS ea, quae iam tunc in terra inter homines fieri incepiſſent.* Videntur autem, ἐπίγεια eſſe, *quae in terra fiunt, quae experiri poſſunt homines* e. c. *regeneratio*, de qua in praecedentibus fuerat ſermo; haec enim fit in his terris, et cognoſcitur interiori noſtro ſenſu. Τὰ ἐπουράνια autem uidentur eſſe, *quae in coelo facta ſunt, et futura ſunt*, ab hominum intellectu remota, e. c. quod filius Dei ſemper fuerit apud Patrem; arcana Dei conſilia de ſalute humani generis procuranda per filium Dei etc.

13. Καὶ οὐδεὶς — οὐρανῷ) *Nemo enim in coelo* (apud Deum) *fuit praeter eum qui e coelo deſcendit, qui nunc homo inter homines uerſatur, ſed* (antea) *fuerat in coelo.* De ſe loqui Chriſtum, clarum eſt. Nexus horum uerborum cum praecedentibus a uariis uarie conſtituitur. Videntur autem cohaerere cum illis: (u. 11.) ὅτι ὃ οἴδαμεν — μαρτυροῦμεν, et ſequentia (καὶ τὴν μαρτ. — πιςεύσετε;) parentheſi

eſſe

esse includenda, ut sensus sit: *Ego solus haec talia perfectissime scio, quia praeter me nemo in coelo cum Deo uersatus est.* Alii καὶ h. l. uertunt: *exempli gratia*, ut Iesus exemplis nonnullis illustret id, quod dixerat com. 12. *Nemo ascendit in coelum*, i. e. nemo unquam mortalium in coelo, apud Deum fuit; ergo nulli mortalium arcana Dei consilia sunt nota et perspecta. Quoad sensum non differt eorum interpretatio, qui phrasin ἀναβάινειν εἰς τὸν οὐρανὸν tropice intelligunt, ut denotet: *res abstrusiores et ueluti in gremio Dei reconditas penetrare ac manifestare*, ut Deut. XXX, 12, Rom. X, 6. Prouerb. XXX, 4. Baruch. III, 29. Εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, *nisi ego solus, qui e coelo descendi*, ut nempe illa ἐπουράνια doceam et explicem. In phrasi, *Christum e coelo descendisse*, inest, eum omnes homines superare originis et naturae praestantia, et Deo familiarem ac amicum pura a sensuum inquinamentis praeditum esse rerum diuinarum notitia, ut adeo solus citra errorem arcana Dei consilia hominibus aperire possit. Vid. *D. IO. CHRISTOPH. DOEDERLEIN* Commentatio *de ui et usu formulae, Christum e coelo uenisse*, in opusc. theologicis (Ienae 1789.) p. 59. s. De phrasi ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου uide dicta ad Matth. VIII, 20. Ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ, i. e. ὁ ἦν, ut c. I, 18.

14. καὶ καθὼς — ἀνθρώπου) *Verum simili fere consilio, quo Moses suspendit serpentem in deserto, ego (filius hominis) suspendar.* Explicat nunc Iesus Nicodemo, *quis et quidnam Messias sit?* Data opera nolebat propriis uerbis uti et dicere: *Messias cruci affigetur*; itaque usus est exemplo: *suspendetur ut serpens ille.* Non autem dixit

Dominus ſerpentem illum ſuſpenſum eſſe, ut praefiguraret mortem Meſſiae, aut Iſraelitas de morte Meſſiae eiusque effectis adſpectu illius admonitos fuiſſe et cogitaſſe; nec Ieſus hoc loco ſe cum ſerpente, ſed mortis genus cum ſuſpenſione ſerpentis comparat. Καθὼς, οὕτως praecipue cauſſam et conſilium indicat, quo et ſerpens et Ieſus eſt ſuſpenſus. Impoſuit nempe Moſes ex mandato diuino ſerpentem aeneum perticae, ut morſi a baſiliſcis, eum aſpicientes, ſanarentur, et in mortali hac uita conſeruarentur. Num. XXI, 6 — 9. Suſpenſus eſt Chriſtus in cruce, ut credentes in eum uitam *aeternam* conſequerentur, u. 15. Verbum ὑψῶν ſignificat *ſuſpendere*, ut infra c. VIII, 28. XII, 32. 34. Pertinet hoc ad τὰ ἐπουράνια, (u. 12.) arcana Dei conſilia, omnibus mortalibus adhuc ignota, ſoli filio perſpecta, et ab eo hominibus reuelanda.

15. ἵνα πᾶς — αἰώνιον) *Vt, quisquis ei confiſus fuerit, non pereat, ſed felicitatem aeternam conſequatur.* Πιστεύειν εἰς τὸν υἱὸν h. l. haud dubie eſt *confidere filio*, firma fiducia ab eo exſpectare ſalutem. Nam reſpiciunt haec uerba ad u. 14. Sicuti a ſerpentibus morſi, qui aeneum ſerpentem aſpicerent, et crederent ſe ſanatum iri, conualuerunt: ita peccatis miſeri, qui filio Dei confidunt, non tantum ab aeterna miſeria liberantur, ſed et aeternam felicitatem conſequuntur. Intelligitur autem fiducia cum ſuo effectu, ſpe et obſequio. Ἀπόλλυσθαι, *miſerum, infelicem eſſe*; cuius oppoſitum eſt ἔχειν ζωὴν αἰώνιον, *aeternam ſalutem conſequi.*

16. οὕτω — ἔδωκεν) *Tanto enim fauore complexus eſt Deus humanum genus, ut* (ei) *filium ſuum unigenitum tradiderit.* Monet Chriſtus, ea, de quibus locutus erat u. 15. bene-

beneficia, deberi ſingulari Dei fauori; ab eo paratum eſſe hominibus tantum remedium. *CHRYSOSTOMUS*: Ἑκάστη λέξις πολλὴν ἔχει τὴν ἔμφασιν· τῷ τε γὰρ εἰπεῖν οὕτως ἠγάπησε, καὶ τῷ, ὁ θεὸς τὸν κόσμον, πολλὴν δείκνυσι τῆς ἀγάπης τὴν ἐπίτασιν. Fauor Dei, (ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ) hic laudatur, quo commotus filium ſuum miſerit. Ergo uix locum habere poteſt formula, iuſtitiam ultricem poſtulaſſe, ut Deo irato ſatisfieret. Maluit Deus filium unigenitum mittere, et in certam mortem tradere, potius quam ut homines errantes et perituros deſtitueret. Rom. VIII, 32. Verbum δοῦναι, pro quo Paulus l. c. παραδοῦναι utitur, obſcure mortem Chriſti innuit. Τὸν κόσμον, uniuerſum genus humanum, non tantum Iudaeos, ſed et omnes reliquas gentes. Hoc ideo dicit, quia Nicodemus falſo ſibi perſuaſerat, beneficium Meſſiae ad ſolos Iudaeos, et praecipue ad eorum Sacerdotes, Leuitas et Scribas pertinere. Eadem de cauſſa uox fidei ſaepius iteratur comm. 12. 15. 16. 18. ut intelligeretur, beneficia Chriſti non conferri propter genus et proauos, ſed omnibus, iisque ſolis, qui animum honeſtum, ueri amantem et docilem haberent. Valeat itaque *Auguſtini* et aſſeclarum Iudaicus Particularismus!

17. ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον) *ut poenas exigeret ab hominibus, ut eos infelices, miſeros redderet.* Nam κρίνειν h. l. κατακρίνειν, *damnare et poenas exigere*, oppoſitum τῷ σώζεσθαι quod ſtatim ſequitur. Ὁ κόσμος, ut u. 16. Hoc contra Iudaeos. Hi enim putabant, Meſſiam, quum aduenerit, gentes omnes nouis ſuppliciorum generibus et portentis inuſitatis in lacum ignis perpetui eſſe deiecturum. Hoc fuit *illud odium humani generis*, quod ſolent Scriptores

res graeci et romani Iudaeis tribuere. Ceterum per ſe patet, de primo aduentu Chriſti hic eſſe ſermonem. ἵνα σωθῇ) idem eſt ac antea, *ne pereat*, ſed uitae aeternae particeps eſſe poſſit.

18. ȣ̓ κρίνεται) *non fit miſer*, ſed felicitate potitur. ὁ δὲ μὴ πιϛεύων, ἤδη κέκριται) *iam nunc miſer eſt, et culpam contrahit*, dum oculos claudit, et ſibi uiam ſalutis, quam monſtratum ueneram, praecludit. Dictum eſt uetus: *Illo nocens ſe damnat, quo peccat die.* Sic in legibus Romanis: *ipſe te poenae ſubdidiſti.* ὅτι — τȣ̃ Θεȣ̃) *Eam ipſam ob cauſſam, quia unigenito Dei filio fidem non habet.* Non homini, ſed Dei filio, ipſi Deo denegat fidem; quod eſt facinus maxime indignum.

19. ἅυτη δὲ — ἢ τὸ φῶς) *Haec autem eſt cauſſa, cur homines* (multi) *miſeri fiant, quod, quum lux orta ueniſſet, tamen tenebras luci praetulerunt.* Ἅυτη δὲ ἐϛιν ἡ κρίσις, *haec eſt miſeriae cauſſa*, uel: haec eſt cauſſa, cur magna pars hominum puniatur. Solet Ioannes demonſtratiuum pronomen ſiue euidentiae, ſiue illuſtrationis cauſſa ſaepius uſurpare, ut infra c. XVII, 3. Verba ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος, ἢ τὸ φῶς, uerte: *Praetulerunt homines*, (i. e. magna pars hominum, ut ſupra I, 2.) *tenebras luci.* Μᾶλλον hic oppoſitionis eſt, non comparationis, et tota comparans propoſitio ſimpliciter negat. Non male *CHRYSOSTOMUS*: διὰ τȣ̃το κολάζονται, ὅτι σκότος ἀφεῖναι καὶ φωτὶ προσδραμεῖν ȣ̓κ ἠβȣλήθησαν. Τὸ φῶς eſt doctor ille diuinus, Ieſus, tanquam ſol nouus progreſſus, uel etiam cognitio religionis melior et plenior, quae per Chriſtum innotuit hominibus. Τὸ σκότος, *inſcitia et animi prauitas.* Dicit itaque

que Chriſtus: *Cauſſa, cur grauiſſima poena digni ſint huiusmodi homines, haec eſt quod ſcientes in inſcitiae et uitiorum tenebris perſeuerare uolunt.* Qui nempe in tenebris uerſatur eo tempore, quum lumen deeſt, aliqua uenia eſt dignus: qui uero exorta luce tenebras ſectatur, malum profecto prauumque animum prodit. Cf. infra XV, 22. ἦν γὰρ — ἔργα) Ratio redditur, cur hominum magna pars doctorem illum diuinum, (τὸ φῶς) admittere nolit. Amant ſua uitia; fauent morbo, et reſpuunt medicinam. Sic Iudaei praeferebant doctrinae Ieſu ſuas opiniones de Meſſia, ſpem ſuam et exſpectationem uanam, idque *propter male facta ſua*, i. e. propter mores ſuos peſſimos, propter opiniones et cupiditates terrenas, quibus irretiti tenebantur.

20. πᾶς γὰρ — τὰ ἔργα αὐτοῦ) *Qui enim uitiis ſuis delectatur, odit lucem,* (doctorem, qui uirtutis ſtudium commendat,) *nec uenit ad lucem,* (fugit potius doctorem,) *ne uitia eius reprehendantur.* Ὁ φαῦλα πράσσων eſt, qui in prauitate ſua perſeuerare uult, ut recte monet *CHRYSOSTOMUS*; qui ita deditus eſt uitiis, ut conſuetudo iam facta ſit altera natura. Vniuerſaliter autem enuntiatur, quod de plerisque ualet. Οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ideo ad me uenire, et doctrinam meam audire detrectat, quoniam rectam formidat uitam. Ita Phariſaei et νομικοὶ nonniſi inſidiandi cauſſa ad Ieſum, diuinum doctorem accedebant. Ab hac interpretatione quoad ſenſum non differt altera illa: *Qui male agit, auerſatur* (non admittit) *meliorem cognitionem et inſtitutionem, ne denudentur eius facinora turpia.*

21. ὁ δὲ ποιῶν — τὰ ἔργα) *Qui autem ueritati et honeſtati ſtudet, libenter me doctore utitur, ut, qualis ſit eius*

uiuen-

uiuendi ratio, manefeſtum fiat (ſibi.) Ποιεῖν τὴν ἀλήθειαν, *ſtudere ueritati* et honeſtati. Nam uerba actiua ſaepe conatum exprimunt. Accedit ad doctorem diuinum eo conſilio, ut ab eo diſcat, quid agendum, quid fugiendum, et an uitam his doctrinis conſentaneam egerit. ὅτι — εἰργασμένα) *Nam ſolet componere uitam ad Dei uoluntatem,* ſibi cognitam. ἐν θεῷ, i. e. *ex Dei uoluntate*, ſic ut Deo placeant eius actiones; ut recte conueniant uerae notioni de Deo. Eo autem conſilio accedit ad doctorem, ut uoluntatem diuinam accuratius ab eo diſcat.

22. εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν) in regionem circa Hieroſolyma; nam colloquium illud cum Nicodemo in ipſa urbe Hieroſolymorum habitum erat. *Terra Iudae* uocatur, ut *deſertum* Iudae, pars illa, quae ſic diuiditur a Galilaea, Samaria etc. ἐβάπτιζεν) per diſcipulos, c. IV, 2. Sic et Paulus Euangelium praedicabat, baptizabat autem plerumque per alios.

23. ἦν δὲ — Σαλείμ) Hieronymus: *Salem oppidum eſt iuxta Scythopolin, quod usque hodie appellatur Salem.* Iudith IV, 4. Eo autem iuit Ioannes, non alio, ut uidetur, conſilio, quam ut pluribus locis officio ſuo fungens populum ad poenitentiam et baptismum inuitaret. Aliis Salem uidetur eſſe is locus, qui Ioſ. XV, 32. uocatur Schilchim, et Aenon is, qui ibidem uocatur Ain, ad confinia Edomitarum. ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ) Intellige non riuos multos, ſed ſimpliciter aquae copiam, tantam ſcilicet, in qua facile corpus humanum merſaretur, quo tum more baptismus peragebatur.

24. οὔπω γὰρ — ὁ Ἰωάννης) oſtendit, eas hic a ſe res narratas, quae Ioannis captiuitatem antecesſerunt, quum ceteri Euangeliſtae miraculorum Chriſti inde ferme initium faciant.

25. ἐγένετο — καθαρισμοῦ) *Orta eſt igitur diſputatio a diſcipulis Ioannis cum Iudaeis* (ſ. Iudaeo) *de baptismo.* Poſt ἐγένετο οὖν nonnulli ſupplent τισὶν, eo ſenſu, quod nonnullis tantum Ioannis diſcipulis orta ſit diſputatio. Sed phraſis ἐγένετο ἐκ τινὸς notat: *Orta eſt ab aliquo ueluti ab auctore.* Pro μετὰ Ἰουδαίων plerique Codd. graeci legunt Ἰουδαίου, ut ſenſus ſit, Iudaeo cuidam, puto a diſcipulis Chriſti baptizato, hanc quaeſtionem mouiſſe Ioannis diſcipulos. Περὶ καθαρισμοῦ, *de baptismo* ſc. Ioannis et Ieſu, ſicut et Ioſephus uerbo καθαίρειν utitur, in narrando baptismo Ioannis. Diſcipuli Ioannis praeferebant magiſtri ſui baptismum, et fortaſſis etiam uolebant efficere, ut is pro Meſſia haberetur. Saltim inuidebant Chriſto et diſcipulis eius, atque populo perſuadere conabantur, praeceptoris ſui baptismum eſſe dignitatis maioris baptismate diſcipulorum Ieſu, quippe ipſe a Ioanne fuerit baptizatus. Vide ſupra ad c. I, 6. annotata. Tales etiam fuiſſe uidentur ii, quorum ſit mentio Act. XIX, 1 — 5.

26. ὃς ἦν μετά σοῦ) *Qui nuper erat apud te,* qui tecum uerſabatur; quem tu baptizabas. πέραν τοῦ Ἰορδάνου) i. e. in traiectu Iordanis, ut hic Syrus, in Bethabara, c. I, 28. ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας) Quem tu pro tua modeſtia elogio tuo ornaſti. ἴδε, οὗτος βαπτίζει,) Quaſi dicant: in tuas partes inuolat, adeo ut hoc ipſum nobis ad extenuationem tuae auctoritatis obiiciatur. καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτὸν) Hyper-

Hyperbole: plures ad eum ueniunt, quam ad te, quaſi nouitatis ſtudio. Indignabundi iſta narrant. Quanquam enim Ioannes commendauit iis alium, poſt ſe uenturum, ſc. Ieſum, hi tamen eius mentem non accurate intellexiſſe uidentur.

27. οὐ δύναται — οὐρανοῦ) *Nemini licet ſibi ipſi aliquid arrogare, niſi ipſi a Deo conceſſum fuerit.* Λαμβάνειν, *ſumere ſibi.* Ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, *a Deo*, ut Luc. XV, 18. Non arrogo mihi, inquit Ioannes, maiorem auctoritatem, quam Deum mihi conceſſiſſe ſcio. Alii putant, de Ieſu loqui Ioannem, quaſi dixiſſet: Non arrogaturus eſſet ſibi Ieſus munus baptizandi, niſi id ei a Deo eſſet conceſſum. Poteſt utraque interpretatio locum habere. Bene *Tittmannus:* (Melet. III. p. 41.) Hac ſententia uniuerſali et uſu uulgari trita innuere uoluit (Ioannes) nec ſe ſibi ſumere poſſe, quae Deus non dederit, nec Ieſum, quae a Deo non habeat; itaque quae ab illo gerantur, contingere auctore Deo.

28. Ipſi hac ipſa, qua me compellaſtis, oratione, profeſſi eſtis, me agnouiſſe, Ieſum eſſe me maiorem, et quidem immenſe, me non eſſe Meſſiam, ſed tantum eius praeconem. Cf. c. I, 29. ſ.

29. Similitudine rem illuſtrat. Comparat Ieſum ſponſo, ſe autem paranympho. ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστὶν) Cui ius maritale in ſponſam quaeſitum eſt, principem in nuptiis locum obtinet. Sic etiam Meſſias, cuius ſponſa eſt eccleſia, merito iam mihi longe antefertur. Recte autem ſponſo Chriſtus comparatur, ad exemplum Dei, qui populi Hebraei maritus dicitur prophetis. Cf. Matth. IX, 15. c. XXV,

XXV, I — 10. ὁ δὲ φίλος — νυμφίȣ) Amicus autem ſponſi, paranymphus, miniſtrans ſponſo, tantum abeſt ut ei inuideat, ut potius maximopere gaudeat. Ὁ φίλος τȣ̃ νυμφίȣ eſt *Paranymphus*, Hebraeis dictus שׁוֹשְׁבִין, qui in gratiam deſponſatorum cum iisdem nuptiarum tempore, et poſt aliquantiſper commorabatur, praecipue quoque honori ſponſae et nouae maritae conſulturus. *Cetuuoth* f. 12. 1. Olim in Iudaea duos paranymphos conſtituebant, unum ſponſo, alterum ſponſae, ut illis miniſtrarent, quando in Chuppam ingrediuntur. Multa loca ueterum Iudaeorum laudat *Wetſt.* Ὁ ἑςηκὼς, *miniſtrans* ſponſo; nam עמד ſtare, eſt interdum *miniſtrare*. Alii ſubintelligunt: ἐπὶ τῆ θύρᾳ, ut ſit ſenſus: qui adſtat cubiculi foribus. καὶ ἀκȣ́ων αὐτȣ̃ audiens blandimenta eius ad ſponſam. χαρᾷ χαίρει, ualde gaudet. αὕτη ȣ̃ν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται) Hic tacita eſt apodoſis. *Conſummatum eſt gaudium meum*, quia tanquam pronubus populum Iudaicum Chriſto tradidi. Gaudeo eum a multis agnoſci pro Meſſia. Declarat igitur Ioannes his uerbis, non ſibi, ſed Chriſto primarias partes deberi, ſicuti in nuptiis ſponſus primum locum obtineat; tantum abeſſe, ut ex rebus Chriſti praeclare geſtis dolorem ſentiat, ut potius de eo florente ac inclareſcente gaudeat.

30. ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν) Fama, et quod uos inuidetis, diſcipulorum copia, et auctoritate. ἐμὲ δὲ ἐλαττȣ̃σθαι) *Meam famam iam minui oportet.* Lubens a prouincia mea abeo. Aequum eſt, ut auctoritas et fama Ieſu in dies magis magisque illuſtretur, diſcipulorumque copia augeatur, meum autem nomen minuatur atque obſcuretur.

31. ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος) i. e. *filius Dei*, qui nimirum *Dei iussu* e coelo uenit, ad homines nouis beneficiis afficiendos. Sunt qui uerba sequentia a uersu 31 — 36. ad Euangelistam referunt auctorem; plerique uero Baptistae orationem continuatam statuunt; et recte quidem, ut mihi uidetur. ἐπάνω πάντων ἐςίν) Superat omnes alios, etiam prophetas. ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς — λαλεῖ) i. e. *Qui nihil aliud est quam homo, ea tantum docet, quae his in terris didicit.* In uerbis ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τ. γ. ἐςί est πλοκή. Verbum εἶναι cum ἐκ constructum originem declarat. *Ex terra est,* qui terrenae faecis est opificium, in terra natus, χοϊκός, 1 Cor. XV, 47. Possunt itaque phrases ita distingui, ut ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς sit is, qui terrenae est originis; sequentia autem uerba: ἐκ τῆς γῆς ἐςι, significent incommoda, quae originem sequuntur, *imbecillitas, ignorantia* etc. Ἐκ τῆς γῆς λαλεῖν, ea docere, quae homo infirmus, humi natus, docere potest. Talem Ioannes se esse fatetur. ὁ ἐκ τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃ ἐρχόμενος, i. e. ὁ κύριος ἐξ ȣ̓ρανȣ̃, ut Paulus loquitur l. c. Ego, inquit Ioannes, qui nil nisi homo sum, exigua tantum et paucula doceo; ille autem, qui est originis coelestis et de coelo missus, excellentiora et maiora docet, et quidem ea, quae accuratissime habet cognita.

32. καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκȣσε) sc. ἐν τῷ ȣ̓ρανῷ, uel πρὸς τὸν θεόν, quod in coelo quasi oculis auribusque usurpauit; quod plene et perfecte cognitum habet. τȣ̃το μαρτυρεῖ) Hoc docet, prodit hominibus. καὶ τὴν — λαμβάνει) Vulgo interpretantur: *Doctrinam eius nemo fere recipit. Nemo,* i. e. pauci. Ἡ μαρτυρία τȣ̃ Χριςȣ̃, *doctrina Christi.* λαμβάνειν, *recipere, fide et obsequio amplecti.* Haec interpretatio contex-

contextui bene respondet. *KYPKE* explicat: *Et testimonium eius nemo suscipit*, i. e. non obstante summa personae Christi eminentia, doctrinaeque eius praestantia et certitudine, nemo fere reperitur, qui munus illud in se suscipiat, de illo diuinaque eius origine et missione publicum dicendi testimonium; nondum habet μάρτυρας ἀυτοῦ, uti postea Act. I, 8. Io. XV, 26. 27. Μαρτυρία ἀυτοῦ, *testimonium de illo*, sc. Iesu. Λαμβάνειν *suscipere*, uti Matth. X, 38. Hebr. VII, 5. Sed nimis artificiosa uidetur esse haec interpretatio.

33. ὁ λαβὼν — ἀληθής ἐστιν) *Qui autem doctrinam eius assensu suo comprobat, ille confirmat Deum esse ueracem.* Deo credit, qui Christo credit. Christo habere fidem idem est, atque ipsi Deo habere fidem. Ἐσφράγισεν *CHRYSOSTOMUS* interpretatur: ἔδειξεν, *ostendit*, *confirmat*, *profitetur*. Sic etiam ἐπισφραγίζεσθαι, *confirmare*, haud raro est apud *Philonem*, e. g. de Ios. p. 556. E. missus a Iosepho domesticorum quidam ad persequendos in itinere fratres, ἄσθματος πλήρης, ἐπεσφραγίσασθε, εἶπε, καὶ τὰς προτέρας καθ᾽ ἀυτῶν ἀιτίας, *anhelus cursu*, *confirmatis*, *inquit*, *priora crimina*.

34. ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς) Subaud. *ille*, Iesus, Messias, quem Deus misit, diu antea promissum. τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ λαλεῖ) *Nihil nisi diuina loquitur*; doctrina eius tota diuina est. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα) *Non enim huic admetitur Deus spiritum*; i. e. non ad tempus uel restricte ei confert dona Spiritus, sicuti Prophetis aliisque doctoribus. Δίδωσιν sc. ἀυτῷ, *filio*. *Vajikra* R. XV. Rabbi Achan dixit: *etiam spiritus sanctus non habi-*

 tauit

tauit ſuper prophetas, niſi menſura quadam: quidam enim librum unum, quidam duos uaticiniorum ediderunt etc. Ἐκ μέτρȣ itaque eſt *reſtricte,* ſicut Deus cognitionem ſui dedit prophetis. Sed *huic, Chriſto* ſc. Deus dat ſpiritum ſine menſura, quia Deum ſolus perfectiſſime cognouit, ut alios circumſpicere adiutores ei non opus ſit.

35. ὁ πατὴρ ἀγαπᾶ τὸν υἱὸν) Quippe unicum. Nihil eum celat. καὶ πάντα δέδωκεν ἐν χειρὶ αὐτȣ͂) χεὶρ, ut יד Hebraeis, eſt *plena poteſtas.* Nempe omnia myſteria regni coeleſtis ipſi dedit pro ipſius arbitrio diſpenſanda; poteſtatem adeo felicitate aeterna donandi uel puniendi homines.

36. ὁ πιςεύων εἰς τὸν υἱὸν) Proprie: *qui filio confidit,* nempe ut uolenti et potenti ſalutem praeſtare. ἔχει ζωὴν αἰώνιον) Ius habet ad uitam aeternam. C. I. 12. ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ) *Qui inobſequens eſt filio, qui dicto non eſt audiens;* nam ἀπειθεῖν reſpondet מרה Hebraeo, ut ex multis locis apparet. ȣ̓κ ὄψεται ζωὴν) Non erit particeps uitae aeternae. ἡ ὀργὴ τȣ͂ Θεȣ͂ μένει ἐπ᾽ αὐτὸν) *Dei ultionem experietur.* Nam ὀργὴ eſt ultio Dei, et familiare eſt *Ioanni* μένειν ponere ſimpliciter pro *eſſe.* Poenas luet ὁ ἀπειθῶν, i. e. Deus eum non reddet felicem.

CAP. IV.

1. Ὅτι ἤκȣσαν οἱ Φαρισαῖοι) Supple: et quod id aegre ferrent; quod operam daturi eſſent, doctrinae illius impediendae. Phariſaeorum nomen hoc loco ut ſaepius apud Ioannem ſumitur latius, de ſummo magiſtratu Iudaico. Ὅτι Ἰησȣ͂ς) Ἰησȣ͂ς poſitum pro αὐτὸς, ut ſaepe apud Hebraeos.

πλεί-

πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει) Plures haberet discipulos, et solemniter eos initiaret. ἢ Ἰωάννης) Tanto maior in Iesum inuidia erat, quam in *Ioannem*, quanto plures habebat sectatores.

2. καίτοιγε — μαθηταὶ αὐτοῦ) Non baptizabat Iesus, ne ipse sibi dignitatem arrogare uideretur. Sed instituerat Iesus nouum Baptismum; et hoc magistratus Iudaicus aegre ferebat. Nam maioris momenti erat instituere baptismum quam administrare.

3. ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν) Ne ipse aut discipuli iam comprehenderentur. (c. VIII, 1.) *Synedrii* enim auctoritas Hierosolymis multum ualebat. Iesus igitur ei se subduxit, et secessit in Galilaeam, ubi minor religionis publicae cura fuit.

4. ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας) *Iosephus* Ant. XX, 6. 1. refert, morem fuisse Galilaeis, in diebus festis Hierosolyma euntibus, per regionem Samariae iter facere. Et in Vita §. 52. *Omnino necesse erat*, (παντῶς ἔδει) uolentibus celeriter Hierosolyma proficisci, per eam (Samariam) transire; sic enim tribus diebus e Galilaea Hierosolyma peruenitur.

5. εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας) i. e. *prope* urbem aliquam Samariticam, aut in suburbia. Cf. infra com. 8. 28. 30. λεγομένην Σιχὰρ) Alii codices habent Συχὰρ. Variis nominibus ista urbs appellata fuit. In V. T. est *Sichem*, in portione tribus Ephraim, *Iosuae* XX, 7. Sita fuit haec urbs ad montem *Garizim*, *Iud.* IX, 7. Postea uocata est Salem, More, Mabortha, et Neapolis. *Ioseph.* de B. I. IV, 8. 1. Hinc Samaritani, qui More incolebant, per contemtum uocaban-

cabantur ὁ λαὸς ὁ μωρὸς ὁ κατοικῶν ἐν Σικίμοις. Porro quum Habac. II, 18. idolum uocetur מורה שקר, Iudaei occaſionem inde arripuerunt inflectendi uocem Sichem in *Sychar*, uel ex Ieſ. XXVIII, 1. 7. שכרי אפרים. Hoc nomine, tum uſitato utitur Ioannes. Teſtatur etiam *Ioſephus* Ant. XI, 8. 6. hanc urbem, (quae ibi uocatur *Sicima*,) fuiſſe aliquando μητρόπολιν Samariae, et incolas illius ſeriem generis ſui duxiſſe a Ioſepho, Iacobi filio. De odio Iudaeorum in Samaritanos res eſt nota. Reliquiae gentis Samaritanae in Palaeſtina et Aegypto hodie ſuperſunt. Memorabiles ſunt litterae Samaritanorum ad *Ioſephum Scaligerum*, et Sichemitarum ad *Iobum Ludolfum*. Vid. Repert. Litterat, bibl. et orient. Tom. XIII. 257. ſqq. πλησίον τοῦ χωρίου — τῷ υἱῷ αὐτοῦ) Gen. XLVIII, 22.

6. πηγὴ τοῦ Ἰακὼβ) Puteus eſt ſitus ad auſtrum ab urbe, ut notant locorum periti. A Iacobo effoſſum hunc puteum, ex ſacris ſcriptis non conſtabat, ſed uetere fama, ut alia multa. Hodie peregrinantibus adhuc oſtenditur, ut referunt itinerariorum ſcriptores, *Maundrell*, *Thompſon* et alii. ὁ οὖν — τῇ πηγῇ) *Ieſus igitur fatigatus ex itinere conſedit ad eum fontem.* Κοπιᾶν ſignificatu neutrali eſt *fatigari*, *fatigatum eſſe*. Particula οὕτως h. l. eſt plane *otioſa* et *illatiua*. Noſtri dicunt: *So ſetzte er ſich nieder.* Ita ſaepe *Ioſephus*, e. g. Ant. V, 1. 26. et ib. VIII, 11. 1. ἐπεὶ σὲ μέγαν ἐκ μικροῦ καὶ μηδὲν ὄντος ἐποίησα — οὕτως σε πάλιν καθαιρήσω, *quia te magnum e paruo et de nihilo feci — te e medio tollam.* Ἐπὶ τῇ πηγῇ, *ad*, *iuxta puteum.* ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη) Cauſſa affertur, cur ad cibos ex urbe afferendos diſcipulos amandauerit Ieſus;

(u. 8.)

(u. 8.) nam ordinaria prandii hora apud Iudaeos erat hora ſexta.

7. γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας) *Mulier Samaritana*, Σαμαρεῖτις, ut mox loquitur *Ioannes*, u. 9. nam ἐκ h. l. ponitur ut מ Hebraeum, ſignificans originem. Veniebat e proxima urbe. ἀντλῆσαι ὕδωρ) Cum hydria ſcilicet, ut moris erat; infra comm. 28.

8. οἱ γὰρ μαθηταὶ — ἀγοράσωσι) *Emere* neceſſaria a Samaritanis licebat Iudaeis. Vid. comm. 9.

9. Ἰουδαῖος ὢν) Ex ueſtitu haud dubie id colligi poterat. οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις) *Non amice utuntur*, i. e. non eſt conſuetudo uictus, eſus et potus Iudaeis cum Samaritis. *Emere* quidem neceſſaria licebat, non autem beneficium a Samarita ullum accipere. *Hieroſ. Auodah Zara.* fol. 44. 4. Tam atrox erat Iudaeorum in Samaritanos odium, ut eos ne ſalutare quidem permitterent, atque adeo nomen Samaritani inſtar conuicii eſſet. Huius odii plures erant cauſſae; praecipua tamen ducta erat a cultu religioſo Samaritanorum, quem inſtituerant in monte Garizim. Ceterum Samaritanorum alii *Cuthaei* erant, i. e. ex *Cutha* oriundi, quos כותיים uocant; alii Iudaei, qui ex Iudaeis ad illos defecerant. Hi fere Sicimam incolebant.

10. εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ) *Si intelligeres*, quantum hoc ſit beneficium — occaſio nempe, quam tibi nunc Deus praeſtat, quantumuis Samaritidi. τίς ἐστιν) *Quis - quantusque.* ὕδωρ ζῶν) *Aquam uiuam*, i. e. optimam, praeſtantiſſimam. Sic Hebraei יין חי dicunt uinum optimum. Allegorice Ieſus intelligit doctrinam ſuam, quae eorum, qui

ueritatem et uirtutem ſitiunt, apetitum ſatiare, quae animo uim ſuppeditare, eumque exhilarare atque beare poſſit. Sic enim ſolet Ieſus a rebus corporeis uenire ad *res morales. Targum* in Cantic. IV, 15. Occupantur *in uerbis legis, quae comparantur puteo aquae uiuentis.* Vnde patet, in uſu fuiſſe eius generis *allegoriam;* atque quum hic *puteus* iam conſtaret *aqua uiua,* eo facilius mulier ad ſenſum improprium inueniendum duci poterat.

11. κύριε — ζῶν) Mulier non intellexit ſermonem Ieſu. Videtur credidiſſe, eſſe eum uirum magni nominis et honoris, a quo ſi gloriari poſſit, aquam ipſi (e puteo) hauſtam et impertitam fuiſſe, operae eſſe pretium. Itaque honorifice iam appellat: *Domine.*

12. μείζων εἶ) Sapientior ad inueniendas aquas circa hunc locum. ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ) Monſtrauit poſteris, tanquam quo nullum in his locis eſſet melior. καὶ ἀυτὸς — τὰ θρέμματα ἀυτȣ̃) Probat aquae et ſalubritatem et copiam. θρέμματα ἀυτȣ̃, צאנו, uel *domeſtici eius*, ſerui et ancillae; nam θρέμμα a τρέφω, *alumnos* proprie notat. De *domeſticis* autem uſurpari hanc uocem, multis probat *Kypkius* ad h. l.

13. πᾶς ὁ πίνων — διψήσει πάλιν) Non contemno patriarcham illum; ſed illam aquam cur tandem tanti facis? Nonne intelligis, me improprie ſic loqui?

14. ὃς δ᾽ ἂν — ἐις τὸν ἀιῶνα) *Qui autem biberit ex ea aqua, quam ei dabo, is nunquam ſitim poſthac ſentiet.* Qui mea imbutus eſt doctrina, inquit Chriſtus, is alios doctores haud deſiderabit; fruetur eiusmodi bonis, quae animum

mum reficiunt et beatum reddunt. Haec bona continentur notitia Dei ſalutari, animi tranquillitate, uirtute integra, ſpe certa felicitatis aeternae etc. Hanc aquam *bibit*, qui doctrinam diſcit, ei conuenienter uiuit, et bona illa appetit, atque ſibi acquirit. Is igitur, qui hoc facit, *nunquam poſthac ſitiet*; non indigebit alia inſtitutione ad uitam tranquillam et beatam; poſſidebit potius eiusmodi bona, e quibus naſcetur felicitas uerisſima et perfectiſſima. ἀλλὰ — εἰς ζωὴν αἰώνιον) Continuatur Allegoria. Sicuti qui fontem intus habeat, nunquam ſitiret; ita qui hanc aquam (doctrinam meam) habuerit. Fruetur bonis copioſiſſimis, perpetuis et aeternis, quibus efficitur felicitas copioſiſſima et aeterna. Emphaſis eſt in uoce *ſaliet*; ſolent enim aquae ſalire ad altitudinem usque ſuae originis. Eſt etiam *Latinismus*; Latini enim *ſalientem aquam* dicunt.

16. Φώνησον τὸν ἄνδρα σου) Vt utrique porro copioſius loquar. Alia nunc ratione Ieſus mulierem a corporeis ad altiora erigere ſtudet, quia priorem ſermonem non intellexerat. ἄνδρα) nomen hoc honeſtatem et legem ciuilem ſecum fert; itaque admonetur mulier de uitae ſuae genere.

18. οὐκ ἔστι σου ἀνήρ) Forſan, quia alii uiro obligata adhuc tenebatur, non accepto libello dimiſſionis.

19. Θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ) Quia ſcilicet mihi in memoriam reuocas uitam meam, cui tamen nec tu, nec alius Iudaeorum interfuit. Prophetarum eſt, abdita reuelare. Ergo mulier quaeſtionem ei proponit, uelut inexplicabi-

lem de loco modoque adorandi Deum, atque ab eo edoceri cupit.

20. οἱ πατέρες — προσεκύνησαν) *Maiores nostri in hoc monte sacra publica fecerunt.* Προσκυνεῖν h. l. est *sacra publica facere.* Nam Deum adorare precibus licebat ubique et Iudaeis et Samaritanis; sed dissensus inter utramque gentem erat de loco ubi sacra publica essent facienda. Quum mulier dicit: ἐν τούτῳ τῷ ὄρει, digitis monstrat montem *Garizim*, ubi templum Sanbelletes struxerat *Alexandri M.* temporibus; et quanquam id templum diruerat Hyrcanus, sacra tamen ibidem eodem more fieri non desierant. Cf. *Iosephi* Ant. XIII, c. 2. et 3. In codicibus Hebraicis Deut. XXVII, 4. legitur: erigetis lapides istos, quos ego praecipio uobis hodie, in monte *Ebal*; Samaritani habent pro Ebal, *Garizim.* Mulier defendit cultum Samaritanorum auctoritate maiorum. Per maiores intellexisse uidetur Samaritana Abrahamum, Isaacum et Iacobum. Hos enim Samaritani maiores suos iactauerunt. In illo monte Iacobus aram exstruxit, et oblato sacrificio Deum adorauit. Gen. XXII, 2. XXXIII, 20. Alii innui putant maiores Samaritanorum, qui in illo monte temporibus Manassis cultum religiosum constituerint. καὶ ὑμεῖς — προσκυνεῖν) Iterum intellige adorare oblatis uictimis, aliisque ritibus publicis, quod uno tantum in loco, in eo nempe quem suo tempore designaturus esset ipse, fieri Deus uoluerat. Deut. XII, 14. 26. Cf. 1 Sam. VII. 1 Reg. IX, 3.

21. πίστευσόν μοι) Quando me pro Propheta habes; in quo non falleris. ἔρχεται ὥρα) Praesens pro proxime futu-

futuro. οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε) Nempe, eximio quodam ritu. Inſtat iam iam inſignis ſacrorum minus ingenuorum commutatio, ſublata legis illius auctoritate, quae neceſſitatem atque officium cultus certo loco adſtringendi introduxerat. Mox intelligent homines, nec monte Garizim nec templo Hieroſolymitano opus eſſe ad colendum uerum Deum, omnium Patrem. τῷ πατρὶ) Tacite noui foederis ſuauitatem innuit, quum Deum *patrem* uocat. Rom. VIII, 15. Gal. IV, 6.

22. ὑμεῖς — ὃ οἴδαμεν) Eſt modus loquendi plane ſingularis, cuius uix extant exempla. Ergo ex natura rei ſenſus conſtituendus eſt; fortaſſis in hunc modum: *Vos colitis* (Deum) *pro ueſtra ueri ignorantia, nos autem* eum colimus *pro noſtra ueriore cognitione.* Hanc explicationem hiſtoria ſuadet; conſtat enim, Samaritanos Pentateuchum tantum accepiſſe, repudiatis ceteris V. T. libris, adeoque multa quae ſunt in Prophetis de Meſſia et de propagatione religionis ignoraſſe et repudiaſſe. Conſentiunt plerique ex antiquioribus quoque interpretibus, qui τὸ· ὃ de Deo intelligi iubent, quem Samaritani nec recte cognitum habuerint, nec legitimo modo coluerint. Alii malunt Ieſum nonniſi de loco cultus publici locutum eſſe, eiusque mentem fuiſſe hanc: *Vos ſacra facitis eo in loco, de quo diſerto aliquo praecepto diuino non conſtat; nos autem ſacra facimus in tali loco, eoque in templo, quod iuſſu diuino in hanc rem deſtinatum eſt.* Priori ſententiae fauent uerba ſequentia: ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστιν) *Meſſias,* (quem utrique expectant, uos ex Moſe, Iudaei praeterea ex aliis prophetis edocti,) *e Iudaeis originem habiturus eſt.* Ἡ σω-

τηρία

τηρία idem eſt ac ὁ σωτὴρ, ut Luc. II, 30. et Gen. XLIX, 18. Additur cauſſa, cur credendum ſit, apud Iudaeos potius, quam apud Samaritanos eſſe uerum cultum. Quia nempe e Iudaeis, non e Samaritanis oriturus eſt Meſſias, per quem uerior religio propagabitur, igitur non eſt credibile, in Iudaica gente falſum omnino eſſe cultum, falſam religionem.

23. ἀλλ᾽ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν) Νῦν ſignificat tempus de proximo imminens, quaſi dicat: *erit, imo iamiam erit*; Ἀλλὰ refer ad id, quod praeceſſit, de adoratione neutri templo adſtringenda. Oſtendit Chriſtus, lites de loco, ubi Deus publice colendus eſſet, nullius eſſe momenti. Non *locum* tantum, ſed et colendi *modum* mutandum eſſe. οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ) *perfectiores, digniores* adoratores. Sic ἀλήθεια haud raro etiam in *Clementis Al.* et *Origenis* ſcriptis, ex uſu Platonicorum. Intelliguntur igitur cultores Dei, qui non faciunt ſacra uel in templo Hieroſolymitano, uel in monte Garizim, ſed qui Deum colunt modo perfectiori. Προσκυνεῖν autem nunc non amplius de publico cultu dicitur, ſed de eo, qui proprie eſt cultus. ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ) *Non externis ritibus, ſed ex animo, mente pura.* Πνεῦμα, *animus, mens.* Ἐν πνεύματι, i. e. πνευματικῶς, atque ſic demum ἀληθῶς, ita, ut nobis firmiter perſuadeamus, pios animi ſenſus et uerae uirtutis ſtudium praecipue placere Deo. τοιούτους ζητεῖ) *Tales ſumme amat et deſiderat*; ἀσπάζεται, ut dixit *Philo.*

24. πνεῦμα ὁ Θεὸς) Inuerſa propoſitio, pro: ὁ Θεὸς ἐστι πνεῦμα, *Spiritus*, ab omni compoſitione, materia ac corpore, uel ſubtiliſſimo, liber. Itaque corporeis rebus, templis, ſacri-

facrificiis etc. non eget. Cf. fupra u. 20. 21. Deus eft *mens*, ut Cicero inquit, *foluta et libera ab omni concretione mortali.* ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν) Cf. u. 23. Duplici fenfu uocabulum πνεῦμα fumitur, hoc commate. Deus eft πνεῦμα, i. e. ἀσώματος. Eum colere debemus ἐν πνεύματι, i. e. τῷ νῷ, *mente* τῷ ἐν ἡμῖν ἀσωμάτῳ, non ablutione et ornatu corporis, non facrificiis et externis ritibus, ut Iudaei et Samaritani folebant. Hic enim erat imperfectus, non uerus et perfectior cultus. Cf. Rom. XII, 1. *Mente* autem colimus Deum, mentem, naturam intelligentem, dum menti noftrae infunt rectae fententiae de Deo, creante, conferuante aliudque beneficium per religionem libere tribuente, itemque recta iudicia de nobis ipfis, qui fimus, cur fimus, quid agendum, quo tendendum fit; dum porro his fententiis et iudiciis congruos fenfus erga Deum, nos et alios fumimus, hisque conuenienter agimus. Has tales fententias ubique colligere, ac inde ortos fenfus ubique exprimere poffumus, nec neceffe eft per Dei hominisque naturam, ut eos per adfpectabilia figna expromamus. Deus enim eft omnifcius, ideoque ei omnium hominum recti fenfus, recte facta, et horum cum illis nexus patent. Sic oftendit Iefus, non effe, quod mulier fe de ueteri illa controuerfia torqueat, quum breui ceffaturum fit omnino id priuilegium, de quo certabatur.

25. οἶδα, ὅτι Μεσσίας ἔρχεται) Quum Samaritae libros tantum Mofis habuerint pro facris, uidetur praecipue refpicere Gen. XLIX. et Deut. XVIII, 15. fed et *traditionem.* ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα) *Maimonides* tr. de Regibus: Tunc (quum Meffias uenerit) res occultae et profundae apertae

erunt

erunt omnibus. Ad hunc Meſſiam, inquit mulier, diſceptationem noſtram deferemus. Videntur igitur Samaritani eo tempore multo rectius de Meſſia ſtatuiſſe, quam Iudaei ipſi; exſpectabant enim ab eo bona ſpiritualia, cuiusmodi erat uberior rerum diuinarum ſcientia.

26. ἐγώ εἰμι) *ego is ſum*, ut infra XVIII, 5. Bene *Bengelius* obſeruat: Nusquam directius ipſis diſcipulis de ſe dixit.

27. ἐπὶ τούτῳ) ſc. τῷ πράγματι, ῥήματι. *Dum loquitur Ieſus*, ut Syrus interpretatur. ἐθαύμασαν, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει) Solent Rabbini praecipere, non fas eſſe doctori cum muliere ſolum loqui, e. g. *Ioma* f. 240. 2. *Ne colloquatur quis cum femina in platea, imo nec cum propria uxore.* Plura loca *Wetſtenius* laudat. Fortaſſis autem diſcipuli mirati ſunt, quod Chriſtus loqueretur cum femina paupercula, uel, ut uiſum eſt aliis, cum Samaritide, quod tum nefas duxiſſent diſcipuli ex ſententia Iudaeorum. Accedit, quod diſcipuli non poterant coniicere ſermonis materiam. Nam Ieſus nihil niſi coeleſtia ſolitus eſt loqui, quorum diſcendorum auidam eſſe Samaritidem credere non poterant. οὐδεὶς μέντοι εἶπε) Reuerentia uetabat eſſe curioſos. τί ζητεῖς;) *Quid ab ea poſcis?* cibum an potum?

28. ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν) Oſtenditur animus accenſus rerum diuinarum ſtudio ita, ut id ipſum obliuiſceretur, ob quod uenerat.

29. πάντα ὅσα ἐποίησα) Vitae meae ſeriem, quam ſcire humanitus non potuit. De praecipua parte haec intelligenda eſſe, in promtu eſt.

30. ἤρχον-

30. ἤρχοντο) ſc. paulo poſt, aliquo tempore interiecto.

31. ἠρώτων) ἐρωτᾷν pro *rogare* paſſim occurrit, ut c. IV, 40. 47. XVI, 19. Attulerant diſcipuli ex urbe prandium: itaque inuitant, ut ueſcatur, non dubitantes quin ex multo itinere famem contraxiſſet.

32. ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν) ἔχω φαγεῖν, *edendum habeo*, ut ἔχοντα λαλῆσαι, *qui habebat, quid dicendum*, Act. XXIII, 18. *Animi cibo ueſcor;* magnâ uoluptate fruor ex eo negotio, quod uos ignoratis, et nihil curatis, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. Sic *Cic.* Tuſc. V, 23. Mens (Archimedis) rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione ſollertiae — qui unus ſuauiſſimus paſtus animorum. *Plaut.* Ciſtellar. IV. 2. 54. Iſtuc mihi cibus eſt, quod fabulare.

33. μήτις) An quis ex urbe, nobis inſciis? Hoc ideo dicunt, quia mirantur differri prandium.

34. Ἐμὸν — τοῦ πέμψαντός με) *Mihi ſuauiſſimus cibus eſt, morem gerere uoluntati eius qui me miſit.* Huius obſequio non minus exſatior quam ſtomachus cibo. Tanta ſe cum uoluptate peragendis Dei mandatis intentum eſſe, dicit Ieſus, ut cibi potusque ſe capiat obliuio. καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον) Quidam *Futurum* interpretantur, ſed uidetur ſimplicior conſtructio per ἵνα. Ἔργον Θεοῦ uocat Chriſtus negotium ſibi a Deo demandatum. Hoc quidem loco intelligitur negotium *docendi.* Cauſſa enim, cur nunc cibum capere recuſaret, haec erat, ne cum Samaritanis mox aduenturis colloqui, eosque docere impediretur.

35. οὐχ

35. οὐχ ὑμεῖς — ἔρχεται;) Quae ſequuntur, ea cohaerent cum proxime antecedentibus. Dixerat nempe Ieſus, nihil ſibi iucundius eſſe negotio docendi a Patre ſibi demandato. Nunc exemplo ſuo diſcipulos ad ſimile ſtudium excitat, et quo eos alacriores redderet, amoeniſſimos laborum fructus iis ob oculos ponit. Comparat autem laborem docendi cum *ſemente*, et praemia laborum cum *meſſe*. Quare ſic exorditur: *Vos dicitis poſt quatuor menſes inſtare meſſem*. Poſſunt haec uerba ita accipi, ut tum, quum Ieſus haec diceret, quatuor menſes fuerint ad meſſem. Poſſunt etiam poſita eſſe pro: λέγουσι, *uulgo dicunt*, ut ſenſus ſit: *Vulgo dicitur, inter ſementem et meſſem eſſe interuallum menſium quatuor*; quod ex loquendi conſuetudine populari eſſet explicandum, in qua uerba non ſemper ad ἀκρίβειαν uſurpantur; conſtat enim interuallum inter ſementem et meſſem eſſe menſium ſex. Quicquid ſit, hoc certum eſt, Chriſtum haec ideo dixiſſe, quia ſuum et diſcipulorum laborem cum ſemente, praemia autem laborum cum meſſe comparare uoluit. Sicut agricola laborum moleſtias lenire ſolet ſpe praemiorum proxime futurorum, ita, inquit Ieſus, nos etiam ſpe praemiorum alacres in gerendis rebus noſtris eſſe oportet. ἰδοὺ — θερισμὸν ἤδη) Quae hic dicuntur de *agris ad meſſem flaueſcentibus* non poſſe accipi proprie, in promtu eſt; nam antea dictum erat, poſt quatuor menſes inſtare meſſem. Ergo *agri* erunt homines tum temporis uiuentes, inprimis uero Iudaei et Samaritani; *meſſis* autem, conuerſio hominum ad religionem. Videbat nempe Ieſus Samaritanos a muliere euocatos ex urbe aduentantes, comm. 30. Hos digitis monſtrans diſcipulis, dicit: Conſiderate quaeſo hanc turbam aduentantium ad nos. Iam nunc ſpes

eſt

eſt largae meſſis. Multi horum olim doctrinam meam amplectentur etc. Quod hic de agris dicitur, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν, id Latinis eſt *albeſcere*, *flaueſcere*. *Ouid.* Faſt. V. 357. An quia maturis *albeſcit* meſſis a ſtis? *Virgil.* Ecl. IV. 28. Molli paullatim *flaueſcet* campus ariſta. *Seruius: albeſcet.* Praedicatio Euangelii comparatur iactui ſementis; conuerſio uero hominum meſſi. Matth. IX, 37. XIII. 3. etc. Vid. inprimis Marc. IV, 27.

36. ὁ θερίζων — αἰώνιον) Miſcetur ἀπόδοσις comparationi, ut Luc. IX, 62. et alibi ſaepe. Nam plena oratio eſſet: *Sicut meſſor mercedem accipit: ita et uos, Apoſtoli mei, hoc praemium reportabitis, ut* (per doctrinam meam) *homines perducatis ad felicitatem aeternam.* Quod in comparatione eſt συνάγειν καρπὸν, *colligere fruges*, id in apodoſi eſt homines perducere ad religionem, cuius finis eſt aeterna ſalus. ἵνα — ὁ θερίζων) *Ita et ſator et meſſor pariter gaudebunt.* Sator eſt Chriſtus, qui ſemen doctrinae primus ſparſit. Meſſores ſunt Apoſtoli, qui perfecerunt quod Ieſus multo labore inchoauerat. Cf. u. 38.

37. ἐν γὰρ — ἀληθινὸς) *Nam et hic illud prouerbium applicari poteſt.* Ἐν τούτῳ ſc. πράγματι. Ὁ λόγος ἐστιν ἀληθινὸς, *Dictum illud uetus locum habet.* Ita et Latini loquuntur. *Ter.* Eun. IV, 5. 6. *Verbum hercle hoc uerum eſt* etc. ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων) *Alius ſerit, alius metit.* Prouerbium, quod et apud Graecos obtinuiſſe notatum eſt. *Ariſtoph*, Equit. 391. τ' ἀλλότριον ἀμῶν θέρος, *alienam metens ſegetem.* Prouerbium hoc de ſe etiam uerum eſſe, Chriſtus ſtatim comm. ſeq. oſtendit.

38. ἐγὼ — κεκοπιάκατε) *Ego uos iam mitto in messem, quae sine uestro labore succreuerat.* His uerbis eos magis excitat. Facilius enim fructus colliguntur, quam seruntur. ἄλλοι κεκοπιάκασι) *Aliorum* (meo et Ioannis) multo labore semen iactum est. εἰς τὸν κόπον ἀυτῶν) i. e. *in aruum ab ipsis laboratum.* Antecedens pro consequente. Quomodo apud Poëtam: *Sata laeta, boumque labores.* 2 Cor. X, 15. Vult Christus dicere: Ego seminaui, primus docui, nullum laborem subterfugi, uos iam operarios ad metendum conduxi, ut mecum gaudeatis. Christus sementem fecerat fundamenta religionis et ecclesiae in his terris ponendo; neque tamen metebat, i. e. non uidebat, dum in his terris uiueret, fructus laboris; non uidebat ecclesiam in ipsa Iudaea, multo minus latam propagationem doctrinae suae extra Palaestinam. Sed haec omnia uidebant Apostoli, qui missi a Christo metebant fructus, quos non conseuerant.

39. ἐπίςευσαν εἰς ἀυτὸν) *Iesum habuerunt pro Messia.* Nam alia multa de ratione muneris eius adhuc ignorabant. Bene monet ad h. l. *Wetstenius:* Samaritae credunt mulieri peccatrici: Iudaei *Ioanni* Baptistae, uiro sancto fidem non habent. Illi recte. Quum enim ea diceret mulier, quae sibi parum erant honorifica, et quae etiam loquacissimae mulieres silere, imo negare solent, fide erat digna.

40. μεῖναι παρ' ἀυτοῖς) *Vt apud se diuerteret.* καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας) Non plus biduo illis indulsit, ut rem temperaret, ne aut Samaritas discendi auidos contemnere, aut Iudaeis praeferre uideretur. Discipulis antehac uetuerat morari in Samaritanis oppidis, sed ad tempus. Ipse nulla lege eos adire uetabatur.

41. διὰ

41. διὰ τὸν λόγον αὐτȣ̃) Sine miraculis, quod magnam in Samaritis docilitatem monſtrat, praeſagium eius, quod a gentibus erat exſpectandum. Iudaei ne miraculis quidem credebant.

42. οὐκ ἔτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν) i. e. *non tam* ob ſermonem tuum; loquendi genere et in aliis et in his maxime ſcriptoribus uſitato. καὶ οἴδαμεν) ex rebus ſalubribus auditis. ὁ σωτὴρ τȣ̃ κόσμȣ) Meſſiam eſſe Seruatorem τȣ̃ κόσμȣ, humani generis, Samaritani fatentur; rectius quam Iudaei, qui Meſſiam tantum ſuae gentis Seruatorem fore ſperabant.

43. εἰς τὴν Γαλιλαίαν) Sed non abiit in oppidum *Nazaret* ſeu in πατρίδα, Luc. IV, 16. Vel: abiit *in agrum Galilaeae*, non in oppida, ſicut uox Ἰȣδαία ſumitur ſupra c. III, 22.

44. αὐτὸς γὰρ Ἰησȣ̃ς ἐμαρτύρησεν — οὐκ ἔχει) Ratio in his uerbis redditur, cur Ieſus in reliquam Galilaeam, non uero Nazaretham, urbem patriam profectus ſit. Ideo nempe Nazaretham non iuit, quod ibi ſe contemni ſciret, ob memoriam humilis educationis; ſicut ipſe interdum praedicare ſolebat. Ἡ πατρὶς, *patria urbs*, ut fere ſemper in N. T. non *regio natalis*. Illud ἐμαρτύρησε non habet certi temporis notam: itaque nihil obſtat, quo minus id poſt aliquanto Chriſtus dixerit. Matth. XIII, 57. Marc. VI, 4.

45. ἐδέξαντο) *Hoſpitaliter acceperunt.* Neque enim tantum illis teſtimonium redditur, quantum Samaritis. πάντα ἑωρακότες) Tardiores Samaritis, qui, nullis conſpectis miraculis, fidem ei adhibuerant.

46. καὶ ἦν τις βασιλικὸς) Repetenda est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ uocula ὅπου, hoc sensu: *ubi ex aqua uinum fecerat, et ubi regius ille Capernaumo ad Iesum quaerendum profectus, tum forte aderat.* Βασιλικὸς non denotat eum, qui *e familia regia oriundus*, sed tantum, qui *in famulitio et ministerio Regis sit.* Apud Iosephum certe, ubi sexcenties haec uox occurrit, nunquam aliter usurpatur, e. g. Ant. XVII, 10. 3. τῶν βασιλικῶν τὸ πλεῖστον ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτοὺς. *Maxima pars militum regiorum ad eos (Iudaeos sc.) se contulerunt.* De uita Iosephi §. 72. προεκαλούμην τοὺς βασιλικοὺς εἰς μάχην. Plura loca habet *Krebsius. Si Iosephus*, (notante eodem Viro doctissimo,) *e familia regia oriundos* indicare uult, aliis uocibus utitur, e. g. De B. Iud. II, 5. 3. οἱ τοῦ βασιλέως συγγενεῖς, *Regis cognati*, et προσήκοντες Ἡρώδῃ κατὰ γένος, *consanguinei Herodis*, nunquam autem iidem βασιλικοὶ a Iosepho uocantur. Βασιλικὸς igitur h. l. est *regius minister.* ἐν Καπερναοὺμ) Siue hoc ad patrem, siue ad filium referas, siue ad utrumque, omnino tenendum est, hunc regium ministrum non in Cana, sed Capernaumi habitasse, unde mox ipsi famuli occurrunt.

47. ἠρώτα) Itaque declarat hac fiducia rogandi, se id iam firmiter statuere, quod Iesus hoc efficere posset et uellet. ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν) *Proximus erat morti*, ut uertit Syrus. Est autem ἤμελλε Attico augmento; nam commune est ἔμελλε.

48. ἐὰν σημεῖα — πιστεύσητε) Videtur Christus hoc ideo dixisse, quod fortassis crederet homo, eum praesentem quidem, non uero absentem sanare posse aegrotos. Credebat, sed non firmiter, non integre, non sine miraculis sicut Sa-

mari-

maritani. Fortaſſis etiam hoc uoluit dicere Ieſus: Vos precibus a Deo expetere poteſtis ſanitatem, et credere eum uos eſſe exauditurum. Hoc autem non facitis, ſed miracula expetitis. Denique, quod praefero, ſenſus eſſe poteſt: Niſi uidiſſetis miracula (Hieroſolymis a me facta) non crederetis. Contemſerant nempe Galilaei Ieſum primo docentem, u. 44. Quum autem miracula, quae in Iudaea fecerat, conſpexiſſent, u. 45. maiorem opinionem de eo concipere coeperunt.

50. πορεύȣ) Quod Iudaei dicunt, *Vade in pace*, i. e. *bono animo eſto.* ζῇ) ſc. ἀπὸ τȣ̃ νόσȣ τȣ́τȣ, *ualet*; locutione Hebraeis uſitatiſſima.

51. ἀπήντησαν ἀυτῷ) In itinere Cana Capernaumum.

52. τὴν ὥραν) Vt intelligeret, an congrueret in id tempus, quo Chriſtus ipſum bono animo eſſe iuſſerat. κομψότερον ἔσχε) *meliuſcule ſe habuit. Heſychius:* κομψότερον, βελτιώτερον, ἐλαφρότερον. Cf. *Arrian. Epictet.* III, 10. κομψῶς ἔχεις. ἀφῆκεν ἀυτὸν ὁ πυρετὸς) Non paullatim reualuit, ſed ſubito eum reliquit febris.

53. ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ) Sc. *id factum ſit:* ac proinde non ſcientiam tantum eius, ſed et potentiam agnoſcit. ἐπίςευσεν ἀυτὸς) ipſe eum pro Meſſia habuit.

54. τȣ̃το πάλιν δεύτερον) Refer ad id quod ſequitur: ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰȣδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Nam Hieroſolymis plura fecerat.

CAP. V.

1. Ἑορτὴ τῶν Ἰȣδαίων) Quis hic dies feſtus fuerit, de eo inter doctos non conuenit. *Irenaeus* L. II, c. 39. paſchale

hoc feſtum ait. Hoc nomine deſignatur Paſcha Matth. XXVI, 5. Abeſt quidem articulus ἡ in Editionibus, ſed habent codices nonnulli; et ἑορτὴ ſine articulo, paſcha ſignificans, reperitur Marc. XV, 6. Luc. XXIII, 17. Sed obſtare uidetur c. VI, 4. ubi iterum Paſcha appropinquaſſe dicitur; non autem eſt ueriſimile res integro anno geſtas uno cap. V. eſſe comprehenſas. Quapropter alii h. l. intelligunt Pentecoſten. τῶν Ἰȣδαίων) Sic ſupra c. II, 13.

2. ἔςι δὲ — ἐπὶ τῇ προβατικῇ, κολυμβήθρα) Alii: ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρᾳ, ut intelligatur *piſcina ab ouibus dicta.* Sed rectius κολυμβήθρα ſumitur caſu non tertio, ſed primo, et προβατικῇ ſuppletur πύλῃ, ut ſit ſenſus: *Eſt autem apud portam ouiariam piſcina, uel balneum. Ouiaria,* uel *probatica* dicebatur haec porta, propter forum ouium, tum quoque, quia oues per eam portam ad templum deductae ſunt. Memoratur Nehem III, 1. et XII, 39. et uidetur fuiſſe in parte urbis *Bezetha* dicta, quae erat ad ſeptentrionem templi, ad occidentem olиueti. Κολυμβήθρα proprie eſt *piſcina* a κολυμβᾶν *natare*; ſed h. l. piſcina uocatur catachreſtice, (ut Grotius interpretatur,) *lauacrum.* Habuit enim quinque porticus, adeoque non tam pecudibus, quam hominibus lauandis adhibita eſt haec κολυμβήθρα. Veroſimilis eſt eorum ſententia, qui *thermas*, ſiue aquas medicatas fuiſſe exiſtimant, quae ex uoluntate Dei uim ſuam nonniſi ſtatis temporibus exſeruerint. ἡ ἐπιλεγομένη ἑβραϊςὶ Βηθεσδὰ) Syrus exprimit בית חסדא, domus beneficentiae, et *Noſocomium* uidetur intellexiſſe. Nec in *Ioſepho,* nec in aliis ſcriptoribus Iudaeorum huius nominis fit mentio. In *Latinis* antiquis libris legitur *Betzetha*

et

et *Belzetha*, forſan ex Ioſepho, cuius loca uero huc non pertinere uidentur. De B. I. Lib. V, c. 4. § 2. II, 5. 15. V, 8. 1. etc. Hodienum oſtenditur piſcina Bethesda ad Septentrionem templi, contigua areae templi et portae Stephani, teſte *Maundrello* p. 106.

3. ἐκδεχομένων τὴν τȢ ὕδατος κίνησιν) *expectantium aquae commotionem.* Haec aquarum commotio eſt haud obſcurum indicium *thermarum*; fuiſſe autem thermas Hieroſolymis, oſtendit Lightfootus, in Chorographica Matthaeo praemiſſa, Cap. LXXIV. Ceterum locus hic ἐκδεχομένων — νοσήματι uarie legitur. A codicibus nonnullis totus abeſt, *aſteriſcis* notatur in tribus codicibus; *obelo* notatur in duobus, abeſt a MS. *coptico* et *armeno*, a codice *latino brixienſi* et duobus aliis; in Syra poſteriore eſt partim aſteriſcus, partim obelus. *SEMLERUS* itaque putat eſſe hunc Verſum ex additamento eorum, qui aquarum medicarum miraculum exornare ſtuduiſſent.

4. ἄγγελος γὰρ) Non quod conſpiceretur angelus, ſed quod perſuaſum eſſet Iudaeis, talia a Deo non niſi per angelos agi; ſi enim oculis conſpectus eſſet angelus, Sadducaei uix potuiſſent negare angelorum exiſtentiam. Iudaei ad poteſtates inconſpicuas, i. e. ad angelos omnia referre ſolebant, etiam quae ex cauſſis naturalibus oriuntur. *Vajikra* R. VI. in Exod. XXIV, 6. *Schekalim* Hier. V, 5. *Ioannes* autem cum uulgo loquitur. κατὰ καιρὸν) Rom. V, 6. opponitur παρὰ καιρὸν Hebr. XI, 11. Denotat igitur *in tempore, opportune, certo tempore* circa paſcha, ut Veteres crediderunt. Eſt et hoc multarum thermarum, ut uim ſuam non niſi ſtatis temporibus exſerant. κατέβαινεν

ἐν τῇ κολ.) i. e. εἰς τὴν κολυμβήθραν. ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ) Angelo tribuitur, quod ex caussis naturalibus oriebatur. Fontium medicatorum uis maxime tum se exserit, quum aqua ebullit, aut quum bullae e uenis subterraneis protruduntur.

5. ἐκεῖ) pertinet ad ἦν, non uero iungitur cum sequentibus, quasi isto in loco et porticu exspectauerit annos XXXVIII, sed tot annos laborauerat morbo.

6. κατακείμενον) *Iacentem*, quod se mouere nequiret. πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει) Supple τοῦ ἀσθενήματος. θέλεις) sc. licet sit *Sabbatum*, ut Lightfootus iam suppleuit. Cf. comm. 9.

7. κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω) Hebraismus est: pro: *neminem habeo.* Tacite plus respondet, quam si expresse respondisset, quasi dicat: imo hoc unicum ago, ut saner, sed neminem inuenio, qui mei misereatur. Ad morbum accedebat inopia, ut nec comitem sibi comparare posset. ἐν ᾧ δὲ) *Simul ac*. Subauditur χρόνῳ. Sic *Plato* in Conuiuio: ἐν ᾧ δ' ἂν ἐγὼ λέγω.

8. ἆρον τὸν κράββατόν σου) Mos erat *Christi*, ut peracto miraculo, aliquid testimonii caussa imperaret. Idem hic fecit. Hoc autem testimonio diuinae potentiae sabbatum sanctificabatur, non profanabatur.

10. Ἰουδαῖοι) Ex primoribus, ut et infra comm. 15. οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον) Hoc dixerunt more suo cauillantes circa ritus. Sed recepta erat apud eos sententia, ad imperium prophetae posse uiolari Sabbatum exemplo

eorum,

eorum, qui ad Iosuae imperium Sabbato Ierichuntem oppugnauerunt. *SANHEDRIN* fol. 90. 1. *Dixit R. Abhu, dixisse Ioannem: Omnino si tibi dixerit propheta, transgredere uerba legis, audi illum, excepta idololatria* etc. Ad hanc magistrorum sententiam homo sanatus tacite prouocare uidetur comm. seq.

13. ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν) *Iesus inde declinauerat, siue deflexerat, secesserat,* quod multitudo hominum illo in loco esset. Ἐξένευσεν non deriuandum ab ἐκνεύειν, sed potius ab ἐκνεῖν, cuius prima et propria significatio est *enatare*; deinde est etiam *ex malis emergere, instantique periculo liberari*; tertius denique significatus, isque huic loco conueniens, hic est, ut simpliciter *abire, secedere* denotet. Sic *Ioseph.* Ant VII, 4. 2. ὁ Δαυΐδης — ἐκνεύσας εἴς τι χωρίον, *Dauides quum in agrum quendam secessisset.* Notat tamen doctissimus *Loesnerus*, νεύειν etiam et ἀνακάμπτειν eadem notione poni, e. g. *Philo* L. III, de uita Mosis p. 666. C. 690. E.

14. μετὰ ταῦτα) incertum, an aliquot dies post; de eodem die uix uidetur posse intelligi. μηκέτι ἁμάρτανε) sc. isto modo tam indigno et insigni; apud Iudaeos enim ἁμαρτάνειν fere de peccato eminenti sumitur, ut c. VIII, 11. χεῖρόν τι) Insanabilis morbus, aut moriendi quaedam foeda necessitas.

15. τοῖς Ἰουδαίοις) sc. primoribus. Quo animo ille homo id indicatum iuerit, incertum est. Bono tamen consilio, ut nempe grato animo celebraret beneficii auctorem, id eum fecisse, credibile est. Quare recuperatam

ſanitatem laudat, non autem mandatum de tollendo grabbato commemorat.

16. ἐδίωκον) Nam putabant, eum uel morte dignum eſſe, quod talia factum Sabbati religio nulla reuocaſſet.

17. ἀπεκρίνατο) ſc. ad uerba factum ſuum accuſantium, quae ſubticentur, ſed intelligi facile poſſunt. ὁ πατήρ μȣ — ἐργάζομαι) Particula καθὼς deeſſe uidetur: *Sicut Pater meus usque in hunc diem diuinae potentiae opera edit,* (*Sabbatis etiam*) *ita et ego diuinae potentiae opera edo.* Deus ἐργάζεται, dum omnia conſeruat et gubernat. Nullum eſt ei Sabbatum; id tantum ad homines pertinet. Hoc Patris mei exemplum, inquit Chriſtus, ego imitor. Vti illi nulla quies eſt, nullum Sabbatum, ita nec mihi. Ergo ſe Deo aequiparat, ſeque legi Iudaeorum eximit.

18. ἔλυε τὸ σάββατον) Ipſorum iudicio. De locutione cf. Matth. V, 19. ἀλλὰ καὶ — Θεὸν) Recte Iudaei exiſtimabant, Ieſum uelle pro filio Dei haberi ſenſu quodam eximio; ſe eſſe Deo familiarem, et accuratiſſime eius conſilia noſſe; imo eadem praeditum eſſe potentia. ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ) Sibi licere praedicans, quicquid Deo licet, et eadem facere poſſe, quae Deus poteſt.

19. ȣ̓ δύναται — ὁμοίως ποιεῖ) *Non poteſt a ſe impetrare filius, ut quicquam faciat ſuo arbitratu, iniuſſu Patris; quin potius in omnibus Patrem imitatur.* Illud ȣ̓ δύναται moraliter eſt intelligendum, et recte a Chryſoſtomo explicatur: ἀδύνατον καὶ ἀνεγχώρητόν ἐςιν ἐμὲ ποιῆσαί τι ἐναντίον τῷ πατρί. Ἀφ' ἑαυτȣ̃, i. e. iniuſſu, ſuopte arbitratu. Sic

infra

infra c. VII, 17. XII, 48. Ὁ υἱὸς, *filius* ille μονογενὴς, patri intimus, c. I, 18. qui eius uoluntatem perfectiſſime nouit. Is non poteſt abuti ſuo iure, aut contra Dei uoluntatem conſiliumque aliquid hominibus docendo praeire. Verba ἐὰν μή τι non excipiunt, ſed ἐὰν μὴ hic eſt pro ἀλλὰ, ut Matth. XII, 4. Gal. II, 16. aliisque locis, et ſupplendum eſt ex praecedentibus ποιεῖ. Βλέπειν h. l. eſt *ſcire.* Duae propoſitiones in hoc commate inſunt, quae ſi abſolute ponantur, ſenſum recludunt, nimirum hae: *Nihil iniuſſu Patris a me ſuſcipitur; omnia iuſſu Patris a me ſuſcipiuntur.* Continetur itaque his uerbis oppoſitio contraria, et uerba ἐὰν μή τι omnes Chriſti actiones complectuntur affirmando, uti praecedentia omnes actiones negando. Vid. Cl. *C. H. TZSCHUCKII Commentar. Logico-Rhetor. de Sermonibus Ieſu Chriſti*, p. 42.

20. ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τ. υἱὸν — αὐτὸς ποιεῖ) *Pater enim tanto amore fertur in filium, ut eum inſtruat faciendi, quicquid ipſe facit.* Comparatio a magiſtro, qui diſcipulum unum prae ceteris intimum habeat, cui omnia artis ſuae arcana aperiat. Sic ירה hebraeum interdum per διδάσκειν, interdum per δεικνύειν uertunt Graeci. Humano more loquitur Chriſtus, ad captum audientium ſe accommodans. Significat autem, traditam ſibi eſſe a Patre poteſtatem, perficiendi opera, quae nonniſi Deus perficere poſſit; quorum nonnulla ſtatim u. 21. 22. nominat; Patrem eum reddidiſſe participem omnium ſuorum conſiliorum. καὶ μείζονα — ἔργα) i. e. peragam eius iuſſu multo maiora negotia iis, quae hactenus a me peracta ſunt. Nam hactenus tantum aegrotos ſanauerat.

21. ὥσπερ

21. ὥσπερ γὰρ — ζωοποιεῖ) Exemplis nonnullis declarat Iesus, cuiusmodi sint opera, quorum perficiendorum potestatem a Patre accepisset. Sicuti, inquit, Pater meus e mortuis resuscitare atque uita donare potest, quoscunque uoluerit, ita et ego parem potestatem habeo. ὃς θέλει, ζωοποιεῖ, *in uitam reuocat quoscunque uoluerit*, et nunc, (quum e. g. Lazarum resuscitaret,) et *in fine seculi*, quum omnes mortuos resuscitabit.

22. οὐδὲ γὰρ — τῷ υἱῷ) Alio exemplo illustrat id quod u. 20. dixerat. Idem ille filius, qui resuscitat et resuscitabit mortuos, tandem denique iudicabit uiuos et mortuos. *Iudicare mundum* Dei est, Gen. XVIII, 25. Κρίνειν autem h. l. est poenas et praemia decernere, praesertim in futuro seculi. Κρίνει, Praesens pro Futuro ob certitudinem. Ἀλλὰ τὴν κρίσιν — υἱῷ, *iudiciariam potestatem totam filio tradet.* Act. XVII, 31.

23. ἵνα πάντες — τὸν πατέρα) *Vt filium pariter omnes colant, atque Patrem.* Τιμᾶν autem h. l. praecipue est *obsequio* uenerari, ut statim com. 24. docet, auctoritatem alicuius agnoscere. ὁ μὴ τιμῶν — τὸν πέμψαντα αὐτόν) Qui legatum, praesertim cum plenissima potestate missum, iniuria afficit, is iniuria afficere eum censetur, cuius personam legatus sustinet. Ergo, qui filii auctoritatem respuit, nec doctrinam eius admittit, is etiam Patri obsequium denegare censendus est. Tacite ostendit Christus, quam intimus sit patri. Nam Deus honorem suum extraneo non concedit.

24. ὁ τὸν λόγον — τῷ πέμψαντί με) *Qui doctrinae meae obsequitur, et Patri fidem habet.* Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ, *doctrina Christi.*

Christi. Ἀκούειν saepe, ut hebr. שמע connotat *obtemperare, obedire*, ut infra VIII, 47. *Fidem autem habere Patri* h. l. idem est ac firmiter credere, uera esse, quae Pater per filium de felicitate alterius uitae promittit. ἔχει ζωὴν — ἔρχεται) *Consequetur felicitatem aeternam, et non punietur;* nullam experietur calamitatem et miseriam. Εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, i. e. οὐ κολάζεται, ut recte Chrysostomus. Sicuti κρίνειν saepe est *condemnare, punire,* ita etiam κρίσις est *condemnatio, poena.* Hoc autem loco innuitur etiam miseria et calamitas cum poenis coniuncta, ut ex sequentibus patet. ἀλλὰ — ζωὴν) *Sed transit e misero statu in feliciorem.* Nam ὁ θάνατος est omnis miseria, quae ex peccato oritur, animi perturbationes, metus a conscientia culpae oriundus, post hanc uitam futura infelicitas. Qui religionem Christi amplectitur, eique obsequitur, is liberatur ab hac miseria, atque transit εἰς τὴν ζωὴν, *in feliciorem statum;* potitur maximis beneficiis, peccatorum uenia, animi tranquillitate, futura felicitate.

25. ἔρχεται ὥρα — ζήσονται) Sensus est: *Prope adest tempus, quo mortui iubente filio in uitam redibunt.* Verba ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ referunt se ad morem Christi, uoce utentis et iubentis in excitando mortuos. Marc. V, 41. Luc. VII, 14. Io. XI, 43. *Mortui audient praeceptum filii Dei*, i. e. *filius Dei praecipiet mortuis.* Οἱ νεκροὶ, indefinite intelligendum est de iis, quos Christus in his terris uiuens reuocauit in uitam, filia Iairi, uiduae Nainitanae filio, Lazaro. Hoc probant uerba: ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστι, coll. u. 28. 29. ubi de uniuersali resuscitatione mortuorum sermo est. καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται, *et illi, simulac audie-*

audierint, uiuent. Eodem modo οἱ ἀκούσαντες legas Matth. II, 9. Marc. XIV, 11. Iudaei ueteres in ea fuerunt sententia Meſſiam ſuſcitaturum eſſe mortuos. *Bereſchit* R. LXXIV, 1. Tu es portio mea in terra uiuentium Pſ. CXLII, 6. i. e. *terra, ubi mortui uiuent primum in diebus Meſſiae.* Similis locus eſt in *Pirke Elieſer* XXXII. Idem Iudaei etiam recentiores Meſſiae tribuunt. Alii haec uerba allegorice interpretari malunt. Ven. *SEMLERUS* ſtatuit, Chriſtum hic ut alibi, duplicem ancipitemque ſententiam dixiſſe, quae quidem potius improprie, de mortuis ſignificatione morali intelligenda ſit, ut c. II, 19. de templo diruendo.

26. ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ) habet uim et poteſtatem, rebus aliis exiſtentiam uitamque conferendi. Haec enim h. l. eſt ζωὴ, *fons uitae.* ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ) Filio etiam conceſſit ius dandae uitae, ita ut cui uelit, eam dare poſſit.

27. καὶ ἐξουσίαν — κρίσιν ποιεῖν) *Sed iudicandi etiam* (homines) *poteſtatem ei dedit*, puniendi eos, qui eius doctrinae non obtemperauerint, et remunerandi morigeros. ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί) *Quia Meſſias eſt.* Nam ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου eſt titulus Meſſiae, ut oſtendimus ad Matth. VIII, 20. Meſſias eſt dominus a Deo nobis conſtitutus, cui nos ſubeſſe debemus. Is a Patre poteſtatem accepit nos reſuſcitandi et iudicandi.

28. μὴ θαυμάζετε τοῦτο) Eruditi interpretes, etiam inter antiquiores, *Chryſoſtomus*, *Cyrillus Al.* aliique iuniores graeci hanc ſententiam ad comma 27. retrahunt, ut ſenſus ſit: Nolite mirari, quod

quod filius hominis ſit; etſi enim filius hominis eſt, filius eſt tamen etiam Dei. Itaque iudicii poteſtatem merito habet, tanquam filius Dei. Sed haec interpretatio uix locum habere poteſt. Senſus eſt potius: Nolite mirari, quod dixi (com. 25-27.) dicam admirabiliora. Ἔρχεται ὥρα, *ueniet aliquando tempus.* Non additur καὶ νῦν ἐστιν, ut ſupra u. 25. quia hoc tempus abeſt longius. ἐν ᾗ — φωνῆς αὐτοῦ) *Quo omnes mortui eo iubente reſurgent.* Πάντες, non unus et alter, ſed omnes plane. De uniuerſali reſurrectione eſſe ſermonem, nemo non uidet. Οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, *demortui,* qui in ſepulcris fuerunt diutiſſime, opponuntur iis, qui in lectulo aut feretro mortui iacebant, quum Chriſtus eos ſuſcitaret.

29. οἱ τὰ ἀγαθὰ — κρίσεως) *Qui uirtuti operam dederunt,* (nempe prodibunt ex monumentis) *ut reſurgant ad aeternam felicitatem* (fruendam,) *qui autem ſceleſte uixerunt, ut reſurgant ad poenas luendas.* Ποιήσαντες, πράξαντες, ſtudium et contentionem hominis includit, ut etiam *uoluntas* et *inclinatio* in cenſum ueniat. Ἀνάστασις ζωῆς, *reſurrectio ad felicitatem fruendam.* Κρίσις, i. e. κόλασις.

30. οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδὲν) *Nihil quicquam ego perago ex mea ſententia,* quae diuerſa ſit a uoluntate patris. Οὐ δύναμαι hic ſumitur ut ſupra u. 19. Ἀφ' ἑαυτοῦ agit, qui proprio arbitrio agit. Omnem honorem Chriſtus refert ad Patrem a quo miſſus erat. καθὼς ἀκούω) ſc. patris iubentis ſententiam. κρίνω) Praeſens pro Futuro; id enim praecedentia uidentur exigere. Eſt aeternum Dei decretum et conſilium, ut bonis bene, malis male ſit in illo iudicio. Huic decreto obtemperabit filius; malos malis afficiet, bonos bonis. Adminiſtrabit iudicium ad normam diuini decreti,

creti, non ſuo arbitratu. καὶ ἡ κρ. — δικ. ἐϛὶν) *ideo iudicium meum eſt iuſtum.* Copula καὶ pro rationali. ȣ̓ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν) *Non enim tam quod mihi placeat, quam potius quod ei qui me miſit gratum eſt, peragere ſtudeo.* Epexegeſis ante dicti. Iudices, qui ſuis affectibus ſtudent, commodis, gloriae, ultioni, ſaepe ab aequo transuerſi aguntur. Nihil tale ego; non ducor a meis affectibus, ſed id curo, quod patri gratum eſſe ſcio. ζητεῖν enim eſt *curare*, praecipuum habere.

31. ἐὰν ἐγὼ — ἀληθής) *Si ego ipſe me commendarem, commendatio mea uana eſſet.* Occurrit obiectioni, neminem in ſua cauſſa debere eſſe teſtem. Μαρτυρεῖν περὶ ἑαυτȣ͂, *de ſe ipſo aliquid laudabile praedicare.* Apud omnes gentes receptum eſt axioma: neminem de re ſua teſtem ualidum eſſe poſſe. *Cic.* pro Roſcio 36. *Itaque more maiorum comparatum eſt, ut in minimis rebus homines ampliſſimi teſtimonium de ſua re non dicerent.* Plura loca habet *Wetſtenius.* Quanquam teſtimonium illud, quod Chriſtus de ſe perhibebat, omni fide erat digniſſimum, Iudaeos tamen ſine ratione credere noluit.

32. ἄλλος ἐϛὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμȣ͂) *Alius eſt, qui me meamque auctoritatem commendat.* Nonnulli intelligunt Ioannem, ob comma ſequens. Sed repugnat comma 34. ut mox uidebimus. Deſignatur potius Deus pater, cuius auctoritatem reuereri uidebantur Iudaei. Dixit autem teſtimonium pater, per res mirabiles a Chriſto geſtas. οἶδα, ὅτι ἀληθής ἐϛιν — ἐμȣ͂) Sufficit mihi illa Dei commendatio; eſt enim teſtimonium omni exceptione maius.

33. ὑμεῖς

33. ὑμεῖς ἀπεςάλκατε πρὸς Ἰωάννην) Publica auctoritate misistis ad Ioannem, quem ipsi fecistis plurimi. Itaque nec humanum testimonium deest.

34. ἐγὼ δὲ ὐ παρὰ ἀνθρώπυ τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω) ὐ λαμβάνω, non capto, non aucupor hominis alicuius, quicunque tandem sit, commendationem. Licet Ioannes negarit, se esse Messiam; licet me idem haud obscure commendauerit, ego tamen humana hac auctoritate et commendatione ad uos non utar, quia et uos Ioannem contemnitis, postquam intellexistis eum uestris consiliis, studiisque prauis operam dare nolle. ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε) Amolitur a se gloriae cupiditatem. Nihil mihi uindico nisi uestri caussa. Admoneo uos illius testimonii Ioannei, ut uos lucrifaciam, ut uos a contumacia uestra abducam ad me audiendum. Σώζειν h. l. omnino est abducere aliquem a prauitate sentiendi et agendi, ut 1 Cor. VII, 16.

35. ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων) *Erat ille similis lucernae ardenti et lucenti*, i. e. doctor ueritatis magnus et clarus. λύχνος uocatur Ioannes, non τὸ φῶς, ut distinguatur a summo doctore, Messia. Vide supra c. I, 8. 9. λύχνος est exigui temporis, et spatium minus illustrat; τὸ φῶς τῦ κόσμυ, sol, cui Christus similis, lucet uniuerso orbi. De Elia propheta Sirac. XLVIII, 1. ἀνέςη ὡς πῦρ, καὶ ὁ λόγος αὐτῦ ὡς λάμπας ἐκαίετο. ὑμεῖς — ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτῦ) *Vos autem uix ad breue tempus uoluptatis quasi caussa eius lucem admittebatis*, ut pueri, qui delectantur uisu lucis, sed usum eius non habent. Ostendit Iesus Iudaeorum inconstantiam, qui Ioannem aspernari coeperunt, postquam intellexerunt, eum consiliis eorum non prodesse. πρὸς ὥραν,

ad breue tempus, ut 2 Cor. VII, 8. Gal. II, 5. 1 Theſſ. II, 17. *Bereſchit R.* LXX. לעולם et לשעה opponuntur. Iam cohaeret u. 36.

36. ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τȣ̃ Ἰωάννȣ) i. e. μείζω τῆς μαρτυρίας τȣ̃ Ἰωάννȣ. Licet illam Ioannis commendationem nolitis admittere, eius quippe iam aduerſarii, maiori tamen et ſumma hac alia utor aduerſus uos. τὰ γὰρ ἔργα — ἀπέςαλκε) *Negotia illa, quae mihi Pater peragenda demandauit, ea ipſa negotia, quae ego perago* (proſpero ſucceſſu) *comprobant, me a Patre eſſe miſſum.* Saepe aduocat operum mere diuinorum teſtimonium, aduerſus quae nulla erat cauillatio. Cf. infra c. IX, 32. 33. X, 25. 37. 38. XIV, 10. 11. XV, 24. In uerbis αὐτὰ τὰ ἔργα eſt elegans anaphora, qualis illa: *Palles te hoc uulnere, Pallas immolat.* Habet enim emphaſin iſtud loquendi genus.

37. μεμαρτύρηκε περὶ ἐμȣ̃) Per prophetas iam olim de me perhibuit teſtimonium. Niſi malis referre ad praecedentia, et particulam καὶ ab initio commatis explicare: *Itaque, ergo*, ut ſenſus ſit: Ergo pater omnino mihi teſtimonium perhibet. Μεμαρτύρηκε, pro praeſ. ȣ̎τε φωνὴν — ἑωράκατε) *Etſi eum nec uidiſtis nec audiſtis.* Commendauit me uobis pater meus, nempe per Prophetas V. Teſtamenti. Huic Dei teſtimonio fidem habere deberetis, etſi eum non uidetis, etſi uobis non adeſt adſpectabili modo. Aliud teſtimonium Ieſus affert, uaticinia V. T.

38. καὶ τὸν λόγον αὐτȣ̃ ȣ̓κ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν) *Sed inſtitutionem eius non admittitis in animum. Inſtitutio* intelligitur, quae continetur in libris Veteris Teſtamenti. Huius

ius diuinae doctrinae fere obliti erant Iudaei. Μένειν Ioanni est *inesse*, *infigi*. Humilia et σαρκικὰ quaeritis ex uestris sacris libris, non Dei ueram indolem. ὅτι) est hic ἀποδεικτικὸν — Apparet, uerum esse, quod dico; nam ei, qui a Deo missus est, fidem habere pertinaciter recusatis.

39. ἐρευνᾶτε τὰς γραφὰς) Plurimi interpretes in *Imperatiuo* explicant, et putant, uocis ἐρευνᾷν eam uim et emphasin esse, ut denotet, *aliquid cum maxima* ἀκριβείᾳ, *animi attentione, et cum magno animi conatu quaerere.* Sed hoc falsum est; nam uox ἐρευνᾷν *quamcunque inquisitionem*, *siue remissiorem illam*, *siue accuratiorem*, denotat. Sic est apud Iosephum Ant. II, 6. 7. de scypho Iosephi, in sarcinis fratrum illius quaerendo. Itaque Scriptores, studium inquirendi paullo accuratius expressuri, adiecta aliqua uoce id indicant. Sic Philo de Mundi Opif. p. 14. de naturae perscrutatoribus paullo diligentioribus: οἱ τὰς φύσεις τῶν πραγμάτων, ἀκριβέστερον ἐρευνῶντες. *De Sacrif. Cain et Abel.* ἐρευνᾷν μετὰ πάσης ἀκριβείας. Plura loca uide ap. Loesnerum. *Indicatiuus* omnino intelligendus est ex orationis ipsa serie: *Multum quidem studii in Scripturas V. T. collocare uidemini.* Haud obscure Christus reprehendit falsas interpretationes Pharisaeorum, qui dicebant, infelicem populum tantum eo labi, ut Christi sermonibus aurem praebeat, propterea quia non γινώσκει τὸν νόμον. ὅτι ὑμεῖς — ζωὴν αἰώνιον ἔχειν) i. e. Quia putatis in illis extare promissionem maioris, quae uobis instet, felicitatis, cuius Deus per Messiam auctor futurus sit; monstrari in illis uiam ad perpetuam felicitatem. Ἡ ζωὴ αἰώνιος, *uia ad aeternam felicitatem.* καὶ ἐκεῖναι — περὶ ἐμοῦ) *Atqui illae ad me uos*

reiiciunt,

reiiciunt, nempe in omnibus iis locis, in quibus de auctore nouae religionis, de regno ſempiterno etc. uaticinantur. καὶ hic eſt *atqui*. Confirmat Chriſtus eam uulgatam theſin: Iudaei uti debent Scriptura S. ad inuenienda religionis capita; ſed iam Iudaei negabant, ea, quae de Meſſia legebantur, conuenire in Ieſum.

40. καὶ ὀ θέλετε) καὶ h. l. eſt *nihilominus*, *tamen*; qua notione quoque occurrit c. VI, 36. Matth. X, 20. Iac. III, 5. neque aliter apud Ioſephum Ant. II, 6. 11. ἐλθεῖν πρός με) *Doctrinam meam admittere*. Nam *uenire ad aliquem* deſcribit obſequium diſcipulorum. Senſus eſt: Ipſi ſtatuitis, ſcripturas S. id promittere, Deum olim hominibus cunctis aditum ad ſalutem per Meſſiam patefacturum; ego uero omnibus hominibus gratiam Dei et ſalutem offero; nihilominus adeo praui eſtis Scripturae defenſores, ut negetis, fas eſſe eam rem a me fieri.

41. δόξαν — λαμβάνω) Ego quae dico de mea auctoritate, non dico appetitu honoris a uobis adipiſcendi. Cf. com. 34. Non capto gloriam inter homines.

42. ἀλλ' ἔγνωκα ὑμᾶς) Sed ideo hoc dico, quod cognitum mihi ſit uitium ueſtrum, quo laboratis, et quod uos ab itinere ad uitam aeternam impedit. Emphaſis eſt in illo ὑμᾶς. Qualem me putatis, uos tales eſtis. ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς) *Quod non ſit in uobis charitas Dei*, quod ab honore eius diligenter ad alios augendo, ſitis alieniſſimi. Ἀγάπη τοῦ θεοῦ eſt ἡ πρὸς τὸν θεὸν, erga Deum, ſicut: *patris pudor*.

43. ἐν τῷ ὀνόματι τȣ̃ πατρός μȣ) Patris mei iuſſu et auctoritate. καὶ ȣ̓ λαμβάνετέ με) *Non datis locum doctrinae meae*, ut c. I, 12. III, 32. 33. ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ) *Propria auctoritate;* id enim ualet hic ὄνομα, ut Act. IV, 7. et alibi ſaepe. Talis fuit *Barchochebas.* ἐκεῖνον λήψεσθε) Quia uitia ueſtra non deteget; uobis blandietur.

44. πῶς — δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες) *Qui fieri poſſit, ut mihi fidem adhibeatis, qui gloriam et fauorem hominum captetis?* Verba poſteriora cauſſam continent, cur fidem habere doctrinae Chriſti nequeant. Vanae gloriae cupiditas eos impediebat, quo minus meliorem Chriſti doctrinam admitterent. Nempe ſolemnes erant illae formulae: *Dixit Rabbi — quod dixerit illi Raf* etc. quae Doctorum nomina ſancta et ſacra eſſe ſolebant. Hic quis tandem locus eſſet nouo et meliori Doctori? Deinde etiam Phariſaeus a Phariſaeis uolebat laudari, aſſeſſor Synedrii ab aſſeſſoribus Synedrii. Nemo igitur audebat Chriſtum ſequi, non Phariſaeus, ne a Phariſaeis iudicaretur ſtultus, non aſſeſſor Synedrii, ne ab iisdem condemnaretur. καὶ τὴν δόξαν — ζητεῖτε;) *Nec ſtudioſi ſitis eius honoris, qui a ſolo Deo impetratur?* Honor, qui a ſolo Deo proficiſci poteſt, eſt is, qui cordi ſincero redditur, cuius teſtis nemo eſt extra Deum.

45. μὴ δοκεῖτε — πατέρα) i. e. *non eo conſilio haec dico quaſi apud Patrem accuſare uos uellem*, quaſi iratus uobis eſſem. ἔςιν ὁ κατηγ. — ἠλπίκατε) Idem ille Moſes, in quo uos ſpem ingentem collocare ſoletis, quaſi in patronum ueſtrum, iam ante me uos reprehendit. Ex ſcriptis eius, quae a uobis leguntur, facile patet, uos eſſe inexcu-

 ſabiles,

ſabiles, dum mihi fidem non adhibetis. Ἐλπίζειν hic eſt *confidere*, ut Matth. XII, 21. uel multum alicui tribuere. Quo ſenſu Moſes eos accuſet patet ex u. 46.

46. Μωσῇ) *Scriptis eius*, ut Luc. XVI, 31. ut ſtatim com. ſeq. explicatur.

47. εἰς δὲ τοῖς — πιϛεύσετε) Γράμματα et ῥήματα opponuntur. Moſis praecepta litteris conſignata habetis, ut ea decies legatis et conſideretis; ſi tam inconſiderati eſtis in ſcripto expendendo, mirum non eſt, ſi uerba mea aures ueſtras praeteruolant. Si Moſi, cuius auctoritas apud uos ſumma eſt, et iam a multis ſeculis fuit non creditis, multo minus credetis Doctori nouo.

CAP. VI.

1. Μετὰ ταῦτα — Τιβεριάδος) *Poſt haec Ieſus inde diſceſſit, et trans mare Galilaeae, prope Tiberiadem ſe contulit.* Μετὰ ταῦτα, *aliquanto poſt tempore*, quod non definitur. Lacus, qui Plinio et aliis Geneſara, Hebraeis eo tempore dicebatur *mare Galilaeum*, ut Matth. IV, 18. et alibi. τῆς τιβεριάδος propius indicat lacus partem, quae ab adſito oppido, ut fieri ſolet, nomen habebat proprium. Cf. u. 23. *Erachin* fol. 32. 1. Tiberiadi mare murus eſt.

2. ὅτι ἑώρων τὰ σημεῖα) Partim, ut beneficio uterentur, partim, ut fruerentur ſpectaculo. Plurima Chriſti miracula ſilentio tranſit Ioannes; neque fortaſſis hanc de panibus auctis hiſtoriam narraſſet, niſi id deſideraſſet ſermo eximius hac occaſione habitus.

3. εἰς

3. εἰς τὸ ὄρος) *In regionem montanam quandam*, Luc. IX, 10. in uicinia urbis Bethſaidae. ἐκεῖ ἐκάθητο) Diſciplinae tradendae cauſſa.

4. ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα) Haud dubie indicare uult Ioannes, homines multos, etiam peregrinos, confluxiſſe.

5. πρὸς τὸν Φίλιππον) Non male *Bengelius* coniicit: fortaſſe Philippus rem alimentariam curabat inter diſcipulos. Vt enim Iudas dicitur marſupium portaſſe, atque in eo collegiſſe, quod donabatur, ita fuit etiam haud dubie, qui cibis parandis proſpiciebat.

6. πειράζων αὐτὸν) Vt apertum faceret, quousque profeciſſet.

9. παιδάριον) *Galenus* de Compoſ. Medicam. per genera V. ſic nominat puerum XV. annorum. ἄρτους κριθίνους) ſignificatur frugalitas Chriſti et Apoſtolorum, qui pane nonniſi uili ueſcebantur. Vid. *Wetſten.* δύο ὀψάρια) *Duos piſciculos.* ὄψον ita diminuitur, ut fiat ὀψάριον. Eſt autem ὄψον quicquid in macello uenit, quod προσφάγιμον ſiue προσφάγιον dicitur et προσόψημα, et de cibo lautiore exquiſitioreque uſurpatur, unde Grammatici belle deducunt nomen iſtud ἀπὸ τοῦ ὀψὲ, i. e. ſero; nam delicatis opiparisque cibis ſero homines eſſe uſos, quos priſca aetas ignorauiſſet. *Athenaeus* L. VII, 2. p. 236. ὄψον docet proprie appellari, quicquid cibi igne coquatur; ſed διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν, i. e. quod cibus iſte eximius ſit, ſolos piſces iſtam appellationem obtinuiſſe. *Gloſſarium:* ὀψάριον, piſciculus. *Suidas:* ὀψάριον τὸ ἰχθύδιον. τί ἐστιν εἰς τοσούτους;) Quid ſunt? Nihil, inquit, ad tam multos.

10. ἦν δὲ χόρτος πολὺς) Tempore ueris, comm. 4. uel χόρτος h. l. denotat ſpacioſa paſcua.

13. κοφίνες) Vide dicta ad Matth. XIV, 20.

14. ὃ ἐποίησε σημεῖον) Maius, quam quod Moſes fecerat, panem non dans, ſed impetrans de coelo, et quidem panem merum, ſine obſonio, et cuius nullae ſupereſſent reliquiae. ὅτι ἔτος) ὅτι hic, ut alibi, πλεονάζει. ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον) ὁ ἐρχόμενος, i. e. *qui uenire debebat*, et proprie intelligebatur Meſſias, Luc. VII, 19. quem eundem et maximum prophetam fore eo tempore ſibi perſuaſerant. Ab hoc ſolo expectabantur maiora, quam Moſes praeſtiterat.

15. γνὲς) Diuina ui introſpectis ipſorum conſiliis. ἁρπάζειν ἀυτὸν) ἁρπάζειν eſt, *celeriter aliquem arripere.* Sic de Abrahamo dicitur, Iſaacum filium corripiente et arae imponente apud Philonem de Abr. p. 374. C. τάχιςα τὸν υἱὸν ἐ ξ α ρ π ά σ α ς, ἐπιτίθησι τῷ βωμῷ, *celeriter correptum filium arae imponit.* Eodem ſenſu Tacit. Hiſt. I. 26. 27. *rapere* dixit. Etiam inuitum arripere eum, et aliquo perducere uolebant, ubi inauguraretur, et quidem rex terrenus. ἀνεχώρησε) Videtur praecipue eo pertinere, ut interea illa multitudo, hac illac dilapſa, ob minorem ſociorum numerum a regis prodendi conſilio deſiſteret.

16. ὡς δὲ — θάλασσαν) De monte deſcendebant, mare transmiſſuri. Matthaeus addit, iuſſu magiſtri id factum eſſe; c. XIV, 22. Cf. Marc. VI, 45.

17. ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης) *Tranſibant mare*, nam ἔρχεσθαι interdum pro *ire* ponitur. Hoc ſenſu h. l. accipiendum

piendum esse, inde patet, quod ea, quae statim narrantur, euenerunt nauigantibus in mari, et Capernaumum tendentibus.

18. διηγείρετο) *Intumuit*, *concitabatur*, i. e. fluctus procellis uentorum excitabantur.

19. ἐληλακότες) *Quum propulissent nauem*, i. e. prouecti ad stadia XXV. Verbi significatio est proprie agitationis equestris, atque transfertur ad alia complura, sed aptissime ad nauigationem. περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης) Non siccato mari, sed in ipso mari, ut hic quoque Mosen superaret.

21. ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον) Atque, ut ceteri narrant, eum etiam in nauem receperunt. Ἤθελον dixit Ioannes, quod cupide admodum eum receperunt, ut Syrus indicat. τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς) Ἐγένετο dictum pro παρεγένετο, *peruenit*, ut infra u. 25. Sic apud optimos scriptores occurrit, e. g. Theophr. C. E. Cap. 1. et apud Philonem saepius, ut patet ex locis a *Loesnero* allatis.

23. ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια) Hoc ideo, ut intelligatur, quomodo ipsi transierint.

24. ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος) Repetitio eius, quod u. 22. praecesserat ἰδών, ob interiecta diuque tracta uerba; quod et in aliis historiis occurrit.

25. πότε ὧδε γέγονας;) *Quando huc aduenisti?* γέγονας, pro παραγέγονας, ut supra u. 1. Etiam Latinis interdum *esse* est, quod *uenire*. Sueton. in August. c. 16. *Militibus in*

conſpectum fuiſſe, i. e. ueniſſe. Non dubitabant de miraculo, quia naui eum ueniſſe non conſtabat, pedeſtre autem iter erat longiſſimum.

26. ζητεῖτέ με — ἐχορτάσθητε) i. e. *non ingenuo conſilio quaeritis me*. Saepe enim negantur res ſimpliciter, quae comparationem aut correctionem innuunt. Nonniſi utilitatem corpoream quaerebant ex miraculis Chriſti. Talem etiam optabant Meſſiam, qui huius uitae bonis eos ditaret, et efficeret, ut in otio et uoluptate uitam tranſigere poſſent.

27. ἐργάζεσθε — αἰώνιον) *Comparate uobis potius alimentum, quod uobis ad aeternam felicitatem prodeſſe poſſit, quam cibum periturum*, quo corpus tantum alitur. Priora uerba comparate ſunt intelligenda. Non enim Ieſus omnino damnat uictus corporei curam, ſed ſalutis aeternae curam, ut potiorem commendat. Ἐργάζεσθαι, quum de cibis uſurpatur, ſaepiſſime denotat *concoquere*, quod multis probat *Wetſtenius*. Sed hic ſignificatus noſtro loco haud conuenire uidetur. Eſt potius ἐργάζεσθαι τὴν βρῶσιν h. l. *acquirere, comparare ſibi cibum*, quo ſenſu ἐργάζεσθαι βρῶμα eſt apud Palaeph. c. 22. Victui quo corpus alitur, opponitur cibus animum alens, i. e. doctrina Chriſti, non ad breue tempus animum paſcens, cuius potius fructus ad aeternitatem pertinet, ut ſupra de aqua dixerat, c. IV, 14. more ſuo ex occaſione eorum, quae uidebat, aut audiebat, ad ſpiritualia animum attollens. Nec noua erat apud Iudaeos haec Allegoria. *Philo* Allegor. τὸ γὰρ φαγεῖν σύμβολόν ἐστι τροφῆς ψυχικῆς κ. τ. λ. ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει) ſc. docendo uos multo diuiniora, et ea uobis confirmando per mortem ſuam. τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ θεός) *Hunc enim pater*

pater uoluit eſſe certis auctoritatis diuinitatisque documentis inſtructum, de quibus dubitari non poſſit. Chryſoſtomus: ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψε ταύτην ὑμῖν κομίζοντα τὴν τροφὴν, uel ſecundum aliam interpretationem: τοῦτον ἀπέδειξεν, ἐξεκάλυψε διὰ τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας. Vide ſupra c. III, 32.

28. τί ποιῶμεν, ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ;) *Quid faciamus, ut efficiamus opera, apprime Deo grata?* Τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, opera quae Deus a nobis fieri uult, eique grata et accepta ſunt. Non intelligebant quod dixerat Chriſtus comm. 27. Illud uero perſpiciebant, commendari illis curas, Deo acceptiores curis uictus corporis. Quaerunt itaque, quid faciendum ipſis eſſet, ut Deo placerent?

29. τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ) Hoc eſt illud quod Deus a uobis fieri uult. ἵνα πιστεύσητε — ἐκεῖνος) *Vt ei doctori fidem iam habeatis*, eiusque doctrinam in animum admittatis, *quem ille miſit.* Vnum hoc exigit Ieſus, quia hoc, ſi ſolidum ſincerumque ſit, omnia alia Deo placentia ſecum trahit.

30. τί οὖν — πιστεύσωμέν σοι;) *Ecquod miraculum edis, ut eo conſpecto tibi fidem adhibeamus*, et confidamus tibi? Recte perſpiciebant, Ieſum de ſe loqui, et maiora promittere, quam ea, quae Deus per Moſen dederat. Sed poſtulant miraculum aliquod perenne. τί ἐργάζῃ;) ſc. ex illo genere, u. 28. Quaenam nobis oſtendis ἔργα τοῦ θεοῦ, ſigna et portenta, illis in Aegypto atque in deſerto, olim effectis per Moſen, ſimilia?

31. οἱ πατέρες ἡμῶν) Patres illi noſtri, qui ſexcenties mille erant, et amplius. τὸ μάννα ἔφαγον) Procurante Moſe.

Mose. ἐν τῇ ἐρήμῳ, i. e. per totos annos 40. Christus eos semel tantum pauerat. ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν) Exod. XVI, 4. Ps. LXXVIII, 24. Videntur opponere illud Mosis beneficium, quasi longe maius, illi miraculo, quod ipsi conspexerant.

32. οὐ Μωσῆς δέδωκεν — τὸν ἀληθινὸν) *Moses uobis non dedit panem uere coelestem,* non panem e coelo supremo, qui κατ' ἐξοχὴν panis coelestis dici mereatur, *sed pater meus* (iam nunc per me) *uobis dat ueri nominis panem coelestem.* Argumentandi uis est in oppositione diuersi panis. Ministrauit quidem Moses uobis seu maioribus uestris panem e coelo delapsum; nunc autem habebitis panem coelestem multo maioris pretii et efficacitatis. Alii putant, subiecta opponi, et Christum beneficii auctorem non Mosen, sed Deum praedicare. οὐ Μωσῆς, ἀλλ' ὁ πατήρ μου. Sed uidetur negandi particula esse transposita, nec ad Mosen, sed ad rem datam pertinere. *Panem* se uocat Christus, quia a Patre constitutus est in terrarum orbe, ut per se doctrinamque suam uim quandam tribueret ad bene beateque uiuendum. Nam sicut in pane est uis nutriendi corpus, ita in doctrina Christi est uis confortandi laetificandi atque beandi animum. *Coelestem* autem panem se uocat Christus, quia e coelo, a Deo missus uenerat.

33. ὁ γὰρ — τῷ κόσμῳ) *Is enim est uere a Deo datus panis, qui e coelo descendens uniuerso humano generi uitam largitur.* Ὁ καταβαίνων refer ad ὁ ἄρτος. Nam Iudaei haec uerba non intellexerunt, comm. 34. Promittit Christus nutrimentum ad uitam aeternam, et ad totum humanum genus, non ad solos Iudaeos pertinens. Ζωὴ *felicitas*, ut saepe.

34. τὸν

34. τὸν ἄρτον τοῦτον) eiusmodi panem, qui *uitam* hominibus cunctis largitur. Quod Chriſtus comm. anteced. de *uita* dixerat, id intelligunt de uita hac humana.

35. ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς) Clarius nunc Chriſtus loquitur: *Ego ſum ille panis uiuificus*; largior uobis quae neceſſaria ſunt ad uitam et felicitatem aeternam impetrandam, dans alimentum, quod non corpus, ſed animum nutriat. ὁ ἐρχόμενος — πώποτε) Miſcetur comparatio et res comparata. Simplex oratio fuerat: Qui ederit me, nunquam eſuriet; et qui biberit me, non ſitiet unquam. Sed quia edere et bibere ſignificat credere, ideo alterum exponitur per uenire, alterum per credere. *Ad Chriſtum uenire* eſt ab eo *diſcere*, ſe in diſciplinam eius tradere. οὐ μὴ πεινάσῃ — διψήσῃ, i. e. non opus erat ei aliis magiſtris parum fidelibus. Doctrinam meam cunctis uotis deſideriisque ſufficere intelliget; nec erit, quod praeterea requirat. *Sitire* et *eſurire* in allegoria eſt carere iis rebus, quae ad bene beateque uiuendum ſunt neceſſariae. Ceterum ex uniuerſo hoc loco facile cognoſcimus, quod etiam aliunde notum eſt, Chriſtum miraculis non diuinitatem *doctrinae* ſuae, ſed hoc tantum demonſtrare uoluiſſe, ſe eſſe legatum diuinum. Qui enim eius ſermonem tum audiebant homines, miraculum nouum ab ipſo petierant, u. 30. Ipſe autem non dat miraculum, ſed hortatur auditores, ut doctrinam *diſcant*, (u. 37.) tunc eos experturos eſſe uim doctrinae. (u. 39. 40. 50. ſeqq.)

36. ἀλλ' εἶπον — πιστεύετε) *Sed dico uobis: etſi uideatis me, tamen non creditis.* Καὶ, hebr. ו h. l. ualet *etſi*, ut Luc. XVIII, 7. In ἑωράκατε eſt enallage temporis prae-

praeteriti pro praesenti. Non enim semel, sed saepe Iesum uiderant et audiuerant, et tum etiam audiebant, nec tamen credebant. Videbant eum miracula edentem, et audiebant docentem. Cur autem ad fidem in eum nondum perducti erant? Quia nondum didicerant et in animum admiserant *doctrinam*. Ergo eos ad discendum hortatur u. 37.

37. Πᾶν — ἥξει) *Quiuis a Patre mihi* (in disciplinam) *traditus, libenter a me discet*, (discere debet,) amplectetur me felicitatis doctorem et auctorem. πᾶν, neutrum pro masculino aut communi. Sic τὰ μωρὰ 1 Cor. I, 27. Ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ, *quem pater mihi tradit*, nimirum in disciplinam. Tradit autem Pater filio eos, quibus per prouidentiam suam uiam monstrat percipiendi doctrinam Christi. Ii igitur, si felicitate promissa potiri uelint, discere debent, et imperata facere. Respiciunt haec uerba ad comma 33. τῷ κόσμῳ. Tradit Pater filio non tantum Iudaeos, sed et magnam illam gentium multitudinem, quae per Apostolos luce Euangelii illustrata est. Desumta est Phrasis ex locutionibus V. T. e. g. Ps. II. ubi Deus promittit Messiae: *Dabo tibi gentes*. *Venire ad Christum* sc. discendi caussa, est discere doctrinam eius, ut monuimus ad u. 35. Iam pergit Christus: καὶ τὸν — ἔξω) *Si quis ad me uenerit* discendi caussa, *non repellam eum a me*; i. e. lubentissime eum in disciplinam recipiam, et felicem eum reddam. In uerbis οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω, est Litotes. Innuere uidetur Iesus, se non tantum Iudaeos sed gentiles etiam lubentissime recepturum esse in disciplinam, et felicitate aeterna donaturum. Simul uero etiam redarguit socor-

ſocordiam et pertinaciam auditorum, qui ſe nondum in diſciplinam eius tradiderant.

38. ὅτι καταβέβηκα — πέμψαντός με) Ex propoſito ſibi fine facit credibile quod dixerat. Quomodo, inquit, repellerem a me eos, quibus, ut dem uitam aeternam ſum conſtitutus? Deſcendi de coelo οὐχ' ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, *non eo conſilio, ut agam pro priuato arbitrio.* Idem eſt, ac ſi dicat: Falſo putatis, Meſſiae licere Iudaeis maxime ſtudere, et gentes ceteras auerſari atque negligere. ἀλλά — τοῦ πέμψαντός με) Sc. ἵνα ποιῶ, *ut omnia agam congruenter uoluntati paternae*, qui *omnes* homines, non ſolos Iudaeos uult ſaluos fieri.

39. ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ) Eſt Hebraismus; nam πᾶν cum nullo uerbo cohaeret. *Vt nullum eorum, quos mihi tradidit, amittam*, perire ſinam. Ἀπολέσω hic recte explicatur: ut non *amittam.* Nam *dare* et *amittere* ſibi inuicem opponuntur, ut Io. XVIII, 9. et e nexu cum u. 40. patet, eos *amiſſos* a Chriſto tantum dici, qui *non obtinent uitam aeternam*, quibus tamen Chriſtum cauſſam perniciei eſſe, dici nullo modo poteſt. Exempla huius ſignificationis e Profanis uide ap. Kypkium. ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ) Deſunt quaedam ad ſententiam: ſed, ut eos per doctrinam meam ad ueram felicitatem perducam, atque ſic etiam uitae aeternae participes faciam, qua Iudaei putant ſe ſolos potiri.

40. τοῦτο δέ ἐστι) δὲ hic eſt explicatiuum; *nimirum*, uidelicet. Maioris perſpicuitatis cauſſa repetitur quod u. 39. dictum erat. Multi Codd. et Patres nonnulli rectius habent

bent γάρ. πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν) *Omnis* (ſine populorum diſcrimine,) *qui ſtudioſe intuetur, uel agnoſcit filium.* Θεωρεῖν *Cicero* Tuſcul. V. uertit *ſtudioſe perſpicere.* Hebraeum, חזה, quod et hic poſuit Syrus, Graeci interpretes ſaepiſſime uertunt θεωρεῖν. Ergo *uidere* antecedit ipſum *credere*, nec ut incredulus damnabitur, niſi qui uiderit, i. e. cui rationes credendi ſubminiſtratae ſunt.

41. περὶ αὐτοῦ) *Ob eam rem.* Nonnus maſculine accepit. ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ) Cum accentu pronuntiandum illud: ὁ καταβὰς ἐκ τ. οὐρ. Nam id proprie erat, quod concoquere non poterant: non quod ſe panem dixiſſet, ſed quod dixiſſet, ſe de coelo ueniſſe.

42. οὐχ ἡμεῖς — μητέρα;) offenderat eos, quod Chriſtus dixerat, Patrem ſuum eſſe Deum; ſe de coelo ueniſſe. Non poterant ſibi perſuadere hoc uere dici poſſe de homine ex parentibus humanis nato.

43. ἀπεκρίθη — μετ' ἀλλήλων) Non explicat Ieſus quomodo id, quod de ſe praedicauerat, conſiſtere poſſit cum opinione eorum, qui humano tantum more eum natum eſſe putabant, ſed priorem ſermonem refert et proſequitur. Cauſſa eſſe uidetur, quod haec res explicationem non admitteret, ſed ſimpliciter credi deberet ob teſtimonia operum.

44. ἐλθεῖν πρός με) Credere in me, ac proinde agnoſcere in me coeleſtem illam excellentiam, quam indicaueram, quum dicerem, ex coelo me deſcendiſſe. ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ — ἑλκύσῃ αὐτὸν) *Niſi pater eum ad me quaſi deducat, et in diſciplinam mihi tradat;* cohaeret enim cum illo

διδα-

διδακτοὶ τȣ̃ Θεȣ̃, u. 45. Deſumta Phraſis a pueris, qui a parentibus uel amicis et cognatis in diſciplinam tradi ſolent. Quia enim pueri propter pudorem, quem natura iis attribuit, a parentibus ad praeceptores maiore dignitate et auctoritate praeditos aegre et inuiti deducuntur, idcirco *trahi* commode dicuntur. Sic *Plato* multis locis, et Epict. c. 68. Cic. Lael. c. 1. Hinc igitur extiterunt ſimiles locutiones. *Plato* in Ione: ὁ δὲ Θεὸς διὰ πάντων τȣ́των ἕλκει τὴν ψυχὴν ὅποι ἂν βȣ́ληται τῶν ἀνθρώπων, *Deus autem per hos omnes* (Poetas et rhapſodos) *animum trahit hominum quocunque uelit.* Sic Hebraicum משך ſaepe eſt *trahere* ſine ullo ſenſu impoſitae neceſſitatis, ut Ierem. XXXI, 3. et alibi. Ergo *trahere* dicitur Deus hominem eum, quem docendo iuuandoque eo deducit, ut, quia didicit, et poſſit et uelit probare doctrinam Chriſti aſſenſu et factis. Huius interpretationis ueritas confirmatur loco Prophetae, quo Chriſtus u. 45. uſus eſt ad confirmandam rem ab ſe propoſitam. In loco autem illo praedictum eſt, fore, ut *edoceantur* omnes. Recte notat Chryſoſtomus Manichaeos, qui ex hoc loco efficere uolebant, nihil nos ex nobisipſis poſſe. A Manichaeis *Auguſtinus* accepiſſe uidetur ſuum dogma de gratia irreſiſtibili et ſimilia. Chriſtus aliis uerbis repetit, quod ſupra comm. 38. dixerat, ſe non ſuo arbitratu, ſed ex mandato patris agere.

45. ἔςι — ἐν τοῖς προφήταις) i. e. Iam ipſo euentu comprobatur, quod ſcriptum eſt in Prophetis. Ieſ. LIV, 13. Senſus idem eſt Ierem. XXXI, 34. aliisque locis. ἔσονται πάντες διδακτοὶ τȣ̃ Θεȣ̃) *A Deo edocti*, ut αὐτοδίδακτος, διδακτοὶ πνεύματος, 1 Cor. II, 13. Haec Prophetarum effata

Iesus in se transfert. Nunc, inquit, Deus uos docet per me. Qui meam doctrinam audit, institutionem diuinam audit. ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ μαθὼν) Qui Patrem ita audit, ut docilem se praebeat, ut ad discendum se comparet. ἔρχεται πρός με) Se mihi dedit, discipulis meis accedit; quia nempe Deus per me uos docet.

46. οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν) Interpretatio uerborum commatis 45. ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ μαθών. Quum dico, inquit, Patrem audiendum, et ab eo discendum esse, non hoc ita intelligo, quasi Patrem ullus mortalium oculis uidere possit. Ita familiariter nemo cum Patre uersari potest, εἰ μὴ — — πατέρα, *excepto eo, qui apud Patrem erat*, (ὁ μονογενὴς, ut c. I, 14. 18. c. III, 16.) *is familiarissime utitur Patre*, is ut intimus pernouit patris uoluntatem, et perfectissime perspexit ea, quae sunt Deo dignissima; docere igitur etiam saluberrime homines potest, quae sint illa religionis ingenuae capita.

47. ὁ πιστεύων — αἰώνιον) Vide supra, III, 15. 16.

48. ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς) Supra u. 35. Destinauit me Deus, et meam doctrinam, quasi saluberrimum et medicum panem; cibum scilicet et pastum animi, per quem animis hominum felicitas et perfectio perennis impertitur.

49. τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ) Repetit ipsorum uerba supra u. 31. καὶ ἀπέθανον) i. e. non potuit illis Manna praestare uitam, nisi ad breue tempus.

50. οὗτός ἐστιν — καταβαίνων) Seipsum designat Christus. Cf. u. 35. 48. ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ, καὶ μὴ ἀποθάνῃ)

Hebrais-

Hebraismus, pro: *Vt ſi quis ex eo ederit, non moriatur;* i. e. ut quiuis eo ueſcens liberetur a miſeria et ad perennem felicitatem, ad uitam immortalem pertingat. *Veſci* autem eſt uti doctrina et beneficiis Chriſti; in ſuccum et ſanguinem, (ut aiunt,) uertere eius doctrinam.

51. ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν) i. e. ζωοποιῶν, *uitam afferens*, nempe felicitatem ueram et aeternam; nam Hebraei ſaepe Kal ponunt pro Hiphil; itaque חי ipſis eſt et ζῆν et ζωοποιεῖν. ἐὰν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου) Eo, quo modo diximus, ſenſu. καὶ ὁ ἄρτος δὲ, — κόσμου ζωῆς) Senſus eſt: *Sed et mors mea, quam pro ſalute humani generis perpetiar, eſt panis*, praebebit animis ueſtris incitamenta uirtutis, ſpem laetam felicitatis aeternae et ſolatium. Σάρξ et σῶμα promiſcue ſumuntur pro hebraeo בשר. Clarum eſt, Chriſtum de corpore ſuo loqui, quatenus occidendum illud praebere uolebat. Quapropter addit: ἣν ἐγὼ δώσω. Dare autem corpus dicitur, qui uexandum, qui occidendum praebet. 1 Cor. XIII, 3. Dabo, inquit, corpus meum ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, *ut felicitatem impetrem humano generi.* Κόσμος, uniuerſum genus humanum, tam Iudaei, quam ceteri homines. Debemus igitur ſic frui Chriſto, ut non tantum doctrinam eius recte percipiamus, eamque animis noſtris infigamus, ſed etiam memoriam mortis eius ſalutiferae pio ſenſu recolamus, tum in ſacra coena, tum alias ſaepiſſime. Hic ſermo non poterat non eſſe obſcurus audientibus, omnia alia potius quam haec a Meſſia ſperantibus. Sed uoluit Chriſtus diſcipulorum et ceterorum auditorum excitare attentionem, ut poſt euentum ſibi in memoriam reuocarent, quae is diu ante obſcure praedixiſſet.

U 2 52. ἐμά-

52. ἐμάχοντο) *Altercabantur, litigabant.* Alii enim putarunt ſubeſſe aliquid arcani Chriſti ſermoni, pars maior ut plane abſurdum reiecerunt λέγοντες) Pars eorum. πῶς δύναται) Quomodo id fieri poteſt, quod dicit: ſe daturum corpus ſuum nobis comedendum? Alii hac, alii alia ratione intelligebant.

53. ἐὰν μὴ — καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα) Iterum affirmat Ieſus quod dixerat, et iam addit etiam ſanguinis mentionem, ad uiolentam mortem ſignificandam. Vbi enim ſanguinis a carne ſeparati fit mentio, uiolenta morte mortuus intelligitur. *Edere carnem et bibere ſanguinem Chriſti* h. l. eſt: mortis cruentae, quam Chriſtus ſubiit, fructus ad ſe transferre, gratiarum actione, amoris excitatione, imitatione exempli etc. quod facere debemus non tantum in ſacrae coenae celebratione, ſed et alias ſaepiſſime. οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς) Vitam, i. e. felicitatis aeternae ſpem iuſtam et certam non habebitis. Ἐν ἑαυτοῖς eſt Pleonasmus hebraicus.

54. ἀναστήσω αὐτὸν) Eſt epexegeſis eius quod praeceſſit. Habet ſpem uitae aetèrnae, quia ego excitabo eum ex morte, ad uitam ſcilicet et gloriam.

55. ἡ γὰρ σάρξ — πόσις) Senſus eſt: *Morte mea cruenta largior animis ueſtris uerifſimum nutrimentum.* Corpus meum morti traditum et ſanguis meus effuſus eo ſenſu eſt *paſtus animorum,* quo nulla alia res in rerum natura. Vide modo dicta ad u. 53.

56. ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ) *Coniunctus eſt mihi, et ego illi, amore mutuo;* nam μένειν Ioanni eſt *eſſe, habitare*

tare in aliquo, quod figura ſatis uſitata ad animum transfertur. Amans eſt, ubi amat. Frequentior mortis Ieſu Chriſti recordatio amorem auget, et uirtutis ſtudium. Non poteſt autem non amare Ieſus eum amantes, et exemplum eius imitantes.

57. καθὼς — δι' ἐμέ) *Sicut Pater qui me miſit ipſe eſt beatus et beatificus, et ego ſum beatus per Patrem: ſic etiam qui amplectitur meam doctrinam, felix erit per me.* Ex ultimo ζήσεται apparet, uerbum hoc per totum hoc comma exprimere *felicitatem.* Ὁ ζῶν πατὴρ, *Pater beatus ipſe et beatificus.* Verba καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, per enallagen poſita ſunt, pro: καθὼς ὁ ἀποστείλας με πατὴρ ζῇ. Nam ducitur comparatio ex uerbo oppoſito ζῶν, non ex uerbo ἀπέστειλε. Κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα, *et ego beatus ſum, et habeo uim beatificam per Patrem.* Beatitudo Filii in eo erat, quod omnia conſilia Patris ei erant nota, quod omnia, quae Pater, poteſt, quod excitat et iudicat mortuos etc. Erat beatus per Patrem; nam haec omnia, ut ipſe ſaepe dicebat, ipſi a Patre erant tributa. Ὁ τρώγων με, *qui me fruitur*, doctrinam meam amplectitur. In uerbis: καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ, particula καὶ hebraico more eſt comparans, *ſic;* ut infra c. X, 15. XV, 9. *Qui me, meamque doctrinam fideliter in animum ſuum admittit, uitae perpetuae particeps erit per meam uirtutem.*

58. οὐ καθὼς) Hebraismus, pro: non ſimilis ei pani. καὶ ἀπέθανον) Iterum Hebraismus, copulam ponens pro relatiuo. *Non talis panis, qualis ille, quo manducato patres ueſtri mortui ſunt.* Continet hoc comma concluſionem

 totius

totius ſermonis. Ex dictis, inquit, facile patet, me maiora uobis praeſtare iis, quae Moſes maioribus ueſtris praeſtitit. Cf. ſupra u. 30. 31.

59. ἐν συναγωγῇ, διδάσκων) Palam, loco publico, ubi plurimi erant teſtes ſermonis.

60. ἐκ τῶν μαθητῶν ἀυτῦ) Non ex duodecim, ſed ex aliis, qui frequentiores erant Ieſu ſectatores. σκληρός ἐςιν ὗτος ὁ λόγος) *Dura eſt haec oratio*, i. e. *odioſa, auribusque moleſta*, uel etiam difficilis intellectu, horribilis auditu. Ita etiam profani auctores loquuntur, annotante Kypkio ad h. l. Cauſſae uero, quod *moleſtam* hanc orationem iudicarent, uariae eſſe potuerunt, ſiue quod abſona, ſiue quod impia et blasphema illi ineſſe opinarentur.

61. σκανδαλίζει) Offendit tanquam incredibile.

62. ἐὰν ὖν θεωρῆτε — πρότερον;) Quid dicetis, quid putabitis, *quum uidebitis me aſcendere in coelum, ubi antea uerſabar?* Tunc nempe percipietis uerba mea non poſſe ex uſu populari intelligi; homines mortis meae fructus longe maximos, ſi uelint, percepturos. Ἐὰν θεωρῆτε, ſi aut ipſi uideritis, aut aliorum certo teſtimonio cognoueritis; nam θεωρεῖν *cognoſcendi* ſignificationem habet, ut ſupra c. IV, 19. infra c. XII, 19. 45. Ὅπυ ἦν τὸ πρότερον, in coelum, ubi ante fuit ὁ λόγος, quum eſſet πρὸς τὸν θεὸν, c. I, 1. nam Dei regio coelum. Tribuit Chriſtus ſibi, quod τῷ λόγῳ conuenit. Quid ni? quum et animam et corpus ſoleamus ſeorſim appellare hominis uocabulo. Eſt autem hic Apoſiopeſis, ut ſaepe apud quoslibet auctores, poſt *quid ſi*. Supplendum eſt: Quid tum puta-

putabitis? Vel: Nonne tum credetis, uos in maximo uerſatos eſſe errore?

63. τὸ πνεῦμα ἐςι τὸ ζωοποιοῦν) *Doctrina diuina*, perfectior *hanc uitam et felicitatem procurat.* Τὸ πνεῦμα, i. e. τὰ πνευματικὰ, *doctrina perfectior*, ueritates coeleſtes. Hoc ſenſu Paulus haud raro σάρκα et πνεῦμα opponit. Πνεῦμα generatim eſt id, quod eſt diuinum et excellens, cui opponitur σάρξ, humanum, uile. Πνεῦμα autem h. l. eſſe praedicatum doctrinae, ex eo apparet, quod Ieſus ſtatim addit: τὰ ῥήματα — ζωή ἐςιν. Ergo πνεῦμα eſt doctrina diuina et excelſa, perfectiſſima, diuinitus patefacta, de qua homines, niſi admoniti, non cogitaſſent. Haec igitur diuina doctrina felicitatem affert, et uiam ad ueram perpetuamque felicitatem monſtrat. Ἡ σάρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν, (mere) *humana inſtitutio non prodeſt*, non ſufficit hic, non poteſt humana ratio inuenire, quae maxime faciant ad ſalutem. Σάρξ ui oppoſiti eſt cognitio, quae paratur uiribus humanis, ſine diuina patefactione, iudicando, experiundo, et concludendo. Ea eſt uilis, imperfecta, limitibus circumſcripta. τὰ ῥήματα — πνεῦμά ἐςι καὶ ζωή ἐςιν) *Doctrinae, quas uobis propono, uim nouam*, indolem diuiniorem *atque uitam quaſi animis ueſtris conferunt.* Πνεῦμα καὶ ζωὴ, i. e. πνευματικὰ καὶ ζωοποιοῦντα.

64. οἱ οὐ πιςεύουσιν) Qui iam deſinunt me habere pro Meſſia; quia corporis uoluptates non polliceor. ἐξ ἀρχῆς) *Ab initio*, ſc. miniſterii ſui publici; ſtatim ex eo tempore, quo elegit XII. Apoſtolos, et diſcipulorum numerum ſibi adhaerere uidit. καὶ τίς — αὐτὸν) Atque adeo

adeo et *illum* non ignorabat, qui traditurus eſſet ipſum in poteſtatem aduerſariorum.

65. διὰ τοῦτο εἴρηκα) Ideo, quia iam praeuideo, multos ueſtrum mihi non habere fidem, quia alius indolis Meſſiam porro expectare uolunt. ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου) *Niſi datum*, (aut conceſſum) *ipſi fuerit a patre meo.* Cf. u. 44. Illis autem Pater concedit, ut fiant diſcipuli Chriſti, et felicitate per ipſum parata potiantur, qui doctrinam diſcunt, et in animum admittunt. Hoc nolebant multi ex auditoribus, et haec erat cauſſa, cur ueri nominis diſcipuli fieri non poſſent. Ergo non excuſat Ieſus eos, quaſi non potuerint, ſed accuſat, quod noluerint ſe tradere in diſciplinam. Chriſtus opponit hanc ſententiam falſae Iudaeorum perſuaſioni, qui putabant, ipſis ipſorumque genti id a Deo ſemel conceſſum eſſe honoris, ut omnis felicitatis a Meſſia ſperandae ſint participes, quamuis indulgere pergerent prauis ſuis opinionibus. Id Chriſtus negat, et docet potius, illis tantum, qui aliam induerunt mentem, hanc felicitatem eſſe deſtinatam.

66. ἀπῆλθον — εἰς τὰ ὀπίσω) *Diſceſſerunt ex eius comitatu;* quia nimirum perſpiciebant, Ieſum non reſpondere ipſorum uotis et conſiliis.

67. ὑπάγειν) ſc. alium doctorem praeferentes, aut quaerentes. Oſtendit, ſe nullius miniſterium ſui cauſſa quaerere: ac ne uelle quidem diſcipulos, niſi uolentes.

68. πρὸς τίνα) ſcil. διδάσκαλον. ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις) *Doctrinas profers ad ſalutem aeternam conſequendam efficaciſſimas.* Affirmat, idem ſe ſentire, quod Chri-

ſtus

ſtus modo dixerat, ipſius ſermones duces eſſe ad uitam aeternam, quanquam non omnia iam perſpexit atque plane intellexit.

69. πεπιϛεύκαμεν) Iam pridem *Ioanni* tibique affirmanti credidimus. καὶ ἐγνώκαμεν) Imo certo quaſi perſuaſi ſumus, tum miraculorum conſpectu, ſum ſermonis efficacia atque auctoritate. Sic et ſupra c. IV, 42. poſt πιϛεύομεν ponitur οἴδαμεν. ὅτι σὺ εἶ ὁ χριϛὸς) Ac proinde tibi in omnibus, tum quae capimus, tum quae non capimus, fidem habendam. ὁ υἱὸς) Quidam ὁ ἅγιος legerunt, forte ex litterarum compendio.

70. οὐκ ἐγὼ — διάβολός ἐϛιν;) Petrus illam confeſſionem protulerat nomine duodecim diſcipulorum. Chriſtus autem hoc reſponſo oſtendit, ſe Iudam noſſe. *Elegi uos*, nempe prae ceteris diſcipulis, ut mihi comites eſſetis perpetui. Διάβολος, i. e. diabolo ſimilis, ſumme malus et improbus. Nullum enim foedius exemplum peccati et diſſimilitudinis cum Deo habet Scriptura S. quam diabolum. Haec eſt cauſſa, cur peſſimi ingenii homines nominantur diaboli.

71. De Iuda Iſcariote uid. Matth. X, 4. Sciuit igitur Ieſus et praedixit, Iudam fore proditorem.

CAP. VII.

1. Περιεπάτει) הלך, quod hic habet Syrus, frequentiſſime ſignificat *in loco aliquo degere atque uerſari*. Id περιπατεῖν uertunt Helleniſtae. μετὰ ταῦτα) i. e. etiam poſtquam acciderant, quae modo narrata ſunt, perrexit uiuere

in Galilaea, ex quo eo uenerat: quod narratum eſt ſupra VI, 1. οἱ Ἰουδαῖοι) Intelligendi ſunt Proceres Iudaeorum, ut patet ex u. 25. 26. Cauſſa, cur Ieſum interficere uoluerint, memorata eſt ſupra c. V, 18. Vitabat igitur Ieſus Iudaeorum inſidias, nec ſe per miracula tuebatur, quia media ordinaria aderant, et quia in Galilaea maiori cum fructu docere poterat quam in Iudaea.

2. σκηνοπηγία) Is nimirum dies feſtus, cui nomen Scenopegia, a figendis tabernaculis, ἑορτὴ σκηνῶν, feriae tabernaculorum, quas Iudaei in memoriam commorationis ipſorum ſub tentoriis celebrarunt et adhuc celebrant. Leuit. XXIII, 34. Deut. XVI, 13. De hoc feſto, Iudaeis κατ᾽ ἐξοχὴν חג dicto, inſignis eſt Ioſephi locus Ant. III. 10. 4. De ritibus, quos Iudaei a Graecis petierunt, et huic feſto praeter inſtitutionem diuinam immiſcuerunt, dignus omnino eſt, qui legatur, *Lakemacherus* in Obſeruatt. Philolog. P. I. p. 17. ſeqq. Ex Gentilibus hoc feſtum deſcripſit *Plutarchus* in Sympoſiac. Lib. IV. quanquam, ut ignarus rerum Iudaicarum, multos in hac re errores commiſit. Cf. *Lightfootum* in h. l. et antiquitatum Iudaicarum Scriptores.

3. οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ) Conſobrini et cognati eius. Vid. not. ad Matth. XIII, 55. μετάβηθι) Excitantium eſt. Excede ex his latebris; nam Galilaea ignobilis erat regio prae parte Hieroſolymitana, ubi ſenatus, ubi tanta populi, tanta exterorum multitudo. ἵνα καὶ μαθηταί σου — ἃ ποιεῖς.) *Vt etiam illi diſcipuli tui* (in Iudaea) *ſpectatores operum tuorum eſſe poſſint.*

4. οὐδεὶς

4. οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ — εἶναι) *Nemo enim clam ſua agit, qui celebris eſſe cupiat.* Eſt Hebraismus, copulam ponens pro relatiuo. Ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, *celebritatem conſequi. Bereſchit* R. XXII, 4. LII, 7. LXVII, 10. LXXIV, 5. בפרהסיא et במטמוניות opponuntur. *Philo* de uict. ofi. p. 856. D. τοῖς τὰ κοινωφελῆ δρῶσιν ἔξω παῤῥησίᾳ, καὶ μεθ' ἡμέραν διὰ μέσης ἴτωσαν ἀγορᾶς, *qui proſunt publice omnibus, in clara luce uerſentur in foro medio* etc. εἰ ταῦτα ποιεῖς) Ποιεῖν hic poteſtatem perpetuam faciendi ſignificat. Si potes, inquiunt, et ubi, et quoties uis talia facere etc. τῷ κόσμῳ) Magnae hominum multitudini, qualis eſt Hieroſolymis, ut infra XII, 19. Cognati eius ex eius celebritate gloriam quaerebant, optantes, ut credibile eſt ut ab ipſo Synedrio pro Meſſia declararetur.

5. ἐπίστευον) Pro Meſſia eum non agnouerunt, quod regis inſtar ſe non gereret. Fortaſſe etiam ipſimet miracula eius nondum uiderant, quia, ut cognati et fratres haud raro ſolent, non operae pretium duxerant diligentius exquirere, qualia eſſent eius opera.

6. ὁ καιρὸς — πάρεστιν) *Nunc mihi nondum opportunum eſt,* nempe ire Hieroſolyma. Non poterat hoc iter tuto facere eo tempore quo omnes uiae oppletae erant hominibus proficiſcentibus Hieroſolyma ad feſtum celebrandum. Facile enim fieri potuiſſet concurſus hominum. Quodſi comitante iſta multitudine profectus eſſet, potuiſſet rebellionis ſuſpicionem ſubire, et occaſionem praebere, ut ipſi inſidiae ſtruerentur. ὁ δὲ καιρὸς — ἕτοιμος) *Vobis autem quaelibet hora opportuna eſt.*

Vos

Vos eſtis obſcuri; nemo uos reſpicit; nihil uobis eſt metuendum. Poteſtis igitur ſemper tuto proficiſci.

7. ὀ δύναται — πονηρά ἐςιν) Tacite cauſſam indicat, cur ipſi non quoduis tempus opportunum ſit proficiſcendi Hieroſolyma. Nihil eſt cauſſae, inquit, cur homines improbi (ὁ κόσμος) uos odio proſequantur, (et uobis inſidias ſtruant,) me autem odio proſequuntur, adeoque uitae meae inſidiantur, quia uitia eorum reprehendo atque uitupero.

8. ἐγὼ ὄπω ἀναβαίνω) Pro ὄπω alii legunt ὀκ quae lectio uera uidetur, ſed omnino explicanda per ὄπω. ὁ καιρὸς — πεπλήρωται) *Tempus mihi opportunum nondum adeſt.* Noluit Ieſus in magno comitatu hominum, nouarum rerum cupidorum Hieroſolyma proficiſci. Hoc enim poterat ſpectare ad ſeditionem, et eam ipſam ob cauſſam concitare aduerſus eum primores populi.

9. ἔμεινεν) aliquamdiu, ut ſequentia oſtendunt. Igitur hi, qui proficiſcebantur, omnino credebant, Ieſum nolle Hieroſolyma ire.

10. ὀ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ) Vt alii homines ignorarent, ne, ſi populi magno comitatu a Galilaea usque Hieroſolyma ueniret, concitatos in ſe animos Procerum magis accenderet.

11. οἱ Ἰȣδαῖοι) Iudaeorum proceres. ἐκεῖνος) Contemtim; ut Matth. XXVII, 63.

12. καὶ γογγυσμὸς — ὄχλοις) *Sed et plebeii uaria de eo muſſitabant.* Quia uidebant ei ſtrui inſidias, et ipſi ferebant ſententiam, an recte id fieret, an minus? οἱ

μὲν —

μὲν — ὄχλον) Alii bonum esse dicebant eum, non referendum in numerum falsorum doctorum; alii pro seductore populi eum habebant, quasi doceret contemnere sabbatum.

13. οὐδεὶς — αὐτοῦ) *Nemo* sc. eorum, qui Iesu fauebant *libere loquebatur de eo*, s. *pro eo*, in bonam partem. παῤῥησίᾳ, *libere*, coram omnibus, aut multis. διὰ — Ἰουδαίων) *Quia metuebant Iudaeos*, Iudaeorum seniores et principes.

14. τῆς ἑορτῆς μεσούσης) Herodot. III, 4. μεσοῦσα ἡ ἡμέρα. Ad festum medium pertinent omnes *inter* primum et ultimum festi dies. Hebraeis חוֹל.

15. πῶς — μεμαθηκώς;) *Vnde huic eruditio, quum tamen litteris non dederit operam?* Γράμματα sine articulo est *doctrina*, eruditio, et h. l. praecipue *eruditio Iudaica*, quae inprimis scripturae S. cognitione et interpretatione nitebatur. Sic in Tabula Cebetis εἰδέναι γράμματα, et saepe alias, ut *Kypke* probat. Non didicisse eum litteras dicebant, quia nemo praeceptor in discipulorum suorum grege eum uiderat.

16. ἡ ἐμὴ — πέμψαντός με) *Doctrina mea non tam mea est, quam eius qui me misit.* Dicit nempe Iesus, se non esse huius doctrinae primum auctorem, neque se, quum doctores ex hominibus non habuerit, ipsum sua praecepta excogitasse; se nihil docere quod uoluntati diuinae repugnet, sed ea tantum, quae ut legatus Patris proferre debeat. Idem indicat, quod u. 18. se non ἀφ' ἑαυτοῦ λαλεῖν. Cf. c. XIV, 24.

17. ἐὰν

17. ἐάν τις θέλῃ τὸ θελ. ἀ. π.) Si quis ita animo comparatus ſit, ut qualemcunque uoluntatem Dei ſibi reuelatam, quantumcunque carnis affectibus contrariam, obſequenti animo complecti uelit. Ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, diſcere, quae Deus diſcenda proponit, et agere quae agenda docet. Ideo enim miſit filium ſuum, ut nos per eum edoceret, ſupra c. VI, 28. 29. γνώσεται — λαλῶ) *Is uſu et experientia intelliget, an doctrina mea Deum auctorem habeat, an uero inſtinctu meo, ſponte mea doceam.* Γνώσεται, *uſu cognoſcet*, ſc. cogitando, repetendo, examinando, agendo, uti in omnibus diſciplinis et artibus hoc fit. Is igitur, qui ſe ad diſcendum agendumque dedit, experietur, doctrinam Chriſti a Deo auctore eſſe profectam, quia praeſtat id, quod inuentione humana ſuperius et maius, et Dei procurationi adſcribendum ſit, nempe ſcientiam, quam aliunde haurire non poſſumus, quae nos emendat, tranquillat, et ſpe ultra hanc uitam pertinente replet. Inde concludet, Ieſum non pro arbitrio, non iniuſſu diuino, ut famam ſibi colligeret, hanc doctrinam protuliſſe. Λαλεῖν ſaepe eſt *docere*, ut 1 Cor. II, 6. 7. 13. et ἀπ' ἑαυτοῦ λαλῶν, doctoris diuini auctoritatem ſibi arrogans; ſua cogitata proferens, quum Dei mandata praeferat.

18. ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ — — τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ) *Qui profert doctrinas ſuo ingenio excogitatas, is honorem ſuum* et commoda uenatur. ὁ δὲ — ἀληθής ἐστι) *Qui autem ſpectat honorem eius, a quo miſſus eſt, is fide dignus eſt.* Hoc eſt criterium externum, ex quo cognoſci poteſt, Ieſum eſſe doctorem fide digniſſimum. Nunquam aucupatus eſt hominum laudem, ſed ſemper honorem Patris ſpectauit.

Profeſſus

Profeſſus eſt ſemper, ſe doctrinam ſuam accepiſſe a Patre; Patrem ſibi dediſſe poteſtatem iudicandi mortuos, imperandi hominibus etc. Ἀληθὴς, *fide dignus*, ut ſupra c. V, 31. καὶ ἀδικία ἐν ἀυτῷ ὐκ ἔςιν) *Falſi crimen de eo credibile non eſt*, quum abſit mentiendi cauſſa. Nam ἀδικία et ἀλήθεια ſibi opponuntur, ut 1 Cor. XIII, 6. et impoſtura uocatur ἀπάτη τῆς ἀδικίας, 2 Theſſ. II, 10.

19. Ὀυ Μωσῆς — νόμον) Haec uerba cum praecedentibus non cohaerere, ſed interrupto ſermone paullo poſt addita eſſe uidentur. *Grotius*, *Heumannus* aliique putant, Ieſum redire ad id, quod ſupra dixerat, doctrinam ſuam ideo damnari a Iudaeis, quod non haberent animum promtum, ut Deo obediant. Sed nouam ſententiam hic inchoari, ex ſequentibus patet. Sciebat nempe Ieſus, inſidias ſibi ſtrui ob aegrotum a ſe die Sabbati ſanatum. Vide ſupra V, 16. Reprehendit itaque eorum ſuperſtitionem et malitiam, oſtenditque legem Moſis a ſe non eſſe uiolatam; ipſos potius eſſe legis uiolatores. Moſes ille eximius, quem magiſtrum iactatis. ὐδεὶς) Intelligendum eſt hoc de maxima parte. τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;) Vel hoc ipſo apparet, quam longe abſitis ab ipſius legis obſeruatione, quum me, popularem ueſtrum innocentem, bene de uobis meritum, uultis morte afficere.

20. δαιμόνιον ἔχεις) *Tu inſanis*, ſanae mentis non uideris compos eſſe. Graeci dicerent: δαιμονᾷς. Non erat credibile plebi, quenquam in populo eſſe, qui necem Ieſu machinaretur. Ergo pro ſe reſpondebat, et ex ſe metiebatur etiam alios. Neſciebat, Primores Ieſu ſtruere inſidias.

21. ἀπε-

21. ἀπεκρίθη — αὐτοῖς) Non curat immeritum conuitium, sed coeptum sermonem persequitur. ἓν ἔργον ἐποίησα) Vnum, nec molestum opus, Sabbato feci, aegrotum uoce sanando. θαυμάζετε διὰ τοῦτο) Sic interpungendum est, ut iam *Theophylactus*, *Erasmus*, *Beza*, *Schmidius* aliique distinxerunt. Θαυμάζετε i. e. θορυβεῖσθε, ταράττεσθε, ut recte Chrysostomus. Ἐμοὶ χολᾶτε u. 23. quasi Sabbatum uiolauerim.

22. Μωσῆς — περιτομήν) Ex concessis disputat Iesus, et quidem ualidissime. Vos, inquit, Sabbato circumcidere pueros soletis, nec tamen putatis Sabbatum uiolari. Cur igitur mihi uiolati Sabbati crimen imputatis, quia hominem sanaui? Περιτομὴν esse legem de circumcisione, in promtu est. οὐχ ὅτι — πατέρων) *Non quod a Mose primum sit instituta; iam enim Patrum tempore fuit in usu.* Iam Abrahami, Isaaci et Iacobi tempore uiguit hic mos. Ἐκ pro παρά. περιτέμνετε) Laborem uarium peragitis, quo carere non potestis, ut perficiatur circumcisio. Sententia est Hebraeorum: מילה דוחה את השבת *Circumcisio pellit Sabbatum. Tanchum* f. 9. 2. *Schabbat* f. 128. 130.

23. εἰ περιτομὴν — ἐν σαββάτῳ;) Est argumentatio a minori ad maius. *Si salua Mosaicae legis auctoritate fieri potest, ut homo circumcidatur die Sabbati*, (licet in hac caerimonia peragenda multa fieri debent, ne hominis sanitas in periculum adducatur,) *quo iure mihi succensetis, quod Sabbati tempore totum hominem, non eius solum membrum aliquod sanitati restitui?* ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ut maneat praeceptum illud, de circumcisione octauo die facienda, a Deo datum, a Mose perscriptum. com. 22.

ὅλον ἄνθρωπον, non ſolum eius membrum aliquod. Multa peraguntur Sabbato, ne uulnus circumciſionis homini mortem forte afferat; quanto magis licet, hominem, qui toto corpore laborat, etiam Sabbato reſtitui integrae ualetudini?

24. μὴ κρίνετε — κρίσιν κρίνατε) *Non iudicate ſecundum externam ſpeciem tantum, ſed ſecundum rei ueritatem.* Κατ' ὄψιν, *ſecundum externam ſpeciem.* Deut. I, 16. 17. Ieſ. XI, 3. Lyſias Apol. in Senatu: ὥςε ἐκ ἄξιον ἀπ' ὄψεως, ὦ βελὴ, ἔτε φιλεῖν ἔτε μισεῖν ἐδένα ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων σκοπεῖν. Δίκαια κρίσις, *uerum iudicium,* quod ueritati eſt conſentaneum, quam notionem *Kypke* ex Profanis probat. Senſus eſt: Nolite iudicare de hoc opere curationis ſabbaticae ſecundum ſolam ſpeciem externam, ſed accuratius in rem inquirite. Sic enim intelligetis, praeceptum de Sabbato ſuas pati exceptiones, et mihi, uera miracula edenti, dominium aliquod atque poteſtatem in ipſum Sabbatum competere.

25. ἔλεγον — ἀποκτεῖναι;) Hieroſolymitani de hoc Procerum conatu atque conſilio Ieſum occidendi reſciuerant, quod turbis aliunde confluentibus erat ignotum, u. 20. ζητἕσιν) Sc. noſtri proceres, de quibus ſtatim narratur.

26. λαλεῖ) *Docet*, iure et more magiſtri, publica in luce. ἀληθῶς ἔγνωσαν) ἀληθῶς, i. e. *certis indiciis.* Sic infra c. XVII, 8.

27. ἀλλὰ — πόθεν ἐςιν) Ἀλλὰ correctionem indicat. Addunt cauſſam, cur Ieſum pro Meſſia agnoſcere non poſſint. Πόθεν ἐςιν, *quibus parentibus ſit ortus.* Nam illud πόθεν deſignat parentes, ut in illo *Homeri:* τίς, πόθεν εἶς

 ἀνδρῶν,

ἀνδρῶν, ποῖα σοι πόλις, οἱ δὲ τοκῆες. ὁ δὲ χριστὸς — πόθεν ἐστιν) Putant multi, respici ad opinionem Iudaeorum de duplici manifestatione Messiae; primo enim appariturum esse eum in Bethlehemo, sed illico occultandum et latiturum, et tandem iterum se manifestaturum, non noto unde, et quomodo aduenerit. In apparitione sua prima in Bethlehemo nihil memorabile ab eo agendum; in secunda gentis expectatio. R. *Bechai* f. 68. 1. *Schir* R. Cant. II, 9. Alii existimant, Iudaeos in ea fuisse opinione, parentes Messiae indicari non posse. Huic sententiae non obstat, quod Doctores consensisse dicantur Matth. II. de loco, in quo natiuitas Messiae expectanda sit; res enim redit ad modum natiuitatis extraordinarium, qui, ut ipsi statuebant, humanum coniugium omnino excludere debebat. At Iesu parentes nosse se Iudaei sibi persuaserant, Iosephum scilicet et Mariam.

28. ἔκραξεν) Intendit uocem, ut omnes audirent. κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμὶ) Multi interpretes *ironice* dictum putant; sed *Grotius* aliique legunt cum interrogatione: *Itane uero me nostis, quo sim patre genitus?* Vos dicitis, et me et patrem meum uobis notum esse: utrumque falso; pater meus non est faber, ut uos putatis, sed Deus, cuius ego filius, legatus et interpres sum. καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα) καὶ pro *at*. At sane ego me huic muneri non ingessi, sed qui me misit, is pater est meus. ἀληθινὸς) Optima fide agit. ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε) Nescitis, quo sit ingenio, quo affectu erga genus humanum, quo cultu delectetur.

29. παρ

29. παρ' ἀυτȣ̃ εἰμὶ) *ab eo ueni*, ex ipſius quaſi ſinu, c. I, 18. Alluſio eſt ad illud ſupra dictum: πόθεν ἐςιν, alio ſenſu.

30. ἡ ὥρα ἀυτȣ̃) Tempus paſſionis a patre electum, ut opportuniſſimum ſaluti humanae; id ſaepe ὥραν uocat *Ioannes* ut c. VIII, 20. et alibi.

31. ἐπίςευσαν εἰς ἀυτὸν) Non ut in Meſſiam, (nam de eo dubitabant,) ſed ut in hominem a Deo miſſum. πλείονα σημεῖα) Nam plurima ipſe etiam Ioannes ſubticuit, c. XX, 30. XXI, 25.

32. καὶ ἀπέςειλαν — ἀυτὸν) Mandata dederunt miniſtris, ut *commoda occaſione* eum caperent. Non enim ſtatim id eos feciſſe patet ex comm. 44. coll. comm. 37.

33. εἶπεν ȣ̃ν ἀυτοῖς ὁ Ἰησȣ̃ς) Deeſt ἀυτοῖς in melioribus codicibus, uerſionibus nonnullis et Patribus. Et recte. Non enim miſſis a Synedrio haec dixit Ieſus, quippe qui poſt aliquot demum dies mandatum exſequi ſtudebant, (comm. 44.) ſed auditoribus tum praeſentibus, reipſa oſtendens, ſe non ignorare inimicorum improba conſilia. ἔτι — πέμψαντά με) Plerumque uerbo ὑπάγω utitur Chriſtus, quum de abitu ſuo ex hoc mundo obſcurius loquitur.

34. ζητήσετε — εὑρήσετε) *Si me quaeratis non comparebo.* Senſu haec uerba non uidentur differre a comm. 33. ὅπȣ εἰμὶ ἐγὼ) Noli cum *Nonno* ἶ̄μι legere, quod poeticum eſt, et noſtris ſcriptoribus incognitum. Tam εἰμὶ hic eſt pro futuro, quam ſequens δύνασθε. Vbi tunc *ero*, uerſabor, poſtquam ſc. a uobis diſceſſi. ὑμεῖς ȣ̓ δύνασθε ἐλθεῖν)

 Nimi-

Nimirum, me quaſi e coelo reuocaturi, et meam prouinciam lubentius admiſſuri.

35. ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτὸν) *Vt* eum inuenire non poſſimus, ut hic optime uertit Syrus. εἰς τὴν διασπορὰν τῶν ἑλλήνων) *Ad Iudaeos graecos.* Nomine διασπορᾶς intelliguntur Iudaei, quia extra terram Iſrael inter gentes habitabant, qui et תפוצת ישראל diſperſio Iſraelis uocantur, et duodecim tribus, qui ἐν διασπορᾷ, Iac. I, 1. Secundum alios διασπορὰ non ipſos Iudaeos diſperſos denotat, ſed regionem barbarorum, quam διασπαρέντες Ἰουδαῖοι inhabitant. Ἕλληνες ſunt Iudaei, graece loquentes, et Graeca Biblia in Synagogis legentes. Sic *Paralipom. Ieremiae* MS. *Baruch* ſcripſit et miſit εἰς τὴν διασπορὰν τῶν ἐθνῶν, ad Iudaeos in Aegypto atque alibi uiuentes. Iudaei autem per totum terrarum orbem diſperſi fuerunt, ſuosque ſibi habuerunt in omnibus locis Synagogas et Proſeuchas, quod quum aliunde, tum e Ioſepho de B. I. Lib. VII, 3, 3. ſcimus.

36. τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος, ὃν εἶπε) Nam niſi hoc uult, quem ſenſum habet ſermo ipſius?

37. ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς) Loquitur Ioannes ſecundum opinionem gentis; nam ex inſtitutione Dei non apparet aliqua dignitas huius diei ſupra primum. Sed putabant Iudaei, ceteris diebus ſupplicationes et ſacrificia fieri, non tam pro ſeipſis, quam pro reliquis gentibus; at die hac octaua ſolum pro ſeipſis. *Succab. Bemidbar Rabba*, Sect. 21. Cf. *Lightfoot.* ἐάν τις διψᾷ) Reſpiciunt forſan haec et ſequentia uerba Saluatoris ad libationem iſtam

istam aquae, quae in hoc festo solum usitata erat, non ullis aliis anni temporibus. Ex multis locis a *Lightfooto* et *Wetstenio* descriptis, notamus praecipua tantum ex *Succah*. Ritus ita describitur: *Phialam auream, continentem tres Logos implerunt ex Siloamo. Quum uenirent ad portam aquarum*, (portam templi, sic dictam secundum quosdam, quia per eam lata est haec aqua hausta ex *Siloam*,) *clangunt tubis — Ascendit Sacerdos per ascensum altaris, et inclinat ad sinistram: Erant ibi duo simpula argentea — unum aquae, alterum uini. Fundit de aqua in uinum, et de uino in aquam, et fungitur officio.* Ibid. *Quicunque non uidit laetitiam propter haustionem huius aquae, non uidit unquam laetitiam ullam.* Addunt, haustione et libatione denotari effusionem Spiritus S. *Haustio aquae* erat propter uerba *Iesaiae* c. XII, 3. *laetitia* pro aquis ut symbolo legis, *expectatio Spiritus sancti* ex hac laetitia. Christus inde pro more suo capit occasionem docendi. Verba sumit ex Iesaiae c. LV, 1. Sensus est: Qui desiderio felicitatis uritur, (nam id *sitire* uocant Hebraei, ut et aliae gentes,) ad me ueniat; ego sitim restinguam. καὶ πινέτω) Hic clauditur prima sententia. Alii coniungunt eam sequentibus: *qui credit in me*; quod omnino durius est.

38. καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ) Ita saepe Ioannes, ubi non unum aliquem locum, sed multorum consensum indicat. Pertinent huc omnes loci, qui de effundendo spiritu agunt, e. g. Ies. XLIV, 3. LVIII, 11. Ioel. III. etc. ποταμοὶ — ζῶντος) *Is fluminibus aquae uiuae perfundetur.* Per aquam uiuam Iesus intellexerat suam doctrinam, solatii plenissimam, supra c. IV, 9. hic uero intelligit dona spiritus,

ut ſtatim u. 39, declaratur, quae eandem ob cauſſam aquae uiuae comparantur, quod nempe ſolatium et felicitatem afferant. Ἐκ τῆς κοιλίας, *ex eo*. Plerique putant reſpici ad uentrem amphorae, e quo aqua libabatur. Wetſtenius: *ex corde* eius, addito loco ex *Tanchuma:* Quomodo Abraham didicit legem? Duo renes eius facti ſunt tanquam *lagenae*, e quibus lex promanauit. Notetur ἀνακόλουθον, ut in *Aelian.* H. A. IV. 36. ἡ τῶν Ἰνδῶν γῆ φασὶν αὐτὴν οἱ συγγραφεῖς πολυφάρμακον εἶναι.

39. περὶ τοῦ πνεύματος) De donis Spiritus Sancti, non tantum extraordinariis, ſed et ordinariis. οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτὸν) Non tantum Apoſtoli, ſed credentium ingens multitudo, cuius rei initium in CXX hominibus factum eſt in Pentecoſte. Act. II. οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον) Cod. Vat. addit: διδόμενον, quod et Verſſ. nonnullae exprimunt, et Ambr. Aug. Victorin. habent. Sed non opus eſt hoc additamento, quum ſit ſenſus: Dona ſpiritus ſancti tum adhuc expectanda erant. ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη) Nondum in coelum aſcenderat; Regis enim eſt iam regnantis dona dare regia.

40. ὁ προφήτης) Vide ſupra c. I, 21.

42. οὐχὶ — ἔρχεται;) Ergo ignota iis erat hiſtoria infantiae Ieſu, nec uidentur multis innotuiſſe ea, quae de eius natiuitate a paucis narrabantur.

44. τινὲς δὲ) Subornati a Senatoribus. Cf. u. 30.

45. ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται) Poſtquam per dies aliquot Ieſum ſectati erant, quaſi eum prehenſuri data occaſione.

46. οὐδέ-

46. οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος) ἄνθρωπος, איש, pro τις, ut et infra 51. Ingenue loquuntur. Non caussantur metum turbae, sed animi conscientiam, uerbis diuinis commotam: tanto magistratibus suis meliores.

48. ἐκ τῶν ἀρχόντων) Ex Senatoribus Magni Synedrii, qui ius habent cognoscendi de propheta. ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων) Qui et sanctitatis et eruditionis nomine excellunt. Ita a duplici auctoritate argumentantur, iudiciali et magistrali. Sic solent, qui ueritatem impugnant, pro argumentis afferre auctoritatem eorum, qui pro doctis habentur.

49. ὁ ὄχλος οὗτος) Populus terrae, ut loquebantur: faex populi. ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον) Qui studium non ponit, ut exacte legem discat, secundum scholarum interpretationes et traditiones. ἐπικατάρατοί εἰσι) שקץ, quod saepissime Rabbini dicunt de populo terrae. Diris et maledictione digni sunt; nosque non desinemus eos anathemate ferire. Dicere debebant: isti plebeii homines credunt in Iesum, u. 31. sed malebant dicere quod putabant consequens fidei in Iesum, nempe exsecratione dignos esse, qui in eum credant, ut tanto magis ministros illos absterrerent.

50. εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν) Vnus e senatu, ut apparet supra, III, 1.

51. μὴ ὁ νόμος — ποιεῖ;) *An lex nostra condemnat ullum hominem, antequam eum audiuerit et cognouerit quid faciat?* Caute locutus est Nicodemus, ut seipsum inuidiae, Iesum autem periculo subtraheret. Iesum nec absoluit nec damnat. In eo tantum reprehendit collegas, quod Iesum inauditum damnarent, quum potius ex praescripto

 legis

legis (Deut. XVII, 8. XIX, 15.) ei locum et facultatem pro ſe dicendi et ſe defendendi concedere debuiſſent.

52. μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς γαλιλαίας εἶ;) Non, quod hoc crederent, ſed quod ſignificare uellent, non alios Ieſum fautores habere, quam populares, Galilaeos. ἐρεύνησον) Reuolue tecum omnium temporum hiſtoriam. Loquuntur ut erudito. καὶ ἴδε) Quaſi dicant: Certum eſt; conſtat. ὅτι προφήτης ἐκ τῆς γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται) Non de uno, ſed de quouis propheta accipe. Nullus, aiunt, Galilaeus unquam a Deo donatus eſt ſpiritu prophetico: gens eſt Deo deſpecta. Vide ſupra I, 46.

CAP. VIII.

De hiſtoria adulterae, quae narratur a comm. 53. cap. praecedentis usque ad comma 11. huius capitis, iam olim fuit quaeſtio, et nunc eſt. Extat ſane haec pericopa in permultis Codicibus graecis, Verſionibus et apud Patres nonnullos. Abeſt uero a Codd. *Alex. Vatic. Regio, olim* 1905. *nunc* 9. *et Regio olim* 2861. *nunc* 62. ſed ſpatio uacuo relicto, quod tamen totam pericopam capere non poſſet. Aut plane abeſt, aut in finem Euangelii uel ad calcem capitis 21. Lucae reiicitur, aut adiecto Scholio adpictisue obelis ſiue aſteriſcis tanquam dubia notatur in codice Baſil. multis iunioribus, Regiis quibusdam et Euangeliſtariis. Graeci in lectione publica commati 52. capitis VII. iungunt comma 12. capitis VIII. In nonnullis autem Lectionariis libris feſto Pelagiae aut Mariae aegyptiacae aut alio die feſto praelegenda exhibetur haec hiſtoria.

Abeſt

Abeſt praeterea a Syr. utr. et editionibus ſyriacis primis, Copticis codicibus plerisque, Arabica e coptica translatione conuerſa, Arm. teſte Nicone, qui Armenos reieciſſe haec teſtatur; unde in fine Euangelii legitur in codd. arm. quibusdam Goth. uerc. brix. Nec attingunt eam Orig. Apollinar. Theodor. mopsueſt. Cyr. Chryſoſt. Baſil. Cosmas. Nonn. Theophyl. Catenae ed. et mſ. Tertull. Cypr. Iuuenc. — Nil definiunt Ammonius et Euſ. Eadem uarietas deprehenditur etiam in codicibus MSS. uariarum Bibliothecarum ab *Andrea Birch* collatis. Vid. eius editio *Quatuor Euangeliorum*, iuſſu et ſumtibus Regiis procurata. Havniae, 1788. 4. Suſpecta etiam haec hiſtoria fuit *Eraſmo*, *Pellicano*, *Oliuetano*, *Caietano*, *Bucero*, *Caluino*, *Bezae*, *Ianſenio Gandauenſi*, *Grotio*, *Hammondo*, *Clerico*, *Wetſtenio*. Haud caret uerifimilitudine ſententia *Grotii*, exiſtimantis, hanc hiſtoriam attextam quidem a Nazarenis Palaeſtinae Hebraeo Euangelio; a *Papia* autem, aliisque Ioannis diſcipulis Graeco Ioannis, et ab eccleſia probatam, ideo quod ſatis certo teſtimonio conſtaret, ab apoſtolis uiua uoce ſaepe narratam. Nam in Nazaraeorum Hebraeo fuiſſe, ſatis ex Hieronymo conſtat. *Semlerus* exiſtimat, hiſtoriam inſertam eſſe ex alio quodam libro hiſtorico Ioannis Euangelio. Mira eſt lectionis uarietas, quam *Griesbachius* diligentiſſime notauit. Nos potiores tantum uariantes *e codicibus graecis* notabimus.

2. παρεγένετο) Cod. Cantabr. habet παραγίνεται, Codd. 15. aut 16. habent ἦλθεν. Alii codd. 2. παρῆλθεν. πρὸς αὐτὸν) Abeſt a codicibus 11. καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτοὺς) Abeſt a cod. Cantabr. et 69.

3. ἄγουσι) In codicibus 2. legitur φέρουσι, in illo 69. καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ. πρὸς αὐτὸν) Abeſt a multis, aut alio loco ponitur; in tribus, πρὸς τὸν Ἰησοῦν, et certo abfuit ab antiquioribus. ἐν μοιχείᾳ) ἐπὶ μοιχ. in codd. 39. ἐπὶ ἁμαρτίᾳ in Cantabr. κατειλημμένην) Cantabr. legit εἰλημμένην. In codicibus 16. legitur καταληφθεῖσαν.

4. λέγουσιν) εἶπον, in codd. 26. αὐτῷ) Codices 15. addunt πειράζοντες. Cantabrigienſis copioſius habet: ἐκπειράζοντες αὐτὸν οἱ ἱερεῖς, ἵνα ἔχωσιν κατηγορίαν αὐτοῦ. Nempe alii habebant κατηγορεῖν αὐτοῦ, alii: κατηγορίαν κατ᾽ αὐτοῦ. Sed alii haec legunt u. 6. κατειλήφθη) Codd. 37. in actiuo ταύτην εὕρομεν — μοιχευομένην. Cod. 38. ταύτην εὕρομεν — κατειλημμένην. Porro 5 habent κατελήφθη, 14. κατείληπται, alii decem εἴληπται. ἐπαυτοφώρῳ uerti poteſt *ipſo facto*, et conſtrui cum μοιχευομένη, ut ſenſus ſit: *deprehenſa eſt ipſo facto adultera*; deprehenſum eſt de illa, quod ipſo facto adulterium iam commiſerit. Ἐπαυτοφόρῳ poteſt etiam eſſe *palam, manifeſte*, et conſtrui cum κατειλήφθη, ut ſenſus ſit: *palam deprehenſa eſt adultera*, ita ut non opus ſit in rem ipſam, utpote ſatis notam, altius inquiri. Vox eſt graeca forenſis. *Demoſthenes* in Stephanum: τοῦτον ὑμεῖς ἠδικηκότα ἐπ᾽ αὐτοφώρῳ λαβόντες, *Hunc in ipſo iniuriae manifeſto facinore deprehenſum.* Plura loca Wetſten. habet. Indicant, non agi hic de ſuſpicione, in quam conſtituta erat potio aquae Zelotypae.

5. ἐνετείλατο) in Cantabr. ἐκέλευσεν, redditum ſc. e latino. λιθοβολεῖσθαι) Codices 38. λιθάζειν, quidam λιθάζεσθαι. Lege Moſis adulteris poena mortis indicitur Leuit. XX, 10. Deut. XXII, 22. quod Hebraeorum magiſtri de ſtrangu-

ſtrangulatione interpretantur. *Sanhedrin:* R. Ionathan dixit, omnis mors, dicta in lege ſimpliciter, non eſt, niſi ſtrangulatio. Notandum tamen eſt, in Deuteronomio ſequentibus uerbis *ſponſae* corruptae imponi poenam lapidationis; et potuit haec mulier ſponſa commiſiſſe adulterium. Vid. Ill. Michaelis ius Moſaicum Tom. V, p. 261.

6. πειράζοντες αὐτὸν) Si puniendam negaſſet, dixiſſent Legem Moſis ab eo tolli, et impunitatem peccatis dari: ſin affirmaſſet, accuſaſſent apud Praeſidem, qui iudicia Zelotarum, tanquam ad ſeditionem ſpectantia, ſuſtulerat, infra c. XVIII, 31. Videntur autem fuiſſe Zelotae qui propoſuerunt hanc quaeſtionem. Cf. Matth. X, 4. ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν) Scripſit in terra ductus nihil ſignificantes; quo actu ſignificare uoluit Ieſus, ſe ad negotium, quod proponebant callidi homines, parum attendere, neque ſe ualde cupere ad interrogata reſpondere, quod et animo inſidioſo illa propoſita eſſe, et cauſſae diſcuſſionem exiguum fructum habituram eſſe, praeuideret. Vid. Schol. ad Ariſtoph. Acharn. 31. Addunt hic codices nonnulli: προσποιούμενος alii καὶ προσπ. Codices autem 36. μὴ προσποιούμενος, *nihil curans*, ut Chriſtus prae ſe tuliſſe dicatur nihil ad ſe illa pertinere, aut nihil ſe attendere.

7. ἀνακύψας) ἀναβλέψας habent codd. 21. ἀνέκυψε καὶ codd. 12. ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν) *Qui ex uobis hac culpa immunis eſt.* Ἀναμάρτητος h. l. ut ſaepe alias eſt, qui nec ſcortator eſt nec adulter. *Herodot.* V, 39. τὴν ἔχει γυναῖκα ἐοῦσαν ἀναμάρτητον ἑαυτῷ, *quam haberet uxorem, quae nihil aduerſus ipſum deliquiſſet.* πρῶτος — βαλέτω) *Primus lapidem in eam coniiciat*, illum nempe lapidem, quem teſtes

ex

ex mandato diuino Deut. XVII, 7. c. XIII, 10. et more iudaico, in lapidationis reos coniicere ſolent.

8. ἔγραφεν) Addunt ἑνὸς ἑκάϛου αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας codd. 7. *eorum uidelicet qui accuſabant, et omnium peccata mortalium.* Hier. Bar hebraeus ex codice quodam alex. ap. Aſſemann. Sed uide dicta ad comm. 6.

9. ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων) Aetate prouectiſſimi primi conuictos ſe ſentiebant, quorum exemplum ceteri ſequebantur. μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ) *Solus*, i. e. ſine Phariſaeis et legisperitis. Nam Apoſtoli aderant, forte et turba aliqua. ἐν μέσῳ οὖσα) Conſpicua Apoſtolis, forte et turbae.

10. μηδένα θεασάμενος) Eorum, qui mulierem adduxerant. Sed omnino deſunt haec et ſequentia uerba in quibusdam Codd. et Verſſ. οἱ κατήγοροί σου) i. e. qui mea auctoritate uidebantur uti uelle ad te puniendum.

11. οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω) Ego auctoritatem meam in hoc non commodo, ut populum, qui ſalua conſcientia a talis ſupplicii exactione abſtinere poteſt, ad id excitem. μηκέτι ἁμάρτανε) Alioqui multo grauius a Deo damnanda. Hoc ideo adiicit, ne ueniam dare uideretur peccandi.

12. πάλιν) *Alio tempore*, ut c. IX, 15. et alibi. Nam u. 13. Phariſaei adfuiſſe dicuntur; ſupra autem u. 9. dictum erat, Phariſaeos diſceſſiſſe. Oportet igitur, quae nunc narrantur, alio tempore contigiſſe. τὸ φῶς τοῦ κόσμου) *Sol*, i. e. ſummus uniuerſi humani generis doctor. Cf. ſupra c. I, 4. Luc. II, 32. Multi interpretes exiſtimant, Ieſum ab oriente tum ſole, aut candelabro aureo (Succa V. 2.) occaſio-

occaſionem tropi ſumſiſſe. Sed incertum eſt, Ieſum ſequenti die ſummo mane in templum aſcendiſſe. Omni tempore ſic deſcribere ſe potuit, quum iam quaedam uaticinia V. T. *lumen* omnibus gentibus promiſerint. ὁ ἀκολȣθῶν ἐμοὶ) Qui ductum meum ſequitur; (nam lux praeferri ſolet,) i. e. ſe mihi in diſciplinam tradit. ȣ̓ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ) *Non uerſabitur in ignorantiae et uitiorum tenebris*, non erit miſer. ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς) Experietur luminis huius ſalubre beneficium, quod nouam et ſtabilem felicitatem homini impertit; cognoſcet omnia quae ſunt neceſſaria ad conſequendam ſalutem et aeternam felicitatem.

13. σὺ περὶ σȣ̃ μαρτυρεῖς) Tam magnifica de te praedicas, et dicenti tibi uis credi. ἡ μαρτυρία — ἀληθὴς) *Non es fide dignus*, quia nempe teſtis es in propria cauſſa.

14. κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτȣ̃) Etiamſi ego ſolus haec de me praedicarem; etiamſi nulla eſſent de me praegreſſa prophetarum, nulla Ioannis Baptiſtae teſtimonia. ἀληθής — μαρτυρία μȣ) Teſtimonium meum fide dignum eſſet. οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ πȣ̃ ὑπάγω) Eſt circumlocutio legationis, quae accipi primo, deinde renuntiari ſolet. Ego ſcio, a quo et quae mihi data ſint mandata. *Scio me ut legatum a patre miſſum eſſe.* Non incerta loquor. ὑμεῖς — ὑπάγω,) *Vos autem nec ſcitis nec ſcire uultis, a quo ſim miſſus.*

15. ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε) Vos ex affectibus, humanis prauisque conſiliis ducti, non uera ratione rem diiudicatis,

dicatis, quod ſupra VII, 24. dixit κατ' ὄψιν κρίνειν. ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα) *Ego non condemno quenquam;* quamuis recte id facere poſſem. Senſus eſſe uidetur: Vos, externa tantum ſpectantes, me eſſe mendacem iudicatis; ego, qui uos optime noui, iure meritoque duriora de uobis decernere poſſem; nec tamen id (nunc) facio.

16. καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ) Quodſi etiam id faciam; ſi e. g. de erroribus et uitiis hominum ſententiam dicam. ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν) Indicat. pro Subiunctiuo, more hebraeo: *Hoc tale iudicium meum iuſtum eſſet.* Sic *Ioſeph.* Ant. VI, 3. 2. opponit τὰς κρίσεις πρὸς τὴν ἀλήθειαν, et πρὸς τὸ κέρδος, et ἀληθεῖς κριτὰς dixit *Thucyd.* III, 56. ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ) Nam non ſolus ita iudicarem. ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατὴρ) Quod ego dicerem, pater dicere cenſendus eſſet, a quo miſſum me dico, et qui me a ſe miſſum oſtendit, et uoce et tot tantisque miraculis. Legatione autem probata, quicquid legatus affirmat, id cenſendus eic qui legauit, affirmare.

17. καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται) Quod iam dico, non tantum naturali aequitati congruit, ſed ſcriptum quoque eſt in lege; ueſtra, inquam lege, in qua gloriamini. Deut. XVII, 6.

18. ἐγώ εἰμι — — πατήρ) Sunt et hic, inquit Chriſtus, duo teſtes de re eadem — ego et Pater. Teſtis eſſe poterat Ieſus in ſua cauſſa, quia nec in uita nec in doctrina eius quicquam erat culpandum. Accedebant opera diuina, quibus et Pater teſtabatur probari ſibi quae Ieſus agebat atque docebat. Cf. u. 16.

19. ἔλεγον — πατήρ σȣ) Intelligere poterant Deum eſſe alterum illum teſtem, ad quem prouocauerat Ieſus comm. 18. (uid. ſupra V, 18.) Sed res illis uidebatur incredibilis. ȣ̓́τε ἐμὲ οἴδατε, ȣ̓́τε τὸν πατέρα μȣ) Ita affectibus impedimini, ut nec meam qualitatem intelligatis, nec quem dicam eſſe patrem meum, quum tamen utrumque ſatis clare uobis expoſuerim. Nihil igitur uobis proderit eum deſcribere. Nam non uultis eum noſſe et colere, uti me non noſtis et colitis. εἰ ἐμὲ — ᾔδειτε ἄν) i. e. Si character meus, ſi conſilia mea uobis eſſent perſpecta, tunc perſpecturi eſſetis, quis is ſit, quem ego Patrem meum dico.

20. ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ) Cf. Marc. XII, 41. Loco ualde celebri, et in quo etiam Sacerdotum e primoribus quidam uerſari erant ſoliti.

21. ἐγὼ ὑπάγω) *Ego uado*, i. e. uadam, ſc. ad Patrem. καὶ ζητήσετέ με) i. e. ut maxime uelitis, nocere mihi non poteritis. ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν) *Propter* peccatum ueſtrum, incredulitatis nimirum, quod alia multa poſt ſe traxit peccata, comma 24. infra c. XVI, 9. ὅπȣ — ἐλθεῖν) i. e. uos non poteſtis eadem mecum frui felicitate. Quomodo Iudaei haec uerba intellexerint, ſtatim u. 22. indicatur.

22. μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν — ἐλθεῖν) Ex uerbis: *Quo ego uado, eo uos non poteſtis pertingere*, concludebant Iudaei, eum ſibi mortem conſciſcere uelle. Qui enim rebus humanis ereptus eſt, eum mortales non poſſunt laedere amplius.

23. ὑμεῖς

23. ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω — κόσμε τέτε) Bis idem repetit diuerſis uerbis. Non mirum, inquit, uos talia de me ſuſpicari, nam eſtis ἐκ τῶν κάτω (μερῶν,) — ἐκ τε κόσμε τέτε, terrenae originis, humili cogitandi ſentiendique ratione praediti. Ego uero e coelo deſcendi, (ἐκ τῶν ἄνω εἰμὶ,) ac proinde diuina et coeleſtia conſilia ſequor.

24. ὅτι ἐγώ εἰμι) ſc. Meſſias, lux mundi, ſupra comm. 12. cf. comma 21.

25. τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν) *Omnino is ſum, quem me eſſe uobis dico,* i. e. lux mundi com. 12. Proprie: Id ſum quod loquor, i. e. dico uobis. Graeci haud raro aduerbialiter ſumunt accuſatiuum tam ἀρχὴν, quam τέλος, et ad ἀρχὴν addunt et non addunt articulum. Plato Lyſide: πῶς ἒν οἱ ἀγαθοὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἡμῖν φίλοι ἔσονται τὴν ἀρχὴν, *quo pacto igitur boni bonis amici futuri ſunt omnino. Demoſthenes* προοιμίοις δημηγορικοῖς: τὴν μὲν ἒν ἀρχὴν, εἰ καλῶς ἐγινώσκετε, *Primum ſane, ſeu omnino ſi rem intelligeretis,* nihil opus eſſet etc. Plurimum uſi ſunt hoc aduerbio Graeci cum negatione. Herodotus Polymnia: ἐδὲ λέγω ἀρχὴν, *ne omnino quidem dico. Xenophon* L. I. Cyropaed. οἱ περσικοὶ νόμοι προλαβόντες ἐπιμέλονται, ὅπως τὴν ἀρχὴν μὴ τοιἕτο ἔσονται οἱ πολῖται, *Praeuertentes leges Perſicae, ne omnino tales ſint ciues, ſtudent.* Sic etiam *Philo,* ut Loesnerus oſtendit. λαλεῖν autem hebraico more ſaepe eſt, *dicere aliquid conciſe.* Matth. IX, 18. XIII, 3. 34. et alibi. Poteſt etiam hic locus ſimpliciter explicari: *Ego ſum is, quem inde a principio* muneris docendi *me eſſe profeſſus ſum.* Dixerat autem, ſe eſſe legatum diuinum.

26. πολ-

26. πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν) i. e. Multa de uobis dicere poſſem ad uos notandos, ſc. propter ingenii tarditatem et pertinaciam. ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀληθής ἐςι) Sed hoc aduerſum uos pro hoc tempore ſufficiat, quod ille, qui me miſit, in omnibus rebus fide eſt digniſſimus. Plura nunc dicere, nihil attinet. καγὼ — κόσμον) *Et ego nihil dico aliud, quam quod ab ipſo dicendum accepi.* Quare merito mihi credere deberetis, quod quum non faciatis, eſtis inexcuſabiles; εἰς τ. κ. i. e. πρὸς τὸν κόσμον.

27. οὐκ ἔγνωσαν, ὅτι τὸν πατέρα ἀυτοῖς ἔλεγεν) *Non intelligebant, quod de Patre ad illos loqueretur.* Conſtructio, λέγειν τινὰ pro περὶ τινὸς, *dicere aliquem* pro *de aliquo* ualde eſt frequens Graecis et Latinis. Vide *Kypkium* ad h. l.

28. ὅταν ὑψώσητε) *Poſtquam me in crucem egeritis.* Cf. c. III, 14. Obſcura his auditoribus oratio. τότε γνώσεσθε, ὅτι ἐγώ εἰμι) Tum demum intelligetis, me eſſe (illum, quem Pater miſit.) Poſſes etiam cum Grotio diſtinguere ὅ, τι, quod ſumitur pro τί. Dixerat primum, lucem ſe eſſe mundi: quid praeterea ſim, inquit, cognoſcetis poſt mortem meam. καὶ ἀπ' ἐμ.) καὶ, pro *certe, etenim*; quod dixi antehac, me nihil iniuſſu patris facere, id tunc apparebit. Poteſt etiam poſt καὶ repeti ὅτι, et conſtrui cum praecedentibus, hoc modo: *nec me proprio arbitratu facere quicquam.*

29. καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐςιν) καὶ, pro *ideo;* et ἐςιν pro fut. *Ideo*, inquit, *qui me miſit, plane res meas promouebit.* Hoc enim ſignificat Hebraismus *cum aliquo eſſe.*

30. ἐπίστευσαν) Crediderunt a Deo miſſum, ſed fide infirma.

31. Μένειν ἐν τῷ λόγῳ aut ἐν διδαχῇ Chriſti, ut dicitur in 2da epiſt. u. 9. eſt *retinere doctrinam, obſeruare praecepta*, cui opponitur παραβαίνειν.

32. καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν) Experiendo diſcetis, qualis ſit ueritas. Cf. ſupra c. VI, 69. καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς) Profectus ille in cognitione uerae doctrinae uos liberos reddet a dominio uitiorum; idque tum praeceptorum puritate, tum promiſſorum praeſtantia. *Cic.* Paradox. V. ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καί πᾶς ἄφρων δοῦλος, ſolum ſapientem eſſe liberum, et omnem ſtultum ſeruum. *Arian. Epictet.* III, 24. 26. IV, 1. Iudaei hoc intelligebant de politica libertate, qua ſe carere minime putabant, ut ex ſequentibus patet.

33. σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν — πώποτε) Σπέρμα, זרע pro *ſobole*, Hebraismus eſt, Gen. IV, 25. et alibi paſſim. Non ſumus nati ex Cananaeis aliisue ſeruilibus populis, ſed per legitimum tramitem et ingenua capita ab Abrahamo usque deſcendimus; tum uero nemo nos in ſeruitutem bello redegit. Erant quidem Romanorum imperio ſubiecti Iudaei, ſed habebant ſuos reges e familia Herodis, et non tantum in rebus ſacris, ſed politicis etiam libertate fruebantur. Quare negant ſe eſſe ſeruos, et promiſſionem libertatis indigne ferunt.

34. πᾶς ὁ ποιῶν — ἁμαρτίας) *Qui ſceleſte uiuit, is peccati eſt ſeruus*, nec pertinet ad Dei familiam, quia ab illo uitio, cui ſtudet, tanquam captiuus fertur atque agitur.

Et

Et Graeci et Latini eum, qui cupiditatibus, luxuriae, libidini deditus ſit, *ſeruum cupiditatum* appellant. *Philo:* ȣ̓ .. πᾶ. ὁ σπȣδ.ῖος ἐλεύθερος. De uita Moſ. p. 648. C. *Cicero* Verr. c. 22. Oſtendit his uerbis Ieſus, ſe non politicam, ſed internam moralem, libertatem a uitiorum ſeruitute promittere.

35. ὁ δὲ δȣ̃λος ȣ̓ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα) לְעוֹלָם, i. e. toto uitae ſuae tempore, et apud Horatium: *Seruiet aeternum, qui paruo neſciet uti.* Supple ad ſenſum e commate 34. *Vos ſceleſte uiuitis; ergo ſerui eſtis peccati, et opus eſt uobis uindicatione in libertatem, quam ego praeſtare poſſum et uolo.* Eſtis non liberi, ſed ſerui in familia Dei. Seruus autem non habet ius perpetuo manendi in familia; eſt ille in poteſtate Domini qui ipſum, quandocunque libuerit, alteri uendere, aut domo ſua expellere poteſt: ita et uos, quantumcunque profiteamini, uos unum Deum agnoſcere atque colere, quia id ſeruiliter facitis, obſeruatione imprimis cerimoniarum, neque filio Dei credere uultis, eiiciemini. Reſpexit Chriſtus ad id, quod fieri ſolet in uita communi. Quemadmodum in uita communi ſeruus, ubi deliquit, expellitur domo; ſic Deus uos, ſeruos ſcelerum et flagitioſos expellet domo ſua; non tractabit uos ut liberos. ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα) Filius, (qualis ego,) perpetuo manet in familia; nam ut Iuriſconſulti loquuntur, eſt quaſi dominus rerum paternarum; tractatur perpetuo ut filius. Supple: Is, ut Dominus, ſeruis etiam libertatem largiri poteſt.

36. ἐὰν ȣ̃ν — ἔσεσθε) Si igitur ego, filius Dei uos in libertatem uindicauero, uera libertate fruemini. *Liberat nos Chriſtus*, dum nos a uitiis abſtrahit, et efficit, ut ſponte,

 ſine

sine coactione et seruili metu uirtuti studeamus, Deumque colamus. Qui igitur hoc modo liberatus est per filium Dei, is uere liber est, et felicitate filiorum Dei fruitur. Rom. VIII, 2. 15. 17. 21.

37. οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε) Sensu illo uulgari, non illo καθ' ὑπόνοιαν, quo nati ex aliquo dicuntur, qui eius exemplo aut praeceptis animum informant. ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι) Sed non estis Abrahamo similes ratione ingenii probi, et exercitii uirtutis uerae; uos adeo consilia agitatis de me occidendo, qui tamen et ipse originem traho ex Abrahamo. οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν) *Non habet in uobis locum*, οὐκ ἔχει χώραν ἐν ὑμῖν. Nonnus ita: οὐ γὰρ ἐμός ποτε μῦθος ἐς ὑμετέρην φρένα δύνει: quippe mea haud penetrat in uestram oratio mentem. Vel: *Doctrina mea non capit incrementa in uobis*, non habet prosperum successum; uarie impeditur. Nam χωρεῖν saepe esse *increscere*, Kypkius ad h. l. docet.

38. ἐγὼ — ποιεῖτε) *Ego quae a Patre MEO didici, ea doceo: Vos autem, quae a patre VESTRO didicistis, ea facitis.* Ὁρᾷν, ut ἀκούειν h. l. ut saepe est *discere*. Doctrinam suam uere diuinam esse dicit; at Iudaeos factis suis ostendere, quem imitentur. Cf. infra u. 44.

39. εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ — ἐποιεῖτε) Si eum pro patre ac duce agnosceretis, opera faceretis ipsius operibus similia. Ab Abrahamo eos genus ducere, haud diffitetur, (comm. 37.) sed dignos eos esse tanto patre, id uero negat. Seneca epist. 44. Omnes hi maiores tui sunt, si te illis dignum gesseris. *Schemoth* R. XLIV. Si faciunt

uolun-

uoluntatem meam, ſunt filii mei; ſi non faciunt, non ſunt filii mei S. D. Hoſ. II, 5.

40. Τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν) Τοῦτο, i. e. tale quid. Abrahamus ueritatem diuino nomine ſibi reuelatam, quanquam in ſpeciem minus credibilem, admiſit in animum. Vos autem alieni eſtis a ueritate.

41. ὑμεῖς — ὑμῶν) *Vos factis imitamini patrem ueſtrum.* Nondum clare dicit, quem patrem intelligat. ἡμεῖς — γεγεννήμεθα) Senſus eſt: Nos non ſumus ſpurii Abrahami filii; non ſumus nati ex ſcortatoribus, i. e. idololatris quos ſcortatores, ſenſu tralatitio uocant Moſes et Prophetae. Quaſi dicant: Si non de natiuitate corporis, ſed animi agis, etiam ſic nihil eſt, quod nobis obiicias. ἕνα πατέρα ἔχομεν, τὸν Θεὸν) Vnum Deum colimus, eundem, quem coluit Abrahamus. Eundem Deum profitemur patrem noſtrum, omnium rerum creatorem et conſeruatorem. Ieſ. LXIII, 16. Hoſ. II, 4. Simili modo loquitur *Philo*, ut Wetſtenius oſtendit.

42. εἰ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν) Si, ut profitemini, Deum tanquam patrem ſincere coleretis. ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ) *Diligeretis etiam me*, ſtudia mea, doctrinam meam. Aequum eſt, ut, qui aliquem amat, amet et eos, quorum opera ipſe, maxime ad res eximias, utitur. ἐκ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω) i. e. ἐξελθὼν ἥκω, *a Deo miſſus adſum.* Vox ἐξέρχεσθαι ſaepe apud *Ioannem* eſt hoc ſenſu, XVI, 27. 28. 30. XVII, 8.

43. διατί — τὸν ἐμὸν) *Si Deum noſtis, cur meam dialectum non agnoſcitis?* Λαλιὰ ut Matth. XXVI, 73. Qui

 unius

unius ſunt familiae, eadem dialecto uti ſolent. Ita autem Ieſus hic uocat ſuam docendi rationem plane diuinam. ὅτι — τὸν ἐμὸν) Cauſſa haec eſt, quod tam prauo eſtis ingenio, *ut ne aures quidem mihi accommodare poſſitis.* Indicatur ratio eius, quod in interrogatione fuerat propoſitum. Non agnoſcebant doctrinam Chriſti pro diuinitus reuelata, quia eo erant ſtupore, ea contumacia, ut non poſſent eam aſſenſu ſuo comprobare.

44. ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ) Vos aduerſarii illius generis humani, diaboli peruerſitatem imitari ſoletis; *diabolicae indolis eſtis.* Oppoſitum u. 47. eſt ἐκ θεοῦ εἶναι. καὶ τ. ἐπιθ. — θέλετε ποιεῖν) ἐπιθυμίας, i. e. quod ei collibitum eſt; θέλετε, uultis toto animo, cupitis facere, et cum uoluptate et gaudio facitis. 1 Reg. XXII, 19-23. Act. XIII, 10. 2 Theſſ. II, 9. 10. 11. 12. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς) *Ille homicida fuit ab initio,* ſc. rerum humanarum; quum nimirum homines primos dolo malo in peccatum illexit, unde mors erat ſecutura. Diabolum uocari ἀνθρωποκτόνον ob delictum primorum hominum, inde apparet, quoniam non reperitur aliud factum, ad quod ille concurriſſe dicatur, et quoniam ipſi etiam Iudaei ſtatuerunt, per diabolum a principio peccatum eſſe introductum. Sap. II, 24. Ἀνθρωποκτόνος uocatur diabolus, quoniam occaſionem peccandi, et ſic etiam moriendi praebuit. Sed uox ἀνθρωποκτόνου paullo laxius ſumenda eſt, de eo *qui hominum perniciem quaerit,* non praeciſe de eo, qui cauſſa et occaſio eſt mortis phyſicae. Cf. 1 Io. III, 15. Notandum etiam eſt, alias externas errandi peccandique cauſſas a Ieſu non excludi. Duo Chriſtus in Iudaeis maxime notat,

notat, caedis propositum, et ueritatis contemtum. Ex his duobus probat, eos referre ingenium diaboli. καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ' ἕστηκεν) Affirmatio per negationem contrarii. Sensus est: deflexit a ueritate; male et fraudulenter egit. Gen. III, 4. 5. Ex quo patet, diabolum non ob caedem, quam Caino suaserit, sed propter seductionem protoplastorum homicidam nominari. Hos enim mendacio et fraude ad peccandum illexit. In historia Caini nihil tale legimus. ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ) Quia non est in ipso studium ueritatis. Similis Phrasis 1 Macc. VII, 18. ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ) Loquitur pro ingenio suo. ἴδια h. l. idem ualet quod ἰδίωμα, naturalis indoles, ut e. c. arborum et agrorum ἰδίωμα dicitur. ψεύστης ἐστὶ) In more habet fallere. καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ) *et auctor eius*, sc. mendacii, non mendacis diaboli, ut iam olim quidam inepte intellexerunt, quasi sensus esset: Diabolus non minus, quam Diaboli pater, est auctor omnis prauitatis.

45. ἐγὼ δὲ — μοι) Est Hebraismus, pro: Mihi uero non creditis, quia uerum uobis eloquor. Adeo alieno et auerso animo a ueritate estis; cuius uitii quem patrem habeatis, iam indicaui.

46. τίς ἐξ ὑμῶν — ἁμαρτ.) *Quis uestrum erroris me conuincere potest?* Per ἁμαρτίαν *error* h. l. est intelligendus, s. fraus et impostura in docendo; nam τῇ ἁμαρτίᾳ statim opponitur ἡ ἀλήθεια, ut u. 45. ἀλήθειαν λέγειν τῷ λαλεῖν ψεῦδος u. 44. Tantum abesse dicit Christus, ut mendacii redargui possit, ut sibi ne leuissimum quidem errorem iure possint exprobrare; tanto magis igitur fide dignam esse doctrinam suam. Sic etiam Profani, e. g. Plutarch. placit.

 philos.

philos. Lib. I, c. 3. ἁμαρτάνει οὖν ὁ Θαλῆς, *errat igitur Thales*, quum aquam elementum et principium esse dicit.

47. ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ) *Qui ingenio Deum refert*, Deum imitatur, eique similis esse uult. Opponitur enim hoc illi: esse ex Diabolo. τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει) Libenter audit mandata Dei, iisque obsequitur; nam ἀκούειν saepe est *obedire*.

48. ὅτι Σαμαρείτης εἶ σὺ) *Samaritam te esse*; intellige, non gente, sed sensu, quia negas, ueritatem religionis esse penes Iudaeos. Tam blasphema sentis et loqueris, ut solent illi Samaritani. δαιμόνιον ἔχεις) δαιμονᾷς, ut iam aliquoties habuimus. *Insanis*. Nostri dicunt: Diabolus talia ex te loquitur.

49. ἐγὼ δαιμ. — πατ. μου) Quae dixi, non prae insania dixi, sed diuino spiritu ad Dei honorem. Τιμῶ τὸν πατέρα μου, *patris mei honori studeo*. Hoc opponit conuitio: Σαμαρείτης εἶ σύ. Se non loqui blasphema respondet. καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με) Et tamen uos me conuitiis petitis.

50. ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου) *Sed* (quanquam uos me conuitiis petitis) *honorem meum iam uindicare nolo*. Non doceo ista, quae uobis propono, cupiditate humanae gloriae, quod et ex uerbis et ex factis meis facile collectu est. ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων) Est qui me honore afficere uelit, Deus, qui uindicaturus est has contumelias, quibus me afficitis.

51. ἐάν τις — τηρήσῃ) *Si quis doctrinae meae constanter morem gesserit*. Hoc enim est τηρεῖν τὸν λόγον τοῦ χριστοῦ. Cf. infra u. 55. θάνατον — αἰῶνα) *Nunquam morietur*.

Ita

Ita Iudaei intellexerunt phrasin, u. 52. 53. nec Iesus correxit hanc eorum interpretationem, quam etiam postulat usus hebraeograecus. Ps. XV, 5. ὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, *nunquam commouebitur.* Τὸν θάνατον θεωρεῖν est miseriam experiri, infelicem et miserum esse. Cf. Ioan. X, 28. VI, 50. Promittit igitur Christus suis uitam beatissimam, statim post mortem corporis futuram. Iudaei ita interpretabantur (u. 52.) quasi a morte corporis immunes futuros esse suos dixisset. Alii: *non morietur in perpetuum;* quia nempe resuscitaturus sum eum.

52. δαιμόνιον ἔχεις) Plane insanis, quum talia polliceris. Αβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται) Qui sermonem non hominis, sed Dei obseruarunt, mortui tamen sunt. Omnia enim intelligunt crasse et κατὰ πόδας, odio fascinati. καὶ σὺ λέγεις) Tu neutiquam illis comparandus haec audes dicere. ἐὰν τις τὸν λόγον μὐ τηρήσῃ) Emphasis est uoce μὐ: nam supponunt, a Mose et prophetis religiose seruata mandata Dei.

54. ἐὰν ἐγὼ — ὐδέν ἐςιν) *Si ipse mihi tribuerem dignitatem,* (si gloriarer me esse maiorem Abrahamo ex uana gloriae cupiditate,) uana esset haec gloriatio. ἔςιν ὁ πατήρ μὐ ὁ δοξάζων με) *Is, qui mihi tribuit hanc dignitatem, est pater meus,* cuius auctoritate haec talia facio et loquor. ὃν — ὑμῶν ἐςι) Pro θεὸν ὑμῶν εἶναι, cuius constructionis exempla ex Profanis attulerunt *Raphelius* et *Kypke.*

55. ὐκ ἐγνώκατε αὐτὸν) Sc. recte, uere. Non intelligitis, qualem cultum praecipue desideret, et quae praemia promittat. Vid. c. I, 18. οἶδα αὐτὸν) Penitus pernoui.

 56. ἠγαλ-

56. ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν) *Magno gaudio exspectauit hoc meum tempus*, i. e. aduentum meum in hunc mundum. Ἡ ἡμέρα ἡ ἐμὴ, tempus a Deo his rebus a me gerendis destinatum. Exspectauit Abrahamus aduentum Messiae et in his terris uiuens, et post mortem corporis in coelo. Iudaei, Abrahamum mortuum esse, dixerant, u. 53. Sed uiuere eum adhuc affirmat Christus. Pergit enim: καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη, *et gauisus est, quum uideret*, uidit cum gaudio hoc meum tempus. Vbi autem uidit? In coelo, ubi post mortem corporis uiuit. Cf. Luc. XX, 38. Alii post εἶδε, supplent: *animo, spiritu*; mente et animo sibi repraesentauit. Hoc usui loquendi in omnibus linguis optime conuenit. Vid. etiam Hebr. XI, 13. Sed praeferenda esse uidetur illa interpretatio, quia clare distinguuntur *exspectatio*, (ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμ. τ. ἐ.) et rei exspectatae euentus, (καὶ εἶδε καὶ ἐχάρη.)

57. πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις) Quasi dicerent: certe nondum semisaecularis es. Nec refert, quod Christus multis inde aberat: agunt enim liberalius, quia hoc omne nihil ad eos annos, qui ab Abrahami aeuo numerabantur. καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας) Solet fieri, ut qui nos uidet, eum et nos uideamus. Sensus est: Quomodo fieri potuit, ut tu et Abraham alter alterum conspiceretis? Sumunt omnia in sensu uulgari.

58. πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι) Antequam Abraham *esset*, i. e. ante Abrahamum natum. ἐγώ εἰμι) *Ego eram*. Praesens pro imperfecto, ut saepe. Licet etiam uertere: *Ego sum*, ut Exod. III, 14. Manifeste Christus naturam suam diuinam indicare uidetur; non enim Abrahami certe tempo-

temporibus homo natus fuit. Vere autem dicuntur de persona Christi et diuinae et humanae naturae propria. Alii interpretantur: Ego Messias credi et sperari solebam; fuerunt iam ante Abrahamum, qui me satis nossent. Sed priorem explicationem praefero, nexu orationis hoc postulante. Continetur enim his uerbis responsio ad obiectionem Iudaeorum, u. 57. In obiectione erat: Aetas tua non patitur, ut potueris conuersari cum Abrahamo. Igitur in defensione seruandum est: Ego extiti multo antea quam ille fuit. Si porro Christus hoc tantum dicere uoluisset, se destinatione diuina ante Abraham fuisse, nihil dixisset nisi quod quilibet de se dicere potest. Saepe autem dicitur in hoc Euangelio Filium Dei ante mundum conditum extitisse. Denique inde etiam apparet, Christum singulare quid dixisse, quia Iudaei ita exardescebant ira, ut arriperent lapides in eum coniiciendos.

59. ἐκρύβη καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ) *Occulte seu clam exiuit e templo;* nimirum per populi opportunitatem. διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν) Videtur hoc additum ex Luc. IV, 30. ut et quod sequitur καὶ παρῆγεν οὕτως ex initio capitis sequentis; nam et uetustissimi codices graeci non habent, et in Latinis deest.

CAP. IX.

1. Καὶ παράγων — γενετῆς) *Et in transitu* (quum e templo exiret in urbem,) uidit hominem inde a natiuitate coecum. Nempe coecus hic sedebat ad uiam, ut fieri solebat Matth. XX, 30. Ἐκ γενετῆς non frustra additur; nam id uitium constat humana ope esse insanabile.

2. τὶς

2. τίς ἥμαρτεν — γεννηθῇ) Ex traditione habebant, coecitatem et alia eiusmodi corporis uitia poenas eſſe peccatorum. Quaerunt ergo, an ipſe coecus peccauerit, quia multi Iudaeorum credebant praeexiſtentiam animarum, imo et μετενσωμάτωσιν, ut apparet ex *Philone*, *Ioſepho* et Thalmudiſtis. Adde, quod ſecundum Iudaeos malus affectus in homine praeualere incipit dum adhuc eſt in utero. Bereſchith R. XXXIV.

3. οὔτε οὗτος ἥμαρτεν οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ) Haec accipienda ſunt κατὰ τὸ ὑποκείμενον, i. e. accommodanda ad interrogationem diſcipulorum, qui de peccato quaeſiuerant, quo prae ceteris iſte tantam calamitatem uideretur meritus eſſe; non quod peccati iſti prorſus expertes fuerint, ſed eius, quod cauſſam dediſſet illius miſeriae. ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ) *Sed ut Deus in eo oſtenderet quid facere poſſit.* Ἔργα (pro Sing. ἔργον) τοῦ θεοῦ h. l. non eſt negotium a Deo demandatum, ſed aliquid quod Deus ipſe facit et facere poteſt. Nec exprimitur conſilium, quo Deus permiſerit, ut ille homo coecus naſceretur, ſed effectus. Nolite quaerere, inquit Chriſtus, an coecitas huius hominis ſit poena peccati? Diſcite potius ex eo, quod iam fiet, quomodo Deus auxilio ſuo hunc et alios miſeros exhilaret. Miſeri homines non ſemper pro impiis ſunt habendi.

4. ἐμὲ — ἡμέρα ἐστὶν) *Oportet me agere, quae Deus agi uult, quamdiu opportunitas adeſt.* Inter ea, quae Deus per Chriſtum efficere uoluit, etiam hoc erat, ut aegroti ſanarentur, et miſeri exhilararentur. Per ἡμέραν opportunitas aliquid efficiendi ſignificatur. Dies enim labori-

laboribus eſt deſtinatus. Forte iam inclinabatur dies et nox paullo poſt inſtabat; hinc deſumit Ieſus occaſionem huius ſententiae dicendae. ἔρχεται νὺξ) Tranſibit illa opportunitas; poſtquam nox quaſi inciderit, locus non ſupereſt rebus peragendis. Obſcure ſignificat Ieſus, ſe non diu inter homines eſſe uerſaturum, uoce ſua docturum, et per ſe effecturum miracula.

5. ὅταν — κόσμȣ) *Quamdiu inter homines adhuc ago, ſolis inſtar me eſſe oportet*, i. e. beneficium. Τὸ φῶς τȣ̃ κόσμȣ eſt *ſol*, omnia colluſtrans et calefaciens. Huic Chriſtus ſe comparat. Supplendum: Itaque et nunc id agam, quod me agere decet, licet uos putetis, *Sabbati* religionem obſtare.

6. ταῦτα — τȣ̃ τυφλȣ̃) Cur Chriſtus hoc fecerit, non poteſt certo definiri, tacente Euangeliſta. Fortaſſis uoluit oſtendere, quam exiguis ad efficiendum uti poſſet rebus. Fortaſſis etiam fecit hoc ideo, quia praeuidebat, inimicos eum reprehenſuros eſſe ob leuiculam hanc occupationem, quae ne digna quidem erat hoc nomine. Hoc ipſo autem demonſtrabant permagnam iniquitatem erga Chriſtum. Sic apparebat malitia aduerſariorum, uituperantium quod non uituperandum, ſed laudandum potius erat.

7. νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τȣ̃ Σιλωὰμ) εἰς pro ἐν. Σιλωὰμ uero (a rad. שלח, *miſit*,) fuit nomen piſcinae Hieroſolymis ad portam probaticam. Vide Lightfooti disquiſitionem chorographicam Ioanni praemiſſam c. V. et Cent. chorograph. Matthaeo praemiſſam c. 25. ἀπεσταλμένος) *Siloam* dictum uolunt Hebraei hunc fontem, quod inde aqua emitteretur.

teretur. Iſta enim aqua *mittebatur*, i. e. ducebatur in urbis uarias partes, inde nomen erat *aquaeductui*. Cur autem Chriſtus coecum non ſtatim ſanauit, ſed ad piſcinam Siloam miſit? Non male Chryſoſtomus: ἵνα μάθῃς τȣ̃ τυφλȣ̃ τὴν πίςιν καὶ ἵνα ἐπιςομισθῇ τῶν Ἰȣδάιων ἡ ἀγνωμοσύνη. εἰκὸς γὰρ ἦν ἅπαντας ὁρᾷν ἀυτὸν ἀπιόντα, τὸν πηλὸν ἔχοντα ἐπὶ τȣ̀ς ὀφθαλμȣ̀ς κεχρισμένον κ. τ. λ. Erant igitur quamplurimi factae ſanationis teſtes.

8. τυφλὸς ἦν) al. leg. προσαίτης ἦν. Saepe uiſus erat, quia in publico miſericordiam omnium implorabat.

9. ὅμοιος ἀυτῷ ἐςιν) Qui hoc dicebant, hoc ſolo abſtinebantur, ne eundem crederent, quod non cogitarent fieri poſſe, ut coecus uiſum acciperet.

11. καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα) *Statim ut laui, accepi uiſum.* Eſt autem catachreſis: nam ἀναβλέπειν proprie eorum eſt, qui uidendi facultatem aliquando habuerunt; ſed nec male *recipere* quis dicitur, quod communiter tributum humanae naturae ipſi abfuit.

13. πρὸς τȣ̀ς Φαρισάιȣς) Grotius intelligit Synedrium, in quo plurimi erant Phariſaei. Alii aliquos Synedrii aſſeſſores, tanquam ſtatores religionis; nam Sabbato hoc fecerat Ieſus, u. 14.

15. πάλιν — ἀνέβλεψεν) Interrogabant eum accuratius, ut eo magis conſtaret de *criminis*, quod putabant, a Ieſu perpetrati, magnitudine.

16. ȣ̔̃τος — ȣ̓ τηρεῖ) Non eſt a Deo miſſus, quia ſolet in Sabbato operari. Iam enim aliquoties ſanauerat. ἄνθρωπος

τος ἁμαρτωλὸς) Intellige ex uerbis antecedentibus, qui ſe falſo a Deo miſſum praedicat. Tales enim excellenter peccatores uocantur. 2 Theſſ. II, 3.

17. ὅτι προφήτης ἐςὶν) A Deo miſſus. Receptum erat inter ipſos, mandato prophetae ſolui poſſe Sabbatum.

19. ὑμεῖς λέγετε) Ipſa percunctatione oſtendunt, quale reſponſum deſiderent, nempe non fuiſſe reuera coecum, aut certe non natum talem, ut aut euerteretur aut minueretur laus ſanationis.

21. ἡλικίαν ἔχει) *Adultus, maturus aetate eſt.* Sic apud *Philonem* de Leg. ad Cai. p. 1025. γυναῖκες ἁι ἐν ἡλικίᾳ et παρθένοι ac πρεσβύτιδες diſtinguuntur.

22. ταῦτα — τὺς Ἰυδάιυς) Ταῦτα, *haec*, non plura. Timidius ita loquuntur, nec quicquam adiiciunt in laudem Ieſu Cf. comm. 23. συνετέθειντο) *in eo conuenerant*; *conſpirarant* quaſi. ἀποσυνάγωγος γένηται) *Synagoga moueretur*, i. e. excluderetur a ſynagogis et familiari conuictu, nempe per *Niddui*; nam *Cherem*, ἀνάθεμα, qui ſecundus eſt gradus, in Ieſu ſectatores decerni demum coepit poſt reſurrectionem.

24. ἐκ δευτέρυ) Preſſiori interrogatione aliquid ſperabant ſe poſſe elicere, quod claritatem miraculi obſcuraret. δὸς δόξαν τῷ θεῷ) *Deum reuerere*, ut tibi potius culpam et maculam inferas, et fatearis mendacium. Fuit quaſi ſacra formula. Ioſ. VII, 19. 1 Sam. VI, 5. ἡμεῖς — ἁμαρτωλός ἐςιν) Quo magis eliciant aliquod teſtimonium in Ieſum, aiunt, ſibi iam aliunde conſtare, eſſe ipſum falſum iactatorem prophetici muneris.

26. τί

26. τί ἐποίησέ σοι;) Ex ipſo ſanationis modo ſperabant aliquid deprehenſuros ſe, quo conſtaret, non fuiſſe ueram ac natiuam coecitatem.

27. καὶ οὐκ ἠκούσατε) Vulgata omittit negationem; ſed codd. quos nouimus omnes, translationes etiam, habent. Retinenda igitur uidetur, ſed cum interrogandi nota, ut melius cohaereat quod ſequitur. *Annon ſatis audiſtis?* μὴ καὶ ὑμεῖς — γενέσθαι) Sunt uerba indignantis et ſubirati.

29. πόθεν ἐστὶν) Oppoſitio membri praecedentis oſtendit πόθεν hic ſignificare miſſionem. Neſcimus ſuopte impulſu, an daemonis inſtigatu doceat.

30. ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν) *At enim eſt, quod hoc miremur.* Nam illud θαυμαστὸν imperſonale eſt; et ἐν pro *ob.*

31. οἴδαμεν — ἁμαρτωλῶν ὁ θεὸς οὐκ ἀκούει) i. e. Scimus, Deum minime id efficere, quod homines improbi effectum uellent. Eſt quidem hoc ſatis prouerbiale, ut uidere eſt Pſ. LXVI, 18. Ieſ. I, 15. et alibi: ſed et praecedentia et ſequentia exigunt, ut intelligatur hoc de eo, qui falſo ſe a Deo miſſum aſſeuerat; quem Deus non exaudit, ut diuina edat ſigna ad fidem faciendam ſuae miſſionis. Habuit nempe homo ſanatus Ieſum pro legato diuino, qui ad patranda miracula auxilium diuinum ſibi expetere ſoleret. Et reuera Chriſtus ſaepe Patrem rogauit, quum miraculum uellet patrare, ut Euangelica hiſtoria nos docet. ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ) Eſt et hoc prouerbiale, ut uidere eſt Pſ. XXXIV, 16. ſed et hoc aptandum ad praeſentem materiam, ut intelligatur Deus libenter concedere poteſtatem ſigno-

ſignorum his, qui pio animo Dei mandata exſequuntur, et ad hoc ſignis opus habent.

33. ὀυδὲν) Sc. horum quae facit.

34. ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος) ὅλος, i. e. totus, quantus es, ſcates peccatis. Sic et Profani loquuntur; et eſt locus in *Schir* R. I. 6. *Dum adhuc eſtis in utero matris ueſtrae, committitis idololatriam, quia mulier grauida intrat in idoleum etc.* ἐξέβαλον ἀυτὸν ἔξω) Non dimiſerunt, ſed per apparitores e curia Synedrii ignominioſe eiici iuſſerunt.

35. σὺ πιςέυεις ἐις τὸν ὑιὸν τȣ̃ θεȣ̃) Fiduciam tuam collocas in Meſſiam, quod omnes Iudaei facere ſe profitentur? Alii ſine interrogatione: Is, cui tu credis, eſt filius Dei, Meſſias. Sed haec explicatio ob ſequentia uix locum habet.

37. ἑώρακας ἀυτὸν) Virtutem eius expertus es; nam is eſt, per quem uiſum recuperaſti. Vel: *uides eum* nunc; hoc ipſo horae momento eum uidiſti.

39. καὶ ἔιπεν) Alio tempore hoc dixiſſe Ieſus uidetur; nam Phariſaei erant praeſentes, u. 40. ἐις κρίμα ἐγὼ ἐις τὸν κόσμον τȣ̃τον ἦλθον) Κρίμα h. l. eſt *iudicium, ſententia.* Ἐις κρίμα, *ad pronunciandam ſententiam*, ad decernendum, qui ſint boni, qui mali, qui ſapientes, qui minus. Phariſaei enim putabant, ſe ſolos eſſe ſapientes et bonos. In aduentu Chriſti contrarium apparuit. Non repugnat Io. III, 17. nam ibi κρίνειν alio ſenſu ſumitur. ὀι μὴ βλέποντες) *Qui animi coecitate laborabant.* More ſuo alludit ad rem geſtam. *Qui non uident*, ſubintellige: et qui

qui tales ſe eſſe ſentiunt; qualis ille coecus fuerat, qui nullam ſibi rerum diuinarum peritiam arrogabat. βλέπωσι) Cognitione donentur. οἱ βλέποντες) Qui ſe uidere putant ſolos, quales erant Phariſaei, qui propterea arroganti titulo ſe Sapientes uocabant. Sapientes autem aliquando פקחים appellantur, quaſi uidentes et apertos dicas. τυφλοὶ γένωνται) i. e. appareant coeci, ignari rerum diuinarum, ut Phariſaei, qui omni modo hoc agebant, ne uiderent, quod uidebant, coeco lucem datam.

40. μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν) Satis intelligebant, Chriſtum de animi coecitate loqui; ſed indignum et incredibile putant, ſe in numero eorum poni, qui animi coecitate laborarent.

41. εἰ τυφλοὶ ἦτε) Si uos pro coecis haberetis; ſi agnoſceretis ignorantiam, qua tenemini, uel etiam: ſi eſſetis in numero uere inſciorum; ſi propter ingenii tarditatem non poſſetis perſpicere id quod uerum eſt. οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν) *Nulla eſſet ueſtra culpa.* Ἔχειν ἁμαρτίαν, *reum eſſe culpae*, ut infra c. XV, 24. XIX, 11. Senſus igitur eſt: *Si ignorantia ueſtra eſſet inuincibilis, nulla eſſet ueſtra culpa.* νῦν δὲ λέγετε, ὅτι βλέπομεν) ὅτι abundat more hebraeo, et λέγειν hic eſt *cogitare*. *Nunc autem exiſtimatis uos ſapere*; etiam poſtquam error ueſter uobis aperte monſtratus eſt. ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει) *Manet*, i. e. non aufertur, non condonatur; illa culpa ueſtra porro uos premet. Sic enim explicandum ob membrum ſuperius hic oppoſitum.

CAP.

CAP. X.

1. Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν) Pergit Christus in reprehensione Iudaicorum doctorum. Hi enim eum pro falso doctore declarauerant, et excommunicauerant eos, qui eum pro uero Propheta et Messia agnoscebant. Iesus autem, imagine a pastore desumta, se uerum Messiam, illos mercenarios et falsos doctores esse ostendit. Igitur parum commode hoc caput est diuisum ab eo quod praecedit. μὴ εἰσερχόμενος — προβάτων) Αὐλὴ h. l. est *caula*, et improprie denotat rem sacram publicam, quemadmodum ἡ θύρα est legitimus ordo perueniendi ad eius administrationem, qui opponitur prauis artibus procerum sacrorum. Pontifices et Synedrium utebantur uariis artibus et adiumentis, ut propositum suum consequerentur. Alii pecuniis emebant a Romanis: alii fraudibus et coniuratione quasi perueniebant ad illud potestatis instar, quo aduersus populum abutebantur. κλέπτης ἐστι καὶ λῃστὴς) *Fur*, quia non per ostium intrat, sed aliunde scandit. Etiam urbes alia quam per portas ingredi hostile et abominandum habitum. *Fur* uenit, ut rapiat alienum; *latro*, ut occidat. Pharisaei et primores populi nonnisi sui commodi caussa officio fungebantur. Facilior tamen et consilio Iesu aptior uidetur esse interpretatio haec: *Quisquis* (pro Propheta uel Messia se gerens) *non habet legitimam uocationem*, non missus est a Deo, *sed artibus et fraudibus utitur, ille est furi et latroni similis*, est Pseudo-Propheta et Pseudo-Messias, non spectans salutem populi, sed sua commoda. Non de quouis doctore uidetur esse sermo, sed de eo, qui pro Messia uel insigni Propheta haberi uult.

2. ὁ δὲ — προβάτων) i. e. *Qui autem legitimo modo,* nempe a Deo miſſus *accedit ad munus Prophetae uel Meſſiae, is uere paſtor eſt;* ſalutem populi ſpectat et curat, non ſua commoda. Vid. infra u. 11. Seipſum deſcribit Ieſus, qui ſibi ingenuam auctoritatem ita comparabat, ut non admitteret iſtas improbas fraudes; nam diuina uirtute ac operibus inſtructus erat, hisque fidem faciebat, ſe a Deo miſſum eſſe.

3. τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει) Veteribus ianitores ſerui fuerunt, uel ancillae quae ad intrantes et exeuntes attenderent et quos uellent, admitterent; quos nollent, repellerent, ſaltem intromitti cupientes domino denunciarent. Nam ianuae domorum interdiu noctuque fuerunt clauſae. Vid. *Pignorius de ſeruis* p. 443. 444. et *Popma* de operis ſeruor. p. 133. ſqq. Sed in applicatione non attenditur; nam pertinet hoc ad deſcriptionem huius imaginis, et nihil opus eſt in parabolis particulas ſingulas habere, cui reſpondeant. Poteſt tamen hoc ineſſe: *Hic pro uero Propheta, uel pro Meſſia agnoſcitur.* Deus eius conatibus fauet, et facit ut eius auctoritas agnoſcatur ab iis qui ueritati ſtudent. καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει) Ἀκούειν h. l. non tam ſignificat *audire*, quam *agnoſcere.* Habent paſtores uoces quasdam proprias ut σίττα apud *Theocritum*, quibus aſſueſcunt pecudes. *Oues* autem in affabulatione intellige homines eos, qui pio ſunt animo, ac proinde dociles. Infra u. 16. Hi et ex maieſtate uerborum et ex ſanctitate dogmatis Chriſtum agnoſcunt. καλεῖ κατ' ὄνομα) *Vocare nomine* ſignum eſt perfectae notitiae Ieſ. XL, 26. et alibi. Quaſi nominibus diſtinguit propriis, i. e. optime nouit oues ſuas omnes,

omnes, et omnibus diligenter profpicit. Nouit, quibus rebus indigeant, et quomodo falutem coetus fui procurare debeat. ἐξάγει ἀυτὰ) *Educit in pafcua.* Ne hoc quidem requirit fpecialem ἀνταπόδοσιν, pertinet enim ad defcriptionem curae paftoralis. Profpicit fuorum faluti.

4. ἐκβάλῃ) Quod iam dixerat ἐξάγειν, nunc dicit ἐκβάλλειν. Ἔμπροσθεν ἀυτῶν πορεύεται,) Ex more illarum regionum, qui et hodie uiget. In aliis quibusdam terris paftores non ducunt oues, fed eas fequuntur. Hoc uult Chriftus: Talis Paftor, doctor et Propheta non tantum tradit ueras ac falutares doctrinas, fed etiam exemplo fuo praeit iis, qui eius auctoritatem agnofcunt; hi autem exemplum eius imitantur, quia fciunt eum nonnifi uera ac falutaria docere, et exemplum eius dignum effe imitatione.

5. ἀλλοτρίῳ — φωνὴν) *Falfo Prophetae non praebent aures, fed aduerfantur eum; nam non probant alienorum uocem.* Ἀλλότριος, qui non eft uere paftor, Pfeudopropheta.

6. παροιμίαν) Non eft prouerbium proprie, fed fimilitudo aut parabola, quae Hebraeis משל dicitur, et in genere omnem fermonem figuratum fignificat. Diftinguunt Graeci παροιμίαν et παραβολὴν, fed Helleniftae pro eodem ufurpant. ἐκεῖνοι — ἀυτοῖς) *Illi autem non intellexerunt huius fermonis fenfum.* Non perfpexerunt Iefum locutum effe de Pfeudoprophetis, et declaraffe fe effe uerum Meffiam.

7. εἶπεν — Ἰησοῦς) Vt attentionem eorum excitaret. ὅτι — προβάτων) *Ego fum ianua per quam oues intrant,*

 fc.

ſc. in ouile. *Ouile* eſt coetus Meſſiae, eccleſia. *Oues* membra ſingula huius coetus. Ianuam dum ſe uocat Chriſtus, ſignificat, ſe eſſe eum, per quem homines potiri poſſint ea felicitate, quae Dei ſubditis et cultoribus promiſſa ſit. Cf. u. 9. cap. XIV, 6. Sic intelligi poſſe haec uerba, nemo facile dubitauerit. Quoniam uero Ieſus non populi, ſed Phariſaeorum cauſſa hunc locum tractauit, ſenſus potius eſſe uidetur hic: *Ego omnibus tutum praeſto aditum in ouile*, i. e. coetum meum, ut ſint doctores et paſtores.

8. πάντες — λῃςαὶ) *Quotquot ante me uenerunt*, nempe arrogantes ſibi nomen ac dignitatem Meſſiae, *ii furibus et latronibus ſimiles fuerunt*, falſi Prophetae et ſeductores. Putat *Moldenhawerus* ante Ieſum Chriſtum non fuiſſe, qui hanc dignitatem ſibi arrogauerint, et refert haec uerba ad Phariſaeos et legisperitos Iudaeorum. Sed *Theudas* et *Iudas Galilaeus* omnino ante Chriſtum prodierunt, et turbas excitarunt. Act. V, 36. 37. Furibus et latronibus ſimiles fuerunt. Non ſpectarunt atque curarunt ſalutem populi, ſed ſua commoda. ἀλλ᾽ οὐκ — πρόβατα) *Sed populus eorum doctrinam et conſilia reſpuit.*

9. δι᾽ ἐμοῦ — εἰσέλθῃ) *Si quis meis auſpiciis*, mea doctrina imbutus *acceſſerit ad munus docendi et regendi populum.* σωθήσεται) *Omnia ei feliciſſime contingent.* Fruetur populi amore et obſequio. καὶ εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει) i. e. καὶ εἰσερχόμενος καὶ ἐξερχόμενος νομὴν εὑρήσει, *quocunque commeauerit, inueniet pabulum.* Erit paſtu et cultu opimus, ut de ouibus loquens A. Gellius dixit. Apte autem perſonam paſtoris induens, iſta Chriſtus promittit. *Pabulum inuenire* in applicatione ſimilitudinis

dinis eſt *bonis frui*. Qualia autem et quanta ſint bona illa, quae Chriſtus ſuis promiſit, id ſatis notum eſt. Quum autem de doctoribus ſit ſermo, ſenſus eſſe uidetur: *In fungendo munere omnia ei proſpere ſuccedent*, ita ut ouibus ſuis nunquam deſit paſtus. Semper ei in promtu erunt, quae dicat ad inſtruendum, hortandum, conſolandum populum.

10 ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσὸν ἔχωσιν) Vt uitam habeant, et abundent. Oues, quae bene habentur, non tantum habent quae neceſſaria ſunt ad uitam ſuſtentandam, ſed et delicias, herbarum uarietate. Sic Chriſtus ſuis uitam dabit aeternam, et cum ea omne genus felicitatis.

11. ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς) *Ego ſum paſtor ille bonus*, dominus ouium, non mercenarius, uerus ille Meſſias. Ieſ. XL. Ezech. XXXIV. uel ſimpliciter: *Ego ſum ſimilis paſtori*, ut non ſit emphaſis in duplicato articulo. Nam deſumta ſunt haec e uita communi. Paſtoris imagine deſignatur doctor et rex; quandoquidem regum et paſtorum finitimum munus; unde Homerus reges ποιμένας λαῶν appellat, et apud Xenophontem illorum paſſim fit comparatio, ut demonſtrauit Raphelius in Annotatt. Xenoph. quibus tamen addas Mem. III, 2. τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν) ψυχὴν τιθέναι ſignificat hoc loco *periculis, quae mortem minitantur, ſe exponere; mortem non defugere*, ſiue reipſa mors ſequatur, ſiue non, quod plenius Hebraei dicunt: uitam ponere in manu ſua, ut Iud. XII, 3. et alibi. Sic *Plautus* Captiuis dixit: *Caput periculo ponere*.

12. ὁ μισθωτὸς) *Mercenarius*, commodi ſui cauſſa paſcens. Tales erant Phariſaei et primores populi. θεωρεῖ

 τὸν

τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει) Conſtructio ex Hebraismo. Senſus eſt: Si lupum uiderit irruentem, deſerit oues, et fuga ſibi conſulit. Etiamſi bona fide rebus tranquillis gregem procurat, tamen ſi uitae ingruat periculum, officio ſuo deeſt. ἁρπάζει) *rapit, lacerat*, quas poteſt. σκορπίζει) *diſſipat*.

13. ὁ δὲ μισθωτὸς — προβάτων) Ploce. Mercenarius autem eam ipſam ob cauſſam (in capitis periculo) fugit, *quia eſt* mercenarius; quia ſubducta iuxta ſenſum humanum ratione, ſatius eſſe ducit perire gregem alienum, quam ſe uenire in capitis diſcrimen. Cogitat enim, quid tum, ſi pereant oues? Mihi nihil perit. Merces in tuto eſt, et ſi quid perit mercedis, hoc perire malo, quam pro pecudibus alienis decertare cum lupo.

14. γινώσκω τὰ ἐμὰ) ſc. πρόβατα. *Agnoſco oues meas*; i. e. agnoſco pro meis. Infra XIII, 18. 2 Tim. II, 19. Alii uertunt: amo *oues meas*, ex Hebraico ידע, quod non ſolum denotat cognitionem nudam theoreticam, ſed et ſimul practicam, et quae cum amore uel beneficentia eſt coniuncta, de qua tamen ſignificatione alii dubitant. Loca certe 1 Cor. VIII, 3. Gal. IV, 9. huc non pertinent. Senſu non ualde differunt hae interpretationes; nam agnoſcimus pro noſtro, quem impenſe amamus. καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν) Viciſſim me agnoſcunt pro doctore et domino ſuo. Ergo ſenſus eſt: Inter me et gregem eſt mutuus amor, mutua amicitia.

15. καθὼς — τὸν πατέρα) Sicut inter me et patrem eſt mutuus amor. καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι) καὶ, *et ideo*. Itaque uel uitae periculum libenter ſubibo.

16. ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης) Ethnicos intelligit, quos per Apoſtolos et alios fideles doctores ad beneficiorum regni ſui communionem erat perducturus. Hactenus nempe ſeptum diuiſerat Iudaeos a gentibus ceteris; Chriſtus uero perrupit iſtud ſeptum, ut ſic in unum gregem homines omnes coire poſſent. ἀγαγεῖν) i. e. προσαγαγεῖν, ut temnere, pro contemnere. τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι) Praeceptis meis obſequentur. μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν) *Grex unus, paſtor unus.* Quod eſt indicium unius eccleſiae in toto orbe terrarum, e Iudaeis et Paganis mixtae, quae caput habet unum et ſolum Chriſtum, cuſtodem paſtoremque unicum.

17. ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ) Pater amat me, et amanter hoc mihi iniungit. Ergo Chriſtus, quum moreretur, patrem non habuit *iratum.* Recte Bengelius: Amor patris non modo erga nos, ſed etiam erga Chriſtum, in paſſione Chriſti ſpectandus eſt, non ſolum ſeueritas ultrix. ἵνα πάλιν λάβω αὐτὴν) *Ita tamen*, ut eam rurſus accepturus ſim.

18. οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ) Nemo poſſet aufferre a me inuito; ſcio et conſentio ipſe. ἀπ' ἐμαυτοῦ) *Mea ſponte.* Nam ſua ſponte Ieſus hoſtibus capiendum ſe permiſit. ἐξουσίαν — λαβεῖν αὐτὴν) *Vt uitam ſponte depono, ita eam ſponte recupero.* Nemo, ne pater quidem me cogit, ut moriar pro grege. Sponte in me ſuſcepi ut uitam deponam. Sed idem ego etiam ſponte mea in uitam redibo. ταύτην — πατρός μου) *Hoc a patre meo in mandatis accepi,* ut nempe morerer et reſurgerem. Notandus eſt hic locus aduerſus blasphemas eorum calumnias,

qui Deum iniuſte egiſſe clamant, quod filium innocentem morti tradiderit. Quicquid Chriſtus paſſus eſt et fecit, id omne ſponte in ſe ſuſcepit, ex amore erga Patrem et genus humanum. Pater, inquit Ieſus, amat me, quia ſponte haec facio et patior; et ego haec ita facio et patior, ut doceam me eſſe plenum amore erga patrem.

19. σχίσμα) *Diſſidium*, (quid nimirum de Ieſu ſit ſtatuendum.)

21. ῥήματα) Sermones et opera, דברים. Quanquam non ſatis intelligebant ſermonem Chriſti, perſpiciebant tamen, non eſſe uerba inſanientis. δαιμόνιον, i. e. δαιμονιζόμενος. Recte dici poterat, daemonium agere, quae homo furens agebat; ut alibi etiam deſcribitur daemonium *mutum*, *ſurdum*, pro homine ipſo.

22. τὰ ἐγκαίνια) Feſtum in memoriam renouationis ſiue repurgationis templi per Maccabaeos. Hebraice חנוכה dicitur, et הדלקת נרות accenſio lucernarum. *SCHABB. Tradunt Rabbini: A die XXV. menſis Cisleu ſunt VIII. dies encaeniorum, in quibus nec lugendum eſt, nec ieiunandum. Nam quum Graeci inuaſiſſent templum, polluerunt uniuerſum, quod in templo erat, oleum. At quum praeualuiſſet rex Aſmonaeorum, atque eos deuiciſſet, quaeſiuerunt, ſed non inuenerunt niſi unam olei phialam — Factum eſt miraculum. Nam accenderunt de ea in dies octo. Anno ergo ſequente inſtituerunt dies feſtos.* Ioſephus etiam φῶτα uocat, Antiquitt. L. XII, 7. Hanc autem ſacram memoriam iuſſiſſe dicitur Iudas, 1 Macc. IV, 59. Alia quoque Encaenia celebrabant Iudaei, ſc. templi a Zorobabele reaedificati, et ab Herode reparati. *Reland.* Antiquitt. Hebr. IV,

IV, 9. 6. χειμὼν ἦν) Alii hyemale tempus, ut diſtinguitur a uere et autumno, intelligunt; atque Cisleu menſis, a cuius die XXV. porrigebatur iſta ſolennitas, occupat magnam partem Decembris. Alii uero putant deſignari tempeſtatem inclementem. Videtur nempe reddi ratio, cur in porticu Ieſus iſta locutus fuerit.

23. ἐν τῇ ϛοᾷ τȢ Σολομῶντος) Porticus Salomonis erat circa extremitatem atrii orientem uerſus, et inſeruiebat, ut aduerſus aëris inclementiam poſſent ſubintrare. *Ioſephus* de B I. Lib. V, 5. 1. hoc habet de iſta porticu: Templum ipſum impoſitum fuit colli firmo. Initio autem uix in ſuprema planitie illius ſatis ſpatium fuit ad templum et aram; nam circum ubique locus praeceps et decliuis erat. Quum uero rex Salomon, qui ipſe etiam templum extruxit, partem ad ortum uergentem muro cinxiſſet, ſupra aggerem eum porticus collocata fuit. Plura loca de porticibus templi Wetſtenius laudat, e. g. Antiq. VIII, 3. 9. IX, 11. 2. XX, 9. 7. De B. I. VI, 5. 2.

24. ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις;) *Quamdiu animos noſtros ſuſpenſos tenes,* ſiue, quod eodem recidit, quamdiu ſpem de Meſſia, ſaluteque per eum nobis paranda obſcuris ſermonibus dubiam reddis; ſiue quousque nos *expectatione ſuſpendis,* ut loquitur Plinius Ep. II, 20. Ἄιρειν nempe hic eſt μετέωρον ποιεῖν, *dubium ſuſpenſumque animi tenere quem.* Alii explicant per *ludificare, decipere, uerbis et oratione ſpem alicuius alere,* ut hebr. השׁיא Ierem. XXII, 27. Pro hac ſententia ſtat Nonni paraphraſis: Ἡμείων τεο μέχρις ὑποκλέπτεις φρένα μύθοις. Παῤῥησίᾳ *aperte,* uerbis non obſcuris.

25. εἶπον

25. εἶπον ὑμῖν) Sc. me eſſe Meſſiam, paſtorem illum bonum, lumen hominum omnium. περὶ ἐμοῦ) Me eſſe Meſſiam. Τὰ ἔργα, de quibus Chriſtus hic loquitur, uide per ſpecies ſuas enumerata Matth. XI, 5. Pompeius apud Salluſtium Hiſt. II. ad Romanum Senatum: *Quid praelia enumerem — quando res plus ualent quam uerba?*

26. οὐ πιστεύετε) Sc. me eſſe Meſſiam. οὐ γὰρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν) *Quia non eſtis e numero eorum, qui me, ſicut oues paſtorem, audiunt.* Quare codices nonnulli habent ὅτι οὐκ, pro οὐ γὰρ, conſentientibus Verſionibus et Patribus non paucis. Significat certe γὰρ h. l. *quia.* Senſus eſt: Non creditis mihi, et eo ipſo oſtenditis, uos non eſſe e numero meorum. Cuius rei non ſum ego cauſſa, ſed ueſter animus inſincerus, minimeque ſimplex.

27. τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει) Qui ad gregem meum pertinent, meam quaſi uocem agnoſcunt, uerbisque meis obſequuntur. ἀκολουθοῦσί μοι) Me, paſtorem ſuum praeeuntem, ſequuntur; et quidem ſemper; non interrumpunt iſtud obſequium, quod mihi ſemel addixerunt.

28. καὶ οὐ μὴ ἀπώλονται) *Non peribunt.* Medium. Vitabunt exitium, quod imminet omnibus rebellantibus aduerſus Dei filium, licet uos ſoleatis gentes ceteras addicere aeternis ſuppliciis. καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου) Futuro includitur Verbum auxiliare δύναται, *poteſt.* χεὶρ, ut hebr. יד *poteſtas, tutela. Nemo eas curae meae poteſt ſubducere.* Poſſum procurare ſalutem eorum, qui in me credunt, mihique obediunt; nec poterit quisquam impedire, quo minus iis praeſtem eam quam ipſis promiſi felici-

felicitatem. Eadem uis ſubeſt huic ſententiae ac illis: *Mihi data eſt omnis poteſtas in coelo et in terra.*

29. ὃς δέδωκέ μοι) Sc. αὐτὰ. *Qui mihi eas oues tradidit*, i. e. dare *decreuit*, *tradet*, uel: demandauit mihi hanc prouinciam, et miſit me tanquam Saluatorem omnium hominum. μείζων πάντων ἐςὶ) *Potentior*, *ſuperior* eſt omnibus illis, qui ſaluti ouium mearum obſunt. Itaque nec uos poteritis impedire id, quod ille hominum cauſſa decreuit. καὶ ὐδεὶς — μὐ) *Itaque* nulla poteſtas impediet Dei conſilium, quod per me exſequitur.

30. ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν) *Vnum*, non ſolum uoluntatis conſenſu, ſed et unitate potentiae, adeoque naturae; nam omnipotentia eſt attributum naturale. Sic Iudaei intelligebant, comm. 33. Si enim putaſſent, Ieſum haberi uelle tantum pro diuino homine, ac non pro filio Dei, qui tam uere ſit Deus, quam filii hominum ſunt homines, non dixiſſent: *Tu, quum homo ſis, facis te ipſum Deum*, neque blaſphemiae eum poſtulaſſent. Nec Chriſtus hanc ipſorum interpretationem reprehendit; confirmat potius comm. 38. ſed negat blaſphemam eſſe hanc uocem.

31. ἐβάςασαν) *Attulerunt* lapides, et quidem magnos, quibus ad hominis caedem opus erat; uel pro ἦραν, quod genus loquendi a linguae purioris uſu non abhorret. Antigonus (apud Stobaeum) ad neſcio quam mulierculam, de Diademate ſuo: *Si ſcires quot periculis, imo aerumnis expoſitum ſit*, ὐκ ἂν ἐπὶ κοπρίας κείμενον αὐτὸ ἐβάςασας.

32. πολλὰ

32. πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου) *Multa beneficia in uos contuli ex benignitate patris mei.* Καλὰ ἔργα sunt h. l. Christi miracula, quae omnia erant benefica, ad quae saepius tanquam ad argumenta diuinae suae legationis prouocat. Sunt tamen non tantum intelligenda miracula, sed etiam doctrina et institutio; nam haec etiam quammaxime erat benefica. Καλὰ ἔργα δεικνύειν, *edere*, aut *facere pulcra facinora*, ut Latini dicunt. *Demosth.* Olynth. II. ἔργον τὶ δεικνύεις; *Herodian.* II. 4. 10. ἐπιδειξαμένου — πολλά σώφρονα καὶ χρηστὰ ἔργα. διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον) *Ob quale opus illorum operum.* Quodnam est illud opus, quod uos dignum arbitramini lapidatione? Si lapidatur beneficus, quid fiet sceleratis et maleficis?

33. περὶ) Idem est, quod paullo ante διὰ inusitatius. ἄνθρωπος ὤν, ποιεῖς σεαυτὸν θεὸν) *Quum homo sis, facis te ipsum Deum*, subinde Patrem tuum Deum habens in ore, quasi nos omnes Dei filii non simus, tuque noua quadam ac peculiari ratione sis Dei filius, ut tibi cum Patre rerum omnium sit consortium; quod est diuinitatem quandam sibi arrogare. Iam uero, sic porro argumentantur, quum unus sit Deus, quisquis hominum diuinae potestatis consortium sibi arrogat, erga Dei maiestatem iniurius est, ac rebellis. Ποιεῖς, i. e. *iactas te.* Supra V, 18.

34. ἐν τῷ νόμῳ) Latius, ut saepe, nomen νόμος, pro libris sacris Iudaeorum hebraicis hic sumitur; extat enim locus Ps. LXXXII, 6. ubi iudices iniusti et magistratus uocantur אלהים, et *filii altissimi.* Vocantur autem magistratus *Dii*, quia imaginem diuinae maiestatis in his terris gerunt, quod praecipue locum habebat in uetere republica theocra-

theocratica, in qua initio Deus ipſe fuit Rex; ſed et ſub Regibus ipſe ſibi ſeruauit ſummum imperium. Cf. etiam Exod. IV, 16. ἐγὼ) *Ego*, Deus, nam ex εἶπα primae perſonae infertur illud: *ad quos Dei ſermo factus eſt.* Comm. ſeq.

35. πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο) Quibus Deus iſto tempore demandauerat aliquam prouinciam, ſuo nomine inter Iudaeos gerendam; quibus poteſtas et ἐξουσία praecipua ineſt. Angeli etiam dicuntur *Elohim*, quia partem diuinae poteſtatis in res alias exſerunt. Alii πρὸς interpretantur *contra*; ut ſit ſenſus: *aduerſus quos dirigebatur Prophetae, nomine Dei loquentis, ſermo.* Nam ea, quae aduerſus aliquem dicuntur πρός τινα dici, Graecosque ita loqui, ignorare nemo poteſt, qui orationes πρὸς Ἁρμόδιον, πρὸς τὸν δεῖνα, ἢ τὸν δεῖνα dici ſciunt, quae aduerſus aliquem habentur. καὶ οὐ — ἡ γραφή) *Et non poteſt irrita reddi ſcriptura*, ſ. neceſſe eſt, ſcripturae ſuam conſtare ueritatem. Λύεται quod falſum deprehenditur.

36. ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε — εἰμι) μετάθεσις ἀνακόλουθος, ut ſit ſenſus: *Me ne dicetis blaſphemare, quia filium Dei me eſſe perhibui? me — quem Deus ipſe ad obeundum munus conſecratum in hunc mundum ablegauit?* Eſt autem ὃν pro ἐκεῖνον ὃν. Pater Chriſtum ἡγίασε, i. e. conſecrauit, deſtinauit muneri ſuo. Nam in genere ἁγιάζειν, ſicut hebr. קדש denotat: *Aliquid in eximium uſum ſecernere, a communi et profano uſu ſecernere.* Argumentatur Chriſtus a minori ad maius: Si magiſtratus, quibus Deus demandauit aliquam prouinciam, ſuo nomine gerendam, *Dii* uocati ſunt, non ferendum uidetur, ſi ego, Meſſias, omnium Regum maximus,

omnibus

omnibus magiſtratibus ſuperior, cui omnis poteſtas in coelis et in terris tradita eſt, me dixero filium Dei et Deum?

37. εἰ ȣ̓ ποιῶ τὰ ἔργα τȣ̃ πατρός μȣ) Si non facio ea ipſa diuina opera, quae pater meus facit; ſi quae facio, non habent diuinae uirtutis ſpecimen. μὴ πιςεύετέ μοι) *Nolite credere mihi*, dicenti, me eſſe filium Dei, mihique cum illo per omnia conuenire.

38. εἰ δὲ ποιῶ) Sc. τὰ ἔργα τȣ̃ πατρός μȣ. κἂν ἐμοὶ μὴ πιςεύητε) Etiamſi uerbis meis credere non uultis. ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ) *Patrem et me eſſe coniunctiſſimos;* a Patre demandatam eſſe mihi hanc meam prouinciam, et me ipſius auctoritate haec talia agere atque perficere. Apologiae huius ſumma aduerſus inuidioſam criminationem Iudaeorum haec eſt: Se minime dixiſſe, ſe eſſe ſummum illum Deum, ſed tantum *Dei filium*, u. 36. Deinde non eſſe cur ſuccenſerent, etſi Deitatem aliquam ſibi uideretur arrogare; nam magiſtratus etiam et legatos Dei in ipſis Iudaeorum ſacris libris nominari Deos, u. 34. Denique explicat u. 37. 38. quo ſenſu dixiſſet ſe unum eſſe cum Patre; nimirum quod uere diuina opera patraret, per omnia cum Patre conſentiret, et uerba eius traderet.

39. ἐζήτȣν — πιάσαι) *Prehendere eum ſtudebant*, ut nempe captum Synedrio traderent, aliud aliquod crimen reperturo.

40. εἰς τὸν τόπον — — βαπτίζων) Vt populo reuocaret in memoriam teſtimonium Ioannis ibidem perhibitum.

41. πάντα — ἀληθῆ ἦν) Res ipſa declarat, uerum fuiſſe teſtimonium illius, quum plura praeſtet Ieſus, quam ille de eo ſit pollicitus.

42. ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτὸν) Multi ibi crediderunt eum eſſe Meſſiam; partim ob teſtimonium Ioannis; partim ob ſermones ſapientiae plenos; partim ob facta diuinam uirtutem teſtantia.

CAP. XI.

1. Λάζαρος) Alias Eleazar. Fabuloſa ſunt, quae a Veteribus de eo narrantur; e. c. factum eſſe poſtea epiſcopum in inſula Cypro, aut, quod alii uolunt, Maſſilienſium. ἐκ τῆς κώμης Μαρίας) Aliqui ſuſpicati ſunt, fuiſſe iſtum uicum poſſeſſionem Marthae et Mariae. Sed uniuscuiusque is locus dici ſolet, qui ipſius patria eſt, uel ubi aliquis habet domicilium, ut recte accipi poſſit, fuiſſe familiam iſtam incolam Bethaniae.

2. ἡ ἀλείψασα) Sc. poſtea; c. XII, 3. Non uidetur fuiſſe peccatrix, de qua hiſtoria extat Luc. VII. Vid. *Deylingii* obſeruatt. Part. III, 31.

3. ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι) i. e. Miſerunt qui dicerent, ſiue, qui nuntiarent uerbis ipſarum. Vt apud Herodotum κλειοῖ: πέμπουσα κήρυκα παρὰ Κῦρον ἔλεγε τάδε: *Mittit praeconem* (Tomyris) *ad Cyrum, qui ſuis uerbis iſta nuntiet.* ἀσθενεῖ) Conſequens: *ergo ſubueni,* eleganter reticent.

4. ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν) Nuntiis ſc. ut hoc reſponſi loco referrent. Sic in dubio manebant iſtae ſorores,

emicante tamen ſpe et fiducia. αὕτη — πρὸς θάνατον) Non, ut illae metuunt, frater lethaliter decumbens, ipſis morte eripietur in perpetuum. Lazarum moriturum non negat. Solet Ieſus ſaepe eiusmodi reſponſa dare, quae attentionem excitent. ὑπὲρ τῆς δόξης τȣ̃ Θεȣ̃) Vt Dei gloria illuſtretur. ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τȣ̃ Θεȣ̃ δι᾽ αὐτῆς) Per hunc morbum gloria filii illuſtrata eſt, quatenus ſtatim multi eum agnouere filium Dei, comm. 45. ceterique Iudaei ſtatuerunt eum occidere, comm. 46. ſqq. ſic intraturum in gloriam.

6. ὡς ȣ̃ν ἤκȣσεν) Etſi illa familiaritas uidebatur poſtulare, ut ſtatim accepto nuntio iter ſuſciperet ad Lazarum iuuandum; manſit tamen ibidem adhuc biduum, expectans copioſius argumentum edendi miraculi.

7. ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰȣδαίαν πάλιν) Ἄγειν, et ὑπάγειν, et προάγειν ſignificant elliptice, *ire*, *reuerti*, *procedere*, i. e. mouere, reducere, promouere ſeſe.

8. νῦν ἐζήτȣν) *Modo*, *paulo ante quaerebant*, et nunc quaerunt. Vid. *Kypke* ad h. l.

9. ȣ̓χὶ — ἡμέρας;) Duodecim ſunt horae diei in Palaeſtina et in uicinis regionibus, quae non longe abſunt ab aequatore. Sunt nempe dies et noctes in illis regionibus fere aequales. ἐάν τις — ȣ̓ προκόπτει) *Si quis interdiu ambulat*, *non offendit*. Vti debet quiuis tempore diurno ad ambulandum, et ad peragenda ſua negotia. ὅτι — βλέπει) *Nam ſolem uidet*. Ergo horae diei opportunae ſunt ad agendum.

10. ἐὰν

10. ἐὰν — ἀυτῷ) Tempus nocturnum non eſt opportunum ad ambulandum et agendum, quia, qui noctu ambulat, lumine ſolis non fruitur. Senſus allegoriae eſt: Sicut ineptum eſt, quod faciendum eſt non facere tum, quum id fieri poteſt, ſed differre in tempus ubi non poteſt fieri: ita et ego eſſem ineptus, ſi nunc agere nollem, quum adhuc tempus ſit agendi, et differrem negotia a me peragenda ad id tempus, ubi agere non potero. Iam ſum in uiuis; ergo debeo agere; paullo poſt mihi erit moriendum. Cf. ſupra c. IX, 4. 5. Eſt autem tota haec ſententia parabolica, et relinquitur collationis applicatio audienti aut legenti. Tale eſt: *Alba liguſtra cadunt, uacinia nigra leguntur.* Et: *In pertuſum ingerimus dicta dolium.* Senſum loci iam indicauimus. *Theophylactus* bifariam explicat, hoc modo: Qui bene agit, ei nihil mali ſolet accidere. Non eſt igitur cur metuatis; nam nihil morte dignum a nobis commiſſum eſt. Vel: Quemadmodum in luce aſpiciens non offendit, ita ei qui mecum, (ſum enim lux,) uerſatur, non impendet caſus aduerſi periculum. Alii, (idem inquit,) *Diem* interpretantur tempus ante paſſionem Chriſti, et noctem tempus poſt paſſionem. Vos itaque, ait Ieſus, non affligemini ante tempus paſſionis meae. Sed explicatio ſupra propoſita uerior eſſe uidetur.

11. κεκοίμηται) *Dormit,* i. e. *mortuus eſt.* Nam Hebraeis uſitatum fuit, mortem κατ' ἐυφημισμὸν *ſomni* molliore uocabulo indicare. Eſt autem ſoporis quies quaſi imago mortis. Et *Horatius* ſomnum mortis appellat *perpetuum ſoporem:* alii Poetae etiam noctem uocant, ex quo illud: *Nox eſt omnibus una dormienda.* Hinc etiam cippi libitinarii

narii et ſepulcreta κοιμητήρια uocantur, quaſi mors noſtra dormitio quaedam ſit, e qua ſimus nouiſſimo die excitandi. Κοιμᾶσθαι autem, ſiue *dormire* uel *quieſcere* Lazarum ait Chriſtus, non quod non mortuum ſciret, ſed ut notum faceret, ſe eum tam facile a ſomno mortis propediem ſuſcitaturum ac ſi tacto latere eius e ſomno eum ad uigilandum excitaret. Mirum, diſcipulos hoc non intellexiſſe, quum Hebraeis ſatis uſitata eſſet Phraſis *dormire*, pro *mortem obire*.

12. σωθήσεται) *Seruabitur*, ſc. ex morbo iſto. Vtuntur experientia communi. *Menander*: ὕπνος δὲ πάσης ἐςὶν ὑγίεια νόσȣ.

13. περὶ τῆς κοιμήσεως τȣ̃ ὕπνȣ) Dormitio שכובה dicitur, quae duplex eſt: alia dormitio ſomni, κοίμησις τȣ̃ ὕπνȣ, et alia dormitio mortis, τȣ̃ θανάτȣ, quae eſt ipſa mors.

15. χαίρω δι' ὑμᾶς, ἵνα πιςεύσητε, ὅτι ȣ̉κ ἤμην ἐκεῖ) *Gaudeo ueſtra cauſſa, quod illic non affuerim, ut confirmetur fides ueſtra.* Per traiectionem poſita ſunt uerba, quorum ordo fuiſſet: χαίρω δι' ὑμᾶς ὅτι ȣ̉κ ἤμην ἐκεῖ, ἵνα πιςεύσητε ὅτι ὁ πατὴρ με ἀπέςειλε. Huic affinis eſt Theophylacti ſententia, qui ad illud: ὅτι ȣ̉κ ἤμην ἐκεῖ, addit αἰτιολογίαν: τότε γὰρ ἂν ἐθεράπευσα. Si affuiſſem tunc, liberaſſem nimirum illum morbo, reſtituendo ſanitati, ne mortem obiret, atque ita non fuiſſet occaſio data tanto miraculo.

16. δίδυμος) *Geminus, gemellus.* Sic nomen hebraicum תאום graece exprimi aliqui interpretes putant. ἄγωμεν — μετ' αὐτȣ̃) In paſſione Cypriani: *Quum duceretur, populus*

pulus fratrum plangens et eiulans, dicebat. Et nos cum eo decollemur. Apud Virgilium eſt: *Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum.* At non tali affectu Thomas iſta dixiſſe uidetur. Vult forſan ille dicere: Quum ſuſcipere periculoſum iter uelit Ieſus, (ſciebant enim inſidias ipſi fieri, ut patet ex comm. 8.) non eſt aequum a nobis eum deſeri. Itaque proficiſcamur et nos una cum ipſo, atque adeo mortem oppetamus. Quae eſt oratio uiri fortis et ſinceri amici. Alii quaſi deſperantis ſententiam interpretantur, hoc ſenſu: Comitemur et nos eum, tanquam ad mortem haud dubiam proficiſcentes. Ἀυτȣ̃ refer non ad Lazarum, ſed ad Chriſtum.

19. πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν) *Martham et Mariam* ex Graeciſmo exquiſitiori. Sic *Ariſtoph.* Veſp. 1293. οἱ περὶ Φρύνιχον. *Longinus* S. XII. οἱ περὶ ἀμμώνιον. *Aelian.* V. H. I, 16. ἔφη πρὸς τȣ̀ς ἀμφὶ τὸν Κριτίαν καὶ Σιμμίαν. Alia permulta loca laudat *Wetſtenius. Trillero* et *Wolfio* placebat haec uerba ita accipere, ut intelligerentur *feminae quae ad Martham et Mariam conſolandi cauſſa ueniſſent.* Sed ſenſus exiſteret frigidiſſimus uel plane nullus: *Iudaei in domum Marthae et Mariae uenerunt, ut conſolarentur feminas, quae eo uenerant Martham ac Mariam conſolaturae.* ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς) De fratre nempe recens mortuo. Mos erat Iudaeis ſolari lugentes inter redeundum a ſepulcro, et domum reducere die ſepulturae. Solati ſunt etiam reliquis diebus luctus. Loca ex Rabbinorum ſcriptis affert *Lightfootus.*

20. Μαρία) Sine dubio quod nollet Iudaeos relinquere ſolos, uel quoniam nondum audiuerat Ieſum uenire.

22. ἀλλὰ — ὁ Θεὸς) *Sed et nunc ſcio, Deum tibi eſſe daturum, quaecunque tu pro nobis,* in commodum noſtrum *petieris.* Putant interpretes, Martham ſpem concepiſſe fore, ut Ieſus e mortuis reſuſcitet fratrem, propter ea quae is diſcipulis (u. 4.) dixerat. Sed poteſt etiam ſenſus eſſe: Tu facile precibus ad Deum impetrare aliquid poteris, quod ad animos noſtros tranquillandos pertineat. De reſuſcitatione fratris ſui non cogitaſſe Martham, ueriſimile fit ex u. 24.

23. ἀναςήσεται) Ambigue loquitur Chriſtus; non enim ſtatim addit mentionem temporis, ſed exercet fidem Marthae.

24. οἶδα, ὅτι ἀναςήσεται) Vix ſperare audet, et tamen optat, ut Chriſtus fratrem excitet. Quaſi dicat: *Tu forte tantum* loqueris de illa reſurrectione, quae olim locum habebit, quum humanarum rerum erit finis. Huius reſurrectionis obſcuram notionem habuerunt Phariſaei. Martha autem e Chriſti inſtitutione certius aliquid de ea didiciſſe uidetur.

25. ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάςασις καὶ ἡ ζωὴ) *Auctor ſum ego et fons reſurrectionis et uitae;* iam nunc reſuſcitare e morte, atque uitam reddere poſſum. Similis Phraſis eſt Deut. XXX, 20. 1 Cor. I, 30. ὁ πιςεύων εἰς ἐμὲ) *Qui mihi fide et fiducia adhaeſerit;* me pro uero Meſſia agnouerit, et praeceptis meis fideliter conſtanterque obſecutus fuerit. κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται) Etiamſi corpore fuerit mortuus, tamen uiuet. Mors eius non erit mors, ſed initium uere beatae et exoptatiſſimae uitae. Ζήσεται, nempe κατὰ Θεὸν πνεύματι, ut 1 Petr. IV, 6. Eſt porro in uerbis Chriſti ὀξύμωρον, quale in

in Arriani illis IV, 1. de Socrate, ἀποθνήσκων σώζεται, et Ciceronis de amicis in Laelio ſuo: *Abſentes adſunt — et (quod dictu difficilius) mortui uiuunt.*

26. καὶ) *Quapropter.* πᾶς. — εἰς ἐμὲ) *Quisquis uiuens* ſc. hanc uitam corporis mihi confidet. οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα) *Nunquam morietur*, ut ſupra c. VIII, 51. Alii: *Non morietur in aeternum*, i. e. non in perpetuum in morte manebit. *Semlerus* interpretatur: Fieri poſſe, ut aliquis *nunquam*, (μὴ εἰς τὸν αἰῶνα) mortem experiatur; quemadmodum in illo: Poteritis dicere monti huic, uolo ut ex hac parte tranſeas in iſtam aliam.

27. ἐγὼ πεπίστευκα) *Credidi*, i. e. credo, ſiue, mihi eſt perſuaſum. Saepe autem utuntur Graeci uerbis praeteritis, indicantes praeſens, ſignificando praeſertim animi motus et affectus. ὁ ἐρχόμενος) *Qui uenturus erat*, ut Matth. XI, 3.

28. λάθρα) Vel quia metuebat a Iudaeis, licet amici eſſent; uel, quia ignorabat, utrum Ieſus uellet in conſpectu omnium uerſari. ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε) Dicitur hoc κατὰ τὸ σιωπώμενον, ut intelligendum ſit, uerbis Ieſu accerſitam tunc fuiſſe Mariam requirentis illam. Vt illud: Audiui Archyllis, iamdudum Lesbiam adduci iubes; cum iuſſum illud non commemoretur.

31. ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ) Sic ferebat conſuetudo illorum temporum, et etiamnum hic mos obtinet in Oriente, ut refert *Lüdeke*, in expoſitione breui locorum Scripturae S. ad Orientem ſeſe referentium. §. 83.

33. ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι) *Commotus eſt miſericordia,* uel potius: *Triſtitia affectus eſt.* Nam uerbum ἐμβριμᾶσθαι, quod alias eſt *fremere,* grauiter et uultu irato increpare, interminari, h. l. in ſenſu molliore accipiendum eſt. *Xenoph.* Paed. IV. ἐνταῦθα δὴ ἐβριμᾶτο τε τῷ Κύρῳ, *Vehementer indignatus fuit* (Cyaxares) *Cyro,* nimirum propter Medos equites abductos. Grauem igitur commotionem animi h. l. hoc uerbum indicat, ut intelligendum ſit, fuiſſe tunc in Ieſu admodum uehementes affectus. Ἐν πνεύματι, i. e. ἐν ἑαυτῷ. ἐτάραξεν ἑαυτὸν) Reciprocum pro Paſſiuo, ut 2 Pet. II, 8. ἐβασάνισεν. Vertendum eſt igitur: *Perturbatus eſt.* Sic *Theocritus* ταράττεσθαι de *perturbatione animi* uſurpat, ut oſtendit *Porſchberger* in Theocrito S. S. illuſtrante p. 57. *Theophylactus* ad Hebr. XII, 11. ὁ λυπούμενος ταράττεται. Quum nimirum uideret Ieſus flentes Mariam et amicos, et ipſe triſtitia affectus, animoque perturbatus fuit.

34. πȣ̃ τεθείκατε αὐτὸν) Quo animo Chriſtus hoc dixerit, uarie ſolent interpretari. Quidam, eo conſilio, ut ibi lacrymandi officio defungeretur; alii, et quidem rectius, ſic iam aliquam ſpem adſtantibus inditam fuiſſe, fore, ut aliquid inuſitati Ieſus efficiat.

35. ἐδάκρυσεν) Lacrymae et ipſi oboriebantur. Rom. XII, 15. 16. Quum Ioannes non refutet Iudaeos, qui iſtas lacrymas interpretabantur ſignum amoris in Lazarum, (u. 36.) non audiendi ſunt *Heumannus,* et alii, qui negant, Ieſum hac de cauſſa lacrymatum, ſed tantum ex ſocietate quadam eius doloris, quem ſorores prae ſe ferebant. Occupatur illud, non excluditur.

38. στή-

38. σπήλαιον) Iudaea erat regio petroſa, inde etiam multae ſpeluncae dabantur, et ſepulcra ut plurimum in petris excidebantur. Vide Salmaſium et Solinum c. 52. Io. Nicolai de luctu Graecorum c. 12. §. 2.

39. τεταρταῖος γάρ ἐςι) i. e. *quartus iam agitur dies ex quo mortuus eſt.* Ita Xenophon de mortuis quibusdam: ἤδη ἦσαν πεμπταῖοι, et δωδεκαταῖος *Theocrito* Id. II, 4. qui duodecim dies abeſſet; et προκεῖσθαι πεμπταῖον. *Ariſtophani* Auibus: iacuiſſe quinque dies inſepultum. Plura habet Wetſtenius.

40. οὐκ εἶπόν σοι) Comm. ſc. 25. Forſan etiam tale aliquid tum addidit Ieſus, ea figura ſermonis utente auctore, quam Graeci uocant κατὰ τὸ σιωπώμενον. τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ) Documentum illuſtre potentiae diuinae; nam δόξα κυρίου ex Hebraismo notat opera diuina, et omnia ſigna diuini numinis.

41. οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος) Ellipſis, pro: τοῦ μνημείου οὗ ἦν ὁ τ. κ. Abeſt haec ſententia a *codicibus quatuor*, a translatione latina, ſyra, aeth. copta, arm. arab. perſ. *Variat* in tribus codicibus, ὅπου ἔκειτο, in duobus aliis οὗ ἦν. Itaque certum eſt, olim abfuiſſe, atque ſerius additum eſſe. εὐχαριςῶ σοι) Ieſus de euentu certiſſimus ad miraculum accedit longe maximum.

43. δεῦρο ἔξω) *Huc foras.* Ellipſis. Deeſt enim *adeſto,* uel *prodito.*

44. ἐξῆλθεν) i. e. Surgebat, ſtabat, et *exire uelle* uidebatur. κειρίαις) *Faſciis.* Gloſſar. κειρίαι, *inſtitae.* Etymol. κειρία σημαίνει τὰ σχοινία τὰ ἐντάφια, ἡ κειρία σημαίνει

τὸ σχοινίον τὸ δεσμεῦον τὴν κλίνην. Vſi ſunt hoc nomine *Ariſtophanes* Auibus 817. et *Artemidorus* l. 14. Et hodie mos uiget in Oriente, ut mortui rarius ueſtibus ſuis induti, ſed potius linteis inuoluti, aut in iis inſuti, efferantur, teſte *Lüdeke* in expoſitione breui etc. §. 83. σϐδαρίῳ) Σϐδάριον, uocabulum latinum a Iudaeis receptum, quod ſcribere ſolent סודר, denotat linteolum, ad ſudorem uultus abſtergendum; deinde etiam linteolum quod mortuis circumuoluebatur. *Nicolai* de luctu graecorum c. 3. §. 6.

46. τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν) Sc. Ἰϐδαίων. Erant ex eorum hominum genere, qui ne conſpecta quidem mortuorum reſurrectione reſipiſcere ſolebant. Luc. XVI, 31.

47. συνήγαγον — συνέδριον) οἱ ἀρχιερεῖς, nempe Pontifex Maximus *Caiaphas*, et qui ante eum pontificatu functus erat, *Annas*, ſocer eius; infra XVIII, 13. 24. ὗτος — ποιεῖ) Adeo excoecati erant animi eorum, ut iis ipſis miraculis, quibus ad fidem ei adhibendam permoueri debuerant, in ipſius perniciem incitarentur. ὗτος, contemtim, ut Actor. VI, 14.

48. πάντες) Eſt oratio uehementer iratorum et indignantium; i. e. bene multi, plures tandem et plurimi. οἱ ῥωμαῖοι) putabant, Romanos id pro ſeditione habituros. Nec tamen effugerunt Iudaei, quod metuebant. ἀρϐσιν) αἴρειν h. l. eſt *penitus auferre*, κατὰ κράτος λαβεῖν, i. e. *eripere ui.* Nam erat adhuc quaedam tunc adminiſtratio in populo Iudaico pontificia atque ſacerdotalis, admodum tamen labefactata ac deminuta. τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος) *Locum et populum.* Adagii inſtar; i. e. *omnia.* Τόπος, *territorium, urbs;*

urbs; alii interpretantur *templum Hierosolymitanum*, quod dicitur τόπος ἅγιος, Matth. XXIV, 15.

49. ὑμεῖς — οὐδὲν) Nimirum, quod attinet negotium id de quo agitur. Reprehendit pontifex tardam assessorum deliberationem, et certus consilii affirmat, rem faciliime expediri posse. Non aggrediendum esse populum, sed unum Iesum remouendum.

50. συμφέρει — ἀπόληται) Omnium interesse dicit Pontifex, ut unus Iesus moreretur pro populo, potius quam hoc incolumi tota gens periret. Nonnisi de utilitate politica cogitat. Eodem sensu *Xiphilinus* in Othone p. 193. πολὺ γὰρ πȣ, καὶ κρεῖττον καὶ δικαιότερον ἐςιν, ἕνα ὑπὲρ πάντων, ἢ πολλοὺς ὑπὲρ ἑνὸς ἀπολέσθαι. Similia loca plura laudat Wetstenius.

51. τȣ̃το δὲ ἀφ' ἑαυτȣ̃ οὐκ εἶπεν) Non casu, uel sine omine hoc dixit. Profani id fieri dicunt ἀφ' ἑαυτȣ̃, quod aliquis *sponte* facit, aliis non impellentibus. Ioannes sine dubio hoc uult dicere, Caiapham inscium, quamuis alio dirigeret orationem suam, edidisse uaticinium. ἀλλὰ ἀρχιερεὺς — προεφήτευσεν) Prouidentia diuina ita dirigente sententiam contra Iesum in se nequissimam ita protulit Caiaphas, ut simul illa sensu paullisper diuerso accepta, insigne esset uaticinium de uera mortis Christi utilitate. Vaticinandi uim Sacerdoti tribuit *Philo* de Creat. princ. p. 728. Ε, ὁ πρὸς ἀλήθειαν ἱερεὺς εὐθὺς ἐςι προφήτης, οὐ γένει μᾶλλον ἢ ἀρετῇ παρεληλυθὼς ἐπὶ τὴν τȣ̃ ὄντως θεραπείαν. *Verus sacerdos simul etiam uates est, non tam generis quam uirtutis beneficio consecutus sacerdotium ueri numinis.* Sed huius rei neque in libris de Maccabaeis, neque in Iosepho, neque in Iudaeorum

daeorum libris exempla ſunt. Praeterea etiam hoc conſilium naturali modo Caiaphae in mentem uenire poterat, ut uix credibile ſit, Deum hoc inſcio et inuito, immediate has ideas in animo eius excitaſſe. Προφητεύειν igitur hic erit dirigente Deo loqui aliquid, quod ſimul aliam rem exprimit, alioque modo explicari poteſt. Dedit nempe Caiaphas conſilium politicum, ſed dirigente Deo uſus eſt uerbis, quibus ſimul doctrina inſignis de Chriſto exprimitur.

52. ὐχ — μόνον) ſc. mortuus eſt. Ἀλλ' Supple: Pro omnibus hominibus obiit mortem. τὰ τέκνα τῦ Θεῦ) Per prolepſin: Iſtos omnes, qui, ut dicitur c. I, 12. Chriſtum, ſiue doctrinam eius accipiunt, atque ſic meliorem naturam, Deo ſimilem, induunt. τὰ διεσκορπισμένα) Intelliguntur Iudaei extra Palaeſtinam diſperſi, et qui ex gentibus aliis erant credituri. συναγάγῃ εἰς ἓν) *In unam ſocietatem colligeret.* Vt omnes fierent *unum*, ἓν, ratione animi emendati et diuinioris, ut poſtea ſaepe Chriſtus loquitur.

54. Ἰησῦς — Ἰυδαίοις) *Ieſus autem non amplius palam inter Iudaeos uerſabatur.* Παῤῥησίᾳ, *aperte*, publice. Sciuit nempe inimicos inſidiari eius uitae, u. 53. ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν) Nempe ex Bethania, et locis urbi uicinis. Mox tamen rediit, ut legimus c. XII, 1. εἰς — ἐρήμυ) Ad partem Iudaeae orientalem, non procul Hierichunte. ἐφραὶμ) Siue ἐφρὲμ. *Hieronymus:* Eſt uilla praegrandis Ephraea nomine contra ſeptentrionem in uiceſimo ab Aelia milliario. Cf. *Ioſeph.* de B. I. IV, 9. 9.

55. ἐκ τῆς χώρας) Ex *regione* illa u. 54. perinde ut ex ceteris regionibus. ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτὺς) Indicatur diligen-

diligentia praeparationis ad ſacratiſſimas illas ferias celebrandas, ſecundum Iudaica inſtituta, et legitimas obſeruationes. Abſtinebant unum diem, aut plures dies uino, Venere, delicatioribus cibis, et hoc modo tum corpus tum animum praeparabant ad ſacra paſchalia. Exod. XIX, 10.

56. ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ) Vſus duarum negationum ſermonis graeci negando proprius eſt. Dubitabant autem iſti, uenturusne eſſet ad diem feſtum; aliis affirmantibus, ob morem ipſius perpetuum, aliis negantibus ob impendens periculum.

CAP. XII.

1. Πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα) *Sex ante diebus, quam Paſcha foret*; uel: *ſex diebus ante Paſcha.* Sic LXX, πρὸ δύο ἐτῶν τοῦ σεισμοῦ, πρὸ τριῶν μηνῶν τοῦ θερισμοῦ, Amos. I, 1. IV, 7. Adde 2 Macc. XV, (36) 37. Profanos etiam auctores, graecos et latinos interdum ſic loqui, patet ex locis Wetſtenio laudatis. εἰς βηθανίαν) Non ſtatim Hieroſolyma ingreſſus eſt, ſed ob inſidias Iudaeorum per dies aliquot latuit apud amicos.

2. ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ) Coenam iſtam datam eſſe Matthaeus c. XXVI, 6. et Marcus XIV, 3. ſcripſere, in domo Simonis leproſi, quem aliqui fuiſſe perhibuerunt patrem Lazari. Simon forte fuit magiſter conuiuii in ſua domo, qui Lazarum, Ieſum, aliosque inuitauerat. ἡ Μάρθα διηκόνει) Siue cibos parauerat, et coquinae praeerat, ſiue eſcas appoſuit *ipſi*, Ieſu; ſuppleri enim poteſt hoc pronomen, ſi de miniſterio ad menſam intelligatur.

3. λίτραν) *Libram.* Pollux indicat esse uocabulum antiquum, tam nummi, quam ponderis significatione. Diuersis autem in locis diuersum pondus librae fuit: Romanae quidem librae unciarum XII. quae drachmae erunt XCVI. νάρδου πιστικῆς) Cf. annotata ad Marc. XIV, 3. Aliis πιστικὸν idem est ac πιστὸν, *potabile.* Sic φάρμακα πιστὰ sunt medicamenta potabilia, quae fluunt ut liquidum fluere solet. Ergo νάρδος πιστικὴ esset nardus sic diluta et attenuata, ut facile posset fundi ut liquidum. Vid. Stephani Thes. linguae graecae sub uoce πιστὸς et πιστικός.

5. τριακοσίων δηναρίων) Videtur pretium huius unguenti satis notum fuisse. Secundum *Gronouium* 300. denarii essent tres librae argenti; ter centum item drachmae, atque ita tres minae. *Bengelius:* L. uel LX. florenis. *Heumannus:* Thaleris 37. et dimidio.

6. κλέπτης ἦν) Iam ante consueuerat pecuniarum partem auferre, sibique reseruare; haec igitur uidebatur eximia opportunitas. τὸ γλωσσόκομον) *Cistula,* (*Kaestgen, Geldcassa*) Proprie est *theca* condendis lingulis tibiarum idonea. *Hesychius:* Γλωττοκόμον, ἐν ᾧ οἱ αὐλεταὶ ἀπετίθεσαν τὰς γλωσσίδας. *Pollux* II. 108. VII. 153. Deinde per synecdochen speciei pro altera specie, *arcula* seu loculus pecuniis et ceteris rebus necessariis custodiendis destinatus. 2 Paralip. XXIV, 8. 10. 11. *Galen.* I, 11. in Hippocr. de fracturis. De Antidot. I. *Tosevoth Schevioth* X. γλωσσόκομα plena litteris debitorum tradidi tibi. *Glossar.* cistellam γλωσσόκομον. τὰ βαλλόμενα) i. e. τὰ ἐμβαλλόμενα s. συμβαλλόμενα in arculam illam seu cistellam. ἐβάσταζεν) Portare, secum ferre solebat; siue ad *usus obuios,* siue ut ad manum esset,

si

ſi qui uellent nouis donis aerarium illud commune liberaliter augere. Satis probabile eſt, eos qui Ieſum docentem audirent, aut qui ei iam fauerent, de ſuo impendiſſe in commune quaſi aliquod aerarium, ne deeſſet, ſi argento modico eſſet opus. *Kypkius* uertit: *auferebat*, ſc. de illis, quae immittebantur, quam uerbi βαςάζειν notionem multis Profanorum locis probat.

7. ἄφες αὐτὴν) Sc. ποιεῖν. Noli eam iſta tua reprehenſione iam impedire, aut pudefacere. εἰς τὴν ἡμέραν τȣ̃ ἐνταφιασμȣ̃ τετήρηκεν αὐτὸ) Ἐνταφιασμὸς, *pollinctura*, i. e. omnis apparatus, quo mortuum corpus ornatur, ueſtimenta, faſciae, flores, unguenta etc. Ieſus hoc, quod fecerat Maria, in hanc partem interpretatur, quaſi inſcia quid mox euenturum eſſet, unxiſſet corpus ad ſepulturam, quaſi dicat: *In meam ſepulturam hoc impenſum eſt.* Id quod dicitur plane apud Marcum: Anteuertit meam ſepulturam hac unctione. Sex poſt diebus (coll. u. 1.) ſecutura erat mors et ſepultura ipſa.

9. ἔγνω) Didicit, rumore et fama ſenſim exeunte. ὄχλος — ἦλθον) Sicut mox: ὁ ὄχλος ὁ ἐλθὼν ἀκȣ́σαντες. Eſt enim in nomine ὄχλος plurium ſignificatio. Vt: *turba ruunt.* ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν) Quem excitauit, quum iam inter mortuos iaceret, i. e. mortuus fuiſſet.

10. ἵνα καὶ τὸν λάζαρον ἀποκτείνωσιν) Non Ieſum ſolum, ſed et Lazarum interficere decreuerunt. Pro bono publico quiduis ſibi licere exiſtimabant. Fuerunt ueteres in ea opinione, ideo hiſtoriam Lazari reſuſcitati a tribus Euangeliſtis non ſcriptam fuiſſe, ne ipſi ſuperſtiti periculum crearetur quod obſeruauit Epiphanius.

11. ὅτι

11. ὅτι — εἰς τὸν Ἰησοῦν) ὑπῆγον, *abibant*, ſc. ex urbe Bethaniam. *Credebant* in Ieſum, non tantum ut in Prophetam, ſed et ut in Meſſiam, ut ſequens hiſtoria oſtendit.

12. ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς) Ex Bethania. Vide hiſtoriam explicatam Matth. XXI.

13. τὰ βαΐα τῶν φοινίκων) Βαΐον et βαΐδα proprie eſſe perhibent ramos et frondes palmae arboris, ut addi φοινίκων non fuerit neceſſe. *GLOSSARIUM: Palma* βαΐς καὶ φοῖνιξ. *Etymol.* βαΐον — σημαίνει τὸν κλάδον τοῦ φοίνικος. *Heſychius:* βαΐς, ῥάβδος φοίνικος, καὶ βαΐον. Notum autem eſt, Iudaicas palmas celebrari inprimis, quum his maxime Iudaea nobilis atque inclyta fuiſſe perhibeatur. ἐξῆλθον) Pauci inter eos, qui Chriſto Hieroſolyma eunti obuiam procedebant, fuiſſe uidentur, qui alia beneficia a Meſſia ſuo ſperarent, quam nouum regnum politicum, quod euerſo Romanorum imperio iam putabant inſtaurari. ὡσαννὰ) Vide annot. ad Matth. XXI, 9. ut et ad ſequentia.

14. ὀνάριον) Deminutum ἀπὸ τοῦ ὄνου. Eſt autem ſynecdochica locutio, et expoſitio breuior, quaſique conciſa eorum, quae ab aliis Euangeliſtis commemorantur uerboſius et explicatius.

16. οὐκ ἔγνωσαν) Non animaduerterunt, id quod Zacharias uaticinatur, de Chriſto ſcriptum fuiſſe. ἐδοξάσθη) *Ad gloriam et ſummum honorem euectus eſt;* nimirum per reſurrectionem et aſcenſionem. ἐπ' αὐτῷ) i. e. περὶ αὐτοῦ, *de ipſo.* Vt *Aen.* I, 750. Multa *ſuper* Priamo rogitans, *ſuper* Hectore multa. καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ) Verbum

ἐποίη-

ἐποίησαν h. l. explicandum eſt imperſonaliter; et intelligendum hoc eſt non tantum de diſcipulis, ſed etiam de populo, qui obuiam prodierat, et acclamauerat.

17. ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ᾽ αὐτȣ͂) *Populus qui eum comitabatur.* Antea deſcripta fuerunt publica ſtudia eorum, qui ex urbe Ieſu obuiam iuerant; nunc autem narrat Euangeliſta, nec eam multitudinem, quae Ieſum comitabatur, laudes eius tacuiſſe.

18. διὰ τȣ͂το καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος) Haec (publica fama de reſuſcitatione Lazari) ratio fuit, cur tam multi iſto tempore ex urbe egreſſi Ieſum requirerent.

19. θεωρεῖτε) Vel interrogatiue: *Videtisne?* uel pro futuro: *Intelligetis tandem.* ὅτι ȣ̓κ ὠφελεῖτε ȣ̓δὲν) *Quod nihil proficitis quicquam; nihil adiuuatis rem.* Nam eſt hoc uerbum τῶν ἀλλοπαθῶν. ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτȣ͂ ἀπῆλθεν) Vniuerſa populi multitudo eum tandem ducem et doctorem amplectetur. Ὁ κόσμος, העולם כלו, quod Syrus dixit עלמא כלה. Locutio mere hyperbolica, qua Iudaei frequenter utuntur.

20. ἕλληνες) Intelligunt interpretes multi Iudaeos, qui habitabant in gentibus, quos peculiariter Helleniſtas et Graecienſes uocarunt. Aliis ἕλληνες h. l. ſunt *ethnici.* Nam omnes a religione Iudaeorum alieni interdum uocati ſunt ἕλληνες, et ἔθνη. Atque hi, quorum hic fit mentio, uel patriae Philippi, uel uicinorum fortaſſe locorum fuerunt incolae. Nec obſtat huic ſententiae, quod iſti Graeci religionis cauſſa Hieroſolyma ueniſſe dicuntur. Nam Gentiles non tantum dona, oblationes et ſacrificia

miſerunt, ſed et ipſi aliquando adierunt templum et adorarunt. Loca ex *Ioſepho* et Rabbinorum Scriptis habes apud *Ligthfootum* et *Wetſtenium.* Inde atrium templi extimum uocatum eſt *atrium Gentium*, et חול *atrium commune.* Praeferenda tamen uidetur Ven. *Noeſſelti* ſententia, qui totum hunc locum in Progr. Paſch. a. 1778. accurate, ut ſolet, interpretatus eſt, intelligendos eſſe homines ex Gentilibus graecis Proſelytos factos; σεβομένους προσηλύτους uocat Lucas Act. XIII, 43. nunc ἔθνη nunc ἕλληνας c. XI. XV. Hos cum Iudaeis religionis cauſſa Hieroſolyma eſſe profectos, non eſt dubitandum.

21. κύριε) Satis honorifice doctoris ei honorem tribuunt: *Rabbi*, *Mar.* Pudor obſtabat, quo minus ipſi adirent Ieſum; adeunt igitur Philippum, ut is ſibi aditum aperiret ad Ieſum. θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν) *Nos Ieſu uidendi cupiditate tenemur.* Nam θέλειν ut hebr. חפץ ſaepe eſt *optare.* Quum nempe uidiſſent, Ieſum a populo declaratum eſſe publice pro rege Iſraelis, non ſolum eius in turba uidendi, ſed cominus etiam ſalutandi cupiditate flagrabant. Haud dubie etiam tanto Regi commendari, eiusque gratiam inire uolebant.

23. ἀπεκρίνατο αὐτοῖς) αὐτοῖς quidam interpretes referunt ad *Graecos*; ſed ueroſimilius eſt, et contextus ipſe docet, *diſcipulis* duobus Ieſum haec dixiſſe. ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) Senſus eſt: *Adeſt tempus illud, quo uerus ille honor, qui filio hominis tribuendus eſt, a Deo luculentius manifeſtabitur.* Illuſtratur autem honor Chriſti propagatione doctrinae a ſe traditae; nam hoc maxime praemium pro ſuſceptis mortis doloribus reportauit,

quod

quod ſibi conciliata eſt magna diſcipulorum copia, quos regeret docendo felicitateque ſempiterna mactaret. Ieſ. LIII, 10. ſeqq.

24. ἐὰν μὴ — καρπὸν φέρει) Docet his uerbis Chriſtus poſt mortem demum ſuam hunc honorem manifeſtatum iri. Quare ſe comparat cum tritici ſemine, quod moritur quaſi in terra, ſed efficacitate ſoli mutatum emergit e terra rurſum cum copioſo foenore, pro uno grano centum reddens. Sic Chriſtus poſt cruciatuum et mortis perpeſſionem ad ſummum honoris faſtigium euectus eſt. Magiſtrum imitari debent diſcipuli. Quare ſtatim comm. ſequenti addit:

25. ὁ φιλῶν — ἀπολέσει αὐτὴν) *Quicunque caram habet uitam ſuam*, i. e. ita amat uitam ſuam, ut carere malit iure ciuitatis meae, quam pericula doloresque ſuſcipere, *is eam perdet*, atque ſpe beneficiorum a me promiſſorum et praemiorum excidet. Duplici ſenſu h. l. ſumitur uox ψυχῆς, nempe de uita phyſica, et de uita tropice intellecta, i. e. felicitate. ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ) Parui faciens uitam ſuam, proque Euangelii prouentu obiiciens eam periculis et mortibus. εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν) Seruabit eam, perennem ac felicem uitam recepturus in reſurrectione.

26. ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις) *Si quis miniſtrum meum ſe profitetur*, nimirum in promulganda ueritate Euangelii. ἐμοὶ ἀκολουθείτω) i. e. *Imitetur exemplum meum*; ſic ut ego ſuſcipiat labores et moleſtias, ſc. religionis cauſſa, ſi opus fuerit. Iis tantum hoc dicitur, quibus ob religionis propagandae negotium imminent pericula, non omnibus Chriſtianis. Nam ubi calamitates religionis cauſſa non imminent,

nent, ibi ſponte non ſunt ſuſcipiendae. καὶ ὅπου — ἔσαι) *Vbi ego ero.* Praeſens pro Futuro. Intelligit locum ſummae felicitatis. Nimirum, par eſt, miniſtrum a Domino non diuelli, nec in laetis, nec in triſtibus. Ita etiam, inquit Chriſtus, quos habuero conſortes ac ſocios afflictionum, eos non ſeiungam a conſortio felicitatis. τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ) *Illum pater meus honore*, i. e. *praemiis afficiet.* Pro temporis malis, proque ignominia, qua apud homines affectus eſt, aeterna felicitate, ueraque gloria eum decorabit. Scilicet aequum eſt, ut pater unici filii miniſtros ſimili praemio dignetur, quos ſimilia paſſos nouerit.

27. νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται) *Nunc animo perturbatus ſum*; nam ἡ ψυχὴ, נַפְשִׁי *ego.* Dum mortem inſtantem et acerbiſſimos dolores ſibi ob oculos ponit, magna afficitur triſtitia. καὶ τί εἴπω — ὥρας ταύτης) Varie explicatur hic locus. In eo conueniunt, ὥραν h. l. eſſe *tempus periculoſum*, uel *ipſum periculum*; ut *tempora* ſaepe Latinis. Sed uarie connectunt noſtra uerba. Antiquiores quidam, et plures recentiores ſignum interrogandi repetunt poſt ταύτης, ut ſenſus ſit: Et quid dicam? Num hoc, pater, rogabo, ut me eripias ex iſto fatali tempore: ex iſto momento cruciatuum et mortis inſtantis? Minime uero id a te petam. *Semlerus:* Quid multa? Cur uerboſius de hac re agam? Tu potius, o pater, cui addixi meum obſequium, me adiuua, ut, licet uita priuandus ſim, tamen apud te iſtam aeternam uitam poſthac agam. Sed facilior eſt *Noeſſelti* interpretatio, illud, *quid igitur dicam?* accipientis pro: quo me uertam, neſcio; anxius animi haereo; uim doloris quo modo ſuſtineam non uideo. Cf. Matth. XXVI, 38. ſqq.

ἀλλὰ

ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην) Veruntamen ideo duram iſtam conditionem ſubii; ut nimirum pro humano genere uitam meam profundam.

28. δόξασόν σου τὸ ὄνομα) *Fac ut honor tuus*, (per me) *illuſtretur*; nam ὄνομα h. l. eſt honor, dignitas. Illuſtratur autem honor Dei, quando ſapientia, benignitas, et potentia eius manifeſtatur, quod nulla re magis factum eſt quam per doctrinam et opera Chriſti, atque propagatione religionis chriſtianae inter omnes gentes. φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ Scilicet *talis*; uel: *haec pronuncians*. Quae de *Both Kol* Rabbini referre ſolent, ex mea ſententia recte pro fabulis et fraudibus habentur. Cf. *Lightfoot*. ad Matth. III, 17. καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω) *Iam glorificaui* (ſc. nomen meum, per tuum miniſterium,) *et in poſterum etiam glorificabo*. Iam tum Deus glorificauerat per Chriſtum nomen ſuum, i. e. ſapientiam, benignitatem et potentiam ſuam manifeſtauerat. Chriſtus enim per tres annos docuerat, unum eſſe uerum Deum, qui ſit fons omnis felicitatis, qui uelit homines abſtrahere a uitiis, iisque largiri aeternam ſalutem. Patrauerat etiam miracula, e quibus Dei potentia patuit. Promittit autem Deus, ſe, eo quo indicauimus ſenſu, in poſterum etiam glorificaturum eſſe nomen ſuum. Hoc factum eſt, quum poſt mortem et reſurrectionem Chriſti omnibus innotuit doctrina Chriſti.

29. ὁ οὖν ὄχλος — λελάληκεν) Verba quidem omnes diſtincte intellexiſſe uidentur; ſed modum, quo Deus ſit locutus, ſuo ſenſu explicabant. Alii intonuiſſe aërem, alii angelum cum eo collocutum eſſe dicebant; Deus enim, quum loquebatur, per tonitrua uel per angelos loqui putabatur.

30. οὐ δι' ἐμὲ — ἀλλὰ δι' ὑμᾶς) Non eo consilio, ut ego confirmer in proposito meo, sed ut uos uideatis, quanti me pater faciat, etiamsi pro impio et seductore condemner, et fidem habeatis doctrinae meae.

31. νῦν — κόσμου τούτου) *Nunc decernitur de hoc mundo*, i. e. iam instat tempus, quo mali et flagitiosi homines, qui repudiauerint meam doctrinam, contumaciae conuincantur et malitiae. Τοῦ κόσμου nomine h. l. intelliguntur omnes, qui disciplinam Christi non admittunt, siue sint Iudaei, siue Pagani. Hanc huius uocis significationem contextus postulat; et hanc notionem in uniuerso Ioannis Euangelio regnare, notum est. Κρίσις ἐστὶ, i. e. κρίνεται ὁ κόσμος, *iudicatur mundus*, caussa cadit, erroris et criminis reus deprehenditur, (quo sensu κατακρίνειν occurrit Matth. XII, 41. Hebr. XI, 7.) Conuicti sunt autem aduersarii Christi, aliique ἄπιστοι erroris propagatione doctrinae per Christum et Apostolos traditae, qua spes labefactandi honoris Christi destructa, consiliorumque contrariorum omnium atque insidiarum uanitas demonstrata est. Similis huic locus extat infra c. XVI, 8. sq. Dicit autem Iesus νῦν κρίσις ἐστὶ, nunc in eo est, iam instat tempus, quo haec fient; breui enim post mortem et resurrectionem Christi et post effusionem Spiritus, propagata est eius doctrina. νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω) *Nunc princeps huius mundi* (Satanas) *de regno deturbabitur*. Ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου, שר העולם *Princeps mundi:* Phrasiologia Scriptoribus Iudaicis non ignota, ut patet ex locis a *Lightfooto* et Wetstenio allatis. Diabolus intelligitur, qui Deo quasi excluso regnauit, atque exercuit tyrannidem suam inter gentiles et Iudaeos,

daeos, captiuos eos ducens in omne peccatum et perditionem. Quemadmodum nempe peccato, Rom. VI, 12. et morti cap. V, 14. ſic diabolo imperium in peccatores omnes, inprimisque in hoſtes doctrinae Chriſti tribuitur. Quam ob rem illius uis atque poteſtas labefactata dicitur, quotiescunque per propagatam doctrinam aut ſuſceptam diſciplinam Chriſti homines e poteſtate eius, ſiue erroris aut impietatis ſeruitute erepti ſunt. Cf. Luc. X, 18. Col. I, 13. Act. XXVI, 18. Ἔξω ex uoce ἄρχων interpretandum ἐκ τῆς ἀρχῆς. *Deturbabitur Satanas de tyrannide ſua*; pulſis nimirum ignorantiae tenebris, et hominibus in meliorem ſtatum reſtitutis. Quomodo id eſſet futurum, ſtatim commate ſeq. oſtendit.

32. κἀγὼ) *Nam ego.* Καὶ, ut hebr. ו ſaepe ualere *nam*, haud ſemel monuimus; et h. l. contextus hanc ſignificationem poſtulat. ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς) i. e. *quum mortuus fuero*; nam phraſis haec hebraeo-graeca eſt, ex hebr. הסתלק מן העולם a rad. סלק *aſcendit.* Verbo רום uſus fuit interpres Syrus, et legimus Dan. VIII, 11. הרם התמיד *ablatum fuit iuge.* Sic forte hic: אם הֻרַמְתִּי מן הארץ *ſi ſublatus fuero e terra.* Sed ſignificat ſimul mortis genus, crucem, ut comm. 33. docet; nam in altum tollitur, qui cruci affigitur. *Silius* II, 344. *Vidi quum robore pendens Hiſpaniam cruce ſublimis ſpectaret ab alta.* Ineſt igitur *Dilogia* noſtrae Phraſi. πάντες ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτὸν) *Omnes* (Iudaeos et gentiles) *ad me traham*, ſc. ex Diaboli tyrannide, ad meam ſocietatem. Factum hoc eſt, dum per doctrinam ſuam fecit ſectatores poſt mortem et exaltationem, et fiet, dum ſectatores ueri

 nomi-

nominis ad felicitatis ſuae ſocietatem perducet. Cohaerent haec cum iis quae comm. 20—22. dicta ſunt, ſic: Imminet quidem mihi magna gloria, ſed poſt multas demum calamitates, quas etiam ii, qui ſectatores mei eſſe uolunt, ſuſcipere debent. Deſcribit igitur Ieſus comm. 31. 32. ſuum et Patris δοξασμὸν. Tanta enim totius orbis terrarum commutatione, quae effecta eſt per doctrinae propagationem, demonſtratum eſt, eum eſſe dominum omnium; innotuit etiam Dei ſapientia, benignitas, omnipotentia et iuſtitia.

33. τȣ̃το δὲ — ἀποθνήσκειν) *His uerbis* (ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς) *obſcure ſignificauit, quo mortis genere eſſet moriturus.* Verbum σημαίνειν notat, *aliquid futurum uaticinando cum ambiguitate quadam atque obſcuritate innuere*, et tribuitur proprie Deorum oraculis, euentus humanos ſubobſcure ſignificantibus, ut exemplis multis *Kypke* ad h. l. docet.

34. ἠκȣ́σαμεν) Nempe praeeuntibus Doctoribus et Rabbinis noſtris. ἐκ τȣ̃ νόμȣ) Ex ſacris litteris, uel ſcriptis Moſis et Prophetarum; νόμος enim metonymice haud raro ſignificat uniuerſum corpus ſacrorum librorum. ὅτι ὁ χριςὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα) *Meſſiam nunquam eſſe moriturum*, uicturum ſemper. Hoc ex locis Scripturae colligebant, in quibus regnum Meſſiae aeternum promittitur. Ieſ. XI, 16. Dan. VII, 14. Forſan etiam reſpicitur ad locum Ieſ. LIII, 8. Nec Iudaeorum talia decreta ſunt rara aut obſcura. Ablegauit *Heumannus* ad *Eiſenmengerum.* ὑψωθῆναι) Sc. ἐκ τῆς γῆς, morte affectum, atque ſic ſubtractum iri? τίς ἐςιν ȣ̃τος ὁ ὑιὸς τȣ̃ ἀνθρώπȣ;) Patet ex his uerbis, a Ioanne ſummam tantum orationis praecedentis relatam

tam esse, non uerba singula; nam haec plebis dicta ostendunt, Christum simul, quum de euectione diceret, nominasse *filium hominis*. Dubitant igitur, quis esset hic filius hominis. Dubitandi ratio erat haec: Tu uideris Messiam et filium hominis pro eodem habere. Quodsi igitur exaltari a terra mori est; et si, quoties dicis filium hominis, te ipsum uis intelligi, aut non morieris, aut ille filius hominis non est Messias, si uerum dicit Prophetia.

35. ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐςι) *Modico adhuc tempore lux uobiscum est*. Vt sol se subducit, ita ego, doctor ueritatis me uestro conspectui mox subducam. Cur autem Iesus ad propositam quaestionem non distincte respondet? Quia non erat tempestiuum prodere auditoribus suis mysteria de morte sua, resurrectione, et secutura gloria. Itaque hortatur tantum eos, ut omissa coecitate mentis desinant obstrepere luci ueritatis, praesertim quum ipsius doctrinam non essent ex eius ore posthac audituri, nec uisuri miracula peragentem, quae lucem illis praebere poterant ad resipiscentiam. περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε) *Ambulate*, i. e. ueritatis cognitione recte utimini, et proficite in melius, dum est occasio. Per lucem Christus et se et doctrinam suam intelligit. ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ) *Ne tenebrae in uos irruant*; ne forte Deus opportunitatem meliora discendi uobis subtrahat. Nam haec opportunitatis subtractio h. l. uocatur σκοτία. Καταλαμβάνειν de nocte s. uespera *ingruente* Graeci usurpant, inprimis si illa homines opinione citius *occupat*. Exempla suppeditat *Kypkius*. καὶ) *Nam*, ut supra u. 32.

36. πιςεύετε εἰς τὸ φῶς) i e. Auctoritatem iustam mihi tribuite; fidem habete mihi, Doctori ueracissimo. ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε) *Vt digni discipuli doctoris optimi haberi possitis.* Nam φῶς est ipse Christus, et uox υἱοὶ ex Hebraismo est explicanda. Scilicet Hebraeis filii dicuntur a re, qua sunt praediti, aut cui sunt dediti, et ad quam pertinent. Cf. *Vorstius* in Philolog. Sacr. P. II. c. 24. καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ᾽ ἀυτῶν) *Abiit et abscondit sese ab illis*, uelut absentia silentioque suo mitigaturus illorum efferatam insaniam. Lucas addit c. XXI, 37. solitum fuisse Iesum inde ab illo tempore urbe exire, atque noctem agere Bethaniae, sc. propter insidias.

37. τοσαῦτα — εἰς ἀυτὸν) Ioannes, iam ad finem properans, uno uelut obtutu contemplatur hactenus narrata, et, quare disciplina Iesu non semper et ubique exoptatum successum habuerit, secum reputat, lectoresque reputare docet, (com. 37 — 50.) ut facere solent interdum historiarum scriptores, longam seriem rerum, quas narrando persecuti fuerant, iudicio suo amplectentes, atque docentes, quae caussae fuerint, propter quas uirorum meritissimorum conatus irriti caderent, aliorum contra consilia, saepe temeraria et parum salubria magno plausu probarentur. Recte hoc obseruauit, totumque hunc locum u. 36 — 50. more suo accurate illustrauit *MORUS* noster in Progr. 1788. scripto. Sic igitur exorditur Ioannes: *Quanquam Iesus tot documenta suae legationis diuinae coram dederat, tamen ei fidem negarunt.* Σημεῖα sunt *documenta rei alicuius.* In Euangeliis intelliguntur documenta propter quae fides alicui haberi possit debeatque, nominatim uero miracula,

quae

quae habebant uim documenti, Iesum esse legatum diuinum. *Credere* autem in Iesum hoc nostro et similibus locis est eum agnoscere legatum Dei, nominatim Messiam, eique quum omnino docenti, tum declaranti, quis et qualis sit, fidem habere. Iudaei autem Iesu fidem negabant, non credebant εἰς τὸν πεποιηκότα σημεῖα, i. e. non agnoscebant eum Deo dirigente docere, fidemque mereri, etsi huius rei documenta haberent.

38. ἵνα ὁ λόγος — πληρωθῇ) *Vt adeo in hos etiam Iudaeos conueniret dictum Iesaiae Prophetae.* Notant enim Graeci, particulam ἵνα hoc etiam loco, non αἰτιολογίας habere significationem, sed ἐκβάσεως, i. e. non caussae, sed exitus; siue euentus; non enim istos ideo non credidisse, quod dicta ea essent a Propheta, sed quoniam credituri ipsi non essent, ita Prophetam praedixisse quod euenit. ὃν εἶπε) Ies. LIII, 1. τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;) *Quis fidem habet sermonibus nostris?* Ἀκοή, שמועה est *res audita*, uel doctrina quae auribus percipitur. καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;) *Et quotocuique planum fit, Dominum esse potentissimum?* Βραχίων, *brachium* per Hebraismum est *potentia, robur. Cui reuelatur?* Nemini fere planum fit et perspicuum, diuinam potentiam esse satis magnam ad efficienda ea, quae praedicuntur. Conqueritur Propheta de hominibus sui temporis. Sed quoties idem fit, quod tum fiebat, toties eadem querela locum habet, et accidit illud, quod propheta dixit, praesertim si accidat in eadem illa re, de qua propheta dixerat. Ergo Ioannes proprie non interpretatur locum Prophetae, sed ad rem simillimam transfert.

39. διὰ

39. διὰ — πιςεύειν) *Quippe non poterat eorum assensus expectari.* Διὰ τȣ̃το referendum est ad illud ipsum animi obstinati uitium, cuius comm. 38. facta erat mentio. *Quia* sermonibus Christi aures non praebebant, nec miracula ab ipso edita pro diuinis agnoscebant, *ideo* non poterant credere. Theophylactus: τὸ ȣ̓κ ἠδύναντο, ἀντὶ τȣ̃ ȣ̓κ ἤθελον, eodem sensu. Illud *non poterant*, non est trahendum ad impedimentum diuinitus iis immissum, sed ad indolem nationis Iudaicae contumacem. Ita saepe in communi uita dicimus, non posse aliquem aliquid facere, quia eius indoles, de qua satis constet, hoc non patiatur. ὅτι — Ἡσαΐας) Hoc non ita intelligendum est, Iudaeos Christo assentiri non potuisse, quia fuerit praedictum. Primo enim Iesaias ibi non loquitur de Messiae adspectabili commoratione olim exspectanda; deinde etiam, si de hac sermo esset, in illo Prophetae loco non dicitur Iudaeos fore immorigeros, quia praedictum sit, sed quia recalcitraturi essent, ideo praedici ita futurum.

40. τετύφλωκεν — τὴν καρδίαν) *Pronunciauit et praedixit Deus futurum, ut excoecarent oculos suos, et indurarent semet ipsos.* Verba quae *actum* indicant, saepe praedictionem uel manifestationem eius rei quae futura esset, significant, ut Ierem. I, 10. IV, 10. aliisque locis. In Hebraeo Ies. VI, 10. legitur Imperatiuus Hiphil, ubi simili modo accipienda sunt uerba, quorum sensum bene expressit *Dathius* hoc modo: *ostende huic populo mente eum esse prorsus stupida, aures grauedine, oculos hebetudine laborare; hinc esse ut nec oculis uideat, nec auribus audiat, nec mente intelligat, nec iterum sanatio ei obtingat.* Itaque

non

non ideo dicta ſunt iſta, quaſi Propheta Iudaeos occoecare, aut tale quid uaticinio ſuo efficere deberet, ſed iubet Dominus, Prophetam nunciare, quod haec res futura ſit. Sic urbem capere apud Plautum eſt, hiſtoriam captae urbis narrare. Quae uero apud Ieſaiam propheta populo annunciare debebat, ea h. l. Deus ipſe ſuſcepiſſe in hac uerſione dicitur. Facilior tamen eſt Ven. *MORI* interpretatio ſupplentis: ὁ λαὸς ἗τος, et loco pronominis ἀυτῶν legentis potius reciprocum pronomen ἁυτῶν, ut ſenſus enaſcatur hic: *Populus hic excoecauit ſuos oculos, et hebetauit ſuum ſenſum animi.* Quoniam enim apud Ieſaiam res ſic deſcribitur, ut populus ipſe debeat intelligi: Ioannes, qui ſe ad Ieſaiae locum reſpicere dicit, ita intelligendus eſt, ut, quae dicit, cum illo loco conueniant. Vterque uero ideo accuſat Iudaeos coecitatis et ſurditatis, quia ſe excoecauerint et hebetauerint, quia tales ſe reddiderint. ἵνα μὴ — ἰάσωμαι ἀυτὃς) *ut adeo nihil uideant oculis, nihil ſentiant animo, non in melius mutentur, neque ego iis mederi poſſim.* ἵνα μὴ, *usque eo, ut ne.*

41. ὅτε εἶδε τὴν δόξαν ἀυτῦ) *Quum praeuideret gloriam eius,* ſc. Meſſiae. εἶδε ſc. ſpiritu, *praeuidit.* Gloriam Meſſiae intelligit, illam inter gentes, quibus meliorem Dei cognitionem praeiuit. Reſpicere uidetur Ioannes ad illa uerba Ieſaiae c. VI, 3. *Omnis terra plena gloriae eius*, ſc. eſt, et magis magisque erit, nempe per eam rerum conuerſionem, cuius olim auctorem Deus exhibebit Meſſiam. Ieſaias enim *Iehouam* deſcribit, et eius decreta de rebus inter Iudaeos futuris. Ioannes itaque dicit, illam uiſionem a Ieſaia deſcriptam pertinere ad declarandam gloriam Chriſti,

quae

quae inter alias gentes esset habitura locum, licet inter Iudaeos paene fuerit nulla. Aliis Ioannes dicere uidetur, Iesaiam uidisse non tantum patris sed etiam filii gloriam, et illo ter dicto, *sanctus*, *sanctus*, *sanctus*, indicari patrem, filium et spiritum sanctum; quam sententiam uix persuadebunt Hebraismi gnaris. περὶ ἀυτῦ) Sc. de rebus eius olim inter Iudaeos gerendis, fore scilicet, ut a Iudaeis ista gloria, quae sola est uera et Deo digna, negetur. Sic olim hunc locum cum aliis explicaui. Sed recte monet *MORUS* l. c. de futura Messiani regni amplitudine apud Iesaiam non esse sermonem. Offertur enim Prophetae species adspectabilis maiestatis diuinae habentisque in omnia imperium Dei. Hanc ergo δόξαν adspectabilem uidit, non autem futurum quid mente animoque contuitus est. Quam ob rem nunc *MORUM* secutus, uerto: *Haec Jesaias eo tempore, quo maiestas Dei per speciem ei oblata fuerat, declarauit, Iudaeosque de eo edocuit*, uel: *declarauit haec recens ab illo uiso*, postquam solemniter muneri inauguratus fuerat. Hac temporis notatione Ioannes uoluit monere, declarasse Iesaiam hoc non sua sponte, sed euidenti et singulari iussu diuino monitum. Tanto potabilior ergo est haec Iudaeorum descriptio. Ὅτε ἐλάλησε περὶ ἀυτῦ, *quum edocuit eos* (Iudaeos) *de eo*, sc. de Deo. Id huc referendum esse uidetur, exposuisse Iesaiam, se missum esse docendi caussa, Deum nosse asperos Iudaeorum animos et improbare etc.

42. ὅμως μέντοι) *Attamen*, ut apud *Herodot*. I. 189. ἐπίστευσαν ἐις ἀυτὸν) Pro Messia ipsum agnouerunt.

43. ἠγά-

43. ἠγάπησαν — τοῦ θεοῦ) Pluris faciebant honorem, quem homines iis tribuebant, (qualis eſt communio Synagogae,) quam honorem, quem Deus cultoribus ſuis addicit, uel remunerationem a Deo expectandam. Alii: *Quaeſiuerunt ſuum, non autem Dei honorem*, ut δόξα cum genitiuo, ſit eius, cui exhibetur; et μᾶλλον ἤ ſit oppoſitionis non comparationis.

44. Ὁ δὲ — εἶπε) *Et tamen Ieſus idemtidem docuerat.* Sic enim, nempe plusquamperfecto tempore exprimi debent haec uerba. Non recitatur a comm. 44 ad 50 ſermo aliquis, quem Ieſus illo demum tempore, in quo ſcriptor uerſatur, habuit. Nam diſerte dicit Ioannes u. 36. Ieſum, finito illo colloquio, de quo ibi expoſitum fuerat, diſceſſiſſe, nec amplius prodiiſſe docendi cauſſa. Eſt potius hic ſermo (u. 44 — 50.) pars totius iudicii, adiecti a ſcriptore, declarante, non potuiſſe Iudaeos latere, quid Ieſus uellet de ſe ſtatui, qui tam aperte declarauerit qui eſſet, et quam ſalubri conſilio inter eos uerſaretur. οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ, ἀλλ᾽ εἰς τὸν πέμψαντά με) *Deo ipſi fidem habet, quum mihi credit.* Hoc dixit contra eos, qui putabant auctoritatem legis Moſaicae, a Deo datae obſtare, quo minus doctrina eius poſſit admitti.

45. καὶ ὁ θεωρῶν ἐμὲ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με) *Nam qui meam doctrinam nouit, is doctrinam eius nouit, qui me miſit.* Θεωρεῖν et ὁρᾶν τὸν χριστὸν, ſignificat, *noſſe Chriſtum eiusque doctrinam*, ut ſupra c. VI, 36. 40. Hinc noſtro loco u. 44. et 45. ita nectuntur, ut hic poſterior rationem reddat prioris: Aſſentiens mihi, non tam mihi, quam patri aſſentitur: *nam* dum quis meam cognoſcit doctrinam, cognoſcit

ſcit Patris mei doctrinam. Inde fluit hoc, aſſenſum Chriſto praebitum, praebitum item eſſe eius Patri.

46. φῶς) *Lumen;* docendo nimirum, et ueritatem ſalutarem manifeſtando. ἐν τῇ σκοτίᾳ) *In tenebris*, ignorantiae et uitioſitatis.

47. καὶ ἐάν — σώσω τὸν κόσμον) *Quod ſi quis meorum auditorum fidem mihi negauerit, ei non ego ſum auctor damni: non enim ueni damnum hominibus daturus, ſed ſalutem allaturus.* In uerbo κρίνειν h. l. ſpectanda eſt notio adiuncta: *impertire alicui damnum meritum*, malo malam mercedem tribuere, cui contrarium ponitur σώζειν, *impertire aliquem ſalute.* Non negat Chriſtus, recuſantes doctrinam laturos eſſe damnum, ſed negat, eos hoc laturos auctore Chriſto, quaſi ipſe cauſſa damni ſit, eiusque culpam habeat.

48. ὁ ἀθετῶν — ἡμέρᾳ) *Qui aduerſus me peccat meam doctrinam non admittendo, is habet, qui ei damnum det: doctrina, quam propoſui, haec, haec ei extremo illo tempore damno erit.* Ἀθετεῖν τινὰ eſt omnino, *aduerſus aliquem peccare.* Cf. uerſ. Alex. Ieſ. I, 2. cum hebr. uerbis. Quomodo uero doctrina Ieſu repudianti eam damnum dabit? Senſus eſt: e natura ipſius doctrinae repudiatae fluere hoc, ut repudians eam damnum percipiat, quemadmodum qui uerum ridet reiicitque, tamen tandem detrimentum inde natum percipit. Qui enim repudiat doctrinam, manet in errore, non liberatur ab incommodo, ſed ſe ipſum reddit miſerum.

50. ἡ ἐντολὴ αὐτῦ ζωὴ αἰώνιος ἐςιν) Metonymice. In obtemperando mandatis Dei aeterni eſt et continetur uita ſempiterna.

Cap.

CAP. XIII.

1. Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τȣ̃ πάσχα) *Pridie Paſchatos,* ut plurimi interpretes exiſtimant, uel ut alii putant, biduo ante paſchalia ſacra. ἵνα μεταβῇ ἐκ τȣ̃ κόσμȣ τȣ́τȣ πρὸς τὸν πατέρα) Iudaei haud raro mortem deſcripſerunt tanquam *abitum* uel tranſitum ex mundo. Sic *TARG. IERUS.* Gen. XV, 2. *Ego abeo ex mundo. TARGUM IONATHAN: ego tranſeo ex mundo* — Tunc multus erat ſermo de tranſitu Iſraelitarum ex Aegypto; quare *Philo* paſcha uocat διαβατήρια. ἀγαπήσας τȣ̀ς ἰδίȣς τȣ̀ς ἐν τῷ κόσμῳ) *Complexus amore in terris ſeu in hac uita domeſticos et ſuos.* Theophylactus: τȣ̀ς ἐνθάδε οἰκείȣς, ἤγȣν τȣ̀ς ἁγίȣς. Diſcipulos intelligi, nemo non uidet. εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτȣ̀ς) i. e. διετέλει ἀγαπῶν, *perrexit eos diligere.* Sic locutio haec uſurpatur Pſ. IX, 18. XLIV, 23. Hoc autem loco ἀγαπᾷν eſt documentum amoris ſui conſtantiſſimi edere. Hoc inſigne documentum eſt in ipſo pedilauio.

2. καὶ δείπνȣ γενομένȣ) Sermo eſt de illa coena, qua Ieſus ſimul ſacram coenam inſtituit. Omnia enim quae in hoc capite narrantur, conueniunt cum ceteris Euangeliis, ubi haec deſcribitur. τȣ̃ διαβόλȣ — Ἰȣ́δα) *Quamquam diabolus iam iniecerat animo Iudae hanc uoluntatem.* Phraſin ſimilem habet *Parthenius Nicaëns.* Erotic. c. 15. Ἀπόλλων ἐπὶ νȣ̃ν αὐτῇ βάλλει σὺν ταῖς λοιπαῖς παρθένοις ἐπὶ κρήνην ἐλθȣ́σαις λύεσθαι. Apollo *in mentem ei iniicit* cum reliquis uirginibus ad fontem uenientibus ut lauaretur. Ioannes atrocitatem ſceleris fortius deſcribere non potuit. Tantam fuiſſe Iudae perfidiam, Ioannes innuit, ut non uideretur a tali diſcipulo Chriſti, quanquam auaro, exſpectari poſſe,

ſed ad inſtigantem uim altiorem eſſe referendam. Cf. Act. V, 3.

3. εἰδὼς — τὰς χεῖρας) *Quamquam porro nouerat, ſibi a Patre ſuo omnia eſſe demandata,* ſe caput et dominum omnium, nominatim coetus ſui eſſe factum. Supple: tamen ſe demiſit huc etc. Fecit igitur Chriſtus tam humile obſequium bene conſcius ſuae dignitatis; quod auget facti aeſtimationem. καὶ ὅτι — ὑπάγει) Et ſe tam certo ad Deum rediturum, quam certo a Deo, coelo quaſi relicto, antea ad homines exiiſſet. Ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, ſc. εἰς τὸν κόσμον, ut alibi additur. Pertinet etiam hoc ad illuſtrandum Chriſti dignitatem.

4. ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου) *Surgit de coena;* nam antea cubabat, ut ſolebant iſto tempore. καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια) *Deponit pallium,* quod iſtud manuum expeditum uſum non permitteret. Τὰ ἱμάτια plurali ſono ſingularem habet ſignificationem, et pro Hebraeorum שמלה ponitur. λέντιον) *Linteum.* Thalmudiſtae etiam hac uoce utuntur, quam ſcribunt לנטית et לונטית. Auctor Lexici, quod Aruch uocatur, exponit Graece לנתון, quod Druſius emendat לנתיון i. e. λέντιον.

5. βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα) *Effundit aquam* in uas, ut lauarentur pedes; quaſi in labrum dicamus: nam νιπτὴρ a lauando eſt, et peluim quoque Grammatici abluendis pedibus idoneum uas eſſe perhibent, unde et nomen uolunt eſſe factum. Solet quidem officium lauandi pedes iuxta morem Hebraeorum praeſtari hoſpitibus et amicis, ſed hoc quod Chriſtus geſſit, habebat exemplum abſolutae modeſtiae, ut mox ipſe oſtendit.

6. ἔρχε-

6. ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον) Forſan primum ad Petrum acceſſit; ideoque Petrus, qui nullo alio exemplo iuuabatur, eo fortius reſtitit. σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;) *Tun' laues pedes meos?* Interrogatio recuſationis habet ſignificationem, quum id uideretur fieri, quod non deberet.

7. ὃ ἐγὼ ποιῶ) Quid hoc ſibi uelit, quod ago; cuius rei cauſſa id faciam.

8. οὐ μὴ — εἰς τὸν αἰῶνα) *Nunquam.* Vulgata formula Iudaica. οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ) *Non eſt tibi mecum conſortium;* pro amico te amplius non agnoſcam. Quaeritur, quonam conſilio Chriſtus haec dixerit et fecerit? Reſpondere ſolent, uoluiſſe eum per hoc Symbolum diſcipulos dehortari ab arrogantia, iisque ſummum ſubmiſſionis exemplum praebere. Quamquam autem hoc uerum eſt, tamen conſilium Chriſti multo latius patuiſſe uidetur. Voluit nempe ſimul declarare, quod ſaepe antea declarauerat, qualis eſſet natura regni ſui, et quo animo affecti eſſe deberent illi, quos ſibi delegerat in exſequendo propoſito ſuo adminiſtros. Diſcipuli nondum abiecerant ſpem uanam regni ſplendidi; contenderant potius inter ſe, quisnam eorum in regno illo futurus eſſet primus dignitate? quis ſecundus? et ſic porro, Luc. XXII, 24. Quod igitur ſaepius uerbis et factis declarauerat, ſe non fore regem ſplendidum, ſe nolle adminiſtros externis honoribus et diuitiis inhiantes, (Luc. XXII, 25. Matth. XVIII, 1. ſq. c. XX, 28.) id nunc, morti propinquus iterum declarat, non tantum uerbis, ſed etiam pedilauii actione ſymbolica, ne unquam huius rei memoria ex animis eorum elaberetur. Vnde patet etiam, cur tam ſerio rem egerit Ieſus, ut Petro, niſi

per hoc Symbolum ſe doceri pateretur, amicitiam renunciare uellet.

9. κύριε μὴ τὲς πόδας με μόνον) Sc. lauato, aut abluito. Potius quam abs te diuellar, non ſolum permitto tibi lauandos pedes, quando ita uis, ſed et manus et caput.

10. ὁ λελεμένος) Sc. τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλὴν. ὀυ χρείαν ἔχει, *non indiget*, ſc. copioſiore, aut altero lauacro, niſi pedum. Ad conuiuium uocati ſolebant prius in balneo lauari; in domo uero conuiuatoris nonniſi pedes, quibus in uia puluis aut ſordes adhaeſerant, a ſeruis abluebantur, ne lecti, ſuper quibus accumbebant, macularentur, ut ex *Platonis* Conuiu. *Plutarchi* Sympoſ. aliisque Scriptoribus probat Wetſtenius. Sed et Iudaeos, antequam accumberent, ſolitos fuiſſe faciem et manus lauare, notiſſimum eſt. Quapropter Ieſus dixit, lotis non alia lotione opus eſſe niſi pedum. Sequentia uerba: καὶ ὑμεῖς — πάντες, tropico ſenſu accipienda ſunt. Καθαροὶ nempe nunc ſunt puri ſceleris, alieni a prauis conſiliis, qui puram habent conſcientiam, Senſus igitur eſſe uidetur: Scio uos nihil mali uobis conſcios eſſe, uos expertes eſſe prauorum conſiliorum. Sed tales non omnes eſtis. Eſt unus inter uos, qui praua agitat conſilia, qui me non ſincere amat, ſed mihi offenſus eſt.

11. ᾔδει — καθαρόι ἐςε) Patet ex his, Chriſtum obſcuro illo ſermone (u. 10.) tangere uoluiſſe conſcientiam Iudae, animumque eius commouere, ut ad ſe rediret.

12. ἔλαβε) pro ἀνέλαβε, receptis ueſtimentis. τί πεποίηκα ὑμῖν) *Quid*, *quantumque* id ſit, quod ego Dominus

ſubii

ſubii iſtud ſeruitium? Ineſt uero etiam illud: *Quamobrem* ſic egerim? Cf. u. 14.

13. ὑμεῖς — ὁ διδάσκαλος) Vel eſt Vocatiui loco poſitus Nominatiuus, uel eſt mutata forma orationis, ut hoc dicatur: Vos compellando me, utimini his uocibus: Magiſter et Dominus. φωνεῖν h. l. eſt *nominare.* Recte me agnoſcitis pro ueſtro doctore ac Domino.

14. καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας) Synecdochice unam ſpeciem ponit pro omni genere officiorum, quae alter alteri etiam ſeruilia et ſordida, modo opportuna praeſtare poteſt. *Multo magis uos*, inquit, *qui conſerui eſtis, debetis ſimilia officia deferre.* Phil. II, 3. *Pedilauium* proprio ſenſu non commendatur; nam ex moribus illorum temporum loquitur et agit hic Ieſus. Commendantur potius diſcipulis amoris et ſubiectionis officia, et ne alter ſuper alterum ſe extollat. Vide dicta ſupra ad u. 8.

15. ὑπόδειγμα ἔδωκα ὑμῖν) Oſtendi uobis, quid fieri a uobis oporteat; ut memores huius mei exempli, ab omni faſtu alieni, honore, et amicitia et obſequio uos inuicem proſequamini, ut abiecta ſpe uana externorum honorum et commodorum deſinatis contendere inter uos, quis futurus ſit primus, et omnes aequales dignitate eſſe putetis.

16. ἀμὴν — πέμψαντος αὐτὸν) Tritum prouerbium. Matth. X, 24. Luc. VI, 40. et infra XV, 20. Ἀπόστολος hic generale nomen eſt, miſſum cum mandatis ſignificans, ut Hebr. III, 1. Phil. II, 25. Repetit Ieſus tacite, quod dixerat, ſe ipſorum eſſe dominum ipſorum confeſſione; quare non debere eos ſe indignum ducere, quod

ipſe non detrectaſſet. *Miniſter non debet ſibi maiorem dignitatem arrogare, quam qua Dominus eſt.* Sicuti ego nunquam ſpectaui externos honores et commoda huius uitae, ſed ad ſeruilia miniſteria me demiſi: ita etiam uos non decet ambire honores et externum ſplendorem, ſed aliorum ſtudiis inſeruire, et in eo quaerere honorem, ut meo exemplo alter alteri officia humanitatis et amoris mutui praeſtetis.

17. εἰ ταῦτα οἴδατε — αὐτά) Si intelligitis haec, et nouiſtis quo pertineant, et quid ſibi uelint, reſtat ſcilicet ad felicitatem neceſſitas exequendi.

18. οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω) Sc. ταῦτα. Non de omnibus tam bene ſpero. Eſt enim inter uos aliquis, qui iam omne obſequium ſtudiumque in me exuit. Poſſunt etiam ſic explicari haec uerba: *Non loquor de omnibus* uobis, ſc. dum uos adhortor ad illam ſubmiſſionem et mei imitationem. Scio unum inter uos eſſe, qui iam admonitiones meas ad ſe pertinere non putet; huic ea, quae ego modo dixi, dicta non ſunt. ἐγὼ — ἐξελεξάμην) *Ego noui quos delegi*, ſc. comites uitae meae per triennium et futuros doctores. Cf. ſupra c. VI, 70. Horum indolem noui; ſcio qui mei ſint manſuri, et qui ſit diſceſſurus. ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ) Poſt ἀλλ' comma ponendum uidetur, ut indicetur ſubintelligi aliquid. Senſus eſt: Sed, (hoc euenit ſcilicet) ut alio exemplo confirmetur, quod ſcriptum eſt Pſ. XLI, 10. Nam Dauides in Pſalmo loquitur de proditione Ahitopheli, ſed Chriſtus ad ſuam hiſtoriam applicat. ὁ τρώγων — πτέρναν αὐτοῦ) i. e. *Qui ſeruus et famulus meus eſt, is ſe hoſtiliter contra me extollit, meque pedibus conculcare*

culcare ſtudet, i. e. contumelioſe me tractat. *Pane alterius ueſci* dicuntur, qui ab eo aluntur, ut 2 Sam. XII, 3. inprimis autem miniſtri, qui a Dominis nutriuntur. Nehem. V, 14. 18.

19. ἀπ' ἄρτι — ἐγώ εἰμι) Haec ideo nunc iam commemoro uobis, antequam exiſtant, ut poſtquam extiterint, credatis me eſſe, eum ſcilicet, quem ſaepius eſſe me dixi.

20. ὁ λαμβάνων — πέμψαντά με) Vide Matth. X, 40.

21. ἐταράχθη τῷ πνεύματι) *Perturbatus eſt animo*, i. e. uehementior triſtitia ex uultu atque uoce facile patuit. Triſtitiae cauſſa fuiſſe uidetur, quod uideret, Iudae animum his ſermonibus non commoueri; non redire hominem improbum ad ſe, ſed firmiter perſtare in peſſimo propoſito. Vt igitur conſcientiam hominis tangeret, nunc diſertis uerbis dixit, quod modo obſcurius ſignificauerat. ἐμαρτύρησε) *Dixit*, ſancte affirmauit, cum aſſeueratione iterum teſtatus eſt, omnino futurum.

23. ἦν δὲ — ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ) Corpore in latus ſiniſtrum inclinato, et capite ad menſam porrecto accumbebant ueteres; qui igitur infra ad pectus aliorum accumbebant, *in gremio* eorum accumbere dicebantur. In gremio aliorum accumbebant, qui maxime ab iis amabantur. ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς) Quem familiarius ceteris Ieſus diligebat. Hac modeſta circumlocutione ſe deſignare ſolet Ioannes, ut infra c. XIX, 26.

24. πυθέσθαι) i. e. ὥστε πυθέσθαι, ſeu ἵνα πύθηται, ut percunctaretur de proditore.

25. ἐπιπεσὼν) Erecto corpore aut capite, propius, quasi in aurem Iesu id dixit.

26. ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω) Hodie adhuc mos in Oriente uiget, ut acida quaedam, oxygara uel talia huius generis iura reliquas ad patinas adstent, in quas manibus, siquidem furcis et cultris non utuntur, singuli offas intingunt, sicque proprio aut hospitum ori porrigunt, teste *Lüdeke* in Expos. breui etc. §. 27. Ceterum hoc lenitatis et amoris testimonio Iesus ad resipiscentiam reuocare uoluit Iudam.

27. μετὰ τὸ ψωμίον) Post offulam, sc. *sumtam.* τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ σατανᾶς) *Tunc inuasit eum Satanas.* Εἰσῆλθεν omnino uertendum esse uidetur: *inuasit.* Hoc, si intelligatur maxime proprie, erit: inuasit uel corpus uel animum. De corpore nemo cogitabit; ergo inuasit animum. Sed hoc non erit ita intelligendum, quasi Satanas se immiserit in animum Iudae. Ergo per laxiorem sensum, quem natura sermonis admittit, dicendum erit, exortam esse in mente Iudae hanc diabolicam cogitationem, uel firmatum esse eum in hoc diabolico proposito. Qui sic loquuntur, nolunt uerba sua urgeri, sed uolunt exprimere tali modo foeditatem et summam prauitatem. Ergo in illo *inuadere* nihil aliud inest, quam in aliis formulis, sc. in potestate Satanae esse, laqueis Satanae captum esse, 2 Tim. II, 26. Iudas haud dubie, conscientia monente, intellexit de ipso agi, et ira incensus, in detestando suo proposito se confirmauit. ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον) Vsitata mutatione: *Quod facis, seu facinus conceptum, perfice celeriter.* Est autem haec non cohortatio Iesu ad opus sceleratum, sed quasi expro-

exprobratio, qua deterreri potius quam incitari illum, fuiſſet aequum. Vt: *I, ſequere Italiam.* Et Adelphis: *effundite, emittite, facite quod uobis lubet.* Apparet itaque, irritatum Iudam properaſſe ad patrandum cogitatum ſcelus.

28. οὐδεὶς) Praeter Ieſum, Ioannem et Iudam.

29. Vid. ſupra c. XII, 6.

30. ἦν δὲ νύξ) Initium noctis; nam qui ſequuntur ſermones in multam noctem ſunt protracti.

31. ὅτε ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς) Alii uerba ὅτε ἐξῆλθε, antecedentibus iungunt. νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) *Nunc in eo eſt, ut uera gloria filii hominis ſeu Meſſiae luculentius declaretur.* Nam ἐδοξάσθη eſt praeteritum *propheticum.* Significat Chriſtus, mortem ſuam inſtare, quae licet iuxta mundum ignominiae plena uideretur, tamen patris ſimul et ſuam gloriam eſſet illuſtratura. καὶ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ) ἐν αὐτῷ, *per eum*, ſc. filium hominis, ſeu Meſſiam. Per Chriſtum Dei uerum honorem clariſſime cognoſci, notum eſt. Cf. notata ſupra ad c. XII, 28.

32. εἰ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ) i. e. εἰ δὲ αὐτὸς ἐδόξασε τὸν θεόν. Sic enim clarior eſt ſententia. Chriſtus, ſicuti per doctrinam, ita etiam per mortem ſuam illuſtrauit honorem Dei. καὶ ὁ θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ) *Deus eum honore afficiet per ſe ipſum,* non per angelos, ſed per ſigna in ſole et terra, per reſuſcitationem e mortuis, euectionem in coelum, et donationem ſummae dignitatis.

33. ἔτι μικρὸν) Sc. χρόνον. ζητήσετέ με) Requiretis, expectabitis me redeuntem in hanc terreſtrem conſuetudinem, potituri ſcilicet praecipuo honore in regno meo.

καὶ καθὼς — ἐλθεῖν) Non poteritis mecum mori. Occurrunt haec uerba etiam c. VII, 33. 34. VIII, 21. ſed alio ſenſu.

34. ἐντολήν καινὴν — ἀλλήλους) *Heumannus* poſt *Gillium*, Anglum, ἐντολὴν illuſtrat allatis exemplis moriturorum, qui *mandant*, uel ſignificant quid a ſuis agi et curari uelint. *Vltima uoluntas* dici ſolet a ICtis. Praeceptum *nouum* Semlerus explicat *inexpectatum* his diſcipulis, de praecipuo honore in regno Chriſti inter ſe iam diſceptantibus. *Wetſtenius* putat, *nouum* fuiſſe *praeceptum* de diligendis etiam gentibus, eosque fratrum loco habendis, etiamſi caerimonias Moſaicas non obſeruarent. Secundum alios *nouum* uocat Chriſtus hoc praeceptum, quia illud a ſpuria explicatione antiquorum Rabbinorum uindicauerat, et quaſi innouauerat. Aliis ἐντολὴ καινὴ eſt *praeceptum praeſtantiſſimum*; quem ſignificatum καινὸς interdum habet ad imitationem hebraici חדש, eo modo, quo שיר חדש ᾆσμα καινὸν, *carmen eximium* Prophetae regio et aliis non ſemel dicitur. Nonnulli ueterum doctorum, quos recentiores multi ſequuntur, ita acceperunt, ut uim totam eſſe in eo uellent: καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς. Exponit Ieſus, qualem dilectionem requirat, ut nempe pro aliorum ſalute aeterna nulla defugiamus incommoda, ne mortem quidem. Haec enim eſt illa Chriſti dilectio, qua nos dilexit, infra XV, 13. Cf. 1 Io. III, 16. Sed haec non unica fuiſſe uidetur cauſſa, cur Chriſtus *nouum* dixerit hoc praeceptum. Ergo uberius explicanda eſt res. Eſt nempe reſtrictio propoſitionis cuiusdam quaerenda in natura rei, in ſerie orationis, in perſonis de quibus ſermo eſt, et in ipſo tempore, quo aliquid dictum eſt.

Natu-

Naturam rei, et ſeriem orationis ſi ſpectamus, amor mutuus deſcribitur ut ſummum ſectatorum Chriſti officium, et nominatim amor exſerens ſe talibus factis, qualibus Chriſti amor ſe exſeruit, atque ideo ſe exſerens, quoniam Chriſtus hoc exemplum praebuit. Ergo *nouum* erat hoc praeceptum, quatenus amor mutuus commendatur tanquam ſummum ſectatorum Chriſti officium, et ſignum huius ſocietatis. u. 35. Porro *nouum* erat propter perſonas, quibus commendabatur. Dixit nempe Ieſus hoc ſuis diſcipulis, qui profecto huc usque non putauerant, talem amorem eſſe notam ſectatorum Chriſti, ſed potius hoc eſſe ſignum, quo agnoſci poſſit, eos eſſe ſectatores magiſtri ſui, ſi in regno eius inſigni et conſpicuo fruerentur honore, quem toties expetierant. Ergo diſcipulis, tali ſenſu imbutis nouum erat hoc praeceptum relate ad ipſorum ſenſus et indolem; antea enim ſibi longe aliud perſuaſerant, quod eo magis hic ſpectandum eſt, quoniam ſub hoc ipſum tempus rixa de principatu in regno eius inter eos orta erat; quare errorem eorum corrigere uoluit Ieſus partim pedilauio, partim etiam hoc ſermone. Denique etiam ſpectandum eſt tempus, quo Chriſtus docuit, et haec dixit. Floruit nempe adhuc religio Iudaica, in qua nota cultorum Dei poſita fuit in circumciſione, in ſacris faciundis in templo Hieroſolymitano in caerimoniis et ritibus ex lege Moſaica obſeruandis. Inde diſcimus, non unam ſed plures fuiſſe cauſſas, cur Ieſus hoc amoris mutui praeceptum diceret *nouum*.

35. ἐν τούτῳ — ἐν ἀλλήλοις) Ἐν τούτῳ pro ἐκ τούτου ſ. διὰ τούτου, *ex hoc, per hoc.* Diſcipuli Phariſaeorum noſcebantur ex habitu et caerimoniis; Ioannis Baptiſtae ex uitae auſteri-

austeritate et ieiuniis; at discipuli Christi cognoscuntur imitatione magistri, i. e. mutua dilectione. Recte hic Grotius: „Quid dicerent ueteres Christiani, (Apostoli) si nunc notas ecclesiae audirent magnis certantium clamoribus adferri omnes potius, quam illam, quam magister adsignauit?„

36. πȣ̃ ὑπάγεις;) Vid. u. 33. Existimauit Petrus, Dominum iter parare in regionem longinquam, plenum incommodis. ὅπȣ — ἀκολȣθῆσαι) *Nunc me nondum comitari potes.* Tecte significat Iesus Petro, nondum illi esse sat animi, ut mortem subeat, per quam iter fit in coelum. ὕϛερον — μοι) *Aliquanto, posteriore tempore* (spaeter hin) *sequeris me.* Vide infra c. XXI, 18.

37. διὰ τί — ἄρτι;) Quid impedit? Putasne ulla itineris molestia me terreri? τὴν ψυχὴν — θήσω) Si opus sit, etiam mortis discrimini me pro tuo capite obiiciam. Phrasin habuimus supra c. X, 11.

38. τὴν ψυχὴν — θήσεις;) Interrogatione hac significat Iesus, se minime id credere. ȣ̓ μὴ — τρίς) *Prius ter negabis me tibi cognitum, quam gallus cantet.* Ioannes accuratior est ceteris Euangelistis in designando tempore, quo Iesus hoc praedixerit.

CAP. XIV.

1. Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία) *Ne perturbetur animus uester;* non est, quod ob ea quae dixi, despondeatis animum. Videntur discipuli isto sermone, de Christi discessu, de periculis, de abnegatione uarie commoti fuisse. Itaque eos erigit magister. πιϛεύετε εἰς τὸν θεὸν, καὶ εἰς ἐμὲ πιϛεύετε) Conne-

Connexio ipſa oſtendere uidetur, τὸ πιςέυετε non in Indicatiuo, ſed potius Imperatiuo eſſe explicandum. Senſus eſt: *Fiduciam ueſtram collocate in Deo et in me.* Nam haec eſt ſignificatio phraſaeos πιςέυειν ἐις τινα. Deus omnipotens eſt, et unus plus poteſt omnibus, qui uos impugnant. Nec ego uobis deero, etſi porro non uobiscum hic uerſabor; proſpiciam uobis de aeterna felicitate, licet regnum nullum inter homines moliar.

2. ἐν τῇ ὀικίᾳ — ἐισιν) *In domo patris mei ſatis multae ſunt habitationes.* Vobis etiam iam quaſi aſſignata ſunt ueſtra habitacula, in eodem quaſi palatio coeleſti. Similitudo a regia. Τὸν ὀυρανὸν ἐυρὺν opponit latebris hominum eiectorum. Luc. II, 7. XIV, 22. Io. XVI, 2. Rom. XV, 23. Μοναὶ πολλάι ἐισιν, ſc. ἡτοιμασμέναι. Nihil enim frequentius Hebraeis, quam ut uerbo ſubſtantiuo participium ſubducant. Μονὴ, habitandi locus, ἀπὸ τῦ μένειν, *manendo.* Et ſingulares ac ſolitarias habitationes μονὰς, et illa loca μοναςήρια dixere. Dicit igitur Chriſtus, non ſibi ſoli, ſed et diſcipulis parata eſſe praemia. ἐι δὲ μὴ) *Si ita non eſſet; ſi res aliter ſe haberet.* Supple: Ne id quidem uos celaſſem. ἐῖπον ἂν ὑμῖν, πορεύομαι ἑτ. τοπ. ὑ.) Nonnulli poſt uerba ἐῖπον ἂν ὑμῖν poſito ſigno interrogationis, uertunt: *An me hoc dicturum fuiſſe putatis?* i. e. uobis illud non dixiſſem. Alii poſt ὑμῖν ponunt punctum uel colon: *dicerem uobis*, nempe uobis non paratum locum in coeleſtibus illis regionibus; ademiſſem uobis ſpem inanem. *Chryſoſtomus:* ἀφθονία γὰρ ἐκεῖ πολλὴ καταγωγίων, καὶ ὀυκ ἔνι ἐιπεῖν, ὅτι ἑτοιμασίας δεῖται. Sed prior ratio magis placet, ob comma ſequens. In uerbis πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν eſt ſimilitudo, ſumta

ab

ab uno comitum, qui in itinere praegressus ad diuersorium, ibi ceteris cubicula assignat, et efficit, ut uenientibus parata sint.

3. καὶ ἐὰν — ἐμαυτὸν) *et ubi profectus* (in coelum sublatus) *fuero*, et *parauero uobis locum*, (cum hoc promisso, uos esse secuturos,) *reuertor* suo tempore, *et uos* morte *transferam ad me, ut, ubi ego sum, uos etiam sitis*, ut eam percipiatis felicitatem, qua ego fruor. Continuatur similitudo. Nam solent, qui primi in diuersorium uenerunt, ceteris iam aduentantibus obuiam procedere, et eos introducere. Alii ita coniungunt uerba cum u. antecedente: *Eoque facto, me esse reuersurum, et uos totos ad me recepturum.*

4. καὶ ὅπου — ὁδὸν οἴδατε) *Scitis quo uadam, nec uiam ignoratis.* Hoc aenigmate subindicabat Dominus, se proficisci ad patrem, sed per mortem. Nam patris domum esse coelum, et abire in hanc domum se non posse nisi corpore hoc mortali deposito, facile intelligere poterant; sed moeror et obliuio faciebat, ut quod sciebant, nescirent. *Viam* scitis, sc. quam uos ingredi et sequi oportet, ut perueniatis ad patrem. Hanc uiam nouerant ex totius triennii usu et consuetudine cum Iesu, et ex eius doctrina.

5. Profitetur igitur Thomas, se utrumque nescire, simulque rogat Christum, ut apertius mentem declaret.

6. ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς) *Dux uiae*, i. e. is, qui uiam monstro, qua peruenitur ad patrem, et felicitatem aeternam. Monstrat autem Christus hanc uiam doctrina et exemplo. καὶ ἡ ἀλήθεια) Doctor ueritatis diuinae, qui uere salutem affert

affert humano generi. καὶ ἡ ζωὴ) *Auctor uitae*, ſeu aeternae felicitatis, ut c. V, 24. VI, 40. 47. Oſtendit itaque Chriſtus, ſe per doctrinam ſuam monſtraſſe uiam ad aeternam felicitatem, eiusdemque ſe eſſe auctorem. ὐδεὶς — δι᾽ ἐμῦ) *Niſi per me*, i. e. niſi mihi fidem habeat, meque imitetur. Ad patrem peruenire idem eſt ac felicitatem aeternam conſequi.

7. εἰ ἐγνώκειτέ με) *Si me cognouiſſetis*, quale nimirum ſit munus, demandatum mihi a patre. Opponitur ineptis uotis et deſideriis, quibus felicitatem parum dignam a Deo expectare ſolebant. τὸν πατέρα μῦ) i. e. conſilia et uoluntatem Patris. ἀπ᾽ ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν) *Paulo poſt cognoſcetis eum*; i. e. longe auguſtiorem et digniorem ideam animo ueſtro concipietis, miſſis falſis de Meſſiae regno terreno opinionibus. καὶ ἑωράκατε αὐτὸν) *Cognoſcere* Deum, et *uidere* Deum idem eſt, quum dicatur alibi: Deum nemo uidit unquam. Fortaſſis etiam uerbis ἀπ᾽ ἄρτι — αὐτὸν, hoc uoluit dicere Chriſtus: Quanquam iam imbuti eſtis cognitione aliqua Patris; non plane fruſtra fuit mea ad uos inſtitutio. Sed nec hoc diſcipuli recte intelligunt, ut ſequentia docent.

8. δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα) Putabat, ſic conſpici poſſe patrem, quemadmodum conſpiciebant filium; uel expectabat *apparitionem*. ἀρκεῖ ἡμῖν) Satisfactum eſſet uotis noſtris, nec quicquam deſideraremus. Audiuimus quidem de eo multa, tantum ſupereſt aſpectus.

9. μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι) *Vobiscum uerſor*, uos docens. ὐκ ἐγνωκάς με) Sc. quoad munus a Deo mihi demandatum, et finem primarium meae miſſionis. ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέ-

πατέρα) *Qui me uidet, Patrem uidet*, quatenus nempe uideri poteſt. *Videre* autem Deum nemo mortalium poteſt oculis corporeis. Ergo ὁρᾷν idem eſt ac *cognoſcere*. *BENGELIUS: Sicut anima, quae per ſe non cernitur, cernitur ex eo, quod illa per corpus agit; ſic Patrem is uidet, qui Chriſtum uidet;* quod obſcurum eſt. Contextus docet, Chriſtum ad ſublimiorem ſuam et diuinam naturam reſpicere his uerbis; ſe nimirum diuinam cum Patre potentiam et ſcientiam habere communem. *Philippus* enim comm. 8. apparitionem Dei externam optauerat. Reſpondet Chriſtus, ea non opus eſſe iis, qui cum ipſo ſint uerſati, miracula ab ipſo edita oculis perſpexerint, ſuamque doctrinam recte perceperint. Videntur tamen omnia redire ad doctrinam et inſtitutionem quae quidem uia ſit ad ueram felicitatem, ut ſenſus ſit: Qui meam doctrinam intelligit, is intelligit etiam qualis ſit pater, quo ſenſu erga uos et alios homines ſit affectus, quantopere uos amet. Qui enim Chriſtum, eiusque diuinam doctrinam recte cognoſcit, is Deum uidet, quatenus uideri, i. e. cognoſci poteſt, quia Chriſtus ea docuit, quae nonniſi Deo ſoli erant perſpecta. Cf. c. I, 18.

10. ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐςι) *Me patri eſſe coniunctiſſimum;* nam haec eſt phraſeos ἐν τινι εἶναι ſignificatio. Qualis illa ſit coniunctio, ex ſequentibus Chriſti uerbis patet. τὰ ῥήματα — λαλῶ) Phraſis: λαλεῖν ῥήματα hebraica eſt, et ſignificat *docere*, ut adeo ſit ſenſus: *Quae ego uos doceo, non ex mea priuata auctoritate doceo.* Doctrina mea tanquam ipſius Patris doctrina eſt conſideranda. Deus ipſe per me loquitur. ὁ δὲ πατὴρ — ἔργα) *Pater*

Pater coniunctissimus mihi, per me (miraculis sc.) *suam declarat uirtutem.* Dei proprietates ex operibus cognoscuntur, quae nunquam maiora et plura quam per Christum edita sunt, ita ut in istis sapientiam Dei, bonitatem, potentiam, luculentissime spectare potuerint homines.

11. διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι) Quodsi dicenti mihi hoc minus creditis, persuadeant uobis ea opera, i. e. mirabilia facta, quae a me fiunt. Facta enim quae uidistis Deo digna, et homine maiora, uobis fidem facere debuerant, Patris esse quicquid ex me proficiscitur.

12. 13. ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ) *Quicunque* (e uobis) *fiduciam suam in me collocauerit.* Dicit Christus, nihil detrimenti ipsis allaturum esse corporis sui subductum conspectum. καὶ μείζονα τούτων ποιήσει) Theophylactus ita: Non solum ego possem maiora miracula efficere, sed possum aliis etiam potestatem dare, ut ipsi quoque efficiant. Sunt qui maiora ab Apostolis facta miracula ea iudicent, quae in historia Apostolica Lucae memorantur: allata sudaria et semicincta, et imposita aegrotantibus, itemque umbras Apostolorum restituisse sanitatem. Sed possunt etiam intelligi opera μείζονα *effectu*, quoniam scilicet per Apostolorum miracula multo plures adducti sunt ad religionem Christianam. Christus enim intra Palaestinae fines substitit; Apostoli autem omnem terrarum orbem peragrarunt. ὅτι ἐγὼ πρὸς τ. πατ. μ. πορεύομαι — ἐν τῷ υἱῷ) Haec ita uno spiritu legenda esse cum *Grotio* puto. Verte: *Nam ego ad patrem profectus, efficiam quicquid in mea caussa postulaueritis*, in eum nempe finem, *ut Patris honor per filium inclarescat.* Similitudo sumta ab eo, qui ad regem profectus coram commendat

amicorum desideria. Abeo, non uos relicturus, sed caussam uestram fortius *apud patrem* acturus. Si uos potui iuuare hic in statu humili, multo magis id faciam in solium euectus. Rom. VIII, 34. Notandi Hebraismi: πορεύομαι καὶ ποιήσω, i. e. profectus efficiam. Ἐν τῷ ὀν. μ. *meo nomine*, respectu mei, quoniam ego sic institui et iussi, in rebus ad religionem a me traditam pertinentibus. Praestabo uobis, inquit Iesus, quicquid petieritis in munere uestro, in negotio religionis tradendae et propagandae, ad edenda miracula, ad tolerandas calamitates, ad uincendos aduersarios etc. ἵνα — υἱῷ, *ut illustretur pater per filium.* Eo quod Iesus Messias, ad summam dignitatem euectus, semper audiuit preces Apostolorum, et petita praestitit, eo ipso illustratus est Pater; innotuit maiestas Dei, habentis talem filium. Paullo aliter hunc locum u. 12. 13. explicat *NOESSELTUS* in appendice ad Fascic. II. opusculorum etc. p. 388. sqq. Per τὰ ἔργα nempe non intelligit *miracula*, sed omnia, quae agerent discipuli ad Dei mentem, praecipue ea, quae tanquam doctores in Christi locum substituti, ad disciplinam diuinam docendo agendoque commendandam hominibus, facerent. Nec male. Nam ἔργα, s. ἔργον τοῦ Θεοῦ complectuntur omnino id quod est Dei uoluntati consentaneum, inprimisque negotium Christi uniuersum, quod tradenda Dei uoluntate perficere in his terris debebat, ut c. IV, 34. c. XVII, 4. coll. u. 6. et alias. Quum igitur Christus promittit discipulis, eos facturos esse maiora ἔργα, quam ipse fecisset, hoc uult, eos plura et uberiora quam ipse Christus tradidisset, ad hominum intelligentiam esse traducturos. Erant nimirum multa, quae Christus dicenda habebat Apostolis, a quibus tamen communicandis se

con-

conſulto, propter eorum tarditatem cohibuerat. Promittebat autem alium magiſtrum, Spiritum ſanctum (c. XVI, 7. XIV, 26.) qui doctrinam a ſe nondum perfectam perficeret. Videtur igitur omnino ſenſus eſſe, ipſi Chriſto praeſtituros eſſe Apoſtolos *factis*, quod poſt eius diſceſſionem, accuratius afflatu diuino eruditi, eam, quam Chriſtus quodammodo imperfectam reliquiſſet doctrinam, uberiorem tradituri eſſent. In explicando u. 13. conſentientem nobiscum habemus *Noeſſeltum.* Varias ſignificationes uocabuli ὀνόματος accurate enumerauit et explicauit Vir doctus p. 392. ſqq.

15. ἐὰν — τηρήσατε) Oſtendite amorem uerum non lacrymis, aliisque ſignis fallacibus, ſed obedientia 1 Io. II, 5, V, 3.

16. ἄλλον παράκλητον) *Alium adiutorem.* Reſpondet hebraicae uoci מליץ quae Graecis Bibliorum interpretibus eſt ἑρμηνευτὴς *interpres alienae orationis, ſententiae* Gen. XLII, 23. Chaldaei uſi ſunt in uocis מליץ interpretatione nomine פְּרַקְלִיט uel פְּרַקְלִיטָא Iob. XVI, 20. XXXIII, 23. quod temporibus Euangeliſtarum uulgari Hebraeorum uſu cum multis aliis Graecis frequentabatur. Quocunque loco a Ioanne ponitur, adduntur ea attributa τῷ παρακλήτῳ et actiones, ut certiſſimum ſit, hoc ad docendi modum, rationemque referri. Dicitur enim τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, *Spiritus ueraciſſimus, ueritatis auctor, ipſa ueritas*, cui maxime fas ſit credere. Nec incommode quis *aduocatum* reddat; dummodo eo ſenſu, quo haec uox apud Plautum, Ciceronem aliosque antiquos ſcriptores dicitur, quo ſignificat eum, qui *moneat, doceat, conſilioque iuuet.* Nam cauſſam

agere, defendere, deprecari, ad *cauſſarum patronos* pertinet. Sic Philo de Opific. M. p. 4. ubi Deum condidiſſe hoc uniuerſum ait, ὐδενὶ παρακλήτῳ, *nemine momente*. Ergo Spiritus ſanctus dicitur Apoſtolorum *adiutor*, quia eos in munere gerendo adiuuit, non tantum docendo, ſed aliis etiam modis, e. g. in edendis miraculis, in tolerandis calamitatibus etc. εἰς τὸν αἰῶνα) לְעוֹלָם *in perpetuum*, non ad aliquot tantum annos, ſed ad dies uitae ueſtrae; nam עוֹלָם ſaepe denotat diuturnam durationem, accommodatam rebus et perſonis de quibus ſermo eſt. Exod. XXI, 6. Gen. XVII, 7. 13. 19. Philem. 15.

17. τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας) *Spiritum ueraciſſimum*, qui ueritatem, i. e. perfectiorem doctrinam reuelat, et confert. ὃ ὁ κόσμος ὐ δύναται λαβεῖν) Κόσμος h. l. ſunt per ſynecd. *homines improbi*, nonniſi terrenis ac falſis bonis inhiantes, uel potius alieni a chriſtiana religione; qui eam contemnunt. Illi igitur *non poſſuut accipere uel in animum admittere illum ſpiritum, ueritatis doctorem*. ὅτι ὐ θεωρεῖ αὐτὸ) *Quia non ſenſibus eum percipiunt*, nec oculis corporeis uident. Nam nonniſi craſſa terrenaque amant. ὐδὲ γινώσκει αὐτὸ) *Nec eum deſiderant*. Ignoti enim nulla cupido. Illud γινώσκειν de notitia *affectiua* eſt intelligendum. 1 Cor. II, 14. ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ) *Vos eum mox cognoſcetis*. *Vulgata* habet: *noſcetis*. Et recte quidem; loquitur enim Chriſtus de futuro, comm. 16. *Vos*, praeparati ſcilicet per meam doctrinam. παρ' ὑμῖν μένει) Perpetuo uobis aderit. καὶ ἐν ὑμῖν ἔςαι) *In uobis* quaſi habitabit ipſe ille ſpiritus, ut in *templo*, i. e. uobis perpetuo aderit; adiuuabit uos.

18. ὐκ

18. οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανοὺς) Sc. *interea*, dum id fiat, non relinquam uos orphanos, meoque ſolatio deſtitutos. Sunt ὀρφανοὶ proprie orbi parentibus; ſed transfertur nomen illud ad relictos ſolos et deſtitutos, ut in Phaedro Platonis: ὀρφανὸν παντὸς, omnibus bonis deſtitutum. ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς) Sc. ad breue aliquod tempus, poſt meam reſurrectionem.

19. ἔτι μικρὸν) In neutro genere generaliter: Adhuc modicum, ſc. temporis, reliquum eſt. καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ) Improbi iſti homines, (qui me uita hac priuabunt,) me non amplius conſpicient, ut iam, inter ipſos uerſantem. ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτε με) Conſpicietis me, iterum uiuum, poſt mortem. ὅτι ἐγὼ ζω) Vitae reſtituar. καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε) Atque tum et uos multo laetiorem uitam uiuetis; incolumes eritis. Nam ζῆν ſaepe eſt *beate uiuere*.

20. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ) *Iſto tempore*; ביום ההוא, poſt meam reſurrectionem. Non deſcribitur certus *dies*, ſed *tempus*, quod iam ſecuturum erat, et quo ſpiritus ſanctus animis ipſorum illapſurus erat. γνώσεσθε ὑμεῖς) Sc. multo perfectius quam antehac; per explicationem ueterum uaticiniorum, Luc. XXIV, 45. et per ipſam experientiam. ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου) Me coniunctiſſimum eſſe patri; egiſſe me omnia ex auctoritate, iuſſu et uoluntate patris. καὶ ὑμεῖς — ὑμῖν) Me uobis, et uos mihi eſſe coniunctiſſimos. Tum enim diligentem dabitis operam, ut doctrinam meam ad alios propagetis; et ego per uos porro meam prouinciam inter homines perfectius explebo.

21. ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου) *Retinens doctrinam meam.* Ponitur ἔχων pro κατέχων, ut ſaepe. Nempe hortatur, ut

ne ſpe aut metu praedicationem doctrinae ſuae negligant. καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτὸν) Plura atque maiora ipſi manifeſtabo, quae ad me et doctrinam meam pertinent, uel ad illam gloriam quam capeſſo. Exod. XXXIII, 13. Ἐμαυτὸν, i. e. τὰ ἐμὰ, τὰ περί ἐμοῦ, τὸ ἐμὸν. Haec autem obſcurius locutus eſt Dominus, non ſolum indicans, quod rediuiuus a morte frequenter ſeſe praebiturus eſſet amicis ſuis contuendum, ſed etiam quod per ſpiritum ſuum ſemet inſinuaturus eſſet illorum animis. Et de hac uberiore et praeſtantiore cognitione, quam Spiritus ſanctus iis eſſet ſuppeditaturus proprie eſt ſermo. Haec promittitur tanquam praemium iis, qui iam tenerent praecepta Chriſti et ſequerentur, eaque re ſuum in Deum et Chriſtum amorem probarent.

22. οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης) Separat cognomine Iudam hunc, qui Chriſtum interrogabat, ab altero Iuda proditore. Hunc autem Iudam Thaddaeum et Lebbaeum quoque uocarunt. τί γέγονεν) *Quid factum eſt? Quid ſit? Quid eſt cur? Quid cauſſae eſt?* Obſcurus erat Iudae ſermo Chriſti, ideo interrogat: Quid eſt cauſſae, quod, quum nunc omnibus ſis conſpicuus, tunc non ſis appariturus mundo, (improbis hominibus) ſed nobis duntaxat? Nonne publice manifeſtabis, te eſſe Meſſiam?

23. ἀπεκρίθη Ἰησοῦς) Non aperte reſpondet Ieſus ad id quod rogabatur, ſed ad id ſermonem reflectit quod magis oportebat illorum animis infixum eſſe, quo iam praepararentur ad ſpiritualem Domini copiam. Ideo, inquit, non exhibebo me mundo, quia non diligit me, nec ſeruat mea praecepta. Quo ſenſu ſe manifeſtaturus eſſet ſuis, non clare exponit, quia diſcipuli apertiora ferre nondum poterant.

rant. ἐὰν τις — τηρήσει) Haec et quae ſequuntur, rurſum uno legenda eſſe Spiritu, *Grotius* monet, ut Chriſtus dicat mirari Iudam non debere, ſi non omnibus ipſe ſe oſtendat, quanto et Patri is mos ſit, ſe non patefacere niſi ſui amantibus. Aliis τηρήσει uidetur poſitum eſſe loco Imperatiui, ut ſaepe. Senſus eſt: Amoris ſtudiique in me ſui non poteſt aliquis luculentius documentum edere, quam hoc, ut praecepta mea obſeruet. καὶ πρὸς — μονὴν παρ' ἀυτῷ ποιήσομεν) *Et nos ei aderimus beneuole et perpetuo;* nunquam eum deſeremus, ſumma beneuolentia eos amplectemur. Deſumta eſt haec phraſis ex Leuit. XXVI, 11. Ezech. XXXVII, 26. et locis ſimilibus, et indicat ſimpliciter, Deum cultores ſuos omnibus religioni propriis bonis ornaturum; eiusmodi hominibus eum adeſſe beneuole et perpetuo uelle. Eſt igitur in his uerbis non alia fere ſignificatio quam τȣ̃ ἐμφανισμȣ̃ u. 21. h. e. incrementi rectae cognitionis. Alia eſt *Semleri* et *Leſſii* interpretatio, qua πρὸς ἀυτὸν refertur ad Patrem, ut Chriſtus dicat: *ego et amicus meus ueniemus ad patrem, perpetuo apud eum manſuri.* Cf. ſupra u. 2. 3. Sed prior interpretatio praeferenda eſſe uidetur.

24. ὁ μὴ — ȣ̓ τηρεῖ) Inuerſa oratio, pro: Qui uero praecepta mea non obſeruant, (ut mundani homines,) ii me non diligunt, nec tanta felicitate fruentur. ȣ̓κ ἔϛιν ἐμὸς) Quod docui uos, non ſic eſt mea doctrina, ut non ſit eadem patris, ſed potius Patris eſt quam mea. Contemnit itaque Deum ipſum, qui Chriſti praecepta non ſeruat, nec poteſt ad Patrem peruenire. Cf. ſupra comm. 6.

25. παρ' ὑμῖν μένων) *Dum inter uos adhuc me uerſari licet.* Haec ad uos conſolandos breuiter uobis dixi, quoad fert temporis ratio. Maiora in tempus aliud differenda ſunt.

26. ἐν τῷ ὀνόματί μου) *Propter me*, ut uices meas ſuppleat, ad promouendam meam cauſſam, i. e. religionem a me traditam, et porro confirmandam. πάντα) Omnia quae nunc propter tarditatem ueſtram uobis declarare non poſſum. καὶ ὑπομνήσει — ὑμῖν) Omnia, quae loquor uobis rudibus adhuc et parum capacibus, adhaec obliuioſis, ſuggeret in memoriam; et quae prius non intellexeratis, efficiet ut intelligatis.

27. εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν) *Felicitatem uobis* (multam) *relinquo.* Nam Hebraeorum שלום quodcunque genus felicitatis denotat, quod pax multorum aliorum, quae in bonis habentur, cauſſa ſit. Quaſi dicat: Hac ratione bene compoſitae erunt res ueſtrae; feliciter omnia habebunt. εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν) *Meam*, me dignam *felicitatem uobis impertio.* Nimirum aliud eſt genus felicitatis, quam quod uos ſolebatis a Meſſia expectare. Grotius εἰρήνην διδέναι interpretatur *ualedicere*, de cuius rationis ueritate merito dubitat *Raphelius* in annotat. Polyb. ad h. l. Commendare tamen uidentur hanc interpretationem ſequentia uerba: οὐ καθὼς — δίδωμι ὑμῖν. Nempe maior pars hominum ſalute alios impertit ſono uocis, nihil ſaepe de re cogitans, et ſi cogitet, tamen id alteri nihil prodeſt. Ego autem, inquit Chriſtus, non tantum bona quaeuis ex animo uobis exopto, ſed tribuo etiam. Ita εὐλογεῖν, quod eſt *bene precari*, quum de hominibus uſurpatur, ſignificat *benefacere*, quum Deo tribuitur.

μὴ ταρασσέσθω) Haud dubie tristis uultus discipulorum internam animi perturbationem prodidit. Hortatur igitur, ut ne omnino animum abiiciant, consilii quasi inopes.

28. ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς) *Abeo quidem* (a uobis ad tempus,) *sed redibo ad uos.* εἰ ἠγαπᾶτέ με — πατέρα) *Si amaretis me*, h. e. mei magis quam uestri amantes essetis, *certe gauderetis quod dixerim ad Patrem me profecturum.* ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστι) *Maior est pater meus auctoritate, quam ego*; nam μέγας interdum est magnus auctoritate, ut Matth. XX, 26. Luc. IX, 48. aliisque locis. Oportet me mandatis Patris obsequi, atque sic fructum pietatis amorisque in eum capere. Vid. infra u. 31. Potest etiam Iesus hoc ideo dixisse, ut intelligerent discipuli, et se apud Patrem fore tutum, et ipsis in patre plus fore praesidii, quam in sua uisibili praesentia. Quicquid sit, loquitur Christus de se tanquam de *Messia*; maiorem uero patrem esse Messia, certissimum erat. Vnde et Apostoli, ubi de opere, quod Christus exsecutus est, loquuntur, ita loquuntur, ut Patrem quodammodo praeferant. 1 Cor. XI, 3.

29. ἵνα — πιστεύσητε) *Vt, ubi hoc euenerit, in ea de me maneatis persuasione*, ut ne labefactetur fides uestra.

30. οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν) Quia nimirum parum superest temporis. ἔρχεται) Sc. per suos satellites, summis uiribus aggressurus me, ut prorsus deiiciat et extinguat. Satanas, quum dicitur uenire, describitur ut hostis et aduersarius Christi. Ergo sensus est: *Satanas inuadit me.* Nunc instat tempus, quo illi Iudaei flagitiosi mihi uitam erepturi sunt. καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν) *Sed nihil contra me ualet*; nam ἐν hebr. ב *contra*; et ἔχειν,

 ualere,

ualere, *posse*, ut Matth. XVIII, 25. Non uincet me, sed ipse potius se uictum prostratumque sentiet. Quanquam fuero interemtus, tamen in uitam redibo, meumque opus nihilominus continuabitur. Alii: *Sed in me nihil habet, quod culpare possit*, ut ἐν ἐμοὶ idem sit, quod πρὸς με.

31. ἀλλ' ἵνα — οὕτω ποιῶ) Nonnulli supplendum putant: *illud fit.* Aliis καὶ ante καθὼς est, *propterea.* Sensus est: Vt cognoscant homines, me amore Patris compulsum mandatum eius libenter exsequi. ἐγείρεσθε) Sc. a mensa. ἄγωμεν ἐντεῦθεν) *Abeamus hinc* nempe ex urbe ad montem olíueti, ut morti obuiam eam. Habiti sunt itaque qui sequuntur sermones ad cap. usque XVIII. in ipso itinere.

CAP. XV.

1. Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή) Accurate illustrauit hoc caput *IO. AUGUSTUS NOESSELTUS* in Progr. quod continet interpretationem Grammaticam capitis XV et XVI. Euangelii Ioannis. Vid. eius opuscula ad interpretationem Sacrarum Scripturarum, Fascicul. II. Halae 1787. p. 25. seqq. Conferri potest *SAM. FR. NATHAN. MORI dissertatio de notionibus uniuersis in Theologia*, in Dissertatt. theologicis et philologicis Lips. 1787. p. 263. sqq. Agit uero hoc caput proprie non de omnibus Christianis, sed de Apostolis eorumque munere; nam continentur in eo quaedam futuris Christi legatis eorumque muneri haud dubie propria, u. 16. 26. 27. Foret ergo cuiusdam inconstantiae, alium uersum de Christianis eorumque uita et officiis omnibus, alium de legatis Christi eorumque munere interpretari. Monentur igitur Apostoli, ut operam dent, ne coniunctio ipso-

ipſorum, legatorum et diſcipulorum, cum Chriſto, a quo edocti inſtitutique erant, unquam diſſocietur, hoc eſt, ne deſinant eſſe ueri eius miniſtri, legati et diſcipuli: qua quidem coniunctione ſoluta, nihil in ulla parte muneris gerendi praeſtare queant. Simul apparet, iis hac conditione, ſi ſalua coniunctio manſerit, et bona promitti, gerendo nominatim muneri neceſſaria, (u. 2. 7. 26.) et fauorem Chriſti atque approbationem conſtantem. Chriſtus itaque *uitis* imagine ſe deſcribit *doctorem*, auctorem religionis ſalubris et Deo dignae; diſcipulos ſuos iubet imitari palmitum indolem; quia aliter Deo fructus ferre non poſſint. Quum Chriſto in more eſſet, ut ex rebus conſpectis ſimilitudines acciperet, quibus doctrinam ſuam illuſtraret, uerosimile eſt eum iuxta uineam tunc cum diſcipulis tranſiiſſe; uel quae uerisimilior eſt *NOESSELTI* coniectura, uidetur Ieſus incidiſſe in commemorationem ſui, qui ſit *uera uitis* occaſione coenae ultimae cum diſcipulis celebratae, in qua, ut ceteri Euangeliſtae referunt, negauit ſe porro bibiturum *de hoc uitis fructu*, Matth. XXVI, 29. Dicit igitur Ieſus: ἐγώ εἰμι — γεωργός ἐςι) *Ego uera ſum uitis, et pater meus uinitor eſt. Veram* ſe *uitem* dicit, ut c. VI, 32. *uerum panem* propter ea, quod a patre conſtitutus ſit in terrarum orbe, ut per ſe doctrinamque ſuam uim quandam tribueret ad bene beateque uiuendum. Patrem autem uocat uinitorem, quia ab eo miſſus erat.

2. πᾶν κλῆμα — αἴρει αὐτὸ) *Omnem palmitem in me qui non fert fructum, amputabit.* Palmites dicit Ieſus *diſcipulos* ſuos, quod doctrinae a ſe traditae interuentu uim recte agendi conſequerentur. Qua ſi minime uterentur,

nec

nec ferrent idoneos fructus, uerendum esse dicit, ne inutilis instar palmitis resecentur, h. e. desinant esse Christi discipuli iacturamque salutis faciant. Cf. Rom. XI, 17. καὶ πᾶν — φέρῃ) *Omnem contra, qui fructum fert, purgabit, ut ad fructus ferendos uberior sit;* i. e. locupletat talem discipulum doctrinae obsequentem ueritate ubertateque scientiae, ut locupletior ad bene agendum sit. Nempe Deus Pater, ad quem fructus uitis et palmitum, et iudicium de palmitibus pertinet, in cuius honorem totum hoc uergit, quod Christus dux et doctor habet sectatores et ministros, Deus ergo, ut *uinitor* (u. 1.) pretium iis statuet, fideliter munere docendi fungentes; non *amputabit* palmites, sed iam deputatos porro deputabit, augebit scientia, magisque in dies erroribus liberabit, et idoneos officiis praestandis reddet.

3. Ἤδη — λελάληκα ὑμῖν) *Iam uos purgati* (deputati) *estis per doctrinam, quam uobis tradidi;* i. e. iam edocti a me, erroribus liberati, munerique praeparati estis.

4. Μείνατε — ἐν ὑμῖν) *Manete mecum coniuncti, sicuti et ego uobiscum.* Sensus est: Sequamini doctrinam meam, qua ego uos imbui. Nam in *Christo manere* h. l. idem esse ac *tenere doctrinam Christi* eamque sequi, docemur u. 7. ubi Iesus ex eo, quod dixerat, μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν, haec concludit: si manseritis in me, *et doctrina mea in uobis manserit.* Repetitur eadem res diuersis uerbis. Cf. 1 Io. II, 14. ἀφ' ἑαυτῦ) Vi aliqua propria, quam habeat extra uitem. οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς) Sic et uos sc. fructus ferre non potestis. ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε) Nisi me meamque doctrinam diligenter retineatis.

5. ὅτι

5. ὅτι χωρὶς — ȣ̓δὲν) i. e. Niſi a me edocti ſitis, et in hac doctrina unice perſtetis, non poteſtis munere legatorum meorum et interpretum ad homines recte fungi, nec diſcipuli mei miniſtrique dici. χωρὶς ἐμȣ̃, *a me quaſi ſeiuncti, non edocti a me.* Ὀυ δύνασθε ποιεῖν ȣ̓δὲν, *nihil praeſtare poteſtis*, ſc. eorum, quae uobis, legatis meis agenda ſunt. Cf. 2 Cor. III, 5.

6. ἐάν μη — ἐξηράνθη) Vide ſupra u. 4. 2. *Si quis non retinuerit doctrinam meam, deſinet eſſe diſcipulus meus;* eiicietur ſicuti palmes abſciſſus a uite eiicitur et areſcit. Ἐβλήθη ἔξω, i. e. ἐκβληθήσεται, a patre, qui uinitorem agit, extra uineam. Enallage temporis uſitata, quaſi id iam factum ſit, quod certo futurum affirmatur. καὶ συνάγȣσιν — βάλλȣσι) Imperſonaliter: *colligi et coniici ſolent.* Talis diſcipulus a Patre meo ſeuere punietur.

7. ἐὰν μείνητε — γενήσεται ὑμῖν) *Si mihi coniuncti manſeritis, et doctrina mea in uobis manſerit, tum quodcumque rogaueritis, id quidem continget uobis.* Cf. ſupra u. 4. Haec promiſſio hoc in loco pertinet ad Apoſtolos, eorumque propagandae doctrinae Chriſtianae munus. Etenim non eſt idonea cauſſa, cur hic communem magis et ad omnes Chriſtianos pertinentem locum, quam proprium Apoſtolis ſuſpiciemur. Plane ſimilis locus extat Matth. XXI, 21. 22. Dixit igitur Ieſus h. l. de nullis aliis precibus haud dubie et ſemper audiendis, niſi de his, quibus Apoſtoli auxilium Dei implorarent in eius cauſſa, i. e. in doctrina commendanda, ſiue ea miraculis ſtabilienda eſſet, ſiue recte ac promte tradenda. Matth. X, 19. 20.

8. ἐν

8. ἐν τούτῳ — μαθηταὶ) *Hac re pater meus honoratur, si feratis fructum multum,* (si officiis sectatorum ministrorumque meorum satisfaciatis) *et uos tanquam discipulos meos probetis.* Particula ἵνα hic habet uim indicandi modi, quo discipuli studium probent Deo, ut u. 13. De uerbo δοξάζειν uid. supra c. XII, 28.

9. καθὼς — τῇ ἐμῇ) *Quemadmodnm pater me amat, atque ego amo uos: sic me quoque amate.*

10. ἐάν — ἀγάπῃ) *Si fueritis mea mandata secuti, me amaueritis, sicut ego sum Patris mei mandata secutus, eumque amaui.* Μένειν ἐν τῇ ἀγάπῃ τινος non est intelligendum de alterius, quo fruimur, amore, sed de eo quo nos alterum prosequimur. Cf. c. XIV, 21. 23. 24. Perspicuum est, legatum Christi, e cuius animo ille amor exsulet, non tenere acceptam a Christo doctrinam, nec sine illo amore expletam in animo eius et uita uirtutem esse, quantumuis ceteroqui negotio docendi propagandaeque doctrinae perfungatur. 1 Cor. XIII, 1. 2.

11. ταῦτα — πληρωθῇ) *Haec* (de conseruando in me amore) *dixi uobis, ut gaudium uestrum de me maneat,* (aut conseruetur,) *gaudiumque uestrum perfectum sit.* Sic enim cum *NOESSELTO* haec uerba, de quorum sensu discrepantes sunt interpretum sententiae, explicanda esse puto. Verba ἐν ὑμῖν non referenda sunt ad uerbum μείνῃ, sed coniungenda sunt cum χαρὰ, ut χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν sit *gaudium uestrum de me.* Esse autem τὴν χαρὰν ὑμῶν plane eandem cum χαρᾷ τῇ ἐμῇ nullam habet dubitationem, propter locum simillimum c. XVII, 13. in quo πεπληρωμένη dicitur ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ, ut hic πληρωθῇ de χαρὰ ὑμῶν. Nec obstat, quod

quod χαρὰ ὑμῶν disiungi uideatur a χαρᾷ τῇ ἐμῇ, poteſt enim ἡ χαρὰ ὑμῶν uim habere interpretandae alterius χαρᾶς. Sunt autem haec duo: *amor* diſcipulorum in Chriſtum conſeruandus, et *gaudium* eorum de Chriſto coniuncta hoc modo: Gaudium illud, quod Chriſtus promittit, haud dubie eſt laetitia ea, quam capere deberent ex eius profectione in coelum, (Cf. c. XIV, 28.) eſtque illa laetitia contraria triſtitiae, qua propter Chriſti diſceſſionem afficiebantur. Sed hanc laetitiam percipere non potuiſſent, ſi amorem in Chriſtum non conſeruaſſent, nec diſcipuli eius manſiſſent. Itaque iubet, ut ſe amare pergerent; quod ſi facerent, pollicetur *perfectam laetitiam*, i. e. quae et triſtitiam omnem expellat, nec finem habitura ſit. c. XVI, 21. 22.

12. αὕτη — ὑμᾶς) *Mandatum meum*, proprie *meum*, Vid. ſupra c. XIII, 34. 35.

13. μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει) *Nemo amoris documentum maius edere poteſt, quam hoc* etc. Nam ἔχειν ἀγάπην h. l. eſt *oſtendere amorem luculento documento*. Rom. V, 8. ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ) Qui uitam impendat *amico*, inquit Chriſtus, rarus eſt.

14. ὑμεῖς φίλοι μου ἐστε) *Pro amicis uos habeo*, quos meo iure *ſeruos* appellare poſſem, utpote *diſcipulos*. Nomine amicorum meorum uere digni eritis.

15. οὐκέτι — δούλους) λέγω, i. e. *habeo*. Non ego nunc uobiscum ago, tanquam cum ſeruis, quanquam iure meo poſſem. ὁ δοῦλος — κύριος) Non credit herus ſua conſilia ſeruis. τί ποιεῖ, *quid facere uelit*. πάντα — ἐγνώρισα ὑμῖν) Omnia

quae

quae pater uos per me ſcire uoluit, tanquam fidis amicis uobis tradidi.

16. ὀυχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε) *Non uos delegiſtis me,* ſc. ut doctorem et magiſtrum ueſtrum; uel: officiis ueſtris me non prouocaſtis ad amicitiam, ut debiti ſit redamare. ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς) *Sed ego uos ſelegi* ex omnibus, nihil promeritos. ἔθηκα ὑμᾶς) *Conſtitui uos,* in hoc delegi. ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε) Sc. ad alias gentes. Poteſt etiam pleonaſtice ſumi, ut Hebraeorum הלך interdum ſumitur. καρπὸν φέρητε) Annunciando nimirum et ad alios propagando doctrinam meam. καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ) Per Hebraismum: *Qui fructus ueſter maneat;* qui in coeleſte horreum reponatur, non comburatur.

17. ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν) *Haec omnia inculco uobis,* nempe de amore, quo uos praeueni, quem ad mortem usque extendi, quo nihil uos celaui. Solet interdum אמר uerti per ἐντέλλομαι. ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους) Vt uos tanto exemplo prouocati diligatis alii alios.

18. εἰ ὁ κόσμος — μεμίσηκεν) *Si uulgus profanum uos oderit, animaduertite, quod me uobis priorem oderit.* Ὁ κόσμος quid ſit, diximus ad Io. XII, 31. Incipit poſtrema pars colloquii inter Chriſtum et Apoſtolos ſuos, quae ad confirmandos diſcipulorum animos, doloremque et metum rerum futurarum mitigandum propius pertinet, quum illa ſuperior magis praecepta contineret et officia, quae illis poſt Chriſti diſceſſionem colenda eſſent.

19. εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε) *Si mundani eſſetis,* i. e. ingenio eo praediti, quo ſunt profani homines. Simillimae ſunt

ſunt phraſes: ἐκ τȣ̃ Θεȣ̃, ἐκ τȣ̃ διαβόλȣ, τȣ̃ πνεύματος. ὁ κόσμος — ἐφίλει) *Iſti profani uos diligerent ut ſuos; ut ſuae indolis homines*; nam ſimilis amat ſimilem. ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τȣ̃ κόσμȣ) *Selegi uos ex improborum hominum coetu* longeque alii rei et prouinciae uos deſtinaui.

20. μνημονεύετε — ὑμῖν) ὁ λόγος, h. l. eſt adagium. Huius adagii iam ſupra mentionem fecerat, c. XIII, 16. quanquam alio ſenſu. ȣ̓κ ἔςι — κυρίου ἀυτȣ̃) i. e. non debet ſeruus aegre ferre aut mirari, ſi ſibi accidat, quod domino. καὶ ὑμᾶς διώξȣσιν) Mundani ſc. homines, i. e. doctrinae coeleſtis inimici. Et dicuntur haec συλλογιςικῶς, affirmante Chriſto id de ipſis futurum, quod de ſe eſſet factum. ἐι τὸν λόγον — τηρήσȣσιν) Eſt phraſis ironica, uel κατ' ἀντιςροφὴν ἀντιθετικῶς: Non fore, quod non eſſet factum. Senſus eſt: Quemadmodum meam doctrinam non tulerunt, ita nec ueſtram ferent, quoniam eadem docebitis, quae ego doceo. Male τηρεῖν nonnulli explicant *inſidiari*, quod uix locum habere poteſt, quum λόγον addatur. Poſſunt etiam haec uerba in meliorem partem explicari, ut ſolatium ſimul contineant. *Si doctrinam meam admiſerint, ueſtram quoque admittent.*

21. διὰ τὸ ὄνομά μȣ) Matth. X, 22. *Propter me, eam ob cauſſam, quod uos diſcipulos meos profiteamini.* ὅτι ȣ̓κ ὄιδασι τὸν πέμψαντά με) Sc. *bene, recte, liberaliter.*

22. ἦλθον) Sc. *tanquam a Deo miſſus.* καὶ ἐλάλησα ἀυτοῖς) *Et niſi docuiſſem eos.* ἁμαρτίαν ȣ̓κ ἔιχον) *Tam graue non eſſet illorum peccatum*; minor eſſet culpa. (Sic 1 Io. I, 8.) Eſſent enim, ab hoc incredulitatis crimine liberi, cuius acceſſio magnam ſarcinam addet eorum exitio.

23. καὶ τὸν πατέρα μȣ μισεῖ) Nam pater meus me iſta docere iuſſit. Qui igitur doctrinam meam repudiat, Deum ipſum odio habet.

24. τὰ ἔργα) Opera miraculoſa. ἐν αὐτοῖς, ſc. ὢν dum inter ipſos ago. ȣ̓δεὶς ἄλλος) Sc. Prophetarum. Nam eius generis miracula ne Moſes quidem edidit. ἑωράκασι, ſc. opera illa eximia. καὶ, *et tamen.* μεμισήκασι — πατέρα μȣ) Me quidem directe, patrem autem indirecte, quia ipſius mandata atque opera contemnunt, nullo probabili praetextu.

25. ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ) Eſt ellipſis, uel etiam ἀποσιώπησις. Eo fiunt iſta, ut id eueniat, quod in ipſorum ſacris libris ſcriptum eſt, Pſ. XXXV, 19. LXIX, 5. *Accomodationem* et comparationem ſimillimarum rerum ſic deſignari et fieri, ſtatim omnes arbitri aequi iudicabunt. Δωρεὰν, חנם, *ſine iuſta cauſſa.*

26. ὅταν δὲ ἔλθῃ) Supple: Haec pauca me iam dixiſſe ſufficiat; multo uero plura ad meam doctrinam confirmandam et commendandam uobis impertiet ille diuinus alius doctor et adiutor. Ὁ παράκλητος) Vide ſupra XIV, 16. ἐκπορεύεται) *Exit* miſſus. Ἐκπορεύεσθαι non differt ſignificatione ab ἐξέρχεσθαι; utrumque enim ponitur pro hebraeo יצא, et uſurpatur de miniſtro, qui mandata executurus iam abit a conſpectu regis, qui eum mittit. Vaniſſimum eſt eorum commentum, qui diſcrimen excogitant inter ἐκπορεύεσθαι et ἐξελθεῖν, ita quidem, ut hoc uerbum ad emiſſionem Spiritus ſancti in orbem terrarum referretur, at ἐκπορεύεσθαι reconditiora ſignificaret. Nemo unquam hoc per uſum linguae docuit, aut docere poteſt. Ipſe Chriſtus utrumque uerbum

bum promiſcue uſurpat, c. XVI, 28. ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ) *Ille mea referet placita.* Etiam apud *Philonem* Libr. quod mundus incorr. p. 941. B. μαρτυρεῖν περί τινος eſt *referre alicuius placita, ſententiam, res quas docuit.* Poteſt etiam explicari: *Commendabit me, meamque cauſſam.* Dum enim Spiritus ſanctus docuit Apoſtolos, iisque tribuit uim miracula patrandi, uerum eſſe apparuit, quod Iudaei negabant, et fides facta eſt, Ieſum eſſe legatum Dei.

27. καὶ ὑμεῖς — ἐςε) Sed et uos ipſi doctrinam meam hominibus explicabitis, quippe qui ab initio mei muneris in his terris mecum uerſati fuiſtis. Eritis itaque et uos non dubiarum rerum, ſed omnibus ſenſibus compertarum teſtes.

CAP. XVI.

1. Ταῦτα — ὑμῖν) De odio et incommodis, quae uobis imminent. ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε) Ne animo conſternemini, uel deterreamini a profeſſione ueritatis coeleſtis, quum iſta uobis praeter expectationem accidiſſent.

2. ἀλλ' ἔρχεται ὥρα) ἀλλὰ *immo* 2 Cor. VII, 11. *Immo erit tempus.* ἵνα, *quum.* πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς) Intelliguntur praecipue Iudaei, quos ubique ad ſeditionem usque exarſiſſe in necem Apoſtolorum, docent actus apoſtolici. δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ) λάτρις eſt proprie mercenarius, et appellatio etiam communis miniſtrorum atque ſeruorum. Itaque nunc hoc dicitur: *Eos, qui Apoſtolos interfeciſſent, arbitraturos eſſe, quod eo facto tanquam grati ſeruitii merito, fauorem ſibi Dei conciliarent.* Opinati enim ſunt Iudaei, qui uexabant Apoſtolos, ſe pro religione Dei et Moſis pugnare. Act. VI, 13. 14. Rom. X, 2.

3. καὶ) ualet hic *sed*; eſt enim conſolatio aduerſus priora, quaſi dicat Chriſtus: miſerendi magis erunt, qui iſta facient. Rom. X, 2. οὐκ ἔγνωσαν) *Non nouerunt*, ſc. ad plenum. Non intelligunt, Deum eſſe amantem humani generis, nec tam ritibus delectari, quam animi puritate.

4. ἵνα — μνημονεύετε αὐτῶν) Nimirum, uti ne imparati ſitis, utque de ceteris mihi fidem habeatis. ταῦτα — ἤμην) Donec ego praeſens fui, non indiguiſtis iſtiusmodi ſermonibus, quod uos in tuto et ſecuro eſſetis, et ad me pertineret omne periculum. At in Matthaeo tamen praedicitur fore, ut diſcipuli attrahantur ad Reges etc. Matth. X, 16. ſqq. Reſpondent nonnulli, non praedici iſto modo, neque tam perſpicue. *Semlerus* autem exiſtimat, ſermonem Ieſu eundem a Matthaeo referri, quem hic Ioannes recenſeat; ſed a Matthaeo non ſeruari ordinem temporis. Alii reſpondent, Ieſum in loco noſtro de iis temporibus loqui, quae poſt eius diſceſſionem inſtarent, in ceteris autem locis de aduerſis, quae Apoſtolis contigiſſent tum, quum Chriſtus adhuc in his terris degeret. Sed difficultas omnis euaneſcere uidetur, ſi attendamus ad illud ἐξ ἀρχῆς, quod de nulla alia re intelligi poteſt niſi *de initiis muneris Chriſti*, ut adeo Ieſus dicat: Statim ab initio, quo tempore uos aſſumſi diſcipulos, non praedixi uobis calamitates uobis euenturas; non enim opus erat, uobis iſta praedicere, quia diutius apud uos manere, uosque docere licebat. Nunc autem morti uicinus grauiſſimas ob cauſſas euentura uobis praedico. Etiam eos ſermones de diſcipulorum calamitatibus, quos ceteri Euangeliſtae referunt,

(ut

(ut Matth. X.) habuisse uidetur Christus in ultimo muneris sui anno.

5. 6. Νῦν δὲ ὑπάγω — τὴν καρδίαν) *Nunc autem abeo ad eum qui me miserat, nec quisquam e uobis quaerit ex me: quo abis? Sed, quia uobis haec dixi, tristitia occupauit animos uestros.* Non reprehendit Iesus discipulos propterea, quod non quaesiuissent de eius abitu; nam abiturum esse eum *ad Patrem* didicerant iam dudum e Christi sermonibus, c. XIII, 36. XIV, 5. sed eam ob caussam eos reprehendit, quod se ita dedissent tristitiae, ut, quantum hoc esset, aut quantam uim haberet haec *ad Patrem* discessio, nec ipsi cogitarent, nec amplius, quale Christo consilium esset, quisue fructus istius discessionis a se capiendus, quaererent.

7. ἀλλ' ἐγὼ — πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς) *Sed ego dico uobis quod uerum est, prodest uobis quod ego abeam; nisi enim abiero, adiutor ille et monitor,* quem uobis promisi mittendum, *non ueniet ad uos;* sed *ubi abiero, mittam eum ad uos.* Nunc igitur Christus ipse discipulos docet, quis futurus esset fructus discessionis suae ad Patrem. Dum nempe ipse adhuc in terris uersaretur, nondum erant pares intelligendo consilio diuino in Christo ad salutem hominum adhibendo; semper enim terrenam exspectabant a Christo constituendam rempublicam. Sed hanc spem omnem euertebat mors Christi, (Luc. XXIV, 21.) multo magis etiam eius in coelum ipsum profectio. Tum uero pares erant intelligendo consilio Christi, et discere poterant, quod antea capere non potuerant, Christi regnum esse spirituale, eumque homines non corpore, non uultu, non ore regere,

 sed

ſed nutu quodam diuino per doctrinam, qua homines ſubegiſſet. Vid. *TOBLERI* liber: *Zur Ehre Chriſti und ſeines Reichs.* Tiguri 1780. p. 244. ſqq.

8. καὶ ἐλθὼν — κρίσεως) *Iſte quum uenerit, conuincet profanum uulgus de errore, de bona cauſſa mea, et de iudicio.* Ἐλέγχειν eſſe *conuincere*, notum eſt. Ἁμαρτία autem h. l. ſignificare uidetur *errorem*, ut ſupra c. VIII, 46. Quum autem ὁ παράκλητος, admonitor et adiutor ille Apoſtolis promiſſus, nempe Spiritus ſanctus *homines profanos* (τὸν κόσμον) *conuincere* dicitur, id non ita interpretandum eſt, fore, ut homines profani ab ipſo Deo eiusque Spiritu, nullius hominis interuentu, conuincantur, ſed in promtu eſt, fieri hoc debere per Apoſtolorum doctrinam. Per hanc igitur conuinci debebant profani contemtores Ieſu περὶ ἁμαρτίας κ. τ. λ. Quid hoc ſit, ſtatim in ſequentibus commatibus explicatur.

9. περὶ ἁμαρτίας — εἰς ἐμέ) *De errore* eo, (ſc. conuincet eos,) *quod non credunt in me.* Conuincet eos, ſe in errore uerſari, quod mihi, legato diuino, fidem non habent. Particula ὅτι hic et in ſequentibus non indicat cauſſam, ſed quae ſint iſta, de quibus eſt ſermo, et quo capienda ſenſu. Illuſtratur haec res ex Act. II, 36. ſqq.

10. περὶ δικαιοσύνης — ὑπάγω) *De innocentia* (ſ. bona cauſſa) *mea*, quae inde elucet, *quod ego ad Patrem abeo.* Non dubitandum eſt δικαιοσύνην h. l. eſſe innocentiam, ſ. bonam Chriſti cauſſam. Nam δικαιοσύνη ſaepe eſt *probitas*, deinde etiam *innocentia*; unde δικαιοῦν, *iuſtificare*, i. e. *innocentem pronunciare* ſaepe in N. T. *Innocentia* autem Ieſu, de qua hic ſermo eſt, in eo erat, quod non eſſet

frauda-

fraudator et rebellis, ut Iudaei hactenus iniuste iudicauerant; potest igitur δικαιοσύνη h. l. etiam uerti *bona caussa.* Confirmatur haec interpretatio locis c. VIII, 28. XII, 31. 32. Haec innocentia uel bona caussa Iesu declarata est *per eius abitum ad Patrem.* Si enim fraudator fuisset et rebellis, profecto Deus eum non recepturus fuisset in coelum, nec Apostolis concessurus, ut in nomine huius Iesu miracula ederent ad confirmandam doctrinam ab eo propositam, eamque longe lateque propagandam. Dum igitur imperium Christi in animos humanos, cuius caussa ipse uenerat in terrarum orbem, ubique locorum propagatum est, quod factum est post eius abitum ad Patrem, tum apparuit iustam et bonam esse eius caussam, eumque agnoscendum esse pro uero legato diuino et Dei filio. Cf. 1 Tim. III, 16.

11. περὶ — κέκριται) *De iudicio autem* (ὁ παράκλητος conuincet profanos homines) nempe *iudicatum esse* i. e. inferiorem discessisse *huius mundi principem.* Cf. quae diximus ad c. XII, 31. Nempe in illo certamine Christi et diaboli, s. doctrinae christianae et insidiarum aduersus Christum eiusque doctrinam, Christus reportauit uictoriam, diabolus autem de sua tyrannide deiectus est. Vbi Iudaei a Iudaismo, Pagani ab idololatria abducti sunt, tum falsi sunt Satanam condemnatum, eiusque uim esse fractam.

12. ἔτι — ἄρτι) *Multa habeo uobis dicere, sed ferre quidem nunc non potestis.* Verbum βαστάζειν, *ferre,* intelligere, h. l. respicit ad τὰ ἐρχόμενα, u. 13. quae ipse Christus discipulis manifestare nolebat, a spiritu uero manifestatum iri praedicebat. Haec, inquit, ferre et concoquere nondum potestis; nondum capaces estis ob imbecillitatem,

nec adhuc peractam huius meae legationis functionem. Pertinet huc regni Dei inter Ethnicos manifestatio, Iudaeorum reiectio, legis caerimonialis abrogatio etc. quales ueritates discipuli ob praeiudicia altius animo infixa, et opinionem de terreno Christi regno nondum penitus exstinctam, nondum ferre potuissent, si clarius illa Christus ipsemet docuisset.

13. ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα) σύνθεσις. ἐκεῖνος ὁ παράκλητος, πνεῦμα ὢν τῆς ἀληθείας, cognitionis perfectioris auctor. ὁδηγήσει — ἀλήθειαν) *Ducet uos ad omnem perfectiorem* (mearum rerum) *cognitionem.* Iam scilicet multa taceo et silentio inuoluo; tum uero rem et caussam plane, uti habet, sensim perspicietis. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ) *Non docebit aliena*, uel contraria iis, quae ego uos docui; s. non arbitratu suo loquetur. Nempe, qui aliorum ad mentem loquuntur, proponuntque non a se excogitata, sed ea quae sint aliorum sententiae uoluntatique accommodata, ii apud Iudaeos *non suo* sed aliorum nomine uenire ac dicere dicuntur. Et spiritus sanctus cum legato principis alicuius comparatur, qui non nisi ea loquitur, quae sibi a mittente sunt demandata. ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει) Quemadmodum ego nihil docui, quod non audierim apud patrem meum, ita ille nihil suggeret, nisi quod acceperit a patre et a me. Ergo haec interpretanda sunt de Patris, filii et Spiritus sancti in doctrina consensu.

14. ἐμὲ δοξάσει) *Illustrabit gloriam nominis mei*, sc. per uos. ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται) *Ex meo accipiet.* Nihil uobis suggeret, diuersum ab his, quae ego accepta a patre tradidi uobis. Nihil inter nos non commune.

15. τάν-

15. πάντα — ἀναγγελεῖ ὑμῖν) *Omnia quae Pater habet, mea ſunt*, mea doctrina non eſt alia quam Patris, *propterea dixi, illum de meo ſumturum quae nuntiet uobis.*

16. Μικρὸν — τὸν πατέρα) *Breui non conſpicietis me, et iterum breui uidebitis me*, (ſc. ad breue tempus) *namque ego proficiſcor ad Patrem.* Haec ad Chriſti mortem et reditum in uitam eſſe referenda, in promtu eſt. Oportet autem poſtremis uerbis (ὄψεσθέ με) ſubiici, et ex ſuperioribus repeti illud μικρὸν τι, ut ſenſus ſit: poſt reditum in uitam iterum me uidebitis, *ſed ad breue tempus*; hoc enim niſi addatur, ea quae ſequuntur, *namque ego proficiſcor ad Patrem,* uix intelligi uel cum iis, quae praeceſſerunt, coniungi poſſunt.

17. εἶπον — τί ἐςι τȣ̃το) Ἐκ τῶν μαθητῶν, ſc. τινὲς. Πρὸς ἀλλήλȣς, nempe muſſitando, ut exaudiri nequirent. τί ἐςι τȣ̃το κ. τ. λ. Non intelligebant diſcipuli, quae Chriſtus de morte ſua, reſurrectione et aſcenſu in coelum dicebat. Putabant enim more ſolito, Meſſiam diutiſſime in terris apud eos uerſaturum, ut regnum illud fortunatum et fauſtum, cum ipſo experirentur.

18. ἔλεγον ȣ̃ν) Repetitio πλεονάζȣσα. Fatentur obſcurum ſibi eſſe hunc Chriſti ſermonem.

20. κλαύσετε) Ob mortem meam et ademtam hanc noſtram conſuetudinem. Illa ſpes ueſtra, qua me regem politicum fingitis adeo non habebit locum, ut potius dura et triſtia fata mihi ſubeunda ſint. ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται) Improbi autem homines (ob conſiliorum ſuorum ſucceſſus) laetabuntur. Κόσμος h. l. denotat Iudaeos eorumque proceres,

Pharisaeos inprimis tanquam Iesu deuicto triumphaturos. ἀλλ' ἡ λύπη — γενήσεται) *Tristitia uestra in gaudium desinet*, erit quasi uia et transitus ad laetitiam, ob resurrectionem meam mox secuturam.

22. ὄψομαι ὑμᾶς) Nimirum e morte redux, post resurrectionem. χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία) Eadem graeca Phrasis extat Ies. LXVI, 14. Cf. quoad rem ipsam Luc. XXIV, 17. 32. οὐδεὶς αἴρει) Pro ἀρεῖ. Rom. VIII, 35-39. Nam illa melior Christi cognitio continuam atque aeternam gaudii caussam praebet. Vel *gaudium* intellige *caussam gaudii:* perpetuam uitam ac potestatem Christi.

23. καὶ ἐν ἐκείνῃ — οὐδέν) *Tum nihil quicquam e me quaeritis.* Ἐρωτᾶν h. l. habere *interrogandi* notionem contextus sermo et ipsa res docet. Isto tempore, inquit Christus, post resurrectionem meam, meliora quum edocti fueritis, atque impotenti tristitia liberati, non opus erit interrogatione; nam et ipse, quae necessaria uobis sint ad intelligendum, quaeque pro tempore possitis ferre, docebo, et, me magistro orbati, tamen non carebitis necessaria institutione alterius, quem mei loco uobis promisi. Ergo post meum reditum omnia illa, quae hactenus de abitu et reditu dixi, uobis erunt plana. ἀμὴν — δώσει ὑμῖν) *Profecto, profecto dico uobis, quaecunque rogaueritis Patrem nomine meo*, i. e. mei caussa, *ea dabit uobis.* Commendat Iesus discipulis preces, quibus necessariam a Deo sapientiam consequerentur, facitque spem fore, ut hae preces gratiosae sint Patri suo. *Rogate in nomine meo*, i. e. prouocate in precibus uestris ad me; dicite, me uobis promisisse, fore ut preces uestrae exaudiantur. Pertinent

igitur

igitur hae preces ad auxilium in munere eorum gerendo necessarium. Cf. notata ad c. XIV, 13.

24. ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου) Non uirtutem edendi miracula, non reuelationem mysteriorum, et futurorum, non spiritum Prophetiae etc. nam non necesse iis adhuc erat haec petere in eius nomine, quum ipse praesens esset, qui haec exhiberet, pro eorum necessitate. αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε) Nunc, me absente petite talia, quum opus fuerit, in nomine meo, et quodcunque petitis, accipietis. Commentatur optime in haec uerba illud Act. IV, 29. 30. 31. ἡ χαρὰ ὑμῶν) De felicibus praedicationis euangelicae successibus.

25. ἐν παροιμίαις) Prouerbiis, i. e. sermonibus figuratis et obscurioribus, qui per aliquid, quod notius est, explanantur. Omnia ista, *abibo*, *redibo*, *lugebitis*, *gaudebitis*, *ueniet adiutor*, haec omnia tum temporis subobscura erant Apostolis. ἀλλ' — ἀναγγελῶ ὑμῖν) *Sed erit tempus, quo non amplius subobscure loquar uobiscum, sed perspicue de Patre nunciem uobis.* Innui tempus resurrectionis Christi, planum est. (Τὰ) περὶ τοῦ πατρὸς, sunt consilia Patris, et ea quae ad haec consilia intelligenda pertinent. Παῤῥησίᾳ, *perspicue.* Qualia Christus perspicue dixerit Apostolis post suum in uitam reditum, id aliquantisper discimus e Luca Euang. c. XXIV, 25. sqq. Act. I, 2. 3. Vel eam ob caussam digni fide sunt Apostoli in iis quae ipsi de religione tradunt, quoniam per quadraginta dies ab ipso Iesu post eius resurrectionem edocti sunt.

26. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ) Postquam ego meliora uos docuero, tunc in nomine meo, meae doctrinae confirmandae caussa,

cauſſa, petetis a patre res longe alias, quam quas iam ſoletis. καὶ οὐ λέγω ὑμῖν) Eſt *praeteritio.* Taceo; ut iam non dicam me ipſum rogaturum eſſe Patrem.

27. αὐτὸς — ὑμᾶς) Vltro, etiam me non commendante, amat uos; ac proinde dabit, quae petitis. ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον) Me a Deo prodiiſſe, et ab eo eſſe miſſum, me eſſe uerum Meſſiam.

29. νῦν — λαλεῖς) Quia nunc addiderat illud: ἀφίημι τὸν κόσμον, incipiunt intelligere, de quali perfectione ageret.

30. νῦν — ἐρωτᾷ) *Nunc cognoſcimus, quod cognoſcas omnia, nec opus habeas, ut te quisquam interroget.* Hoc ſe referre uidetur ad id, quod Ieſus u. 19. etiam antea quam ipſi quaeſtionem propoſuiſſent, cognouiſſet, quae quaerere uellent, e quo colligunt, nihil opus eſſe, ut eum quaerendo percunctarentur. ἐν τούτῳ — ἐξῆλθες) *Hac de cauſſa credimus, quod a Deo profectus fueris.* Intelligentia cogitationum animi inter Iudaeos tanquam ſignificatio Prophetae, inprimisque Meſſiae habita eſt. Vid. c. I, 49. ſqq. IV, 19. Profitentur igitur diſcipuli, hac re fidem ſuam, ſiue de diuina Ieſu auctoritate perſuaſionem confirmatam eſſe.

31. ἄρτι πιστεύετε;) *Siccine uos iam fidem mihi habere iactatis?* Verba non ſunt proprie interrogantis, ſed leuitatem reprehendentis. Vel ſine interrogatione: *Iam* quidem profitemini, uos credere, dum tutum eſt. Ἄρτι praeſens tempus denotat.

32. ἰδοὺ)

32. ἰδὲ) Admonet de re inexſpectata. Ἔρχεται, *imminet.* καὶ νῦν ἐλήλυθεν) Praeſens pro futuro proximo: *immo iam nunc adeſt.* Paucarum horarum ſpatium intererat. εἰς τὰ ἴδια) *Ad res ſuas domeſticas*, quaſi nulla ſit uobis mecum conſuetudo. Matth. XXVI, 56. καὶ ὐκ εἰμὶ μόνος) ἐπιδιόρθωσις; Quanquam ego haud ſolus ſum. ὅτι — ἐςι) *Nam Pater mihi auxilium praeſtat*; permittet quidem, me ad tempus male tractari, ſed non abiiciet mei curam, neque me ſine ſolatiis relinquet.

33. ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε) *Vt per me ſecuritatem et requiem animi habeatis*, ut ueſtris diffiſi uiribus in me conquieſcatis; ut meo exemplo diſcatis bono animo etiam ſub aduerſis eſſe. Εἰρήνη, *animus tranquillus.* Ἐν ἐμοὶ, i. e. fiducia mearum promiſſionum, ſ. exemplo meo. ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε) *Improbi homines uos affligent*, poſt mortem meam. ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον) Praeteritum rurſus pro proxime futuro. Iam ui ſua priuabo iſtam malignitatem improborum hominum, ut uobis nocere non poſſint. *Vincere* haud dubie dicitur de iis, qui ſuperiores hoſtibus diſcedunt, incolumes ſunt, quibus illi nocere nihil poſſunt, ut Rom. VIII, 37. 1 Io. IV, 4. V, 5. Quum autem ante haec uerba Ieſus de Apoſtolorum, non de ſuo periculo locutus eſſet, iſtam uictoriam ſuper profanos hactenus ſibi tribuit, quod cauiſſet, ſ. cauturus eſſet, ne per aduerſa ſ. hoſtium furorem a fide reuocarentur.

CAP. XVII.

Quum Iefus hactenus dixiffet Apoftolis, quae mitigarent fui defiderium, eosque aduerfus triftitiam e fua difceffione orituram munirent, ipfi iam Deo tradit et commendat fuam fuorumque cauffam, ut et animum confirmet fuum in imminenti uitae periculo, et familiaribus fuis modum oftendat, quo depellere aegritudinem feque recreare Dei confifione deberent. Totum hoc caput bene illuftrauit S. V. *Noeffelt* in Progr. Pafch. a. 1782.

1. Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα) *Iam adeft tempus* cruciatuum et mortis et fecuturae gloriae. δόξασόν σου υἱὸν) *Fac ut filii tui honor manifeftus fiat hominibus*; nimirum per *refurrectionem* meam Rom. I, 4. affumtionem in coelum, feffionem ad dextram tuam, praecipue autem propagatione doctrinae meae. Vid. fupra XII, 23. ἵνα καὶ ὁ υἱὸς σου δοξάσῃ σε) *Filius*, fc. recte ab hominibus cognitus, efficiendo, ut Euangelium praedicetur per orbem terrarum. Cf. fupra XII, 28. fqq.

2. καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς) *Siquidem omnes homines eius poteftati fubiecifti.* Πᾶσα σάρξ denotat *omnes homines*, et ἐξουσία eft ea poteftas, de qua etiam fermo eft Matth. XXVIII, 18. nempe quoad falutem hominibus uel impertiendam uel negandam pro conditione cuique fua, cuius ἐξουσίας auctoritate citato Matthaei loco u. 19. fqq. iubet, ut omnes gentes, baptismi interuentu, fufcipiantur in numerum difcipulorum fuorum, et doceantur fequi quicquid iis praeceperit Chriftus. Καθὼς autem hic rationem reddit praecedentium,

dentium, et ualet *ſiquidem*. ἵνα πᾶν — αἰώνιον) Forma orationis hebraica: כל-להם Diſerta eſſet Phraſis: ἵνα πᾶσιν, ὃς δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ ζωὴν αἰώνιον. *Vt omnibus, qui in eum credunt, tribueret aeternam felicitatem.* Vid. *Kypke* in h. l.

3. αὕτη δὲ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ) *Ea uero eſt ratio et conditio conſequendae uitae aeternae*; ſic paratur uita aeterna. Metonymia, ut ſupra VI, 63. XI, 25. XII, 50. ἵνα γινώσκωσι — χριστὸν) offerunt ſe interpreti tres potiſſimum *ferendi* conſtructionis modi. 1) ἵνα γινώσκωσί σε καὶ Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃν ἀπέστειλας, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, *ut te et quem miſiſti Ieſum Chriſtum ſolum uerum Deum agnoſcant.* Ita *Heinſius*, ſecutus *Chryſoſtomum*. 2) ἵνα γινώσκωσί σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν, χριστὸν, *ut Te agnoſcant, unum uerum Deum: et quem miſiſti Ieſum, Chriſtum,* uel Meſſiam, ſc. agnoſcant eſſe, fere ſicuti Chriſtus dixerat c. XIV, 1. *confidite Deo, et mihi quoque confidite.* 3) Doctiſſimus *Io. Melch. Faber* Ill. Gymn. Onold. Prof. et Rector ſic ordinat uerba: ἵνα γινώσκωσι, a) σὲ εἶναι b) τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, c) καὶ Ἰησοῦν χριστὸν d) εἶναι ἐκεῖνον, ὃν ἀπέστειλας. Ex his quatuor membris, (ut idem ille explicat,) formata eſt a Ioanne periodus, quam Rhetores *decuſſatam* appellant, ubi quatuor propoſitis tertium ſecundo reſpondet et conuenit quartum primo. Talis fere illa eſt: ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Habent itaque uerba noſtra conditionem aeternae uitae conſequendae, ut ſupra c. VI, 27. ut ſit ſenſus: *Vita aeterna ſic paratur, ut te, pater, excluſis diis gentilibus fictis, unum uerum Deum; me autem filium tuum, i. e. Ieſum Chriſtum tanquam illum agnoſcant et colant, quem miſiſti,*

misisti, i. e. uerum Messiam. Nam ἀληθινὸν passim denotat quod *natura et uere* est, quod dicitur, opponiturque *fictitio*, et *speciem* modo praebenti, ut recte admonuit *Albertus*, et *Loesnerus* ex Philone confirmat. Itaque prima huius oraculi pars praecipue cognoscenda est Ethnicis, qui sine Deo dicuntur fuisse in mundo, ante Christi institutionem; altera pars praecipue pertinet ad Iudaeos, quibus opus est salubri cognitione Messiae. Verbum γινώσκειν, *agnoscere*, significationem *effectiuam* includit. *Agnitio* enim ueri Dei semper esse debet coniuncta cum interno animi sensu, amore et uiua fide. Hoc oppido patet, Christum se a diuinitatis participatione non excludere, quum *muneris* tantum sui mentionem faciat, non *naturae*.

4. ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς) *Nomen tuum illustre reddidi in terris*, nempe miraculis ac doctrina mea. Functus sum demandato munere docendi; feci docendo, ut tua dignitas in terris innotesceret. Ostendit, non iniquum se petere, ut qui omnia sua dogmata ad patris honorem retulerit. τὸ ἔργον — ποιήσω) *Negotium perfeci, quod mihi expediendum dederas*, sc. usque ad mortem, quae subeunda restat; atque hoc ipsum similiter pertinebat ad hoc ἔργον, quod sic ad finem perducendum erat. Itaque in terra, inter homines nihil mihi agendum restat.

5. καὶ νῦν — παρὰ σοί) *Et nunc Tu quoque, Pater, illustra me apud te honore eo, quem habebam ante quam mundus existeret, apud Te.* Vulgo παρὰ σεαυτῷ explicant: *in coelo*, opposito *terrae*, in qua Christo praesente iam porro non opus erat, e qua rediturus erat in coelum, quasi in pristi-

priſtinum locum, et δόξαν intelligunt maieſtatem eam, quam Chriſtus ſecundum naturam diuinam habuit ante mundum conditum. Sed obſtat, quod honor iſte, quem Chriſto Deus dederit, isdem ab ipſo Chriſto dicitur comm. 22. quem dederit uiciſſim amicis ſuis. Atqui hunc intelligit *futurum* eſſe, quem nondum proprie iis *dederat*, ſed *promiſerat*, aut *deſtinauerat*; quo ſenſu et alias utitur Ioannes iſto uerbo ep. I. c. V, 11. et Chriſtus declarat eam rem Matth. XXV, 34. per *paratum* iis regnum a mundi primordiis. Itaque hic etiam intelligere uidetur Chriſtus honorem eum, qui ſibi ante conditum mundum a Deo fuerit *decretus*, quem propterea nunc iure quodam ſuo expetit, quemque ſupra monuimus quaerendum eſſe in doctrina chriſtiana ubique ſpargenda. Accedit, quod Chriſtus ſibi hunc honorem a Deo datum ac potius deſtinatum dicat *amore quodam Dei* comm. 24. quod profecto de diuina natura Chriſti intelligi nequit. Cf. infra comm. 24.

6. οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου) *Quos dediſti mihi*, i. e. quos aſſignaſti Apoſtolos mihi, *eximios et electos ex hoc mundo.* σοὶ ἦσαν) *Tui erant*, ratione indolis et mentis docilis, ingenuae, nondum uitiis et flagitiis corruptae. Gal. I, 15. Poſſumus etiam ſic interpretari: *A te pendebant*, quippe creaturae tuae; poteras ergo eos mihi attribuere diſcipulos, et non poteras; huic muneri poteras eos deſtinare, ſed et alii. ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας) i. e. per ſingularem tuam prouidentiam ſic res tulit, ut ex tot Iudaeis iſtos comites et diſcipulos nanciſcerer. Tradidiſti eos mihi docendos et formandos. καὶ τὸν λόγον

σȣ τετηρήκασι) *Mandatum tuum executi ſunt,* credentes doctrinae meae.

7. πάντα ὅσα δέδωκάς μοι) Sc. docenda et gerenda. παρὰ σȣ̃ ἐςιν) Ex te auctore profecta ſunt.

8. τὰ ῥήματα — δέδωκα αὐτοῖς) Doctrinam, quam abs te tradendam acceperam, tradidi illis.

9. ȣ̓ περὶ τȣ̃ κόσμȣ ἐρωτῶ) *Non pro profanis deprecor,* qui repudiauerunt doctrinam tuam, qui amore tuo non aeque digni ſunt ac illi, qui lubentes arripuerunt illam. Deprecatus eſt quidem Chriſtus etiam pro malis hominibus, Luc. XXIII, 34. Sed rei natura non patiebatur, ut eodem ſenſu precaretur pro malis, quo pro ſuis precebatur, comm. 21. ὅτι σοί εἰσι) Etiam poſtquam eos mihi dediſti, tui eſſe non deſinunt. Vel: me ouum audiunt, te ipſum audiunt, quia tua trado, et tuo nomine loquor.

10. καὶ τὰ ἐμά πάντα — ἐμὰ) Καὶ poſitum eſt pro *nam.* Cauſſam reddit, cur ſibi dati non deſinant ad patrem pertinere, quia omnia inter ipſos ſint communia. Senſus eſt: *Qui tui diſcipuli ſunt, ſunt etiam mei.* καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς) δεδόξασμαι eſt praeteritum *propheticum.* Per eos nomen meum celebre reddetur inter omnes mundi nationes, nempe eo quod, quae ego tradiderim, eadem ipſi tradant aliis; (u. 4. c. XV, 8.) nam ea re propagant, quod ipſe cupio propagari atque dum me profiteantur et commendent tanquam legatum tuum, etiam me ornant.

11. καὶ ὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ) *Non enim uersor amplius in coetu hominum in hoc mundo.* Iam relinquo mundum. καὶ *nam.* Quod mox futurum erat, de eo utitur uerbo praesentis temporis. καὶ ὗτοι — ἔρχομαι) *Sed illi* (mei loco) *adhuc in mundo manent,* (sparsuri per omnes orbis nationes, quod a me didicerunt,) *quum ego ad te proficiscar.* Reuocat nunc Iesus animum a se ipso, atque rogat, ut Deus omnem curam referat ad Apostolos, qui eius, tanquam fidelis tutoris, patrocinio maxime egerent. τήρησον — ᾧ δέδωκάς μοι) *Conserua istos,* (ut nempe discipuli mei maneant) *per doctrinam tuam, quam mihi tradidisti.* Pro uulgato ὓς δέδωκάς μοι omnino legendum esse uidetur ᾧ δεδ. μοι, quae est plerorumque, optimorum certe et uetustissimorum codicum et uersionum lectio. Illud ᾧ pertinet ad ὄνομα σῦ, debebatque esse ὃ δεδ. μοι, ut optimae uersiones expressere; nam relatiua saepe imitantur casum eius, quod praecesserat, nominis. Ὄνομα h. l. est *doctrina.* Τηρεῖν est oppositum τῦ ἀπολέσθαι u. 12. quod habet uim *perfidiae,* qua desinerent esse discipuli Christi. ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς) *Vt sint consentientes sicut nos,* nempe in *ueritate* s. *doctrina.* Nam ista concordia dicitur existere ex eo, quod tueantur et conseruent doctrinam (τὸ ὄνομα τῦ Θεῦ) quam Christus a Patre accepisset. Cf. c. XIV, 20. 10.

12. ἐτήρυν αὐτὺς ἐν τῷ ὀνόματί σῦ) Conseruaui eos in agnitione et professione nominis tui, in cultu tuo. ὁ ὑιὸς τῆς ἀπωλείας) Hebraismus: *Filius perditus,* i. e. *perditus ille,* ut alibi ὑιοὶ τῆς ὀργῆς, τῆς γεέννης. Nemo nescit Iudam intelligi, Christi proditorem, qui defecisset a

 Christo,

Christo, nec inepte *seditiosus*. diceretur, ut ille 2 Thess. II, 3. ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ) ἵνα h. l. est ἐκβατικὸν, ut saepe. Atque hac ratione contingit illud iterum, quod alibi alio modo accidit. Remittit haec formula ad c. XIII, 18. ubi locus e Psalmis excitatus conquerebatur de perfido, qui, quum *alumnus Christi* fuisset, calce *petiisset eum.*

13. νῦν δὲ — ἐν ἀυτοῖς) *Nunc autem ad te proficiscor atque haec loquor* (dum uersor adhuc) *in hoc terrarum orbe, ut laetitia ex me percepta eaque pleniore fruantur. Laetitia Christi* h. l. non est ea quam percepturus esset in coelo, quaeque omnes laetas res s. praemia complecteretur, quorum exspectaret usuram, sed *gaudium Apostolorum*, idque natum e fortunata conditione Christi quam subiturus esset, post discessum ex hac uita in coelis. Rogat nempe Christus Patrem, ut eos in fide contineat, per doctrinam suam; quam si sequerentur, spes erat summa fore, ut cum doctrinae incremento melioraque edocti, non modo discerent dolorem ex eius discessione ipsaque aspera laeti ferre, sed etiam uoluptatem maximam e felici doctrinae progressu capere, per quem ipsius Christi gloria illustraretur. Cf. c. XV, 11.

14. ἐγὼ δέδωκα ἀυτοῖς τὸν λόγον σȣ) Exposui illis doctrinam, cuius tu auctor es. Poterunt itaque eam satis recte aliis commendare. καὶ ὁ κόσμος — ἐκ τȣ̃ κόσμȣ) Proinde oderunt eos contemtores mei, quoniam non sunt ex eorum numero, uti nec ego sum e contemtoribus tuis, religionis et doctrinae tuae.

15. ἐκ —

15. ἐκ — κόσμου) *Non id rogo, ut eos a periculis, quae ipsis imminent, eripias.* Satius nimirum erat uel cum periculo aliquo in maximoque discrimine bene mereri de caussa Dei, quam ea neglecta, nonnisi suae saluti ac potius terrenis commodis consulere. ἀλλ' ἵνα — πονηροῦ) *Sed ut serues eos integros a scelere.* Sic Ven. *Noesselt* interpretatur; siue enim illa: ἐκ τοῦ πονηροῦ, accipias de Satana, siue in eo uerbo quaeras peccandi notionem, idem est; *scelus* enim dicitur utroque sensu, de actionibus uidelicet et peruersis aut malignis naturis. Fortassis tamen sensus huius commatis est: *Nolo ut moriantur mox*, et sic omnibus miseriis liberentur, sed hoc rogo, ut eos conserues, auxilium iis praestes, *ut ne succumbant miseriis.* Τὸ πονηρὸν, *calamitates*, 2 Tim. IV, 8. Matth. V, 39. Apoc. III, 10.

17. ἁγίασον — ἀλήθεια ἐστι) *Consecra eos* (tibi tanquam legatos tuos,) *per ueritatem tuam, doctrina tua ueritas est.* Verbum *sanctificandi* frequentatur de sacerdotibus inauguratis, ut Exod. XXIX, 1. XXXIX, 44. XL, 3. Num. III, 13. Christus quoque, quatenus erat legatus Dei, dicitur ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ, ut Actor. IV, 27. et alibi, eodemque sensu haud dubie appellat se ipse Io. X, 36. eum ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε. Ergo sensus est: Fac Pater, ut sint sacrati tibi uiri in ueritate tractanda; tua uero doctrina est illa ueritas.

18. καθὼς — κόσμον) Vti tu me in terras has misisti, sic et ego eos per terrarum orbem dimitto.

19. καὶ ὑπὲρ — ἀληθείᾳ) *Etiam pro ipsis me ipsum tibi consecro* (pro iis uitam abiicio,) *ut et ipsi sint in*

 tractan-

tractanda ueritate quanti quanti ſunt, tibi conſecrati. Ἁγιάζω ἐμαυτὸν nunc eſt, *conſecro me*, nempe tibi, pater, et quidem moriendo. Nam in Chriſti uita nihil tum ſupererat niſi hoc, ut moreretur, et mortuus eſt uiginti quatuor horis poſtquam haec dixit. Sic uictima, quae mactatur dicitur ἁγιάζεσθαι τῷ Θεῷ. Nunc precatur Chriſtus: Fac, Deus, ut etiam hi mei diſcipuli ſe tibi conſecrent, munere in poſterum adminiſtrando, nullasque calamitates, ne mortem quidem timendo.

20. ὁ περὶ — εἰς ἐμὲ) Hactenus pro duodecim diſcipulis precatus fuerat Ieſus; nunc autem ad ceteros transit Chriſtianos, et eos etiam paternae Dei curae commendat, qui per Apoſtolos futuri eſſent ſuae diſciplinae addicti.

21. ἵνα παντες ἐν ὦσι) Cf. ſupra u. 11. Ex quo patet in ſequentibus etiam huius commatis uerbis non de *unitate eſſentiae* eſſe ſermonem, ſed de unione morali. Patris et filii coniunctio ratione conſiliorum deſcribitur. ἵνα ὁ κόσμος — ἀπέςειλας) *Quo fiet, ut profani* (qui nondum meam doctrinam ſuſcepere,) *credant te me miſiſſe.*

22. τὴν δόξαν — δέδωκα ἀυτοῖς) *Ego dedi iis gloriam*, excelſam ſummamque felicitatem, perpetuam in coelis, *quam tu mihi dediſti.* Dedit autem Chriſtus ſuis eam δόξαν, quia eam ipſis deſignauit et parauit. Δόξα Ieſu proprie eſt eius dominium, quod nunc ſpectatur ut ſumma et excelſa felicitas. ἵνα ὦσιν — ἐσμὲν) *Vt ſint inuicem coniuncti, ſicuti et nos coniuncti ſumus.* Eadem promiſſa felicitas impellet eos, ut teneant eandem doctrinam.

23. ἐγὼ

23. ἐγὼ — ἠγάπησας) *Ego quidem cum illis, atque tu mecum, ut planiſſime conſentiant, atque profani intelligant, quod tu me miſeris, amaueriſque eos modo eo quo me amaſſes.* Debet referri hic uerſus ad u. 22. ἐγὼ eſt pro κἀγὼ, ſ. καθὼς ἐγὼ, hoc ſenſu: ſicuti *nos* conſentimus, atque ego cum *illis*, et tu *mecum*. Τετελειωμένοι εἰς ἓν uidentur eſſe, qui uere, τελείως, aut ἀληθῶς u. 8. conſentiant, ut Ioannes frequentat hoc uerbum 1 Io. IV, 17. 18. et alibi.

24. κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ) *Ibi*, ubi ego interea ero, (in ſumma gloria) etiam illos (poſt uitam hanc mortalem) eſſe, participes tuae munificentiae. ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν) Vt, quemadmodum ſpectatores fuerunt humilitatis meae, ac teſtes erunt ſupplicii mei, ita ſint et gloriae ſpectatores, quam mihi his malis defuncto daturus es; uel potius, ut experiundo cognoſcant, me reuera eſſe omnium Dominum. Dominium autem erit in eo, quod felicitatem largietur. ὅτι ἠγάπησας — κόσμου) Iam ante mundum conditum tui in me amoris documenta perpetuo percipere ſolebam. Poſſunt tamen uerba πρὸ καταβ. κόσμου etiam coniungi cum ſuperioribus ἣν ἐδωκάς μοι, *quam mihi dederas ante mundi originem.*

25. πάτερ δίκαιε) *Pater benigniſſime.* Nam Scriptores V. T. ſaepiſſime δίκαιος uſurpare hoc ſignificatu, notiſſimum eſt. Poteſt etiam δίκαιος eſſe *aequus*, ut Chriſtus Patrem *aequum* dicat, quod ei diſcipulos ſuos commendat propter ea quod animo docili diſcendique cupido admiſiſſent doctrinam coeleſtem, atque ſic ſatis feciſſent uoluntati diuinae, ſecus ac ceteri, qui ſub nomine τοῦ κόσμου comprehenduntur.

ὁ κόσμος σε ὐκ ἔγνω) Quanquam a me nihil eſt praeteritum, quo minus innoteſceres omnibus, mundus tamen magna ex parte ſuis uitiis obcoecatus, noluit te agnoſcere. ὗτοι) Iſti mei diſcipuli.

26. καὶ ἐγνώρισα — γνωρίσω) *Patefeci iis doctrinam tuam ac porro patefaciam.* ἵνα ἡ ἀγάπη — ἐν ἀυτοῖς) *Vt amore eo, quo me amaueris, fruantur et ipſi, ſicuti ego eos amore complector.* Amor Dei dicitur μένειν ἐν ἀυτοῖς, quoad eos Deus ſemper amore proſequitur ſuo, id quod etiam eſt in reliquis uerbis: κᾀγὼ ἐν ἀυτοῖς.

CAP. XVIII.

1. Ἐξῆλθε, ſc. ex eo loco, ubi haec dixerat, extra urbem Cf. ſupra c. XIV, 31. Pro τῦ κεδρὼν alii legunt τῶν κέδρων, quae lectio orta eſt procul dubio ex errore librariorum, qui nomen κεδρὼν pro graeco habuerunt, et de *cedris arboribus* eſſe ſermonem putarunt. *Heumannus* exiſtimauit, *Cedros* tandem etiam ad torrentem Kidron plantatas fuiſſe. Sed recentior et iunior eſt illa ſcriptio, quae articulum pluralem addit. *Latinae* autem ceteraeque translationes retinent ſuo adhuc tempore nomen hebraicum. Iuxta *Symmachum*, *Theodotionem* et Vulgatam 2 Reg. XXIII, 4. mentio fit τῦ φάραγγος, *conuallis* Cedron. *Ioſepho* etiam et torrens et uallis Cedronis memoratur. Nam Antiq. L. VII, 1. 2. nominat τὸν χείμαῤῥον Κεδρῶνος, et L. IX, 7. 3. τὴν φάραγγα τῦ κεδρῶνος. Erat torrens inter urbem Hieroſolymorum et montem oliuarum, hebr. קדרון a rad. קדר *ater fuit*, quod nomen uidetur habuiſſe a tenebris et obſcuritate uallis inter duos montes altiſſimos mediae.

mediae. Aeſtiuo tempore flumen eſſe deſinit, et ſicco tranſitur pede, teſte *Maundrello* p. 100. Vid. *Guil Alb. Bachiene* deſcriptio hiſtorica et geograph. Palaeſtinae Part. I. Tom. I. p. 154. ſqq. et uerſ. teuton. ἦν κῆπος) Locus omnino idem, qui a Matthaeo et Marco dicitur *Gethſemane*, quod nomen uillam, aedificia, hortumque inuoluit.

2. ὅτι — μαθητῶν ἀυτȣ̃) Saepe quaeſiuit Ieſus loca ſola precandi cauſſa. Sed in hac uilla per hos feſtos dies ſemper pernoctare ſolitus erat, Luc. XXI, 38. XXII, 39.

3. λαβὼν τὴν σπεῖραν) Obſeruant interpretes, articulum deſignare *illam* cohortem, quae ſub dies feſtos data a Procuratore Senatoribus praecipue ſolebat obſeruare et cauere, ne tumultus oriretur, quia ingens multitudo exterorum Iudaeorum in urbem tum conueniebat. καὶ ἐκ — ὑπηρέτας, miniſtros a Pontificibus et Phariſaeis datos. μετὰ φανῶν) φανὸς antiquis facem, recentioribus laternam ſignificat: quae differunt ut candela et candelabrum. *Gloſſarium*: Lanterna, φανὸς. καὶ λαμπάδων) Generalior λαμπάδων eſt ſignificatio, ut luminum nomine interpretari liceat. Nonnus communi nomine λαμπτῆρας appellauit. Oſtendit Ioannes quanto ardore hi homines quaeſierint et metuerint, ne elaberetur. Quapropter plena luna tamen et faces et laternas attulerunt, ut omnes latebras perreptarent.

4. ἐξελθὼν) Sc. ex ipſis aedibus horti, poſtquam uillam cinxerant oſtiumque aedium pulſarant. Vltro prodit et ſe offert.

5. ἐγώ εἰμι) δεικτικῶς, *ego uero is ſum.* Iudas haud dubie eum ſtatim deſignabat, quod alibi additur, oſculatus Ieſum.

6. εἰς τὰ ὀπίσω) Sc. μέρη in partes a tergo, i. e. *retro.* Tanta huic uoci inerat uis atque auctoritas. Alii uolunt, hos homines repentino conſpectu uiri huius, quem tot ac tanta miracula patraſſe audiuerant uel uiderant, perterritos receſſiſſe, et humi proſtratos eſſe.

8. τούτους) Diſcipulos. Supplendum eſt: Atque ſic illi manus a ceteris abſtinuerunt.

9. ἵνα πληρωθῇ) Senſus eſt: Hac ratione euentu ipſo ueriſſimum illud compertum fuiſſe, quod Ieſus c. XVII, 12. quaſi ſpoponderat, ceteris, ſolo Iuda excepto, diſcipulis ſtudioſiſſime ipſum proſpexiſſe, ne magnitudine periculi ab ipſo auerterentur. Ἀπώλεσα hic eſt: *ſiui perire,* quomodo ſaepe interpretanda ſunt ea, quae habent formam Hiphil apud Hebraeos, qua forma hic Syrus utitur.

10. ἔχων μάχαιραν) Siue attulerit ex urbe, ſiue iſta in trepidatione in aedibus his arripuerit, ſiue etiam pro more peregrinantium in iis locis. εἵλκυσεν) *Eduxit,* i. e. ſtrinxit.

11. τὸ ποτήριον) Cf. annotata ad Matth. XX, 22.

12. ὁ χιλίαρχος) Praefectus, qui Romanam cohortem ducebat. Ideo apposite ſequitur: καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων.

13. πρὸς Ἄνναν πρῶτον) Quod eius domus in proximo eſſet; et quia is magnae apud generum Caiapham erat aucto-

auctoritatis, ex ipſo diſcere uoluerant, quonam et quomodo ducendus eſſet Ieſus. Addunt nonnulli: ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, quae uerba etiam infra u. 24. in textu leguntur. Reperitur hic locus commate hoc 13. in Syriacae poſterioris uerſionis margine, et in Cyrilli uerſione latina. Beza hic inſeruit illa uerba. Nec immerito. Omnia enim, quae ſequuntur, geſta ſunt in aedibus Caiaphae, non Annae, conſentientibus omnibus Euangeliſtis.

15. καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς) Seipſum Ioannes deſignat, ut c. XX, 2. 3. 4. 8. in quo plerique Veteres conſentiunt. γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ) Fruſtra quaerunt nonnulli, quomodo Gililaeus aliquis piſcator potuerit notior factus eſſe Caiaphae; nam uariae rationes eſſe poſſunt, ex quibus fit, ut unus prae aliis homini cuidam innoteſcere poſſit.

16. τῇ θυρωρῷ) Satis multa ſunt exempla in uetuſtis ſcriptoribus, apud Graecos, Romanos et Iudaeos, muliebria ſeruitia *oſtium* ſeruaſſe. 2 Sam. IV, 6. Act. XII, 13. καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον) Sc. ipſa ianitrix. Eſt enim ſenſus conciſus. Dixit ille ianitrici, ut intrare pateretur Petrum: quod illa fecit.

17. μὴ καὶ σὺ) Fortaſſe etiam tu ex numero es diſcipulorum hominis illius. Non enim uidetur exponi interrogatio inimica.

18. ἀνθρακιὰν πεποιηκότες) i. e. *Congeſtis prunis.* In latinis libris eſt: ad prunas. Prunae autem ſunt ἀνθράκων, i. e. carbonum. In Suida prouerbium eſt: μὴ τὴν τέφραν

φεύγων

φεύγων εἰς ἀνθρακιὰν πέσῃς, *fugiendo cineres, ne incidas prunis, caue.*

20. ἐγὼ — τῷ κόσμῳ) Παῤῥησίᾳ, *palam*, coram omnibus, qui audire uellent. Τῷ κόσμῳ, non inter priuatos quasi parietes docui, uel clandeſtinam ſocietatem collegi; itaque nulla ſuſpicio eſſe poteſt, nouarum rerum me auctorem eſſe.

21. τί με ἐπερωτᾷς — ἀκηκοότας) Hoc iubet lex, a teſtibus incipi, praeſertim, ubi multi ſuppetunt; ut hic. Teſtibus omnino opus erat, quia Ieſus pro auctore rebellionis et nouarum rerum habebatur, quem quidem parum erat credibile, ſeipſum confitendo accuſaturum.

23. μαρτύρησον) Conuince me argumentis ueris et certis, ſi potes. Hoc uerbum ſaepe a Ioanne uſurpatur eo ſenſu, ut ſignificet: ſtudioſius, diligentius exponere et confirmare aliquid. Περὶ τοῦ κακοῦ, me impudenter locutum, terminos modeſtiae transgreſſum eſſe.

24. ἀπέστειλε) οὖν abeſt a plerisque codicibus. Ἀπέστειλεν uerte *miſerat,* ut ἔδησεν Matth. XIV, 3. *uinxerat. Miſerat*, inquit, Annas Ieſum ad Caiapham; ut planum fiat, ubi geſta ſint; ſupra enim adductum fuiſſe Ieſum primum ad Annam dictum eſt, honoris ſcilicet cauſſa, ut ad ſocerum τοῦ ἀρχιερέως illo anno. Ab hoc igitur miſſus deinde, inquit, fuerat Ieſus ad ipſum principem ſacerdotem Caiapham, apud quem iam conſilium coactum eſſet, quemadmodum Matthaeus ait. Aliqui iſta uerba non eſſe poſita ſuo loco, ſuſpicati ſunt, uitio nimirum

ſcribae,

ſcribae, et reponunt ante illa, ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ σίμων πέτρος.

26. μετ' αὐτοῦ) ἐμφατικῶς. Cum Ieſu; cum illo capto in horto. Fuſius haec narrantur Matth. XXVI, 69. ſqq.

28. Ἄγουσιν — εἰς τὸ πραιτώριον) Ἄγουσιν, imperſonaliter hic ſumitur. *Ducitur Ieſus.* Ἀπὸ τοῦ καϊάφα, *a Caiaphae aedibus.* Πραιτώριον latinum nomen eſt, praetoris ſeu praeſidis domus. Matth. XXVII, 27. οὐκ εἰσῆλθον) Noluerunt ingredi in ipſam domum, quia uel per ſocietatem parietum ſe *pollui* exiſtimabant. ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα) Hic locus occaſionem dedit quaeſtioni, quonam die illius anni Paſcha celebrarint Iudaei; et Ieſus, ne etiam illas legitimas atque ſolennes epulas uſurparit. Bene *Camerarius:* Haec inexquiſita etiam relinqui, nihil nocuerit pietati fideli. Theophylactus, uel Paſcha, inquit accipiemus nominari totos illos dies VII. uel, Iudaei quidem die paraſceues celebrarunt ueſperi Paſcha, Chriſtus uero pridie, ſuam mactationem poſtero diei ſeruans. *Lightfootus,* quem alii ſequuntur, cenſet, πάσχα h. l. non eſſe agnum paſchalem, ſed *Chagigam* paſchalem. Eodem die cum Iudaeis paſcha ſuum ultimum celebraſſe Seruatorem, euincere ſtudet *Anton. Bynaeus* de morte Ieſu Chriſti, qui et aliter ſentientium catalogum recenſet.

29. ἐξῆλθεν — αὐτοὺς) Sc. in ſtadium, ubi tribunal ponere ſolebat. In hoc certe Pilatus aequi obſeruantior, et hoc melior fuit Iudaeis.

30. κα-

30. κακοποιὸς) κακȣ̃ργος, *maleficus*, τελέσας ἄφατον κακὸν, inquit Nonnus, i. e. qui nefarium facinus patrauit. Ex comm. 33. ſupplenda ſunt capita accuſationis. Quod probationibus deerat, id ſuppleri uolunt ſua auctoritate.

31. κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνατε ἀυτὸν) *Iuxta legem ueſtram punite eum.* Nam κρίνειν ſaepe eſt condemnare et punire. Pilatus ſuſpicatus eſt id, quod res erat, eſſe aliquid priuati odii, propter legis ſuperſtitionem, e. g. ob uiolatum ſabbatum, ob guſtatam carnem ſuillam, ob liberius dictum in Moſen, Prophetas, templum etc. Eiusmodi legis Iudaicae quaeſtionibus Pilatus ſe immiſcere non uult, quia Procuratoris erat, ea tantum punire, quae contra leges ciuiles eſſent commiſſa. Dicit igitur: Punite eum in tantum, in quantum e lege ueſtra fieri poteſt. Poterant autem Iudaei flagellis hominem in Synagogis caedere. Matth. X, 17. Putant tamen nonnulli, Iudaeos in cauſſis quibusdam ius etiam uitae et necis habuiſſe. ἡμῖν ȣ̓κ ἔξεςιν ἀποκτεῖναι ȣ̓δένα) Quum Iudaei ſimpliciter profiteantur, ſibi *nullius interficiendi* ius eſſe, putant nonnulli, ne quidem poteſtatem interficiendorum e legibus ſuis, quos religio occidi iuberet, conceſſam amplius ipſis fuiſſe. Prouocant ad Scripta Iudaica, e. g. *Auoda Sara* f. 8. 2. aliaque loca, in quibus dicitur, XL. annis ante templum euerſum, ademtum fuiſſe Iudaeis ius ſuppliciorum. Sed bene obſeruat *Krebſius,* in iis criminibus, quae ad religionem ſpectarent, Iudaeis ius, ſupplicium capitale ſumendi, fuiſſe relictum; in criminibus autem aliis, e. g. ſeditionis, tumultus, perduellionis, et ad laeſam maieſtatem Caeſaris pertinentibus, illud ius iis non fuiſſe conceſſum,

ſed

ſed omnem eius rei cognitionem Praeſidi prouinciae commiſſam. Sic Ioſephus diſerte tradit, a Iulio Caeſare ob merita Hyrcani, Pontificis Iudaeorum in Romanos, ei conceſſum eſſe hoc, ut, ſi qua contentio inter Iudaeos de inſtitutis Iudaicis incidiſſet, eius rei iudicium penes Hyrcanum Pontificem M. eſſet. Antiq. XIV. 10. 2. Cf. de B. I. L. VI. 2. 4. Act. VI. VII.

32. ἵνα — πληρωθῇ) Iudaei ideo dicebant, ſibi nullius interficiendi ius eſſe, quia optabant, ut Ieſus ſupplicio crucis, quod inter Iudaeos inuſitatum erat, afficeretur. Dedit igitur hic ſermo Iudaeorum occaſionem, ut fieret, quod Ieſus de mortis ſuae genere praedixerat, cap. XII, 32.

33. ἐφώνησεν τὸν Ἰησοῦν) Priuatim accerſiuit ad ſe Ieſum. ὁ βασιλεὺς) Hoc unum diligenter exquirit Pilatus, an eſſet rex Iudaeorum, quem ipſi expectabant, quod cetera non pertinerent ad rempublicam, hoc autem crimen uideretur et ad caeſaris maieſtatem, et ad publicam tranquillitatem pertinere.

34. ἀφ' ἑαυτοῦ) i. e. ἀπὸ σαυτοῦ *ex te ipſo.* Vtrum hoc ex te coniectas, quod regni ſim affectator, an Iudaei hoc nomine me tibi detulerunt? Tot iam annis Procuratorem egerat Pilatus, nec delatum erat aliquid ad eum, quod Ieſum imperii turbati ſuſpectum facere potuiſſet. Voluit igitur Chriſtus hac interrogatione et Iudaeorum malitiam detegere et Pilati ſubleuare aequitatem.

35. μήτι ἐγὼ Ἰεδαῖός εἰμι) Iudaeorum eſt iſta de rege uenturo fabula. An me putas eſſe Iudaeum? τί ἐποίησας) *Quid commiſiſti?* ſi nimirum falſum eſt affectati regni crimen.

36. ἡ βασιλεία — τέτε) Regnum meum non eſt huius generis, cuius ſunt regna terrena, uelut Caeſareum; ſtatum imperii Romani non laedit. οἱ ὑπηρέται — τοῖς Ἰεδαίοις) Haberem et ipſe more ceterorum regum armatum ſatellitium; haberem inſtructas copias: haec praeſidia decertarent armis pro me, ne Iudaeis hoc, quod moliuntur in me, impune liceret. Gloſſae Labbei: ἀγωνία, ſollicitudo, ἀγωνιᾷ, ſatagit, ἀγωνιζόμεθα, elaboramus, ἀγωνίζεται, opitulatur.

37. σύ λέγεις) Eſt affirmantis et concedentis, ut Matth. XXVI, 25. ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ) *Vt ueritatem commendarem*, et per eam imperarem animis hominum. Et hic et alibi ἀλήθεια pro uera Dei atque diuinae uoluntatis cognitione ſumitur. Sic apud Philonem de Creat. princ. p. 726. D. de proſelyto qui a cultu deaſtrorum ad ueri Dei cultum tranſiiſſet: μεταναςὰς εἰς ἀλήθειαν. Μαρτυρεῖν τινι, quum de perſonis uſurpatur, eſt *laudare aliquem*, ut Luc. IV, 22. Simili modo μαρτυρεῖν h. l. ſingnificat *commendare ueritatem*, *auctoritatem ueritati conciliare.* ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας) *Veritatis amans.* ἀκέει με τῆς φωνῆς) *obſequitur mandatis meis*, et eſt ſubditus meus.

38. τί ἐςιν ἀλήθεια;) Hoc ut ſimpliciter dictum interpretatur Theophylactus. Indigebat tempore, inquit, illa

interro-

interrogatio. Non instat; rem hanc ad iudicis officium nihil pertinere, recte existimans. Itaque non expectato responso, statim egreditur ad pontifices. Sunt qui *ironice* dictum accipiant, ut Pilatus per contemtum abierit, non iudicans ueritatis caussa magnopere laborandum, nedum capitis periculum, ab eo qui sapiat, adeundum esse. οὐδεμίαν αἰτίαν) sc. θανάτου. Nullum crimen in eo inuenio, quod sit mortis supplicio dignum.

39. ἵνα — ἐν τῷ πάσχα) Ob laetitiam publicam. Non rarus est ille mos inter uarias gentes; sic publicum gentis gaudium etiam ad miseros et morti addictos pertinebat. τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων) Subridens, et non sine misericordia in Iesum Pilatus hoc dixit; quasi diceret: uel honori gentis uestrae hoc debetis.

40. μὴ τοῦτον) sc. ἀπολύσῃς. Antistites populo erant auctores, ut postularet Barabbam.

CAP. XIX.

1. Ἐμαστίγωσε) *Loris caedi iussit.* Cf. Matth. XXVII, 26. Quae huius poenae ignominia fuerit, cognoscitur e uerbis apud Philonem in Flacc. p. 975. E. ubi dicit, maleficentissimos homines hoc poenae genere affici. Serui nimirum flagris, liberi et ingenui uirgis caedebantur. Fuit quidem moris Romani, ut, qui supplicio crucis afficiendi essent, prius flagellis lacerarentur; sed Pilato alia mens fuit; uoluit enim Iesum flagellare, ut uoluntati Iudaeorum quodammodo faceret satis, et castigatum dimitteret, ut patet ex Luc. XXIII, 16.

2. Vide annotata ad Matth. XXVII, 28. ſqq. ἱμάτιον πορφυροῦν) Veſtem purpuream. Coccineam uocat Matthaeus. Eſt autem et purpurae ſuus color rubens.

4. ἐξῆλθεν) Tentaturus, an poſſet multitudinis ſaeuitiam mitigare. ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω) Vt eius ſpectaculo ſatietis oculos ueſtros, et intelligatis, quomodo tractatus ſit in ueſtram gratiam.

5. καὶ λέγει αὐτοῖς) Sc. Pilatus. Mirum eſt, uiros eruditos nonnullos ſtatuere potuiſſe, Ieſum dixiſſe haec uerba. ἴδε ὁ ἄνθρωπος) Videte eius miſeriam, et quam ridiculum ſit in ipſo crimen regni affectati.

6. ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν) Quum eum intuiti fuiſſent. λάβετε — ςαυρώσατε) Vos eum ueſtro periculo abducite, et ſi uidetur, crucifigite. Non concedit ius, ſed mauult alienum quam ſuum eſſe crimen. Sunt uerba indignantis. ἐγὼ — αἰτίαν) Memoria dignum exemplum romanae iuſtitiae politicae.

7. ἡμεῖς νόμον ἔχομεν) Nempe, ſi quis Iudaeus blaſphemiam ſciens et uolens in Deum, publicamque religionem dixiſſet, ſupplicio is afficiendus erat. *Conuitium* in Deum interpretabantur, quod Ieſus ſe *filium* Dei dixiſſet. Initio accuſarant eum apud Pilatum ſeditionis, et criminis laeſae Maieſtatis, Luc. XXIII, 2. quam accuſationem alte in pectus Pilati deſcenſuram eſſe credebant. Quum autem Pilatus, huius criminationis uanitate cognita, nullam ſe mortis cauſſam in eo inuenire dixiſſet, et Iudaei adeo ſua ſe ſpe deſtitutos uiderent; tum demum crimen impietatis in Deum, religio-

religionemque Chriſto intendunt, prouocantque ad *legem ſuam.* Mori debebat etiam, qui prophetam ſe eſſe mentiretur. Deut. XVIII, 20.

8. μᾶλλον ἐφοβήθη) Cur timuerit Pilatus, de eo non conſentiunt interpretes. Ego illorum ſententiae accedere non dubito, qui exiſtimant, ideo metuiſſe, quia audiuerat, Ieſum ſe gerere pro filio Dei. Noluit eum condemnare ad mortem, quem ſuſpicatus eſt, Deo eſſe coniunctiſſimum, et hominem diuinum, quamuis neſciret, quo ſenſu Ieſus ſe filium Dei eſſe dixiſſet. Qui ſemideos e mulieribus natos profana ſuperſtitione credebat, is ſuſpicari facile potuit, ſimilem quandam Chriſti eſſe conditionem atque originem.

9. πόθεν εἶ σύ;) Vnde tu te eſſe dicis? Ecquam originem tibi tribuis? An ſupra humanum modum te effers? Vtrum natales auguſtiores tibi tribuis, ut Deum attingas? Nam occaſio huius quaeſtionis haec fuit, quod Chriſtus ſemet filium Dei eſſe dicebat. Sic 2 Sam. I, 13. Ioſ. IX, 8. ἀπόκρισιν ὐκ ἔδωκεν ἀυτῷ) Nam quantum ſatis eſt, iam ante dixerat, quum in hoc ſe natum eſſe profeſſus erat, ut rex eſſet ueritatis amantium, c. XVIII, 37. Nec intelligere poterat Pilatus, quae eſſet uis hebraicae locutionis *filius Dei.*

11. κατ' ἐμῦ) Hoc accipiendum eſt cum emphaſi grauiſſima, quamuis illam Pilatus non intellexerit. Nam ut filius ille Dei ſubiiceretur mortalis hominis iudicio, et quidem iniquiſſime id fuit extraordinariae et prorſus diuinae uoluntatis opus, Act. IV, 27. 28. εἰ μὴ — ἄνωθεν)

 Niſi

Niſi tibi permiſſum eſſet, (faciendi quod facis) *a Deo*. Διδόναι ſaepe eſt *concedere, permittere*, ut hebr. נָתַן. Δεδομένον per ſe eſſe explicandum, nec referri poſſe ad ἐξουσίαν, nemo non uidet. Ἄνωθεν, *a Deo, coelitus*, ſicut Io. III, 31. Iac. I, 17. III, 15. 17. *Semlerus* refert ad locum *ſuperiorem*, ad Synedrium, ad aedes ſummi Pontificis. Alii cum ἄνωθεν coniungunt διὰ τοῦτο, ut ſenſus ſit: *Niſi haec poteſtas tibi ad hunc finem eſſet conceſſa*. ὁ παραδιδούς μέ σοι μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει) *Qui me tibi tradidit*, (Caiaphas cum reliquis Iudaeis,) *grauius peccat*. Tu quidem poteſtate tua in me potes uti, uel abuti; ſed in maiori culpa uerſantur Iudaei, qui te uel inuitum eo adigunt, ut me condemnes.

12. ἐζήτει) *Tentauit uarie*, ſermonibus et perſuaſionibus mitioribus ad quosdam ex accuſatoribus uſus. οὐκ εἶ φίλος τοῦ καίσαρος) *Non geris te ut amicum Caeſaris*. Ineſt comminatio: Tu haud obſcure ipſe fidem in Caeſarem et Romanos uiolas, ſi nobis, qui tam ſtudioſe admonemus, non obſequeris. Legati, praeſides, praefecti, conſiliarii, amici Caeſaris dicebantur. *PLINIUS* Ep. X, 22. *Traianus — ad Pompeium Plantam, Praefectum Aegypti, amicum meum. Seneca* de Benefic. VI, 33. *Iuſtinus* I, 4. 6. *Cornelius Nep*. Milt. III, 2. Plura dabit Wetſten. Ἀντιλέγει τῷ καίσαρι) *repugnat Caeſari*. Vide Luc. II, 34.

13. τοῦτον τὸν λόγον) Sciebat Pilatus, apud imperatorem romanum multos quamlibet falſi criminis inuidia fuiſſe periclitatos. Suſpicaciſſimus enim erat *Tiberius*, et ſub illo

minima

minima quaeque ueniebant in crimen laesae maiestatis, ut ex *Tacito* et *Suetonio* discimus. Pilatus igitur, ne ipse crimen laesae maiestatis uideretur admittere, (quae res per Iudaeorum malignitatem facile etiam militum animos potuisset corrumpere,) statuit, concedendum esse Iudaeorum furori, ut atrociora mala auerteret. εἰς τόπον λεγόμενον λιθόστρωτον) λιθόστρωτον est *pauimentum paruulis, sectis, uariique coloris crustis marmoreis ornatum et instratum.* Ac Romae quidem inter cetera munditiarum genera hoc quoque inde a Sullae temporibus usu receptum est, ut beatiorum aedes pauimentis tessellatis et sectilibus exsplendescerent, uid. Plinius H. N. XXXVI, 25. Sed etiam hoc genus luxus ad prouincias peruenit; *Sueton.* in uita Iulii Caesaris c. 46. Non autem tribunal ipsum λιθόστρωτον dicitur, aut lapidum pretiosorum crustis constructum fuit; nam Ioannes satis diserte τὸ βῆμα, a loco λιθόστρωτον dicto, distinguit: nec atrium Praetorii intelligitur; ait enim scriptor diuinus, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, quod fieri solebat, quum iudicium ipsum habendum et iurisdictionis solemnia agenda essent: sed fuit illud pauimentum extra Praetorium, cui τὸ βῆμα, tribunal, impositum fuit; nam Praesides in prouinciis iurisdictionem et iudicia habuerunt sub dio. Vid. *Krebsius* et *Loesn.* ad h. l. Varias eruditorum sententias de loco, ubi hoc λιθόστρωτον fuerit, recenset b. *Io. Ern. Faber* in Archaeologia Hebraeorum, p. 310. sqq. γαββαθᾶ) גבתא, a rad. גבה eleuari, excelsum esse. Syrus h. l. habet גפיפתא unius literae immutatione.

14. παρασκευὴ τοῦ πάσχα) cf. Matth. XXVII, 62. Indicat Scriptor, qui factum sit, ut tam festinanter caussa

illa

illa iſto adeo die confecta fuerit. *Paraſceue* eſt alibi deſcriptio diei ſextae, qua praeparatio Sabbati inſtat; iam uero non erat ſimplex ſabbatum, ſed magnus dies ſabbati illius, in quod Paſcha incidebat. Itaque feſtinandum erat, ne Sabbati et feſti diei religio intercederet. ὥρα ὡσεὶ ἕκτη) Marcus c. XV, 25. habet: ἦν δὲ ὥρα τρίτη. Varios utrumque Euangeliſtam conciliandi modos uid. apud *Moldenhavverum* et *Bovvyerum*. Quomodo *Heinſius* hunc nodum ſoluat, annotauimus ad Marcum. Sed nec contemnendae ſunt rationes, quibus permulti interpretes permoti, ſtatuunt, a Ioanne etiam ſcriptum fuiſſe: ὥρα ὡσεὶ τρίτη. Quanquam enim hodie codices fere omnes, paucis exceptis, cum *Verſionibus* habent ἕκτη, *Chronicon* tamen paſchale Alexandrinum, prouocans ad accurata exemplaria, imo ad Ioannis ἰδιόχειρον, ad ſuam usque aetatem in Epheſina eccleſia cuſtoditum legit τρίτη. Accedit, quod *Euſebius* Caeſarienſis putat, Γ ternarii notam a librariis mutatam eſſe in ἐπίσημον, ſenarii notam ϛ. cui ſententiae ſubſcribunt Seuerus Antiochenus Ammonius Alex. et Theophylactus. *Bengelius* uidit in membranis epiſemon, litterae Γ ſimillimum: et epiſtola ad Hebraeos, cuius ϛίχοι (703) ΨΓ feruntur in editionibus, in Caeſ. habet (706) ψϛ. et Olympiodoro, cui ἀιγαϛρον obtruſere librarii, ἀιγαγρον reſtituit Weſſelingius. Vid. omnino Bengelii apparatus crit. ad h. l. ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν) Exprobrat Iudaeis, quod multi inter ipſos tam ſtulti fuerint, qui talem hominem pro rege habuerint.

15. οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ καίσαρα) Non habemus, nec agnoſcimus Regem praeter Caeſarem. Multi interpretes

pretes notarunt, mendacissime hoc dici; satis enim inuiti patiebantur istam *Edomitarum*, ut dicere solent, dominationem.

16. παρέλαβον) Nimirum milites, quibus traditus fuerat Iesus, uel Iudaei, cum tot militibus, quot putabant opus esse. *Sensus* hoc habet, sed *textus* est incertus. ἀπήγαγον) Sc. a Praetorio, per urbem, in locum supplicii.

17. βαστάζων) Cf. Matth. XXVII, 32. ἐξῆλθεν) Sc. ex urbe, *Hierosolymis*; nempe talia supplicia extra urbem. De uoce γολγοθᾶ uid. Matth. XXVII, 33.

19. τίτλον) *Elogium* damnati solet dici ab aliis scriptoribus; etiam a *Tertulliano* sic nominatur, quod nomen *Lipsius* et alii illustrarunt. *Suetonius* in Caligula c. 32. Seruum carnifici confestim tradidit, ut manibus abscissis, atque ante pectus e collo pendentibus, praecedente *Titulo*, qui *caussam* indicaret, — circumduceretur.

21. μὴ γράφε — Ἰουδαίων) Id enim ita accipi poterat, quasi populus Iudaeorum eum pro rege habuisset.

22. ὃ γέγραφα, γέγραφα) ὃ γέγραφα, *quod scribi iussi*, γέγραφα, *scriptum manere uolo.* Plane simillimum illi Gen. XLIII, 14. ubi Iacobus de orbitate sua queritur his uerbis: ἐγὼ γὰρ καθάπερ ἠτέκνωμαι, ἠτέκνωμαι, ac si dicat: *Video, quod iam factum, mutari non posse.* Ita Pilatus mutaturum se negat, quod mutare serum erat, aut integra auctoritate non poterat.

23. τὰ ἱμάτια) *Pallium*, uestis exterior; nam et LXX. hebr. מְעִיל uertunt ἱμάτια, Iob. I, 20. Quatuor partibus

 con-

conſtabat pallium, eam ob rem a Graecis uocatum τετράγωνον ἱμάτιον, ueſtis quadrangula, ſ. quadrata. χιτὼν ἄῤῥαφος, ἐκ των ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλυ) χιτῶν eſt ueſtis interior, cui alia ſuperinduebatur. Tunica autem, quae hic deſcribitur, eſt eiusmodi, quae non fit e duabus plagulis, ſ. ſegmentis, nectendis fibula aut acu in latere utroque, ſed conſtat una continenti tela, nihil habens ſuturae aut commiſſurae in lateribus, aut humeris; cuius tunicae deſcriptio eſt apud *Ioſephum* Antiq. Lib. III, 7. 4. Vt texta tibialia, quae ſi ſeces, perdis. Cf. *Braunius* de ueſtibus Hebraeorum. Inepta ſunt, quae de *tunica Chriſti inconſutili* declamare ſolent epiſcopi et alii ſcriptores, ut eccleſiae *unitatem* ſic commendent.

25. εἱςήκεισαν) Nempe propius iam acceſſerant ad crucem Ieſu. ἡ μήτηρ ἀυτῦ, neque periculo ſuo, neque triſtitia ſpectaculi, neque probris abſterrita, quo minus filii ultima mandata exciperet. ἡ τῦ κλωπᾶ) Vel uxor uel filia. De his enim mulieribus, quarum omnium nomen eſſet Maria, alii aliter.

26. μαθητὴν) *Ioannem*. ἰδῦ ὁ ὑιὸς σῦ) Hic tibi pro me filii erit loco; hic tibi filii officia exhibebit.

27. ἡ μήτηρ σῦ) Hanc matris loco habeto. εἰς τὰ ἴδια) *Ad propria*, i. e. ad ſeſe, in domicilium ſuum, et in ſuam familiam, per omnia curam illius agens.

28. ὅτι πάντα ἤδη τετέλεςαι) Iam omnia iſta in ipſo completa eſſe quibus opus eſſet, ut ſcripturae oracula euentu ſuo non carerent, ſ. iam omnia a ſe peracta

et

et tolerata esse, quae peragenda ac toleranda erant. διψῶ) Solent, qui hoc supplicii genere moriuntur, uehementer discruciari siti, uidelicet sanguine per corporis uulnera exhausto. Nimirum et hoc faciebat ad declarandam humanae Christi naturae, suppliciique non simulati, ueritatem.

29. ὑσσώπῳ περιθέντες) Quia Matthaeus arundinis facit mentionem, *Camerarius* suspicatur, h. l. in archetypo fuisse: ὑσσῷ προπεριθέντες, ut sensus sit: supra pilum spongiam ibi circumdatam Iesu fuisse oblatam. Nam *pilum*, Romanae militiae peculiare telum, Graeci appellarunt ὑσσόν. Cf. *Bovvyeri* coniecturas ad h. l. Sed non opus est mutatione; nam, ut Wetstenius post Lightfootum monet, *caulem hyssopi* Matthaeus et Marcus uocant κάλαμον. Nam speciem aliquam hyssopi in culmos crescere, cannarum aut calamorum instar, patet ex *Succah* fol. 13. 1. ubi inter mentionem cannarum, calamorum, surculorum, quibus obtexerunt tentoriola sua, structa pro festo tabernaculorum, memoratur אזוב hyssopus. *Isaacus f. Omram* apud *Bochartum:* Hyssopus herba est, in montibus Hierosolymitanis proueniens, cuius rami super faciem terrae extenduntur ad cubiti longitudinem, aut aliquanto minus, etc. Adde, cruces ita fuisse humiles, ut facile adstantes potuerint admouere caulem hyssopi ori in cruce pendentis.

30. τετέλεσται) *Consummatum est*; omnia ad finem sunt perducta. Suppl. τὰ πάντα. Vel: Finis adest laborum et passionum. παρέδωκε τὸ πνεῦμα) Sc. Deo, patri, ut Luc. XXIII, 46. plenius dicitur. Ps. XXXI, 6.

 31. ἵνα

31. ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τῦ ςαυρῦ τὰ σώματα) *Festinantes*, ut ne sabbato manerent corpora in cruce suspensa; ne sol occideret, et sic terrae piaculum fieret, Deut. XXI, 23. Vix aliquot horae supererant ad Sabbati usque initium. ἦν γάρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνȣ τοῦ σαββάτȣ) Nam magnum erat illud Sabbatum. Ἡ ἡμέρα ἐκ. τ. σ. pro ἐκεῖνο τὸ σάββατον, ut hebr. יום השבת. Pro ἐκείνȣ nonnulli legunt ἐκείνη, haec uerba iungunt antecedentibus, et sic interpungunt: ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη) τῦ σαββάτȣ. Cf. *Bovvyer*. Describitur huius Sabbati, quod festum diem simul inuoluebat, dignitas et praestantia. κατεαγῶσιν) *frangerentur*. Augmento locum hic esse negat Thomas Magister, et legit κατεάγωσιν, instar τετύφωσιν, ex κατέαγα. Atqui etiam ἀνεῳχθῆναι dicitur Luc. III, 21. ε extra Indicatiuum manente etiam in aoristo. Crurifragium claua olim peractum, aut fustibus grandioribus. Sic sanguinis effluuium mortem accelerauit. ἀρθῶσιν) *Tollerentur*, sc. corpora.

34. τὴν πλευρὰν ἔνυξε) Leniori uerbo scriptor diuinus utitur, ut cognosceremus, non malo consilio id fecisse militem, sed ut exploraret, an Iesus uere mortuus esset. Alias hoc uerbum sic usurpatur, ut denotet, *admonendi caussa clam alicuius latus fodere*. Quo sensu Horatius Epist. I, 6. 51. Mercemur seruum qui dictet nomina: laeuum qui *fodiat latus*. Sic etiam Aristoph. Plut. Act. III. sc. 3. u. 14. Cordis autem uulnera insanabilia: *Galenus* in Hippocr. Aphorism. VI. aliisque locis. *Celsus* V. 26. 2. αἷμα καὶ ὕδωρ) Hoc non ita capiendum est, quasi duo discreta profluxissent fluenta, sed humores, aquae non dissimiles,

miles, immixti ſanguine. Sunt, qui hoc ictu uiolatum eſſe dicant pericardium, quae eſt membrana, cingens cor in qua cor pendet, et quodammodo fluitat. In uniuerſum Ioannes non intelligendus eſſe uidetur ad ἀκρίβειαν anatomicam, ſed populariter. Niſi Chriſtus dolore et uario cruciatu mortuus iam fuiſſet, moriendum tamen fuiſſet ipſi ex iſto uulnere, quo factum eſt, ut ſanguis in maioribus uaſis et aqua omnis e praecordiis cum uitali ſpiritu e corpore exiret. Minus autem certum eſt, locum 1 Io. V, 6. 8. hic reſpici.

35. ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε) Locutio inuerſa, pro eo, quod eſſet: qui teſtatur, is uidit. Ioannes ad teſtimonium oculorum prouocat, et ſtudioſe confirmat, Ieſum omnino mortuum fuiſſe, quia forſan fuerunt inter Iudaeos extra Palaeſtinam, qui negarent, Chriſtum uere mortuum eſſe; ſiue malo animo, ut narrationem de reditu ex mortuis infringerent, ſiue bono animo, et quaſi indignabundi, quod Ieſus, Meſſias, tanta ignominia affectus dicatur. Videtur tamen haec aſſeueratio pertinere tantum ad illa de non fractis cruribus, et latere perfoſſo, ob u. 36 et 37. ἀληθινὴ) Quia ipſe his rebus geſtis interfuit. κἀκεῖνος οἶδεν) Eſt quaſi iurisiurandi loco. Conſcientia mea mihi addicit.

36. ἐγένετο — ὀςοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ) *Nam factum hoc eſt, ut et hic applicari poſſit, quod ſcriptum eſt* etc. Immutat paululum Scriptor formulam illam de agno paſchali Exod. XII, 46. Num. IX, 12. ſenſus autem idem manet. Sicuti de agno paſchali extabat lex,

lex, ut ne crura frangerentur, ita Deus proſpexit ipſe, ne Ieſu id fieret. In loco Moſis non continetur uaticinium, uel typus, ſed ſimilitudinis cauſſa haec notantur a Ioanne.

37. ἑτέρα γραφὴ) Zachar. XII, 10. Suo tempore magnificum et ſplendidum uidebunt, quem contumelioſe tractarunt, et tum luctus erit Palaeſtinae. Apud Zachariam dicit Deus. Beneficum me praebebo Iudaeis et familiis Dauidis, atque tunc intuebuntur in me, quem compunxerunt; reſpicient me, quem antea per peccata ſua ſumma contumelia affecerant. Aquilla habet: ὃν ἐξεκέντησαν, quod uerbum etiam Symmachus et Theodotion habent. De uarietate lectionis in textu hebraico conſule *Dathium* in notis criticis ad hunc Zachariae locum, uerſioni latinae annexis.

39. μίγμα) *Mixtura.* Nomen praecipue medicis uſitatum. *Galenus* de Compoſ. Medic. per gen. VII. ἀλόης) Praeter herbam aloe, ex qua ſuccus amariſſimus eliciebatur, erat arbor aromatica, aloe, אהלות, ἀγαλλοχον uocata, et ad thymiamata uſurpata, de qua Ioannes loquitur, iudicante *Salmaſio* Exerc. Plin. p. 742. Cf. Pſalm. XLV, 9. Prou. VII, 17. ὡς λίτρας ἑκατὸν) λίτρα Graecis *nummum*, ſed et *menſuram* et pondus ſignificat. *Nummus* uix h. l. intelligi poteſt; ſi enim pretium aromatum deſignari debuiſſet, in genitiuo dicendum fuiſſet, ὡς λίτρων ἑκατὸν. Itaque λίτρα hic uel menſuram uel pondus ſignificat. Quum u. 40. corpus una cum aromatibus dicatur *linteis inuolutum*, hoc μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ſiccum et in puluerem commi-

comminutum fuiſſe uidetur. Iis, qui tantam aromatum copiam inutilem fuiſſe, temere obiiciunt, reſponderi poteſt: 1) etiam cubile illud, in quod corpus Chriſti repoſitum eſt, ad ſuauem odorem excitandum, undique his aromatibus impletum fuiſſe, quod moris fuiſſe, patet ex loco 2 Chron. XVI, 14. 2) Aromata haec etiam ad fragrantes ſuffitus ciendos, in ipſo hoc ſepeliendi actu ex parte comburi potuiſſe. Solemnem fuiſſe ritum ſimilem, probat *Kypke* ex Targum Pſeudo-Ionathanis, et Hieroſol. in Gen. L, 1. et *Ioſepho*, qui Antiq. iud. XVII, 8. 3. et de B. Iud. I, 1. extr. quingentos ſeruos uel libertos ἀρωματοφόρους, aromata portantes, funus Herodis comitatos eſſe teſtatur.

40. καὶ ἔδησαν — ἀρωμάτων) Ὀθόνιον *linteolum*, *faſcia*. Corpus aromatibus illutum ſic inuolutum eſt faſciis. Ἐνταφιάζειν, *cadauer ſepulcro mandandum curare*, *pollingere*. Vid. b. Fabrum ad *Harmari* Angli obſeruatt. in Orient. Tom. II. p. 147. ſqq.

42. ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον) Per Parentheſin legendum quaſi dicat: ne miremini ibi tam cito, inſtante ipſo puncto feſtae praeparationis, potuiſſe deponi; erat enim in proximo monumentum.

CAP. XX.

1. Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων) *Primo die hebdomadis* cf. Matth. XXVIII, 1. μαρία ἡ μαγδαληνὴ) Quicquid Ioannes de reſurrectione Chriſti narrat, id omne hauſit uel

ex

ex relatione Magdalenae, uel ex αὐτοψία. Ex illo fonte profluxere, quae leguntur h. cap. comm. 1. 2. 11 — 18. ex hoc uero promanarunt quae habentur comm. 3 — 10. 19 — 29. et cap. XXI. toto. Quae ex Magdalena acceperat, litteris ſumma fide mandauit, nulla iam habita eorum περιςάσεων ratione, quas aliis Apoſtolis alias mulieres quondam narraſſe perceperat. Religioni enim ſibi duxit Euangeliſta ſiue demere ſiue addere quidquam Magdalenae uerbis.

2. πρὸς σίμωνα — ὁ Ἰησȣ̃ς) Adiit domum, in qua Petri erat hoſpitium, apud quem et Ioannes erat. Matthaeus et Marcus tacent de eo, quod Petrus, *audita mulierum narratione*, iuerit et ipſe ad monumentum. Id tamen et Lucas narrat. Interea dum Magdalena in urbem redit, remanent reliquae mulieres, et poſtquam ex terrore ſenſim ſe collegiſſent, in ſpeluncam introgrediuntur, ubi binos conſpiciunt angelos Matth. XXVIII, 5 — 8. Luc. XXIV, 3 — 7. ἦραν) Imperſonaliter. Quis hoc fecerit, ſe ignorare fatetur.

3. ἐξῆλθεν) Ex urbe, Hieroſolymis.

4. προέδραμε τάχιον) Etſi ab initio eadem uia pergerent, Ioannes tamen per uiam propiorem aliquam anteuertit Petrum, ut fieri in re noua ſolet. Quum aduenirent Petrus et Ioannes, ceterae mulieres quarum reliqui Euangeliſtae faciunt mentionem, iam diſceſſerant a ſepulcro, diſcipulos alio hoſpitio quam Petrus et Ioannes utentes, uel Bethaniae commorantes, ut iuſſae erant, quaeſiturae, per aliam forte portam in urbem ingreſſurae, uel alia uia Bethaniam petitu-

petiturae. Itaque Magdalenam, Petrum et Ioannem non habuerunt ſibi obuios.

8. καὶ ἐπίςευσεν) Sc. corpus eſſe ablatum; nam reſurrectionem Chriſti ſperare nondum audebant, comm. 9.

10. πρὸς ἑαυτὲς) *Ad ſeſe*, i. e. domos ſuas; ut: *Eamus ad me*; et: *traduc et matrem et familiam omnem ad nos*. Sic etiam *Ioſephus* Antiq. VIII, 4. 6. πρὸς ἀυτὲς ἕκαςοι, τῦ βασιλέως ἀπολύσαντος, ἀκήεσαν.

11. εἱςήκει) *Manebat*, morabatur aliquantiſper apud ſpeluncam, redeuntibus Petro et Ioanne in urbem.

13. ἦραν) Veroſimillima et ſimpliciſſima oratio eſt, quae et innuit, Mariam homines, non uero angelos putaſſe.

14. ἐςράφη — ἐςῶτα) Prope ſepulcrum, reditum in urbem parans Magdalena conſpexit Ieſum. Reliquis mulieribus in uia obuiam uenit Ieſus Matth. XXVIII, 10. ὐκ ᾔδει) Aut, quia triſtior uix audebat contra intueri, aut quia uultus et facies non parum aliter habebat, quam antea.

16. ςραφεῖσα) Oculis iam intentior in Ieſum. Subintelligendum autem procidiſſe, pedes eius amplexuram comm. 17.

17. μή μυ ἅπτυ) *Noli me amplecti*; ne nunc diutius detineas me. Subintelligendum eſt nempe ποδῶν uel γονάτων. ὔπω — πατέρα μυ) *Nondum enim adſcendo ad patrem meum*. Nam perfecta graeca ſignificant etiam quod fit, et futurum

eſt.

eſt. Dicit igitur Ieſus, ſe non ſtatim abiturum, ſed ſaepius cum amicis eſſe collocuturum. ἀναβαίνω) Dies aliquot uobiscum commoratus, terras relinquam. Ne igitur putetis, me in uitam reſtitutum, terreſtri uitae, more humano, iam uobiscum operam daturum eſſe. πρὸς τὸν πατέρα — θεὸν ὑμῶν) Ad patrem meum, qui et ueſter eſt pater etc. cuius regnum in terra a uobis non aliud eſt expectandum, quam tale, quod ſaepius deſcripſi. Itaque non deero uobis adhuc inſtruendis, et meum in locum ad homines de Deo recte docendos ſufficiendis. Non enim dubitandum eſt, plura eam in rem Chriſtum locutum, quam perſcripta ſunt in Euangeliis.

18. ἔρχεται — αὐτῇ) Et quidem omnium prima, Marc. XVI, 9. Quod facile fieri potuit, ſi, quod credibile eſt, Petrus et Ioannes in propioribus, reliqui uero Apoſtoli, quibus aliae mulieres reſurrectionem Ieſu nunciabant, in remotioribus urbis regionibus, imo Bethaniae forſitan delituerunt.

19. τῶν θυρῶν — μέσον) Verba τῶν θυρῶν κεκλεισμένων non ſunt nectenda cum ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, ſed cum illis: διὰ τῶν φόβον Ἰουδαίων. Quum nempe diſcipuli percepiſſent ex Maria, Ieſum reſurrexiſſe, metu Iudaeorum in unam domum coiuerunt, quia rumor eius rei facile quosdam Iudaeorum commouere poterat, ad quaerendos aliquot diſcipulos, rumoris quaſi auctores. Poſt μέσον ſupple αὐτῶν. Non dicit Ioannes, per fores clauſas, per non apertas, quaſi per aërem tranſiiſſe Ieſum. Κεκλεισμένων τῶν θυρῶν idem eſt, quod Romanis *prima face* dicebatur; quo tempore et uectes

foribus

foribus opponebantur. Non igitur qui κεκλεισμένων θυρῶν uenit, necesse est διὰ κεκλεισμένων θυρῶν ueniat. Notatur enim tempus; modus ueniendi non exprimitur. εἰρήνη ὑμῖν) Vsitata Hebraeis salutatio est, qua fausta quaeuis aliis apprecantur.

20. ἔδειξεν) Quia sc. uultu ipso metum et dubitationem prae se ferebant, nec suis credebant oculis.

21. εἶπεν — εἰρήνη ὑμῖν) Nempe discedens ab illis, post coenam, cuius meminit Lucas c. XXIV, 41. καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ) Sicut misit me, rebus magnis inter homines gerendis. καγὼ πέμπω ὑμᾶς) Illud *mittere* est quasi solenne uerbum ex Hebraismo, magnae rei procurandae aliquem praeficere. Simillima est uestra prouincia meae, quam gessi; differt tantum in eo, quod pater ipse mihi eam imposuit, ego autem uobis illam iniungo.

22. ἐνεφύσησε) ἐμφυσᾶν, (εἰς τὸ πρόσωπον,) *inflare.* Symbolo quodam hic utebatur Christus, quod cohaeret cum significatione nominis πνεῦμα, sicut postea die pentecoste *uentus* fuit symbolum illabentis statim in omnes spiritus. Huius moris, non tantum uerbis, sed et factis docendi exempla habemus Ierem. XXVII, 2. Ies. XX, 3. Matth. XXVII, 24. Io. XIII. λάβετε πνεῦμα ἅγιον) i. e. Certissime accipietis Spiritum Sanctum, tanti negotii adiuto-

rem

rem post discessum meum. Repetit, et symbolo confirmat, quod morti proximus iis promiserat de donis Spiritus, c. XVI.

23. ἄν τινων — κεκράτηνται) Sensus esse uidetur: Quicquid in rebus ad religionem meam pertinentibus, (a Spiritu diuino edocti) constitueritis, id ratum habebitur a Deo. *Peccata remittere, peccata retinere* uel non remittere Deo alias est proprium. Sed Apostoli in negotiis ad religionem constituendam pertinentibus acceperunt διακρίσεις πνευμάτων, 1 Cor. XII, 7 — 11. Poterant itaque annunciata peccatorum remissione in societatem recipere, quos idoneos, uel ex ea excludere, quos indignos censerent. Act. II, 38. 41. 2 Cor. II, 10. Nempe refertur hoc ad munus docendi omnes gentes, licet a Iudaeis pro peccatoribus habitas. Gal. II. Contra si Iudaei manent in ista peruersitate, seiuncti maneant a noua hac christiana societate. Pertinere etiam huc uidetur uisibile signum remissionis peccatorum, sanatio morborum, ob peccatum inflictorum. Iac. V, 14. et immissio morborum uel aliorum malorum, tanquam uisibile signum retentionis peccatorum, Act. XIII, 11. 1 Cor. V, 5. Quicquid sit, ad solos Apostolos, non ad omnes doctores Christianos pertinet hoc priuilegium.

24. οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς) Vel negotio aliquo occupatus, uel quia nondum audierat de nouis rebus, quas Maria narrauerat.

25. τὸν

25. τὸν τύπον τῶν ἥλων) In Latinis libris eſt: *fixuram clauorum*, i. e. ueſtigia impactorum clauorum, quum cruci affigeretur, tam manuum, quam pedum. Habet autem τύπος ſignificationem percuſſionis, et excuſae etiam figurae ſeu imaginis; unde metaphorice de quacunque figura uſurpatur. οὐ μὴ πιστεύσω) Duas negationes οὐ μὴ fortius negare, notum eſt. Thomas rei magnitudinem ſentit, optat etiam uerum eſſe; ſed tantam rem aliis narrantibus credere non poteſt.

26. ἦσαν ἔσω) Phraſis ἔσω εἶναι, eſt, ἐν οἴκῳ εἶναι, *domi eſſe*, intus eſſe, cui opponitur ἔξω εἶναι. Vid. *Kypke*. ἔστη εἰς τὸ μέσον) *Conſtitit in medio*, ut u. 19. Phraſis notat, *ſe in publico omnium conſpectu ſiſtere*; qui ſitus eorum erat, qui alios congregatos alloqui, adeoque ab omnibus conſpici uolebant. Ita Xenophon *Cyrop.* I, 4. ſub init. de Cyro ad milites orationem habituro dicit: στὰς εἰς τὸ μέσον.

27. Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε) Repetit Thomae uerba, ut ſe omniſcium oſtendat.

28. ὁ κύριός μου) Nominatiuus pro Vocatiuo, quod frequens Helleniſtis, ut Marc. XV, 34. XIV, 36. Pſ. XXXV, 23. LXXXIV, 3. etc. Graeci ſolent quidem nominatiuum nominis pro uocatiuo adhibere, ſed articulos non confundunt, ut ὦ φίλος, pro ὦ φίλε. καὶ ὁ θεός μου) Hic primum

ea uox in narratione euangelica reperitur ab Apoſtolis Ieſu tributa, poſtquam ſcilicet ſua reſurrectione probauerat ſe eum eſſe, a quo uita, et quidem aeterna expectari deberet. Alii putant, Thomam, quaſi interuallo et ſpatio quodam interiecto, exclamaſſe: O domine mi! et deinde: O Deus mi! ut ſit uox admirantis, uel dicentis: Luculentiſſime, o Deus, hac ratione confirmaſti, hunc eſſe uerum Meſſiam et filium tuum.

29. μακάριοι — πιςεύσαντες) Μακάριοι, ſc. μᾶλλον. Praeferendi ſunt. Loquitur Chriſtus de omnium aetatum hominibus. Si (in poſterum) nemo doctrinae meae fidem habere uellet, niſi antea me oculis conſpexiſſet, profecto pauci in me eſſent credituri.

30. πολλὰ — αὐτȢ) *Multa alia etiam documenta* (reſurrectionis ſuae) *dedit Ieſus diſcipulis ſuis.* Σημεῖα, h. l. *argumenta,* et ποιεῖν pro δȢναι, παρέχειν, ut Iudic. VI, 17. De miraculis non eſſe ſermonem, contextus docet.

31. ἵνα πιςεύσετε — τȢ ϑεȢ) Ille Abrahamo, Iacobo, Dauidi promiſſus, quod ipſe palam profeſſus eſt, addiditque, ut id appareret, miracula a ſe facta uaticiniis congruentia. καὶ ἵνα — ὀνόματι αὐτȢ) *Atque ut fide in eum conſequamini felicitatem aeternam.* Πιςεύοντας conſtrue cum uerbis: ἐν τῷ ὀνόματι αὐτȢ, i. e. ἐν αὐτῷ. Ἔχειν h. l. *acquirere, comparare,*

parare, consequi, ut Matth. XIX, 26. Haec clausula pertinet ad totum Euangelium, non ad sola miracula, de his enim paucissima habet Ioannes, nec etiam ad quadraginta illos dies a resurrectione usque ad adscensum; nullum enim miraculum post resurrectionem factum narrauit. Intelliguntur potissimum sermones Christi.

CAP. XXI.

1. Ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος) Ἐπὶ τῆς, pro τῇ θαλ. *apud lacum*. In Galilaea. Interea scilicet, siue metu continuo ob Iudaeorum recentem indignationem, siue alio consilio ducti discipuli, Matth. XXVI, 32. concesserant ex Iudaea in Galilaeam. Ceterum hoc caput est appendix, posthaec demum adiecta Euangelio. Iam antea uoluerat finem facere scriptor c. XX, 31. sed addenda esse nonnulla existimauit.

2. ἦσαν ὁμοῦ) *Congregati erant, una erant*, ita ut uno in loco, urbe domoue illos fuisse significetur. Sic Xenophon *Cyrop*. I, 3. *Persarum et Medorum duces conuocauit*, ἐπεὶ δὲ ὁμοῦ ἦσαν ἔλεξε τοιάδε, *quumque congregati essent, haec locutus est.* ἄλλοι — δύο) Ex numero LXX. minus nobiles, itidem Galilaei, ut uidetur, uel etiam alii Apostoli.

3. ὑπάγω ἁλιεύειν) i. e. Volo ire piscatum. Nam uictus, ut credibile est, non aliunde suppetebat, hactenus ex comi-

tatu Chriſti alimoniam habentibus. εἰς τὸ πλοῖον) Relictum aut commodatum antehac.

5. προσφάγιον) i. e. ὀψώνιον, uel ὀψάριον, εἰς τὸ φαγεῖν ἐπιτήδειον, ad cibum opportunum, quo cum pane ueſcerentur, piſces.

6. ἀπὸ τοῦ πλήθους) Vocula ἀπὸ h. l. *prae*, *ob*, *propter* uertenda eſt, uti Luc. XIX, 3. c. XXI, 26. Eodem ſenſu etiam a Profanis uſurpari, multis exemplis *Kypke* confirmat.

7. ὁ κύριός ἐστι) Ipſo miraculo admonitus. τὸν ἐπενδύτην) i. e. Veſtem ſuperiorem. In collectis a Suida leguntur haec: ὑποδύτης τὸ ἐσώτερον ἱμάτιον, ἐπενδύτης τὸ ὑπεράνω. *Pollux* etſi φαῦλον hoc, i. e. futile ſeu uulgare nomen eſſe ait, (VII. 45.) adducit tamen loca ueterum Poëtarum qui illo ſint uſi. Significationem eſſe apparet tunicae quae ſupra interiorem indueretur, et cinctu adſtringeretur, tam ex lino quam corio. Hanc ergo induit Petrus quo honeſtior apud Chriſtum appareret. Hoc tamen loco intelligi poteſt etiam indusium laxum, quali piſcatores hodie adhuc uti ſolent, teſte *Niebuhr* in itinerario Arab. I, 34. Ita *Theophylactus* etiam explicat. ἦν γὰρ γυμνὸς) Sic Hebraei uocant eum, qui ſuperiore ueſte exutus eſt, qui non habet niſi τὸν ὑποδύτην, כתנת, ut 1 Sam. XIX, 24. 2 Sam. VI, 20.

9. ἀνθρα-

9. ἀνθρακιὰν) Ignis ſolebat ad littus fieri a piſcatoribus. Non igitur erat res inuſitata uel miraculoſa.

11. ἀνέβη) In nauem. εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς) Quippe naue iam ad littus admota, ut facilius iam trahi rete poſſet. Intellige autem, hoc factum a Petro et ſociis; ſed ipſe, ut ceterorum dux, nominatur.

12. δεῦτε ἀριστήσατε) *Adeſte, prandium capite.* Quum tamen u. 4. haec piſcium captura cum annexis primo mane contigerit, *prandere* h. l. nihil fere aliud eſt, ac *ientaculum capere, matutino tempore ueſci.* Quum apud ueteres maxime eſſet ſolemne nonniſi ſemel in die cibum capere, *coenantes* nempe, quod μονοσιτεῖν dicebatur: ἀριστᾷν, *prandere* dicebantur illi, qui praeter *coenam* ſemel adhuc cibum capiebant, tempore plane indeterminato, ſiue mane, ſiue ante ſiue circa meridiem. Sic Xenophon *Cyrop.* I, 8. 6. Plutarch. *de fort. uel uirt. Alex.* Or. 2. Ἀλέξανδρος ἠρίστα μὲν ὄρθρου καθεζόμενος, *Alexander prima luce ſedens prandebat.* οὐδεὶς — ἐξετάσαι αὐτὸν) Quanquam conſpectus erat olim uiſo auguſtior. εἰδότες) Ex uultu, uoce, factis.

15. ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων;) *Magis quam hi ceteri?* Nam τούτων h. l. eſt maſculini, non neutrius generis, nec quae eſt *Wihtbii* ſententia, ad nauigium et piſces, u. 8. ſed ad reliquos Apoſtolos refertur. Petrus non modo

Christum deseruerat cum ceteris, sed etiam eum abnegauerat. Hoc exprobrare ei poterant alii, et dicere, eum qui Christum abnegasset, non posse fungi docendi munere. Ne igitur Petro in posterum hoc obiiceretur, Iesus ei occasionem dare uoluit adstantibus et audientibus aliis profitendi, amari a se Iesum. Hac ipsa de caussa Iesus eum denuo muneri praefecit, aliis adstantibus et audientibus. σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε) Promiscue hic usurpauit Ioannes ἀγαπᾶν et φιλεῖν, ut mox βόσκειν et ποιμαίνειν neque hic quaerendae sunt subtilitates. Et reuerenter Petrus ad Christi scientiam prouocat, cui se notiorem esse, quam sibi ipsi, experimento didicerat. βόσκε τὰ ἀρνία μου) i. e. *Curam gere ecclesiae meae.* Metaphora desumta ex Io. X, 11 — 16. et sensus idem qui Matth. XVI, 18. 19. *Pasce*, i. e. ipsis, non tibi consule: suade, non coge: oues non tuas, sed meas: quam uocum uim optime se intellexisse Petrus demonstrat, 1 Petr. V, 2.

16. πάλιν δεύτερον) *Iterum secundo.* Pleonasmus, sicut: nunc iam. ποίμαινε τὰ πρόβατά μου) Quod de uoce βόσκειν et ποιμαίνειν diximus, idem de uocibus προβάτων et ἀρνίων intelligendum est, ut apparet ex collatione locorum Matth. X, 16. Luc. X, 3.

17. ἐλυπήθη ὁ Πέτρος) Quod ter negando, meruisset ter interrogari. Intellexit Petrus, tacite sibi expro-

brar

brari ueterem leuitatem, eiusque poenitentia ductus ſerio doluit.

18. ὅτε ἦς νεώτερος) ἦς hic habet indefinitam ſignificationem. Nam nunc quoque eum, ut iuuenem, alloquitur, reſpectu uenturae aetatis. ἐζώννυες σεαυτὸν) *Te ipſe cingebas*, i. e. agebas uitam communem pro arbitrio tuo. Τὸ *cingere* ponitur hic ut exemplum uitae communis, quum quis pro arbitrio ſuo ſe cingere, atque quo lubet, ire poteſt. Quare additur: περιεπάτεις ὅπου ἤθελες. Quia Ieſus hoc exemplo uſus erat, (nam etiam alio poterat uti,) iam pergit in allegoria: ὅταν — οὐ θέλεις, i. e. olim tui iuris et arbitrii non eris. ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου) Cogeris extendere, ut ſolent captiui, praeſertim cruci affigendi. ζώσει) *Vinciet*; nam et uincire eſt cingere, et Actor. XXI, 11. cingulum ſumitur pro uinculo. ὅπου οὐ θέλεις) i. e. Quo nolles trahi; indicatiuus pro ſubiunctiuo. Agent te, quo nolles, i. e. in malam crucem. Quin cruce Petrus et quidem Romae obierit, non eſt dubitandum, quum tot habeamus ueterum teſtimonia, e. c. *Tertullian.* praeſcript. c. 36. *Euſeb.* Hiſt. eccl. II, 25. Quam explicationem poſtulat etiam comm. 19. Cf. c. XIII, 36.

19. ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν θεὸν) Morte ſcilicet uiolenta ac cruciabili. Magnificus martyrii titulus δοξάζειν τὸν θεόν. ἀκολούθει μοι) Iuſſit, ut ueſtigia eius premeret, et poſt ter-

gum eius incederet. Comitati itaque Petrus et reliqui Apostoli Iesum, et uersati sunt cum eo per 40. dies, sicuti ante eius mortem fecerant.

20. ἀκολουθοῦντα) Post Petrum sequebatur Ioannes, ut omnia, quae dicerentur, audiret.

21. οὗτος δὲ τί) sc. πείσεται. Ellipsis. Quem habebit exitum? Iste amicus meus, an, ut me nunc sequitur, ita etiam mecum pro te morietur? Quam hoc mihi gratum foret, si ne mors quidem nos separaret. Quum nimirum Petrus post amoris professionem accepisset praedictionem ferendae mortis, ad domini exemplum, curiositate quadam humani ingenii scire uult, quid de Ioanne sit futurum.

22. μένειν) Sc. ἐν τῷ ζῆν. *Viuere, in uita manere,* quae notio frequens est in his libris. Heinsius Syriasmum uoci inesse censet. Sed Profani ita loquuntur, ut patet ex locis a Kypke allatis. ἕως ἔρχομαι) Sc. εἰς κρίσιν. Aduentus Christi h. l. significat euersionem Hierosolymorum, cui Ioannes fuit superstes. Sed discipuli cum aduentu Christi ad iudicium in Iudaeos exercendum putarunt coniunctum fore extremum iudicium. Matth. XXIV, 3. Poterant igitur nunc in eam deuenire opinionem, Ioannem usque ad finem mundi uitam esse protracturum. τί πρός σε;)

Sic

Sic et Latine dicimus: *Quid ad te?* Quaſi dicat: quicquid de illo erit, id ad te non pertinet; cura quod te ſpectat. Innuit Chriſtus, Ioannem non mortem uiolentam experturum, ſicut Petrus.

23. ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος) Hebraismus. *Fama exiit.* εἰς τοὺς ἀδελφοὺς) Fratres uocat eos, qui uerba Chriſti aliter et male interpretabantur. οὐκ ἀποθνήσκει) *Non moriturum.* Praeſens pro futuro. Sumſerunt ſcilicet interrogationem Chriſti pro affirmatione, et aduentum pro aduentu ad iudicium extremum. καὶ) *Et tamen,* ut alibi ſaepe.

24. οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς) Suſpicantur nonnulli comm. 24. 25. non eſſe Ioannis, ſed additamentum, ab eccleſia Epheſina, ubi Ioannes obiit, teſtimonii quaſi loco appoſitum. *Semler:* Vix uidetur, magni res eſſe momenti, aut periculi, ſi quis putet, haec addicta eſſe ab illis, quibus Ioannes hunc librum cuſtodiendum tradidit. *Hugo Grotius* (in c. XX, 30.) quem ſecutus eſt *Io. Clericus*, totum XXI. caput Ioanni Euangeliſtae abiudicat, ſuſpicaturque, a Ioanne Epiſcopo Epheſino pro eccleſia eiusque conſenſu haec ſcribente, adiecta fuiſſe, quam tamen ſententiam *Wetſtenius* ualidis argumentis refellit. Cauſſa, cur *GROTIUS* ſic ſtatueret, fuit haec, quod c. XX. ſit finis Euangelii, et cap. XXI. appendix. Sed hanc appendicem ipſe Scriptor ad-

dere

dere potuit, et uidentur caussae haud leues fuisse, cur addiderit. Nempe rumor iste, Ioannem non esse moriturum, post Euangelium hoc scriptum sensim magis auctus esse uidetur. Quodsi uero eum non refutasset Ioannes, et deinde mortuus esset, potuisset ea res adeo in uituperium Christi trahi, quasi is falsum praedixisset. Voluit igitur Ioannes de falso illo rumore referre in litteras, ut uanitatem eius refutaret. Nec obstant uerba: καὶ οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ, nam solent interdum scriptores loqui numero plurali. Potest etiam Ioannes includere ecclesias suas, ut dicat: ego et ecclesiae meae scimus, hoc, quod ego modo scripsi de origine huius rumoris, uerum esse. Aliud consilium, cur Ioannes hanc clausulam (c. XXI.) addiderit, hoc fuisse uidetur, ut Petri auctoritatem defenderet, ne dicerent, eum non esse amplius discipulum Christi, quem abnegasset; nam omnia in hoc capite ad Petrum tendunt. *HAMMONDUS* et *CLERICUS* censent, huius capitis ultimos uersus (24. 25.) additos esse ab alio. Quum autem nulla alia caussa afferatur nisi ea, quam modo indicauimus, quae scilicet est in numero plurali οἴδαμεν κ. τ. λ. non est, cur hanc sententiam multis refutemus.

25. καὶ ἄλλα πολλὰ) Miracula, quorum tunc adhuc recens erat memoria, non ita dudum mortuis testibus.

Possunt

Poſſunt tamen haec uerba ad alias etiam res geſtas Chriſti referri, quum nulla ſit idonea cauſſa cur ad ſola miracula reſtringantur. ἐὰν γράφηται καθ' ἓν) Ita ut nihil eorum omittatur. οὐδὲ αὐτὸν — βιβλία) Γραφόμενα, i. e. quae ſcribi deberent. *Ier. Marklandus* in Conieɛt. Lyſiacis haec uerba ſuſpecta habet, quod non credat aoriſtum χωρῆσαι ſine particula ἂν ita poni poſſe, ut futuri uim habeat. Sed modeſte recte retractauit ſententiam in Annotatt. ad Maxim. Tyrii diſſert. 18. extr. Nam non ſolum in N. T. libris, ſed etiam apud optimos quosque ſcriptores talia frequentantur. Luc. II, 26. VI, 34. Act. XXVI, 7. Rom. XV, 24. Exempla ex Profanis inuenies apud Loesnerum. Ceterum ineſt his uerbis hyperbole, cui ſimilis in libris ſacris non reperitur; ualde tamen uſitata eſt Rabbinis. *SCHAB.* f. 11. 1. *Si fuerint omnia maria atramentum, et omnes iunci calami, et totum coelum pergamenum, non ſufficerent ad deſcribendum profunditatem cordis principum.* Similia loca ſunt in *Aboth Nathan* 25. *Maſſecheth Sopherim* XVI, 8. *Schir R.* I. 3. Neque durior eſt huius loci noſtri hyperbole ea qua uſus eſt Cicero de rapacitate *Antonii* (Philipp. II, c. 27.) uerba faciens: *Quae Charybdis tam uorax? Charybdin dico? Oceanus, medius fidius, uix uidetur tot res, tam diſſipatas, tam diſtantibus in locis poſitas, tam cito abſorbere potuiſſe.* Nec contemnenda eſt *Heinſii* ſententia,

ita

ita explicantis haec uerba: *Quae ſi ſingula ſcribantur ac ſeorſum, mundum ipſum credo, qui uix iſta legit, tot uolumina non admiſſurum.* Certum enim eſt, ὀ χωρεῖ interdum de eo dici, qui locum non dat, non admittit, aut faſtidit, quemadmodum Hallicarnaſſenſis Dionyſius dixit L. VIII. πόλιν ὀ χωρεῖν ἄνδρας ἀγαθὲς, urbem *non admittere* uiros bonos.

FINIS TOMI II.

